

ISSN 1303-9075

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

OCAK 2007

Cilt : V

Sayı : 1

ELAZIĞ
2007

Sahibi

Prof. Dr. Mehmet Hamdi MUZ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Doç. Dr. Enver ÇAKAR
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Tarih Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Saadettin TONBUL
Coğrafya Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK
Dil ve Edebiyat Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU
Sosyoloji Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR
Tercüme Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
Halk Kültürü Şubesi Müdürü

Bu Sayının Hakem Heyeti

Prof. Dr. Ayhan TAN (Atılım Ün.)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Ün.)
Prof. Dr. Nasır NİRAY (Ege Ün.)
Prof. Dr. Birol BUMİN (Gazi Ün.)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (Fırat Ün.)

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ**

**ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Ocak 2007

Cilt: V Sayı: 1

ISSN: 1303-9075

**Elazığ
2007**

Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi V/1

ISSN: 1303-9075

Basım Yeri: Elazığ

Basım Tarihi: Ocak 2007

Dizgi: Doç. Dr. Enver ÇAKAR

Baskı: Fırat Üniversitesi Basımevi

Baskı Adedi: 500

• *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* yılda iki defa yayınlanır. Orta Doğu'nun tarih, coğrafya, sosyoloji, dil ve edebiyat ve halk kültürü ile ilgili çalışmalara yer verir.

• Her hakkı mahfuzdur. Fırat Üniversitesi'nin izni olmadan tamamen veya kısmen çoğaltılamaz.

• Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Merkezimizin görüşünü yansıtmaz. Bundan dolayı merkezimiz mesuliyet kabul etmez.

İsteme adresi: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü Elazığ/ Türkiye

Tlf: 0.424.2370000/3836-3839

Fax: 0.424.2330062

email: mozturk@firat.edu.tr

ecakar@firat.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Nasır NİRAY

Petrol'ün Ortadoğu Siyasi Gelişmelerine Etkisi	1
--	---

Ömer Osman UMAR - Füsün KARA

Türk Basınında 1973 Arap - İsrail Savaşı	27
--	----

Kadir KASALAK

Suriye'de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye'ye Etkileri	69
--	----

Aydın ÇELİK

Ağlebîler	87
-----------------	----

Ahmet BAĞLIOĞLU

Dinî ve Mezhebî Esaslarla Yönetilen Lübnan ve Lübnan'daki Son Gelişmeler	107
--	-----

Yılmaz KARADENİZ

Muhammed Şah Döneminde İran-İngiltere Mücadelesi ve Herat Meselesi (1834-1848)	133
--	-----

İlhan EKİNCİ

Basra'nın Tıbbî Coğrafyası Hakkında Bazı Bilgiler	157
---	-----

Selahattin TOZLU – Ahmet Ali GAZEL

Cezâretü'l-Arap'ta Bayındırlık Faaliyetlerine Dair Kaynak Yazılar-II (İkinci Meşrutiyet Devri).....	179
---	-----

Yayın İlkeleri/Publication Principles.....	199
--	-----

İÇİNDEKİLER

Tarih

Yüksel ARSLANTAŞ

Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri	1
---	---

İlyas GÖKHAN

Barsbay Döneminde Mısır'da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri (1422–1438).....	15
---	----

Sevda ÖZER

19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti	65
--	----

Yavuz HAYKIR

Bağdat'da Bir Türk Gazetesi: Yeni Irak	85
--	----

İktisat/İşletme

Recep YÜCEL - Osman DAĞDELEN

Uluslar Arası Pazarlama Faaliyetlerinde Ulusal Kültürün Rolü ve Kültürler Arası Etkileşim	133
---	-----

Çeviri

Martino Mario MORENO

Sicilya'da Müslümanlar	
(Çevirenler : Abdülhalik BAKIR – Aydın ÇELİK)	165
Yayın İlkeleri/Publication Principles.....	233

KALKOLİTİK VE TUNÇ ÇAĞI'NDA NORŞUNTEPE'NİN SURIYE VE MEZOPOTAMYA İLE İLİŞKİLERİ

Yüksel ARSLANTAŞ*

1. Giriş

İnsan toplulukları çok eski çağlardan beri bulundukları bölgedeki kültürler ve komşu coğrafyadaki kültürlerle kayıtsız kalamamışlardır. Önceleri ihtiyaç duyulan maddeleri temini amacıyla daha çok ekonomi ağırlıklı başlayan münasebetler beraberinde teknolojik, kültürel ve sosyal münasebetleri de getirmiş ve karşılıklı bir sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alışverişe zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Anadolu ve özelde Doğu Anadolu birçok kültürle münasebetler geliştirmiştir. Elazığ bölgesindeki Norşuntepe de Kalkolitik Çağ'dan başlayarak geliştirdiği ilişkilerle uluslar arası bir merkez haline gelmiştir.

Uluova diğer adıyla Altınova kuzeydoğuda Murat Suyu olarak da bilinen Fırat Nehri'nin geçtiği yerde, Antitoros ve Doğu Toros sıra dağlarının arasında yer alan oldukça verimli bir ovadır. Altınova'da bulunan Norşuntepe yerleşmesi Elazığ'ın 27 km güneydoğusunda Alişan ile Yukarı Ağınsı köylerinin arasında yer almaktadır. 35 m yüksekliğinde koni biçimindeki Norşuntepe verimli Altınova'nın en büyük höyüğüdür. Burada Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim izlerine rastlanmaktadır. Norşuntepe'nin konumu itibariyle eski iletişim yollarının kesiştiği yerde kültürleri birleştiren bir köprü olması, Altınova'nın arkeolojisi için önemini daha da arttırmıştır. Bu yollardan biri Yukarı Mezopotamya'nın Dicle Nehri'ni takip ederek Torosları aştıktan sonra önemli bakır yataklarının bulunduğu Ergani Madeni'nden geçerek Altınova'ya ulaşır. Diğer bir yol ise Malatya ovasından çıkarak Van Gölü'ne ve oradan da Transkafkasya'ya gider. Başka bir yol ise Yukarı Fırat bölgesinden Kuzeydoğu Anadolu'daki Sivas ve Erzincan ovalarına ulaşır.

Altınova'nın oldukça büyük höyüklerinden biri olan Norşuntepe, yaklaşık olarak 35 m yüksekliğinde, 150 x 130 m ölçülerinde konik biçimli bir tepeydi. Yerleşme yerinin yamaçlarla birlikte, 500 x 300 m çapına ulaştığı ölçülmüştür. Höyüğün yer aldığı Altınova, Heringet Çayı'nın birleştiği Karasu Nehri ile sulanan, Mastar ve Bingöl Dağı ile çevrelenmiş çok verimli küçük bir ovadır. Günümüzde bu ovanın da büyük kısmı su altındadır.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ELAZIĞ

Ovanın hemen hemen her yerinden rahatlıkla görülebilen höyük, Altınova'dan geçen K. Kökten gibi birçok araştırmacının ilgisini çekmişti. 1967 yılında R. Whallon Jr. ile S. Kantman'ın başkanlığında gerçekleştirilen Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması'nda höyüğün önemi bir kez daha gündeme getirilmişti. Höyük, yakınında bir pınarın olduğu ve küçük boyutlu yerleşmelerin bağlı bulunduğu bir merkez olarak tanıtılmıştır¹.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Uluslar arası Keban Projesi kapsamında 1968 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına H. Hauptmann başkanlığında başlayan kazı çalışmaları 1974 yılına kadar devam etmiştir. Norşuntepe 1975 yılında kısmen Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalarak bir ada görünümünü almıştır².

Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan ve Anadolu'nun en büyük yapay göllerinden biri olan Keban Baraj Gölü, Doğu ve Kuzey Toroslarının yüksek sınırları arasında kalan birkaç büyük ovayı, sular altında bırakmıştır. Batıda Ağın ve Aşvan yörelerini içeren Kuzova (Küçükova) ve doğuda Altınova bunların en önemlileridir. Baraj Gölü alanına su verilmeden önce yapılan yoğun arkeolojik araştırmalarda, Tepecik, Tülintepe, Korucutepe, Norşuntepe gibi eski yerleşim yerleriyle ilgili önemli bilgiler gün ışığına çıkarılmıştır. Bu İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin sayılarından ve büyüklüklerinden, Kalkolitik dönemden beri, Altınova'nın nüfusunun artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni, yeteri kadar yağış alması, Fırat'ın kolu olan Murat Suyu ve diğer kaynaklardan su ihtiyacının karşılanması, verimli tarım topraklarının, av hayvanlarının, ormanların ve otlakların varlığı gibi yerleşmeye uygun doğal şartlardır. Bölgede nüfusun hızlı artışı, yeni tarım alanlarının açılması nedeniyle, ormanlık alanların ve av hayvanlarının azalmasına neden olmuşsa da Mezopotamya ve Kafkasya ile kurulan uzun mesafe³ ticaret ilişkileri, yerleşme yoğunluğunu arttıran temel etmenlerden birisi olmuştur. Bugün Keban Barajı'nın sular altında bıraktığı 125 km uzunluğunda ve 68.000 hektarlık alanda yapılan sistematik yüzey araştırmalarında 47 büyük yerleşim yeri tesbit edilmiştir. Norşuntepe bunların en büyüklerinden birisidir⁴.

Altınova, Bingöl Dağlarından elde edilen obsidiyen nedeniyle daha M.Ö. 6.bin yılın sonlarından başlayarak, Kuzey ve Orta Anadolu'ya, Suriye

¹ [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html layout=web) 28.11.2007

² Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 22.

³ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997, s. 101.

⁴ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 102.

üzerinden Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmıştır⁵. M.Ö. 3.bin yılda bu ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren deliller bulunmuştur. Ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri, Altınova'daki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmalarıdır⁶. Norşuntepe'de yapılan kazılarda, M.Ö. 3.bin yılın ilk yarısında çeşitli metal aletlerin yapıldığını gösteren maden eritme kapları, ocaklar, metalden yapılmış aletler bulunmuştur⁷.

2.Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri

Khalkos : Bakır ve Lithos : Taş sözcüklerinden türetilerek Kalkolitik yani "Bakır+Taş Çağı" adı verilen bu döneme *İleri Üretici Dönem* ya da *Gelişkin Köy Dönem* gibi isimler de verilmiştir⁸. Daha çok M.Ö.6000'in ilk yarısı ile M.Ö.4000'nin sonları arasına tarihlenen bu çağın en önemli özellikleri taşın yerine bakır aletlerin giderek yerleşmesi ve kökleri Neolitik Çağ'a kadar uzanan boya bezemeli çanak çömlekleridir. Ancak henüz Geç Neolitik ile Erken Kalkolitik kültürlerinin ayırıcı özellikleri tam anlamıyla kesin olarak ortaya konulabilmiş değildir. Çünkü Geç Neolitik'ten Erken Kalkolitik Çağ'a geçişte Anadolu'da teknik gelenekler açısından kültürel bir kesintiden söz edilemez. Aksine bir gelişim, devamlılık söz konusudur⁹. Her ne kadar tabiatla serbest olarak bulunan bazı madenlerin alet ve eşya yapımında kullanılmasına Neolitik Çağ'da başlanmışsa da madenin cevherinden elde edilişi Kalkolitik dönemde olmuştur. Taş devirleriyle Tunç Çağı arasında bir geçiş safhası olan bu çağda, ilk kullanılan maden bakır olmuştur. Bakırın elde edilmesinin kolaylığı, erime ısısının düşük olması ve işlenişindeki kolaylıktır. Döküm tekniği ile maden filizinin eritilerek kullanılması Kalkolitik Çağ'ın ortaya koyduğu önemli yeniliklerden birisidir. Kalkolitik Çağ'ın uzun sürdüğü, arkeolojik kazılardaki kalın

⁵ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 102.

⁶ Ünsal Yalçın-Herald Hauptmann-Adreas Hauptmann-Ernest Pernicka, "Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağı Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 382.

⁷ Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 103; Savaş Harmankaya Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf, 28.12.2007

⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 8; Refik Duru, *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, s. 7-8; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1997, s. 64.

⁹ Refik Duru, *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, s. 7-8; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 64.

katlardan anlaşılmaktadır¹⁰. Kalkolitik Çağ'ı Erkek ve Geç Kalkolitik olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür¹¹.

Kalkolitik Çağ'ın erken aşamalarında Doğu Anadolu'nun durumu fazla açık değildir. Ancak genel görünüm açısından Anadolu'dan çok Mezopotamya ve Suriye ile ilişkili olduğu söylenebilir. Buna karşılık bu bölgede Mezopotamya'nın Hassuna ve Samarra kültürleri ile çağdaş bir Erken Kalkolitik Çağ kültürünün varlığı ortaya konmuş değildir. Muhtemelen bu dönemde Doğu Anadolu'nun doğu ve kuzey taraflarında insanların rahat bir şekilde yaşayabilmelerine elverişli olmayan kurak ve çorak bir bozkır iklimi hüküm sürmekteydi. Bölgenin güneybatı ucunda daha uygun iklim koşullarına sahip Malatya-Elazığ bölgeleri ile Geç Neolitik Çağ geleneklerini sürdürmekteydi¹².

Kalkolitik Çağ'da Halaf ve Ubeyd kültürlerinin Elazığ-Malatya bölgesini de içine alan geniş bir alanı etkilediğini görmekteyiz. M.Ö.6. bin yılın ortalarıyla 5. bin yılın başlarına tarihlenen Halaf kültürü Yakın Doğu'nun en gelişmiş boyalı çömlekçilik geleneğine sahip kültürlerden birisidir. Adını Türkiye-Suriye sınırındaki Res-ül-Ayn yakınında bulunan Halaf (Tell Halaf) Höyüğü'nden alan bu Kalkolitik kültürün ana vatanının batıda Fırat'ın kollarından Belih ve Habur vadileriyle, doğuda Musul'un kuzeyindeki Dicle havzası arasındaki sahada olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kültür doğuda Zagros Dağlarının eteklerinden, batıda Fırat Nehri ve hatta Çukurova'ya, kuzeyde de Malatya-Elazığ ve Van Gölü'nün doğu kıyılarına kadar yayılmıştır¹³.

Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen aşamalarında M.Ö. 5. bin yılın ilk yarısına tarihlenen Ubeyd Kültürü giderek Halaf Kültürü'nün yerini almaya başlayacaktır. Adını ilk olarak ortaya çıkarıldığı Mezopotamya'daki Ubeyd (Obeyd) Höyüğü'nden almaktadır. Tüm Mezopotamya ve çevresinin ilk birleşik uygarlığını oluşturan bu kültür Sümer medeniyetinin temellerinin atıldığı yepyeni bir dönemin başlangıcıdır. Ubeyd Kültürü'nün yayılım alanı kuzeyde yine Elazığ-Malatya bölgelerine kadar uzanmaktadır. Kuzeybatıda Adıyaman ve Mersin ile güneyindeki Amik Ovası da batıdaki sınırı meydana

¹⁰ Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*. İzmir, 1996, s.22.

¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 64; Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", s. 176.

¹² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s. 89-90.

¹³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 90; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara,1998, s.29; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ankara, 2006, s.29; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 44-45.

getiriyordu. Doğuda Zagroslar ve hatta kuzeydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyıları bu kültürün etki alanı içine girmektedir¹⁴.

Norşuntepe'de M.Ö. 4500-3500 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar (40-31) 17 m kalınlığına ulaşmakta ve üç ana evreye ayrılmaktadır. Bunlardan sondajda tesbit edilen en alttaki I. Evre Obeyd türü koyu açık ve boya bezemeli çanak çömlek ile temsil edilmekte ve Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Bu dönemde halen el yapımı saman katkılı çanak çömleğin boyalı ve baskı bezekli kapların geometrik ve figürlü baskı mühürlü Kuzey Mezopotamya'ya kadar yayılması bu büyük bölgede ortak bir kültürel gelişimin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır¹⁵. Norşuntepe'de ve Gawra kültürüne ait veya onunla yakın ilişkide olan yerleşmelerde bulunan kaseler, genellikle bir kalıba basılarak biçimlendirilmelerine rağmen güneye özgün eğik kesimli kaselerde görülen eğimli kenara sahip değildir¹⁶.

Norşuntepe batı yamacı 33 yapı tabakası başka bir deyişle 42 stratigrafik birimden oluşmaktadır. Bu silsile, çanak çömlek buluntularına göre Son Uruk devrinden Akad veya Ur III devrinin bitimine kadar ki yaklaşık 800 yıllık bir zaman birimini karşılamaktadır. İlk Tunç Çağı'nda buradaki yerleşmenin sürekli olduğu varsayımından hareket edildiğinde, bir yapı tabakasının süresi ortalama 25 yıl olmaktadır¹⁷.

Son Kalkolitik tabakaları'nda ortaya çıkarılan buluntular Norşuntepe'nin Ortadoğu ile münasebetlerini ortaya koymaktadır. Bu çağa ait tabakalar altında özgün Obeyd çanak çömleğini içeren Obeyd devri yapı tabakalarına ulaşılmış ve 1,65x1,50 m.lik bir alanda deniz seviyesinde 820 kotunda yer suyu ile karşılaşınca kadar bu tür buluntular çıkmaya devam etmiştir¹⁸.

Kentin erişilen en alt düzeyi olan Kalkolitik tabakada "Saman Yüzlü Mallar"ın yanı sıra bol miktarda Obeyd dönemi sonundan beri tanınan Çoba çömlekleri açığa çıkmıştır. Bu tip çömleklerin en iyi örneklerine Çoba

¹⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95-96; Kemalettin Köroğlu, *Ezki Mezopotamya Tarihi*, s.49-52.

¹⁵ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 22.

¹⁶ Marcella Frangipane, "Çanak-Çömleğin Seri Üretimi-Son Kalkolitik Çağ", *Arkeo-Atlas*, S. 2, İstanbul, 2003, s. 40-41; Alev Erarslan- İlknur Aktuğ Kolay, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubaid Ve Uruk Evreleri (M.Ö.5000-3100)" *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, Aralık 2005, s.80-86; [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web) 28.11.2007

¹⁷ Harold Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1974", s. 24.

¹⁸ Harold Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları, 1974", s. 29.

Höyük'ün IV. tabakasında, Arslantepe VII'de ve Kuzey Suriye'den Kilikya'ya kadar bölgede rastlamaktayız. Yukarı Fırat Havzası Geç Kalkolitik dönemde batıda Kilikya ve Amuq yaylasından doğuda Yukarı Dicle ve Sinjar'a kadar uzanan geniş bir bölge arasında köprü kuran yöresel bir kültür zonu oluşturmaktadır¹⁹.

3. Tunç Dönemi'nde Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri

Kalkolitik Çağ'ı takip eden kültür çağına maden dönemleri adı verilir. Kalkolitik Çağ'ın başlarında nüfusun artışı, sulu ziraat nedeniyle daha fazla ürün elde edilmesi ve daha güçlü bir siyasal denetim, sosyal yapıda önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde bazı hammaddelere olan ihtiyaç nedeniyle çevresiyle izole olmuş kültür geleneğinin ortadan kalktığı, ülkelerin veya bölgelerin birbirleriyle ilişkisinin geliştiği görülmektedir. Bu yeni dönem önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik vb. buluşlarına, daha etkili silahların üretilmesini, daha ince süs eşyalarının yapılmasını mümkün kılan bakır ve kalay alaşımını yani tuncu eklemiştir²⁰. İşte bu yüzden maden dönemlerinin ilkine "Tunç Çağı" adı verilir. Bu çağda bakırın yanında kalay ve kurşun gibi madenlerin de kullanıldığı görülmektedir. Özellikle bakıra kalay karıştırılarak elde edilen tunç (bronz) alaşımı çok fazla kullanılmıştır²¹. Tuncun sert oluşu silah ve aletlerin bu madenden yapılmasına neden olmuştur. M.Ö. 3.000'lerin ikinci yarısında (M.Ö. 2500-2000) tuncun yanı sıra bütün madenlerin, bu arada altın, gümüş gibi madenlerin de gerek döküm ve gerekse dövme tekniğinde olağan bir düzeyde işlendiği bilinmektedir. Bu durum daha önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi, bakırın ilk kez M.Ö. 8-7. binde Çayönü'nde işlenmesiyle başlayan binlerce yıllık bir deneyim ve gelişimin bir sonucudur²².

Anadolu'nun öteki bölgelerinden hemen hemen tümüyle farklı bir gelişim çizgisi izleyen Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı başlarında (M.Ö. 3300) hala Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın etkisi altındadır. Taş temel üzerine kerpiç duvarlı tek ya da çift odalı evlerde oturan bu halkın geçiminde

¹⁹ Ünsal Yalçın-Harald Hauptmann-Andreas Hauptman-Ernest Pernicka, "Norşuntepe - de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madenciligi Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar", s. 382-383

²⁰ Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, s. 35-36; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.93; Ekrem Memiş, "Bakır Madeninin Eski Anadolu Medeniyetinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi", s. 83.

²¹ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 33; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 36; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27.

²² Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 33; Recep Yıldırım, *a.g.e.*, s. 26-27.

avcılığın da önemli bir yeri vardır. Koyu yüzlü açık, kaba el yapımı çömleklerin yanında Mezopotamya ve Suriye etkili, açık renkli ve çark yapımı ince kaplar kullanıyorlardı. Bu evrenin en önde gelen merkezleri arasında Malatya-Elazığ yöresinde Arslantepe, Tepecik, Norşuntepe ve Korucutepe'nin adları sayılabilir.

Doğu Anadolu topluluklarının Tunç Çağı'nda farklı bir kültürel geleneğe sahip ve oldukça yayılcı bir politika izleyen gezgin topluluklarla girdiği ilişkiler, Yukarı Fırat bölgesinde bir kültürel birliği sürdürmeyi başarmış ancak Uruk kültürünün yaklaşık iki yüzyıldır mirasçısı olarak varlıklarını kabul ettirmiş toplulukların bu birlikteliklerinin İlk Tunç Çağı I döneminin sonlarına doğru çöküntüye uğramasına yol açmıştır.²³

Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe'nin Ortadoğu kültürleri ile başlayan münasebetleri Tunç döneminde de devam etmiştir. Fırat Nehri'nin Türkiye sınırları içerisinde kalan, Keban bölgesinden Karkamış'a kadar uzanan yerlerde, özellikle çanak çömlek üretiminde Geç Uruk geleneğinin daha da geliştirilerek sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu bölgelerde yer alan İlk Tunç Çağı I dönemine ait yerleşmelerde çömlekçi çarkında yapılmış, açık renkli ve Geç Uruk dönemi çanak çömlek dağarcığına sahip kap kacak örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Çanak çömlek üretiminde gerçekleşen bu süreklilik ve daha da ötesi Uruk kökenli türlerin Yukarı Fırat bölgesinde İlk Tunç Çağı'nda bile varlıklarını daha da sağlam temellere oturtturarak sürdürüyor olmaları, Mezopotamya geleneğinin toplumların üretim sistemlerine ve el sanatlarına derin bir şekilde yerleşmiş olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Fakat güneyde İlk Tunç Çağı II ve III dönemlerine aktarılabilecek olan yeni gelişmeler, eski geleneklerle uyum içerisinde temellerini şekillendirmeye başlarken daha kuzeyde kalan, güçlü bir merkezi üretime dayalı toplumsal yapının artık yok olmaya yüz tuttuğu bölgelerde (Malatya ve Elazığ çevresi) Transkafkasya kökenli öğelerin güçlü etkisi kendisini özellikle çanak çömlek dağarcığında oluşan değişikliklerle göstermektedir. Kuzeyin çark yapımı çanak çömlek gibi kendine özgü özelliklerinin de bir yandan korunuyor olması, bölgenin özerk konumunu kültürel anlamda tümüyle kaybetmediğini göstermektedir. Fakat Norşuntepe, Taşkun Mevkii ve Arslantepe gibi yerleşmeler kırmızı-siyah renkli yeni tür kapları çanak çömlek dağarcıklarında bulundurmaları bakımından kayda değer bir örneği oluşturmaktadır. Bu tür kaplara Torosların güneyinde rastlanmadığını da belirtmek gerekir²⁴. Bu bilgilerden yola çıkarak yöredeki yerleşmelerin

²³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s.142-143.

²⁴ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı I Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 44-51.

Ortadoğu kültürlerinden etkilenmelerine rağmen yerel kimliğini de koruduğunu söyleyebiliriz.

Norşuntepe'deki Tunç Çağı yapı katlarının Mezopotamya'nın Uruk dönemi özelliği göstermesi nedeniyle Norşuntepe'nin bir Uruk kolonisi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu döneme ait katlarda bulunan çanak çömlek parçaları, iki büyük grup oluşturmaktadır. İlk Tunç Çağı başlarına tarihlenen buluntularda, bu ayırım net olarak görülmektedir. Birinci grubu, Anadolu'da Erken Bronz Çağı'nın kaba, elle yapılmış çanak çömleği oluşturur. İkinci gruba ise, sık sık "Suriye ithal malı" olarak nitelendirilen, çark yapımı, ince çanak çömlek girmektedir. Bu ikinci grubun varlığı Norşuntepe'nin daha İlk Tunç Çağı başlarında Suriye üzerinden Mezopotamya kentleriyle sürdürdüğü ticaret ilişkilerinin kanıtıdır. İthal malı çanak çömleğin toplam içindeki payı % 60 olarak tesbit edildiğine göre bu ilişkiler oldukça yoğun olmalıdır. Metal alet üretimi ise Mezopotamya etkisi taşımakla birlikte daha bölgesel niteliktedir²⁵.

İlk Tunç Çağı'nın başlamasıyla birlikte Yukarı Fırat bölgesinde Transkafkasya kültür unsurlarının baskın olduğu kuzeyden gelen göçebe toplulukların gerçekleştirdiği bir değişim fark edilmektedir. Bu dönemi temsil eden İlk Tunç Çağı'nın M.Ö. 3100-2900 yılları arasına tarihlenen ilk evresi 1A'yı az sayıda ve herhangi bir tabakaya ait olmayan buluntular ile siyah açkılı el yapımı kaplar karakterize etmektedir. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminin ortalarına doğru 24-14.tabakalarda mimaride ve çömlekçilikte yeni bir kültür değişiminin varlığına tanık olmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu'ya yayılan Karaz Kültürü için karakteristik olan el yapımı, siyah açkılı ve kabartma bezekli kaplar ile kırmızı boya bezekli kaplar çoğalırken buna karşılık ince Suriye tipi kapların sayısında büyük bir azalma görülmektedir. Bu durum Norşuntepe'nin Suriye ve

²⁵ Herald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1979, s. 55-63; Sevgi Aktüre, *a.g.e.*, s. 103-104.

Mezopotamya ilişkilerinin kesilmesi ya da azalmasından çok Karaz kültürünün yörede daha baskın bir kültür haline gelmesi ile açıklanabilir²⁶.

İlk Tunç Çağı II döneminde çömlekçilikte, siyah ağıklı, her şeyden önce Malatya-Elazığ bölgesine özgü boya bezemeli kapların kullanımında en yüksek noktaya ulaşıldığı görülmektedir. Metal örneklerinin taklit edildiği ithal şişe ve bardaklar Yukarı Mezopotamya ile olan ilişkilerin ispatıdır²⁷. İlk defa görülmeye başlayan kalay karışımı tuncun varlığı M.Ö.3.bin yılın ortalarından beri kent yaşamı ve devlet ile ilgili merkezi bir organizasyon yapısının zaten var olduğu Yukarı Mezopotamya'nın etkilerinin bir sonucudur.

Merkezde yer alan boş alanın çevresinde kurulan ve güney yamacında bir sandık duvarla korunan dağınık yapılaşmadan artık Norşuntepe'nin Orta Tunç Çağı'nda M.Ö. 2000-1700 yıllarında eski önemini kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, el yapımı siyah ve siyah-kırmızı boya bezemeli kapların İlk Tunç Çağı sonu geleneğini devam ettirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra Yukarı Fırat Bölgesi ile sınırlı kalan, çark yapımı kırmızı ve gri kaplar da mevcuttur. Az sayıdaki ithal malların varlığı bize Kapadokya ve Habur bölgesiyle olan ilişkilerin çok güçlü olmadığını göstermektedir. Burada kendine özgü bir kültür oluşmasının nedeni Kuzey Mezopotamya'dan doğup, merkezi Kayseri'deki Kaniş Karum yerleşmesi olan eski Asur Ticaret Kolonilerine giden ticaret yollarının belki de Altınova'ya kadar ulaşmamasına bağlanabilir²⁸.

Keban bölgesindeki gümüş madenleri ve Elazığ'ın güneyindeki kuşakta bulunan zengin bakır kaynaklarından farklı etnik grup ve kültürle mensup madenciler vasıtasıyla yararlanılmış olmalıdır. Norşuntepe'deki Uruk kolonileri hem ihraç amaçlı hem de bölgenin isteklerine cevap verecek bir maden endüstrisi kurmuştur. Uruk IV dönemi yerleşimi kazılmıştır. Buradaki bazı evler Mezopotamya geleneğinde inşa edilmiştir. Maden tasfiye fırınları, maden cevheri yığınları, iri cüruf parçaları, yanmış kil ve madeni eserler de üretilmiştir. Bu eserlerin çoğunun varlığı evlerin içindeki avlu ve caddelerdeki madencilik faaliyetleri ile alakalıdır ve maden işçilerinin yerleştiği binaları ihtiva eder. Uruk katında bulunan cüruf

²⁶ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

²⁷ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

²⁸ Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

kalıntıları Zwicker tarafından analiz edilmiştir. Norşuntepe'de bulunan bütün cüruf örnekleri chloride içeren cüruflardır²⁹.

İlk Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları toplam 18 m kalınlığındadır. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir³⁰. İkinci bir grup ise, sık sık "Suriye İthal Malı" olarak nitelendirilen çark yapımı ince çanak çömleklerdir. Beyazımsı sarı renklilerin yanı sıra ok renginde, açık kırmızımsı ve açık kahverengi hamurdan yapılmış olanları da mevcuttur. Biçimleri gayet iyi bir şekilde görülebilen bu çanak çömlekler Amuk Ovası G-J safhalarında mevcut "Simple Plain Ware" denilen türün tüm çeşitlerini ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra "reservet slip" şeklinde bir bezemeye sahip komşu bir çanak çömlek türü daha mevcuttur. Alt yüzleri de işlenmiş çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış uzun lamalara da sık sık rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra kanatlı ok uçları taş baltalar, üzerleri bezemeli kemik iğneler ve tunç tan yapılmış iğneler görülmektedir³¹.

Norşuntepe L19 alanı küçük buluntuları arasında XIV. tabakada ele geçmiş olan üsluplaştırılmış keman biçiminde bir idol vardır. Bu yassı figür, üçgen biçimindeki baş kısmı, küt kolları ve geniş kalçalarının yanı sıra oyma ve kabartma bezekler ile Kuzey Suriye pişmiş toprak heykelciklerine benzemektedir³².

Hamit Zübeyr Koşay, M.Ö. 4. bin ve M.Ö. 3.binlerde Keban ve çevresinde yaşayan Subarların madeni en erken dönemlerden beri işleyerek Mezopotamya'ya ihraç eden insanlar olduğunu, madeni eriten Tobal kan efsanesinin de bu çevrede doğduğunu, bu nedenle Mezopotamya'da gelişen yüksek kültürlerin kökünü de Basra Körfezi bataklıklarından ziyade kuzey bölgelerinde aramak gerektiğini kaydetmektedir³³.

²⁹ Jak Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia-The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*, Part I, Oxford-Great Britain, 1985s. 385; Jak Yakar, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia", s. 66.

³⁰ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, s. 58-59.

³¹ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, s. 58-59.

³² Harald Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları,1973", s. 54.

³³ Hamit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı*, Ankara, 1976, s. 35.

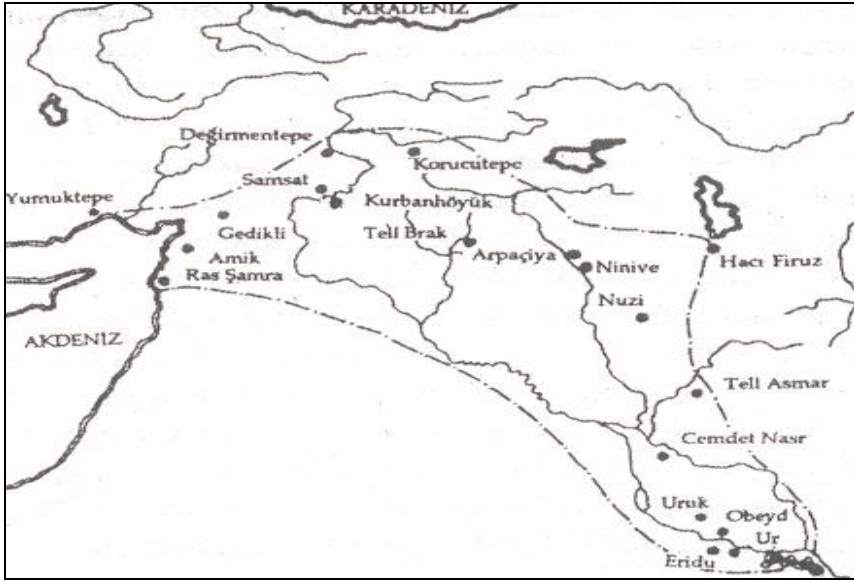
4. Sonuç

Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda Altınova'nın çevre bölgeler için önemli bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Yörenin maden kaynakları açısından zengin olması Suriye ve Mezopotamya toplumlarını bölgeye yöneltmiştir. Böylece Altınova'daki yerleşim yerleri ile Mezopotamya ve Suriye ile iktisadi, sosyal ve kültürel münasebetler kurmuşlardır. Altınova'nın en büyük yerleşim yerlerinden birisi de Norşuntepe'dir. Yöredeki diğer yerleşim birimlerinde gördüğümüz gibi Norşuntepe'de de Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Suriye kökenli Halaf ve Mezopotamya kökenli Ubeyd kültürlerinin izleri gerçekleştirilen kurtarma kazılarında tesbit edilmiştir. Bu husus Altınova'nın bahsi geçen çağlarda kendi kabuğuna çekilmiş, izole bir hayat yaşamadığını aksine yakın ve uzak çevresindeki kültürlerle sıkı münasebetler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Norşuntepe'nin yörenin uluslar arası merkezlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ubeyd ve Halaf kültürlerinde etkilenmesine rağmen Norşuntepe'nin kendine has bir tarz ve kültür geliştirdiğini de söyleyebiliriz.

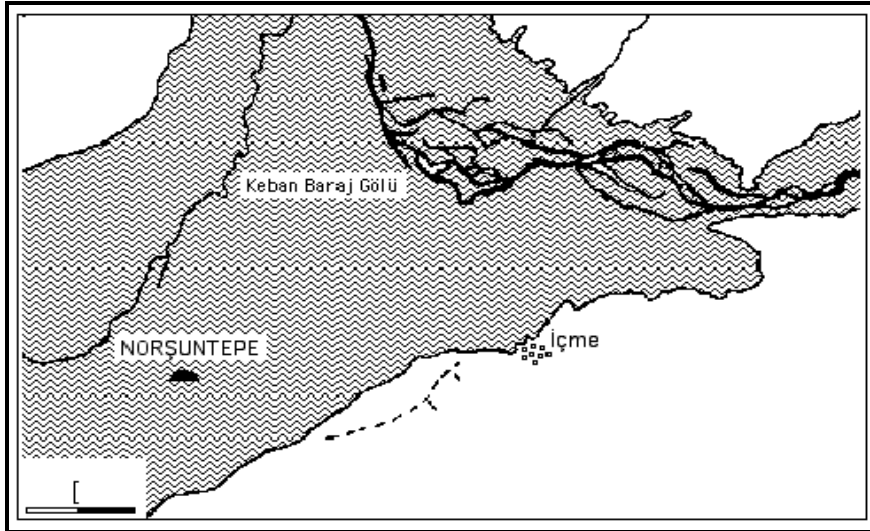
5. Ekler

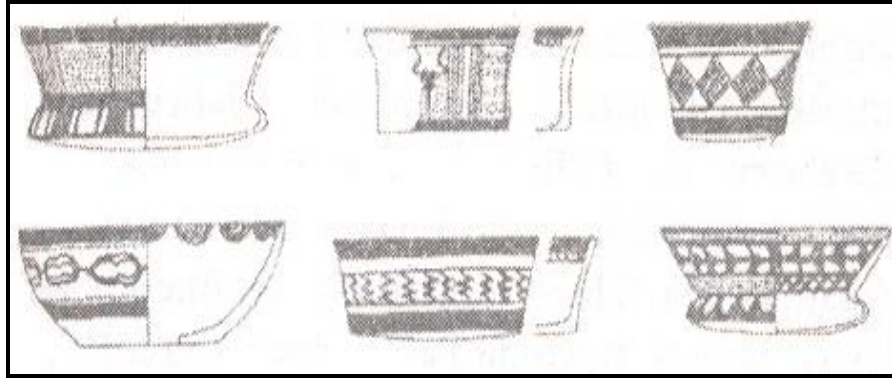
Harita 1: Halaf Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s.89)

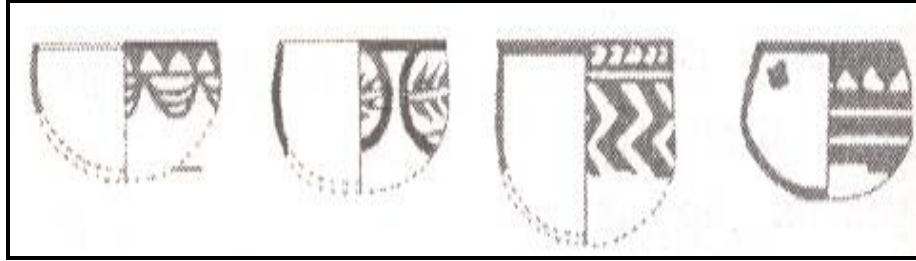
Harita 2: Ubeyd Kültürünün Yayılım Alanı (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2003, s.96)

Harita 3: Norşuntepe'nin Keban Baraj Gölü Alanındaki Konumu ([http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2316&html=ages_detail_t.html&layout=web) 28.11.2007)

Şekil 1::Halaf Türü Boyalı Seramikler (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.93)

Şekil 2:: Ubeyd Türü Seramikler (Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2003, s.100)

BARSBAY DÖNEMİNDE MİSİR'DA BEŞERÎ OLAYLARIN VE DOĞAL FELAKETLERİN TOPLUM VE İKTİSADÎ HAYAT ÜZERİNDE ETKİLERİ (1422–1438)

During the Reign of Barsbay Impacts of Natural Disaster and Human Activities on the Society Economic Life in Egypt. (1422–1438)

İlyas GÖKHAN*

ÖZET

Bu çalışma, Memlûk sultanlarından Barsbay döneminde (1422–1438) meydana gelen iktisadî buhran ve veba salgınları hakkındadır. Bu dönemde devlet siyâsî bakımdan güçlü olmasına rağmen iktisadî açıdan zayıftı. Bu zayıflığın sebepleri idarecilerin yanlış politikalar takip etmelerinin yanında bu süreçte ortaya çıkan kıtlıklardır. İdareciler, iktisadî olaylara müdahale edip, tekellciliğe başvurmuşlardır. Bu durum, ülkenin hem iç hem de dış ticaretini kötü şekilde etkilenmiştir. Nil'in akış düzenin yıllarda farklılık göstermesi ekonomiyi kötü etkiledi. Buna ilaveten Mısır parası istikrarsızdı. İnsanlar fiyatların yüksekliğinden ve enflasyondan sıkıntı çektiler.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Devleti, Sultan Barsbay, para, kuraklık, pahalılık ve veba salgınları.

ABSTRACT

This work is about plagues and economic crisis took place during the reign of Barsbay one sultans of Memluk State (1422–1438). In this period, although the state was politically strong, it was economically poor. The reasons for economic weakness was the wrong policies the rulers followed and droughts that occurred in this period. The rulers interveened in economic affairs, and established monopolies in many economic activitics. This case effected the domestic badly, as well as the foreign merchants. Nile's low currents in different years had bad effects on the economy. In addition, Egyptie's money was not stable. The people were suffering from high pricies and enflation. Furthermore, in this period Egypt suffered from many plagues.

Key Words: Memluk Of State, Sultan Barsbay, coin, drought, enflation and plagues.

* Yrd. Doç. Dr., Sütçüimam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/KAHRAMANMARAŞ

Burcî Memlûklardan olan Barsbay, sultan Tatar'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed'i tahtan indirerek 1422'de saltanatı ele geçirdi. On altı yıl Memlûk devletini idare eden Barsbay dış politikada etkin bir siyaset izleyerek ülkesinin gücünü artırmayı başardı. Hristiyan korsanların sığındığı ve üs edindiği Kıbrıs adası üzerine üç deniz seferi düzenleyerek burayı Memlûklara tabi hale getirdi. Barsbay Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Karakoyunlu Türkmen devleti ile iyi ilişkiler kurarken, bölgedeki diğer bir Türkmen devleti olan Akkoyunlular üzerine sefer düzenleyerek Diyarbakır'ı kuşatmış ve onları barış yapmaya zorlamıştı. Barsbay bu sırada Yakınoğlu'nun en güçlü devleti Timurluların sultanı Şahruh ile de karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Barsbay dış siyasette kısmen başarılı olmakla birlikte, iç siyasette aynı muvaffakiyeti gösteremedi. Memlûk devletinde onun döneminde uygulanan yanlış iktisadî politikalar halkın durumunun kötüleşmesine neden oldu.¹

Sultan Barsbay döneminde iç karışıklar ve savaşların yanı sıra Mısır tarihinde sürekli görülen salgın hastalıklar ve kıtlıklar da iktisadî sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde ortaya çıkan iki büyük veba salgını Mısır ve Suriye toplumu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Mısır'da görülen tabii afetlerin yanı sıra çeşitli sebeplerden ortaya çıkan kıtlık, pahalılık ve iktisadî düzensizlikler toplumun hayatını güçleştiren etkenlerdi. Bu dönemde görülen salgın hastalık ve kıtlıkları birlikte inceleyerek bunların doğurduğu iktisadî sıkıntıları ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın konusu; Barsbay döneminin tam bir malî tarihi değil, yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi toplumun karşılaştığı iktisadî sıkıntılar ve salgın hastalıklardır. Bu olayları ortaya koyarken toplumun aile ve gündelik hayatını, çarşı pazar durumunun nasıl sürdüğünü de incelemeye çalışacağız. Bunların yanında Memlûklar döneminde salgın hastalıklara nasıl bakıldığı, uygulanan tedavi yöntemleri ve alınan önlemlerin neler olduğu da görülecektir. Barsbay döneminde görülen kıtlık ve pahalılıkların sebepleri, fiyatların nasıl seyrettiği, halkın sıkıntılarının giderilmesi için alınan önlemler, tedavülde olan paralar ve bunların değerleri de ortaya konacaktır.

Barsbay döneminin iktisadî buhranları ve salgın hastalıklarını açıklığa kavuşturmaya çalışılırken diğer dönemlere göre kaynaklar bakımından şanslı olduğumuzu söylemek gerekir. Çünkü Barsbay dönemi Memlûk

¹ Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı, 25, Mart 1971 İstanbul, s.26-27; Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, C.VI, İstanbul, 1987, s. 517

tarihçiliğinin zirvede olduğu bir devirdir.² Bu devrin dört ünlü müellifi el-Makrîzî, el-Aynî, İbn Hacer ve İbn Tagribirdî dönemin cereyan eden olaylarına şahit oldular. Bu tarihçiler yaşadıklarını, gördüklerini ve duyduklarını kaleme alan büyük eserler vücuda getirdiler.³ Bu müelliflerden bilhassa el-Makrîzî ve el-Aynî devrin olaylarını yazarken Kahire’de tahıl ve diğer yiyecek maddelerinin fiyatlarını da ayrıntı ile eserlerine kaydetmişlerdir. Bunun sebebi her ikisinin de çarşı, pazar, ölçü, tartı ve fiyatların belirlenmesinden sorumlu muhtesiplik⁴ görevine birkaç defa atanmış olmalarıdır. Böylece iki müellif de olayların içinde bizzat yaşamış ve yer almışlardır.⁵ Hatta muhtesiplik görevi için çok uzun süreli çekişme içine dahi girmişlerdi. el-Makrîzî önceki sultanlar döneminde bu görevi

² Memlûk Tarihçiliği Konusunda Samira Kortantamer’in, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. I, İzmir 1983, s. 31–35; Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup unsuru: el-Acaib ve’l-Garaib, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s. 69–87, adlı makalelere bakılabilir.

³ Barsbay döneminin siyasi, sosyal, iktisadî, kültür ve medeniyet tarihi üzerine çalışmalar yapacakların şanslı olduğunu söylememiz mümkündür. Bunun nedeni onun zamanında hem Memlûk Devleti’nin, hem de İslâm tarihinin dört ünlü müellifinin yaşamasıdır. Bu müellifler gördükleri, şahit oldukları, duydukları ve yaşadıkları olayları kaleme alarak eserler meydana getirmişlerdir. Ayrıca onlar devletin yüksek mevkilerinde görev yaptıklarından sultana ve yönetime yakın olmuşlardır. Memlûk ülkesinde olup biten hadiseler onların etrafında cereyan etmiştir. Bu müelliflerden el-Makrîzî ve el-Aynî konumuzla yakından ilgili muhtesip görevinde bulunmuşlar, birbirlerine halef selef olmuşlardır. Onlar muhtesip görevi gereği çarşı pazarın denetlenmesi, fiyatların belirlenmesi, paranın değeri, kıtlık ve pahalılıklarda alınan önlemlerden sorumluydular. Hatta el-Makrîzî kıtlık, açlık ve pahalılık ile para konusunda da özel eserler kaleme almıştır. el-Aynî ise birkaç defa muhtesip görevi yanında Hanefî mezhebi kadılığında da bulunmuştur. O ayrıca Sultan Barsbay’a Arapça’dan Türkçe’ye tarih çevirmenliği de yapmaktaydı. İbn Hacer’e gelince dönemin din âlimlerinden biri olması yanında uzun yıllar Şafii mezhebi kadılığında bulunmuş ve tarih ilmiyle ilgilenmiştir. O genel tarih ve vefayat türü eserlerinden başka veba hakkında kıymetli bir kitap yazmıştır. Dördüncü müellif İbn Tagribirdî de ileri gelen bir Memlûk ümerasının oğluydu. Babasını çocuk yaşta kaybetmiş, yakınları vasıtasıyla elit bir sınıfın içinde yaşamıştır. Bu yüzden birçok hadiseye şahit olmuştur. Ayrıca o kendisinden büyük olan üç tarihçiden bilhassa da hocaları olarak kabul ettiği el-Makrîzî ve el-Aynî’den oldukça fazla yararlanmıştır. Bu makalede Sultan Barsbay döneminde yaşayan bu dört müellifin eserlerinden fazlaca yararlanılmıştır.

⁴ *Muhtesip*: Hisbe teşkilatının başında bulunan kişiye denir. Hisbe ise İslâm’ın yayılışından XX. asrın ilk devirlerine kadar hemen hemen bütün İslam devletlerinde bazı farklarla birlikte uygulanan bugünkü belediye hizmetlerine benzeyen bir müessesedir. Bk. Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, İstanbul 1973, s.XV.

⁵ Kazım Yaşar Koprıman, “al-Malik al-Mu’ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır’ın Mâlî ve İktisadî Durumuna Umumi Bir Bakış” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981, s.169.

yaparken, Aynî hem önceki sultanlar hem de Barsbay devrinde muhtesiplik makamına birkaç kez atanmıştı. Ayrıca el-Makrîzî ve İbn Hacer'in diğer iki müelliften öne çıkan farklı yönlerini de belirtmekte fayda var. Çünkü el-Makrîzî “eskiçağlardan 1406 yılına” kadar Mısır'da görülen kıtlıklar ve veba ile ilgili özel bir çalışma yaparken⁶; İbn Hacer, İslâmiyet'in vebaya bakışını hadislerle açıklamaya çalışmış ve bütün İslâm ülkelerinde yaşanan vebalarla ilgili özet bilgiler vermiştir.⁷

Barsbay döneminin Memlûk tarihçileri siyasi, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili birçok konuya değinmişlerdir. Biz onların eserlerinden bilhassa konumuzla ilgili sultanın aldığı kararları, üst düzeydeki tayinler ve azilleri, tarım mahsullerini, fiyat artış veya yükselişlerini, enflasyon, Nil'in yükselişi veya alçalması, afetler, salgın hastalıklar, para ve paranın ayarı gibi mevzuları takip edebiliyoruz.⁸

Veba ve Kıtlıkların Genel Sebepleri: Tıbbî olarak veba hastalığının ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını açıklamak faydası olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Mısır'da görülen kıtlıkların da sebeplerini açıklamak gerekir. Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri olan Arapça veba veya tâûn; batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm); Türkçe de ise kıran olarak bilinir.⁹ Vebanın bubon (hıyarcıklı), akciğer ve veba septisemi gibi türleri vardır.¹⁰ İnsanlarda görülenlerinin yanında domuz, kuş, sığır, at

⁶ Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabû İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme*, (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l- Asımmıyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411.

⁸ Samira Kortantamer, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-Acaib ve'l-Garaib”, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s.70–71.

⁹ Tıbbî bakımdan veba ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Melahat Onul, *Sistematik İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1983, s.379; Behiç Onul, *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1953, s. 563-574; A. Tuncer, *Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, Ankara 1983, s. 451; Ömer Kasımoğlu, “Veba” *İnfeksiyon Hastalıkları*, (Düzenleyen: E.T. Çetin) İstanbul 1979, s. 141; “Veba Maddesi”, *Meydan Larousse*, C. XII, s.551; Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları”, *DTCF T.A.D.*, C. XV, S. 26, (1990-1991), s. 27; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.16; Muhammed Berekat el-Bilî, *el-Ezmâtu'l-İktisadiyye ve'l-Evbiye fi Mısır'l-İslâmiyye*, Kahire 1986, s. 25; Michael W Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977, s. 315–319.

¹⁰ M. Onul, 380–381; B. Onul, 568– 570; “Veba ”, *Meydan Larousse*, XII, 551

ve katır vebasası gibi hayvanlarda da görülen çeşitleri vardır.¹¹ Kötü hijyenik şartlar, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilalar, fareler, pireler, beslenme yetersizlikleri, sefalet, göç, gıdasızlıklar vebanın ortaya çıkması ve yayılmasına neden olan başlıca etkenlerdi.¹²

Mısır'da zirai hayat Nil'in¹³ suyunun taşma durumuna bağlıydı. Her yıl nehrin suyu Haziran aylarında yükselmeye başlayarak Eylül ayına kadar Aşağı Mısır'da bulunan Delta denilen bölgedeki arazileri kaplardı. Eylül-Ekim aylarında nehrin su seviyesinin düşmesi ile arazilerdeki su geri çekilir ve ekim yapılacak seviyeye gelen toprak işlenirdi. Kış aylarında da toprak yağmur suyu ile beslendiği için ekinler büyür ve baharda hasat yapılırdı. Nil bir yıl taşmadığı zaman iki yıl kıtlık olurdu. Birinci yıl, Nil taşma seviyesine yükselmeyince, halk ve satıcılar ellerinde bulunan tahıl ve diğer gıda maddelerini kıtlık olur korkusuyla saklardı. İkinci yıl da zaten kuraklıktan dolayı hasat yapılamadığından kıtlık olurdu. Mısır'da yaşayan toplumlar çok eski devirlerden beri hayatları için öneminden dolayı Nil'in yükselmesini gözlemek için mikyaslar (Nilometre) yapmışlardı. Bu mikyaslarla su seviyesini ölçerek taşma zamanını hesap edebiliyorlardı. Nehrin suyu Kahire mikyasında 16 zirâyâ¹⁴ ulaşınca haliç adı verilen nehrin kanalları açılarak araziye suyun dağılması sağlanıyordu.¹⁵ Ancak su seviyesi 18 zirâyâ geçerse bu Mısırlılar için bir felaket olarak kabul ediliyordu.¹⁶ Çünkü bütün arazi suyla kaplanarak göle dönüşüyor ve bu durum ekinlere, meyvelere ve sebzelere zarar veriyordu. Hatta uzun zaman arazi de kalan su birikintileri çeşitli salgın hastalıklara bilhassa da vebaya neden olmaktaydı. Nil'in yüksekliği 20 zirânın üzerine çıkarsa da bu Mısır'ın helak olması demekti.¹⁷ Bu nedenle Nil'in suyunun belli bir seviyede bulunması gerekiyordu. Onun yüksekliği de düşüklüğü de zararlıydı. Nil'in su seviyesinin yükselmemesi

¹¹ "Veba", *Ana Britannica*, C.XXI, s.553; "Veba", *Büyük Larousse*, XXIII, 121, "Veba", *Meydan Larousse*, XII, 551; N. Menemenli, "Veba", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXIII, MEB Yay, Ankara 1984, s.272.

¹² B.Onul, 566-567.

¹³ Memlûklar Döneminde Nil Nehrinin Toplum Hayatı Üzerindeki etkileri konusunda şu eserden faydalanılabilir Kasım Kasım Abduh, *en-Nil ve 'l-Müctemaü 'l-Mısırî fî Asrı Selâtini 'l-Memâlik*, Darü'l-Maarif, Kahire1978.

¹⁴ Zirâ: Bir uzunluk ölçü birimi olan zirânın ölçüsü değişmekle birlikte Nil'in suyunun ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. Bk. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990, s.67-76

¹⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Ali Kalkaşandî, *Subhu 'l-A 'şa fî Sina'ti 'l-İnşa*, (Neşr: M. H. Şemseddin) Beyrut 1987, C.III, s.322; Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabü 'l-Mevaiz ve 'l-İtibar fî Zikri 'l-Hitât ve 'l-Asar*, C.I, Beyrut trhz. s.58.

¹⁶ Kalkaşandî, 229.

¹⁷ Suyutî, *Hüsni 'l-Muhadara fî Mısır ve 'l-Kahire*, C.II, Kahire H.1321, s.206.

Mısır'da meydana gelen kıtlık, açlık ve pahalılıkların en önemli sebeplerinden biriydi. Nil nehri Mısırlıların her şeyi demekti; çünkü onların ekonomik, sosyal, psikolojik hatta siyasi hayatları üzerinde etkiye sahipti.¹⁸ Nitekim bu araştırmamızda Nil'in su seviyesinin alçalıp yükselme durumuna göre çarşı pazarda gıda maddelerinin fiyatlarının nasıl değiştiğini de görmemiz mümkün olacaktır.

Barsbay dönemine kadar Mısır ve Suriye'de meydana gelen veba ve kıtlıkların tarihçesine kısaca değinecek olursak: Tarih boyunca dünyanın hemen hemen her tarafında birçok salgın hastalıklar görülmüş, devletlerin ve medeniyetlerin yıkılmasına ve yok olmasına yol açmıştır. Salgın hastalıklar dünya nüfusunun artmasını engellemiş, askerlere bulaşması neticesinde orduların kırılmasına neden olarak siyasi sonuçlar doğurmuştur.¹⁹ Bu salgınların görüldüğü önemli merkezlerin başında da Mısır ve Suriye gelmektedir. Bu bölgeler vebanın odak merkezi olarak bilinmektedir.²⁰ Odak merkezi, vebanın ortaya çıktığı, daima hastalık mikrobunun bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir.²¹

Mısır'da ilk ciddi veba salgını M.S.542'de meydana gelmiştir. Justinien vebası olarak bilinen bu salgın Etiyopya'da başlayıp, Nil nehri yoluyla Mısır bulaşmıştır.²² İslâmî dönemde ise Mısır'da görülen veba ve kıtlıkların kronolojisini el-Makrizî yazdığı bir eserinde anlatır.²³ İbn Hacer el-Askalânî²⁴, Suyutî²⁵ ve Zekeriya el-Ensarî²⁶ gibi müellifler de gerek Mısır'da gerekse diğer İslâm ülkelerinde ortaya çıkan veba ve kıtlıklar hakkında eserlerinde geniş bilgiler verirler. İslâmî dönemde ilk veba salgını Hz. Ömer'in halifelîği sırasında 638-639 yıllarında Suriye'de görülmüş ve

¹⁸ Said Abdulfettah Âşûr, *Müctemâü'l-Mısırî fî Asr Selâtini'l-Memâlik*, el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992, s.218, Kasım, 27.

¹⁹ Dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen salgın hastalıklarla ilgili bk. Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 2005.

²⁰ B.Onul, 562

²¹ Danial Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1997, s.39-65. Yazar bu eserinde vebanın daimi ve geçici merkezlerinden bahsederken Mısır'ı geçici odaklardan görür ancak Suriye'nin böyle bir özelliğe sahip olmadığını söyler.

²² Dols, *Black Death*, 14; B. Onul, 565; Arık, 36-38.

²³ el-Makrizî, *İğase*, 7-11.

²⁴ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361-370

²⁵ Suyutî, II, 164 -200.

²⁶ Halen neşri yapılmayan bu müellifin eseri Mısır Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Zekeriya el-Ensarî, *Tuhfetü'r-Ragibin fî Beyani Emrû't-Tavain*, Mahtut, Darü'l-Kütübü'l- Mısıriyye, 20732 B.

Amvas vebası denilen bu salgında 25000 ile 30000 arasında insan hayatını kaybetmiştir.²⁷ Bu dönemde Mısır'da ilk kıtlık ve veba²⁸ salgını 685–686 yıllarında birlikte görülmüştür. Nil'in düzensiz akışı kıtlık ve açlığa neden olmuş ve arkasından da salgın hastalık ortaya çıkmıştır.²⁹ Mısır'da ikinci önemli veba 688–689 yıllarında olmuş ve insanları bir sel gibi silip süpürdüğü için el-Carif adı verilmiştir.³⁰ 716–717 yıllarında Irak ve Suriye'de etkili olan ve el-Esrâf olarak isimlendirilen bir diğer salgın görülürken; muhtelif defalar kıtlık ve salgınlar devam etmiştir.³¹ İhşidîler zamanında (935–969) görülen birçok veba salgını ve kıtlıklardan Mısır halkı ve İhşidî ordusunu büsbütün telef olduğu için Mısır'ı işgale gelen Fatimî ordusu karşında aciz kalmış ve bu devlet yıkılmıştır.³²

Fatimî ve Eyyûbîler dönemlerinde Mısır'da kıtlık ve veba salgınları devam etmiştir. Fatimî halifesi Mustansır Billâh zamanında (1036–1094) 1064 olan kıtlık Mısır'da çok etkili olmuş ve kıtlığın arkasından başlayan veba salgınından birçok insan hayatını kaybetmiştir.³³ Eyyûbîler döneminde (1171–1250)³⁴ 1198 ve 1202 yılları arasında el-Melikü'l-Aziz (1198) ve el-Melikü'l-Âdil (1199–1218) zamanlarında Nil'in taşmaması ile başlayan

²⁷ el-Belazuri, *Fütühü'l-Büldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s.119; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev. Mehmet Keskin), C.VII, İstanbul 1995. s.129–158; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361–62; el -Ensârî, varak:12a

²⁸ İslâm fethinden başlayarak Eyyubiler devletinin kuruluşuna kadar Mısır'da vukua gelen veba salgınları ve kıtlıklarla ilgili bir araştırma için bk. Muhammed Berekat el-Bilî, *el-Ezmatü'l-İktisadiye ve'l-Evbiye fî Mısır'l- İslâmiyye*, Matbaa Camiatü'l-Kahire, Kahire1986.

²⁹ el-Makrîzî, *İgase*, 11; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 362; Suyutî, II, 165; el-Ensârî, varak 12a; Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatü'l-İktisadiye ve Evbiye fî Mısır Asrı Selâtîni'l-Memâlik*, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976, s.21–22.

³⁰ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361–362; el -Ensârî, varak 12a; Dols, *Black Death*, 25.

³¹ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 362–363; Zekeriya el-Ensârî, varak 12b; Hamid Zeyyan Ganim, 22–23; Dols, *Black Death*, 26.

³² Bu kıtlıkla ilgili geniş bilgi için bk.el-Makrîzî, *İgase*, 11–14; Seyide İsmail Kâşif, *Mısır fî Asrı İhşidiyyîn*, Kahire 1950, s.346; Ganim, 23–24

³³ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, (el-Kamil fî't-Tarih), (çev. Abdülkerim Özyayın), C.X, İstanbul 1991, s.65–68; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 365, 371–378; el-Makrîzî, *İgase*, 24–27, Suyutî, II, 171–72; Ganim, 25–26.

³⁴ Eyyûbîler dönemindeki kıtlık ve veba salgınları ile ilgili tarafımızdan hazırlanan doktora tezi bk. *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Kıtlıklar, Krizler ve Vebalar*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998, s.110–140.

kıtlıktan ölümler olmuş ve arkasındanda veba salgını görülmüş ve binlerce insan ölmüştür.³⁵

Bahrî Memlûklar döneminde (1250–1382) birçok salgın hastalık ve kıtlıklar devam eder.³⁶ Bunlardan ilki Baybars döneminde (1260–1277) 1258–59 da Suriye’de çıkan vebadır.³⁷ Ketboğa döneminde (1294–1296) ise kuraklık ve Nil’in taşmaması neticesinde çıkan kıtlık ve vebadan Kahire’de binlerce insan ölmüştür.³⁸ Moğolların istila hareketinin salgın hastalıkların artmasına neden olduğu ileri sürülür. Onların Çin’i işgalleri sonrası bu ülkede görülen nüfus kaybının nedeni sadece savaşlar ve katliamlarla değil salgın hastalıklardan kaynaklandığı da belirtilir.³⁹ Moğol istilasası sonrası başlayan “kara veba” salgını ise Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını kapsayarak milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1332’de Moğolistan başlayan bu salgın hastalık, Rusya’ya sıçrayıp Balkanlar, Avrupa ve Anadolu’ya bulaşmıştır. Anadolu’da bu salgından Antakya, Tarsus, Kayseri ve Sis (Kozan) gibi şehirlerde birçok insan ölmüştür. Suriye, Filistin, Kıbrıs ve bütün Akdeniz adalarını da kapsayan “kara veba” salgını Mısır’a sıçrayıp Kahire’de 900 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁴⁰

³⁵ İbn Esir, *İslam Tarihi*, (*el-Kamil fî't-Tarif*) (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin), C.XII, 1987 s.425, 431–440; el-Makrîzî, *İğase*, 27–30; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 368.

³⁶ Memlûklar Dönemindeki veba salgınları ve kıtlıklar ile ilgili genel vakayinamelerden başka şu kaynaklara bakılabilir: el-Makrîzî, *Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşfü'l-Gumme* (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal) Kahire 1940; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun fî Fadli't-Tâun*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l-Asımye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411; Suyutî, *Hüsni'l-Muhadara fî Mısır ve'l-Kahire*, C.II, Kahire H.1321; Zekerîya el-Ensârî, *Tuhfetü'r-Ragibin fî Beyani Emrî't-Tavain*, Mahtut, Darü'l-Kütbi'l-Mısriyye, 20732 B. Tetkik eserlerden ise şunlara bakılabilir: W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977; Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatü'l-İktisadiye ve Evbiye fî Mısır Asrı Selâtini'l-Memâlik*, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976; Kasım Abduh Kasım, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l-Mısri fî Asrı Selâtini'l-Memâlik*, Darü'l-Maarif, Kahire 1978, s.53–77.

³⁷ Dols, *Black Death*, 34.

³⁸ el-Makrîzî, *İğase*, 32–39.

³⁹ William H.Mc Neill, *Plagues and Peoples*, Basil Blackwell, Oxford 1977, s.150–163.

⁴⁰ Kara veba salgını için bk.Dols, *Black Death*, 35–67; William H.Mc Neill, *Plagues and Peoples*, Basil Blackwell, Oxford 1977, s.159–168; M.W. Flinn, “ Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba”, (çev: Nemciye Alpay), *Tarih ve Toplum*, Sayı, 39, Mart 1987, s.25–30; Robert Lopez-Harry Miskimin, Abraham Udovitch,” England to Egypt, 1350–1500: Long-Term Trends and Long-Distance Trade, *Studies in the Economic History of the Middle East*, School of Oriental and African Studies University of London, 1978, s.97–106

Burcî Memlûk sultanı Berkuk (1382–1399) ve oğlu Ferec (1399–1412) dönemlerinde olan iktisadî buhranların ve salgın hastalıkların sebepleri arasında beşeri faktörleri de saymak gerekir. Burcî ve Bahrî Memlûk ümerası arasındaki kavgalar, Timur’un Suriye’yi istilası gibi olaylar felaketleri körüklemiştir. Bu felaketlerden binlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁴¹ Bu iki sultan döneminde yaşanan buhranlardan Mısırın iktisadî ve sosyal yapısı sarsılmıştır. Dönemin müelliflerinden el-Makrîzî bu felaketlerden Mısır halkının yarısının hayatını kaybettiğini yazar.⁴² Ferec’ten sonra sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde (1413–1421) veba salgınları ve kıtlıklar yaşanmaya devam etmiştir.⁴³ 1413–1416 yılları arasındaki veba salgınlarından birçok insan ölmüştür. Aynı sultan döneminde 1419-1420’de veba salgınları olmuştur. Sultan eş-Şeyh Mahmudî dönemi hem iç isyanların hem de salgın hastalık ve iktisadî bunalımların had safhaya vardığı bir devir olmuştur.⁴⁴

el-Eşref Barsbay Dönemi İktisadî Buhranları ve Veba Salgınları (1422–1438)

Barsbay’ın tahtta çıkmasından bir süre sonra Memlûk devletinin Suriye’deki topraklarında bir salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Bu salgın Suriye’den sonra Mısır ve Hicaz yarımadasına da yayılmış ve aşağı yukarı üç yıl sürmüştür. Kaynaklar salgının H.825 Cemaziyelevvel’inin 14’ünde (M.6 Mayıs 1422) başladığını ve Suriye’de Hıms, Halep ve Hama’ya yayıldığını kaydetmektedirler.⁴⁵ Hastalığın daha çok Suriye’nin kuzey bölgelerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Suriye’de bu salgın hastalık görülürken aynı sırada Irak’ta da şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Bu kıtlığın sebebi kuraklıktan daha ziyade siyasi sebeplerdir. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ve Timur’un oğlu Şahruh Mirza arasındaki savaştan dolayı Irak arazisinde ekim yapılamamış ve bunun neticesinde kıtlık olmuştur. Bu yüzden de Irak’tan kaçan birçok insan Suriye’ye göç etmiştir.⁴⁶ Kaynaklarda açıkça ifade edilmemekle birlikte kuvvetle muhtemeldir ki, Suriye’de ortaya

⁴¹ Ganim, 48–54.

⁴² el-Makrîzî, *İğase*, 41–43; Ganim, 51–75.

⁴³ Şeyh Mahmut döneminin siyasî ve iktisadî durumu ile ilgili iki önemli çalışmayı zikretmekte fayda vardır. Bunlar: Kazım Yaşar Koprman’ın, “al-Malik al-Mu’ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde(1412–1421) Mısır’ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981 adlı makale ile *Memlûkler Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmûdî Dönemi, 1413–1422*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1988 adlı kitaptır.

⁴⁴ Ganim, 75–90; Koprman, Mısırın Mali ve iktisadî Durumu, 166–167.

⁴⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ I, 611; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 84.

⁴⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 611.

çıkan veba salgını Irak'tan Suriye'ye gelen insanlar tarafından bulaştırılmıştır. H.825 Zilhicce'sinde (M.1422 Kasım- Aralık) Mısır'ın Kahire ve Aşağı Mısır (Vechü'l-Bahrî)⁴⁷ bölgelerinde kısmen hafif salgın hastalıklar görülmekle birlikte H.826'da (M.1423) Suriye şehirlerini şiddetli bir salgın hastalık kasıp kavuracaktır⁴⁸.

Suriye'deki veba salgını H.826 Rebiülevvel'inde (M.1423 Şubat-Mart) Dımaşk'a sirayet etmiş ve Rebiülahir'de (Mart-Nisan) şiddetlenmiştir. Cemaziyelahîr'de (Mayıs- Haziran) Dımaşk'ta şiddetini artıran salgın daha sonra Gazze'ye yayılmıştır. ⁴⁹ Recep ayında (Haziran-Temmuz) bu salgından Dımaşk ve köyleri ile Filistin ve sahil bölgelerinde birçok ölümler olmuştu. Dımaşk'da ölenler 15 bin kişiye ulaşırken Suriye ve Filistin genelinde vebadan ölenlerin divanü'l-mevarise ⁵⁰ isimleri bildirilenlerin sayısı ise 80 bindi. Gazze'de her gün vebadan 100'den fazla insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Genellikle bütün salgınlarda olduğu gibi bunda da öncelikle zayıflar etkilenmiş; çocuklar, kadınlar ve hizmetkârlardan ölenler çoğalmıştır. Gazze'de veba öyle etkili olmuştu ki adeta evler insansız hale gelecek kadar boşalmıştı. Suriye'de görülen bu veba salgını daha sonra Filistin'de el-Halil'e de yayıldı. Bu arada vebanın Dimyat'a bulaştığına dair haberler Mısır'a ulaşacaktır. Suriye'de etkili olan veba salgınından ne kadar insan öldüğü konusunda kaynaklar tutarsız bilgiler vermektedir. İbn Hacer bu sayıyı 50 bin olarak kaydetmektedir.⁵¹ Dönemin bir diğer müellifi el-Aynî de vebanın Halep'te başladığını sonra Dımaşk, Hama ve Filistin'in Remle, Gazze ve Kudüs şehirlerine yayıldığını kaydetmektedir. el-Aynî, muasırları ile aynı bilgileri tekrar ederken Mısır şehirlerine vebanın yayılıp yayılmadığından bahsetmemektedir. el-Aynî, bu veba salgını hakkında yazdıklarını, Suriye tarafından Kahire'ye gelen bir şahıstan aldığını belirtmektedir ve ilginç bir bilgi vererek 6000 evlenmemiş kızın salgında öldüğünü yazmaktadır. Veba salgını ona göre Ramazan ayında (Ağustos-

⁴⁷ *Vechü'l-Bahrî*: Mısır'ın Akdeniz'e doğru uzanan kuzey kısmı yani Delta bölgesi.

⁴⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 625.

⁴⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 633.

⁵⁰ *Divanü'l-mevaris*: Ölenlerden kalan malların veya varissiz olarak ölenlerin mallarının kaydedildiği sicillerdir. Aynı zamanda Divanü'l-mevarisü'l-haşeriye adı da verilmektedir. Diğer bir divan ise yollarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılıp defnedildiğinin kaydının tutulduğu divanü't-tarha'dır. Bk. *Nücûm*, XIV, 173, dipnot 1; Said Abdulfettah Âşûr, *el-Asrû'l-Memâlikî Mısır ve's-Şam*, Kahire 1976, s.478.

⁵¹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 639; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr*, (Neşr: Abdülvahab el- Buhârî), C.VIII, Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1986, s.12.

Eylül) sona ermiştir.⁵² Suriye'deki bu veba salgınında Dımaşk'ta ileri gelen Memlûk ümerasından bazıları da hayatlarını kaybetmişlerdir.⁵³

Bu veba salgını H.827 Zilhicce'sinin ortasında (M.1424 Kasım'ın başları) Mekke'ye sıçramıştır. Başlangıçta her gün 40 kişinin ölümü ile başlayan bu salgından 3000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Gerek veba salgınından ölenlerin çokluğu, gerekse insanların kaçması veya veba bulaşır korkusu ile toplu alanlara çıkmamaları nedeniyle Mekke'de cami ve mescitlerde namaz kılınamaz olmuştur. Bu veba Rebiyülahir ayı (Mart) sonlarına kadar devam etmiştir.⁵⁴

Mısır'da da H.827 Şaban'ında (M.1424 Haziran) veba salgını görülmeye başlandı. İlk önce Dimyat şehrinde görülen salgından ölümler başlamıştır.⁵⁵ H.828 Cemaziyelevvel'inin başlarında (M.1425 Nisan) Dimyat'ta ortaya çıkan veba salgını yakınındaki Faraskur⁵⁶ şehrine bulaşmıştır.⁵⁷ Bu yılda Mısırdaki salgın hastalık başlarken tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatları normal bir şekilde devam ediyordu.⁵⁸

Barsbay'ın idaresinin ilk yıllarında Mısır'da ciddi pahalılık ve kıtlık görülmemektedir. Ancak Nil'in suyunun düşüklüğü ya da aşırı taşması gibi durumlarda fiyatlarda oynamalar olmaktadır. Mesela H.825 Ramazan'ının 11'inde (29 Ağustos 1422) Nil nehri 19 zirâ ve altıparmağa çıkmıştı. Bu seviyede durmayarak 20,5 zirâyâ kadar yükseldi.⁵⁹ Nil'in normal taşma seviyesinden çok fazla olan bu yükseklik yüzünden Mısır arazisi suya boğulmuş ve çiftçilerin zararı artmıştır. Bilhassa susam, kavun ve karpuz gibi bitkilerin ekili olduğu arazilerde hasar fazlaydı. Tahıl fiyatları da hareketlenerek buğdayın irdebbi⁶⁰ 150 dirhemü'l-fülûsa⁶¹ (7,5 dirhemü'l-

⁵² el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdu'l-Cuman fî Tarih Ehli'z-Zeman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/XIX, İstanbul. s.542.

⁵³ Bunlardan bazıları H.826 Şaban'ında Şam naipliğine getirilen Emir Tinibeg Bıyık ve Emir Şahinü'l-Farisî Ümeraü'l-Mukaddem vesaire, Bk. el-Aynî, XIX, 548.

⁵⁴ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 663; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 42.

⁵⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 667.

⁵⁶ Faraskur: Dimyat ile Kahire arasında bir şehirdir.

⁵⁷ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 689.

⁵⁸ el-Aynî, XIX, 559.

⁵⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 618, 625.

⁶⁰ *İrdebb*: Bir hacim ölçüsü olup Mısır'da yaklaşık 180 litreye eşittir. Bk. Walter Hinz, s.45.

⁶¹ *Dirhemü'l-fülûs*: Bakır paraya verilen isim olup tekili felstir. İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mısır'da bu paranın kullanımı Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) döneminde 1228 'de Mısır'da darp edilmeye başlanmasından sonra yaygınlaşmıştır. Bu zamandan XIV. yüzyılın sonlarına kadar bakır paralar küçük metallerin alınıp satılmasında kullanılmış olup zaman zaman

fıdda eşrefiye),⁶² arpa 85 dirheme (4,25 dirhemü'l-fıdda eşrefiye), bakla (ful) ⁶³ ise 80 dirheme (4 dirhemü'l-fıdda eşrefiye) satılmaya başlamıştır. Susam arazilerinin zarar görmesi yüzünden susam yağı ve tahinin şimdiye kadar görülmemiş şekilde fiyatının arttığı ve bir rıtlın⁶⁴ 16 fülûsa satılması yanında bulunamaz hale geldiği de görülmektedir.⁶⁵

Mısır'da H.826'da (M.1422–1423) insanlarda bazı hastalıklar görülmekle birlikte tahıl fiyatlarında ucuzluk vardı.⁶⁶ Bu sırada Mısır'da iktisadî istikrarsızlığa rağmen genelde ülkede bir bolluk yaşıyordu. Mısır'dan kuraklıktan dolayı kıtlık yaşanan Hicaz'a tahıl yardımı bile gönderilmişti. Kahire'de 5 irdebb buğday bir dinara⁶⁷, bir ekmek yarım

halkın alışverişten kaçınması üzerine tedavülden kaldırılmıştır. Burci Memlûkların ilk sultanı Berkuk zamanında (1382–1399) fels Mısır'da yaygınlaşmış hatta en geçerli para haline gelmiştir. Sultan Ferec, Sultan Müeyyed eş-Şeyh ve Barsbay dönemlerinde bakır paraların kullanımı artmıştır. Bir fels, XV. yüzyıl başlarında 24 dirhem ağırlığında olup yaklaşık 76,46 gramdı. Sultan el-Müeyyed eş-Şeyh önemli bir para ıslahatı yapmış ve müeyyed dirhemleri adı verilen parayı bastırmıştır. Barsbay da Memlûk parası üzerinde önemli bir ıslahata girerek eşrefiye dirhemleri darp ettirmiştir. Onun zamanında bir miskal (4, 25 gram) ağırlığındaki altın paranın 250 fülûs, bir Frenk dinarının 230, bir gümüş dirhemine ise 18 fülûs dirhem değerinde olduğunu görüyoruz. Bir dinar ise yaklaşık 12 gümüş dirhem değerindeydi. Bk. el-Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye* (çev. İbrahim Artuk), s.389,391, İbrahim Artuk, “fels” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 309–310, Kopruman, Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu, s.160; Necidî, 314.

⁶² *Dirhemü'l-fıdda*: Gümüş paraya verilen isimdir. Bütün İslâm ülkelerinde kullanılan dirhemlerin Bahri Memlûklar (1250–1382) döneminde 2/3'ü gümüş ve 1/3'ü ise bakırdı. Burci Memlûklar (1382–1517) de ise dirhemine ilk başlarda 2/3 nün bakır olduğu görülür. Buna dirhemü'n-nukra ismi verilirdi Ancak Barsbay'dan önce sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh, dirhem de önemli bir ıslahata girerek saf gümüşten dirhemler bastırdı. Bu paralara Müeyyediye dirhemleri dendi. Bunlar aynı zamanda dirhemü'l-fıdda şeklinde de telakki edilmekteydi. Barsbay zamanında da bu paranın kullanıldığını ve 1425 tarihinde dirhemü'l- eşrefiye adı verilen yeni bir gümüş paranın basıldığını görmekteyiz. 1422 yılında bir gümüş dirhemine 20 fülûs değerindeydi. Bk. el-Makrîzî, *el-Nukud*, s.387–389, el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 620; Halil Sahillioğlu. “Dirhem”, *DİA*, IX, s.371; Kopruman, *Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu*, 160–161; Muhammed b.Muhammed b. Ali en-Necidî, *en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûkî*, 1250–1517, Mektebetü'l-Abîkan, Riyad 1993, s.195.

⁶³ *Ful*: Mısır'da kahverengi baklaya verilen isimdir. Çok eski dönemlerden günümüze kadar Mısır halkının temel besin maddelerinden biri olan ful adeta üç öğün yenen yemektir. Bilhassa fakir halk tabakası ve öğrencilerin ucuz olduğu için tercih ettiği ful evlerde pişirildiği gibi sokaklarda ve lokantalarda büyük kazanlarla pişirilerek oralarda müşterilere servis yapıldığı gibi poşet ve kaplara konarak da satılmakta ve evlere götürülüp yenilmektedir.

⁶⁴ *Rıtl*: Ülkelere göre ağırlığı değişmekle birlikte Mısır'da bir rıtl 437,5, 450, 449,28, 492,6 gram gibi ağırlıktadır. W. Hinz, 35–36.

⁶⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 620

⁶⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 628.

⁶⁷ Bu sırada bir dinar *Sülûk*, IV/II, 628.

fülûsa kadar inmişti.⁶⁸ Bu sırada ülkenin aşağı kısmında ucuzluk varken yukarı kısmının Said bölgesinde sığırcık kuşlarının ekinleri yemesi neticesinde hasar büyük olmuş ve sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. el-Makrîzî, bu durumun ülke genelinde fiyatlarda bir hareketlenmeye neden olduğunu ve buğdayın bir irdebbinin 100 dirhemden 140'a, arpanın ise 70'den 100'e ulaştığını belirtmektedir. Yeni mahsullerin çıkması ile fiyatlarda bir miktar düşme olmuştur.⁶⁹ el-Aynî de Mısır'da fiyatlardaki ucuzlamayı haber vermektedir.⁷⁰ H.826 Zilhicce'sinde (M. 1423 Kasım-Aralık) fiyatlarda bir hareketlenme olurken, aynı zamanda Mısır'da insanlarda ateşli hastalıklar da artmıştı.⁷¹

Sultan Barsbay kendisinden önceki sultanlardan farklı bir mizaca sahip biriydi. Ticarete büyük önem vererek Memlûk devletinin Akdeniz, Suriye ve Kızıl denizde ekonomik haklarını koruyacak girişimlerde bulundu. Ancak, ülkesinin menfaatlerini korumaya çalışırken, ülke içinde korumacı bir politika izleyerek, bazı malların alım ve satımını kendi tekeline aldı. Bu mallardan şeker ve karabiber en başta gelendi. Mısır'da üretilen şeker halkın en önemli geçim kaynaklarından biriydi. Şeker ayrıca Mısır halkının bilhassa salgın hastalıklar sırasında ilaç olarak kullandığı bir madde idi. Sultanın şeker alım ve satımını kendi tekeline alması bu işten geçimini sağlayan çiftçi ve tüccarların zararına oldu. 1430 yıllarda Mısır'daki iç karışıklar, pahalılık ve salgın hastalık sultan ve adamlarının doğrudan ticaretle uğraşmalarına neden oldu. Kısa vadede karlı gibi görünen bu iş devletin zararına gelişti. Emirler ve sultan doğrudan ticarete müdahale ederek fiyatları belirlemeye kalkıştılar. Sultan ve adamları bu işte çok ileri giderek devletin ve halkın zarar etmesine neden oldular.⁷² Barsbay'ın uyguladığı yanlış politikalarından biri de, Kıbrıs Hristiyanları ve Franklarla Akdeniz hâkimiyeti yüzünden başlayan savaşlar nedeniyle, Mısır'ın İskenderiye ve Dimyat gibi şehirlerinde Hristiyan tacirlerin mallarına el koymasındır. Ülkenin malî işleri ile uğraşan görevlilerin itirazlarına rağmen tutumundan vazgeçmeyen sultan, bu tüccarların Mısır limanlarından uzaklaşmasına neden olmuştur. Neticede

⁶⁷ Bu sırada bir dinar 250 fülûs ve 12,5 gümüş dirheme eşitti. Bk. Necidî, 314.

⁶⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 630-631.

⁶⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 635-637.

⁷⁰ el-Aynî, XIX, 540-541.

⁷¹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 648.

⁷² Stanley Lane Poole, M.A. Litt, *A History of Egypt in the Middle Ages*, Press of Second, London 1914, s.336; Ira Marvin Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge Massachusette 1967, s.35-36.

tüccarların gelmemesi nedeniyle Suriye ve Mısır şehirleri boşalmış ve ticaret durmuştu.⁷³

Hindistan ve Kızıldeniz arasında en önemli ticari madde baharattı. Eyyûbîler döneminden beri baharat Kahire, Aden ve benzeri yerlerde kendilerine Kerîmî (Karimi) denilen tüccarların elinde idi.⁷⁴ Barsbay'ın karabiber ticaretini kontrol altına almakla; Hicaz bölgesinde nüfuzunu artırmayı hedefliyordu. Bu amacında Timur'un oğlu Şahruh Mirza'nın İslâm dünyasında liderlik peşinde olmasının ve Hicaz yarımadasında nüfuzunu güçlendirmek istemesinin de etkisi oldu. Yine Yemen'de hâkimiyet süren Resuloğulları devleti Hindistan üzerinden Basra ve Kızıldeniz'e ulaşan baharat yolunu kontrol etmesi de başka bir sebepti. Hindistan ve Uzak doğudan gelen biber, karabiber ve diğer ürünler önceleri Aden limanına gelir ve buradan Hicaz, Suriye ve Kızıldeniz yoluyla Mısır'a doğru sevk edilirdi. Bu ticari etkinlikten Yemen, Hicaz, Suriye ve Mısır halkları büyük gelir elde ederlerdi. Sonra da bu mallar Akdeniz Limanlarına gelen Avrupalı tüccarlara satılırdı. Barsbay döneminde Yemen idarecileri keyfi tutumları nedeniyle, Aden limanlarına gelen tüccarlar buralardan uzaklaştılar. Aden limanına alternatif Kızıldeniz'deki Cidde limanı önem kazandı. Mekke'ye sefer yaparak burada gücünü artıran Barsbay, Cidde limanının da kontrolünü sağladı. Buralara gümrük memurları tayin ederek Kızıl deniz ticaretini kontrol altına aldı.⁷⁵

Barsbay, H.832'de (M.1428–29)kendinden önceki Memlûk sultanları ile yakın ilişkiler kuran Kerîmî tüccarlardan biri ile anlaşarak karabiberi kendi tekeline aldı ve doğrudan ticarete girdi. Karabiber alım ve satımını tekeline geçiren Barsbay fiyatları kendi belirlemeye kalkıştı. Sultanın bu uygulaması karabiber satın alan ve bunu Avrupa limanlarına taşıyan Venedikli tüccarlarla kendini karşı karşıya getirdi. Daha önce bu tekeli elinde bulunduran Kerîmî tüccarları da ikinci plana düşüncü durumlarını güçlendirmek için diğer zarar eden tacirlerle birlikte Timur'un oğlu Şahruh'a başvurdular. Bunun üzerine Kahire'ye elçi gönderen Şahruh, Barsbay'ı Cidde'deki tüccarlara dinî kurallara aykırı davranıp vergiler koyup ticaretle uğraştığı için kınadığını bildirdi. Ancak Barsbay bu tehditlere buyun eğmek niyetinde değildi.⁷⁶

⁷³P.M.Holt, *Haçlılar Çağı*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.186; Tekindağ, 27.

⁷⁴Kerîmî Tüccarları için daha ayrıntılı bilgi için bk. Altan Çetin, "Memlûklar Devrinde Karimi Tüccarları" *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, (2004) s.71–87.

⁷⁵Holt, s.189.

⁷⁶P.M.Holt, 190; Çetin, 84.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz sebeplerden dolayı Barsbay H.828 Şaban'ında (M.1425 Haziran-Temmuz) Mısır'da kendisi ve adamları hariç şeker alımı ve satımını yasakladı.⁷⁷ Bu durum halkın ve bu işin ticaretini yapan tüccarların zararına oldu. Aynı sıralarda Nil nehrinin suyunun yükselmemesi neticesinde fiyatlarda bir hareketlenme oldu. Önceleri üç irdebbe yarım dinara satılan baklanın bir irdebbe bir dinara çıktı. Buğdayın bir irdebbinin fiyatı ise 150 dirhemden 200'e çıktığı gibi bakla ile birlikte bulunamaz olmuştu. Bu yüzden halk bu ürünleri bulmakta sıkıntı çekmeye başladı. Satıcılar da daha fazla para kazanmak amacıyla ellerinde bulunan tahılleri sakladılar. Ancak bu arada Nil'in suyu da taşma seviyesine ulaştığı haberleri gelince fiyatlar aşağıya doğru indi. Fakat istikrarsızlığın önünün alınamadığı görülmektedir. Gerek Nil'in düzensiz akışı gerekse diğer amiller gıda maddelerinin fiyatlarında inip çıkmalara neden olmuştur. Tahılların yanında etin de fiyatı pahalalmış ve bulunamaz olmuştu. Taşma seviyesini aşarak 20 zirâya ulaşan Nil, fiyatların daha da artmasına neden oldu. Buğday'ın bir irdebbinin fiyatı önce 200 dirheme sonra ful ile birlikte 300'e, arpanınki ise 150 dirheme kadar ulaştı. Fülûs denilen bakır dirhem de hızla değer kaybetti.⁷⁸ H.828 Zilhicce'sinde (M.1425 Ekim-Kasım) Kahire çarşılarında ekmek bulunamaz olunca halk muhtesip tarihçi el-Aynî'den şikâyet etmeye başlamıştı. el-Aynî'nin satıcılara karşı yumuşak davranması onların ellerinde bulundurdıkları tahılları gizlemelerine ortam hazırlamıştı. Halkın kendisine tepkilerinin artması üzerine linç edilmekten korkan el-Aynî gizlice sultanın bulunduğu Kalatü'l-Cebel'e kaçtı. Sultan Barsbay, el-Aynî'ye büyük saygı ve dostluk gösterirdi. Çünkü el-Aynî sultan için sarayda, Arapça yazılmış din ve tarih kitaplarından Türkçe tercümeler yapar ve bunları geceleri ona okurdu. Sultan halkın isyankâr davranışlarına sinirlenerek ümeradan birkaçını Babü'z-Züveyle'ye göndererek durumu tahkik ettirmiş ve bu kişiler nümayiş içinde bulunan halkı sakinleştirmek için bir takım tedbirler almaya çalışmışlardı. Ancak halk ve ümera arasında birtakım itişip kakışmalar olmuş ve ümeradan bir kişi yaralanmıştı. Bu olayın elebaşlıları yakalanarak sultanın huzuruna getirilmişti. Sultan bunlardan bazılarının burunları ve kulakları kestirerek hapishaneye koydurmuştur. Ancak bir süre sonra bunlar sultandan af dilemişler ve serbest bırakılmışlardır. Bütün bu tedbirlere rağmen başta buğday ve et olmak üzere gıda maddelerinin fiyatlarında artış devam etti.⁷⁹ Diğer kaynaklarda Kahire'de cereyan eden bu olaylar ayrıntılı şekilde anlatılmasına rağmen bu

⁷⁷ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 691.

⁷⁸ 1425 Ekim ayında bir dinar; 270 fülûsa ve 13,5 gümüş dirheme yükselmişti. Bk. Necidî, 314.

⁷⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 690–699, 710; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 76–77, 79.

sırada muhtesiplik makamında bulunan el-Aynî pahalılıktan bahsetmekle birlikte kendisine karşı halkın saldırıya geçmesi hakkında hiç bilgi vermemektedir.⁸⁰

Mısır'da H.829'da (M.1425–1426) halkın sıkıntıları büsbütün artmış ve gıda maddelerinin fiyatlar aşırı şekilde yükselmişti. Halkın temel besin maddesi olan ekmek, et ve diğer hayvansal ürünler de bulunmaz olmuştu. Pirincin bir irdebbi 1000 dirheme kadar yükselmişti. Fülûs değer kaybederek bir Frenk dinarı⁸¹ 225 fülûs olmuştu. Mal darlığı, pahalılık ve iktisadî istikrarsızlık Mısır ve Suriye'de halkın hayatını güçleştirmişti. Kıtık ve pahalılık şehir merkezlerinin yanında kırsal alanlara kadar da yaygınlaşmıştı. Bu durumdan halk perişan hale gelirken tüccarların da zararları artmıştı. Bilhassa Yukarı Mısır⁸² bölgesinde fakirler zor durumda kalmışlardı. Bu iktisadî düzensizliğin en önemli sebebi şüphesiz ki bu sırada Memlûk ülkesinde başlayan altın ve gümüş darlığıydı. Tarihçi el-Makrîzî altın ve gümüşün bulunmaması nedeniyle kimsenin bir şey satamadığını belirtmektedir.⁸³ Bütün bu gelişmelerin neticesinde Kahire muhtesibi el-Aynî H.829 Muharrem'inde (M.1425 Kasım-Aralık) görevinden azledilerek yerine emir Aynal eş-Şeşmani getirildi. Aynî, kendisinin sultan tarafından azledildiğini de eserine kaydeder. Onun bu görevden sonra Hanefi mezhebi kadılığına getirildiğini görmekteyiz.⁸⁴

Bütün bu gelişmeler üzerine Sultan Barsbay ülke içinde istikrarsızlığın sebebi olarak Avrupa'dan İslâm ülkelerine gelen ayarı ve vezni sağlam, halkın ve tüccarların rağbet ettiği Frenk dinarının kullanılmasını görerek bu paranın yasaklanmasını emretti. Sultan bu kararını da tek başına almamış, H.829 Safer'inde (1425–1426 Aralık- Ocak) tüccar, ümera ve dört mezhep

⁸⁰ el-Aynî, XIX, 564–567; Lapidus, 146.

⁸¹ *Frenk Dinarı*: el-Frenk, el-Ifluri, el-Bunduki, İtali veya el-Duka adı verilen ve Frenk ülkelerinden getirilen para birimidir. Bir yüzünde yazı diğer yüzünde resim bulunan ve bundan dolayı da el- müşahhas adı verilen bu para H.793 (M.1388) den sonra Mısır'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu paraların 100 tanesinin ağırlığı 81,4 miskaldi. Fakat bu paranın üzeri kazınarak hafifletilmiş ve 100 tanesi 78.1/3 miskale inmişti. Frenk dinarı revaçta olması yüzünden taklit edilmeye de başlanmıştır. Sultan Barsbay Mısır'da 1425 yılında darp ettirdiği eşrefiye dinarını bu parayı örnek alarak 3,559 gram ağırlığında ve aynı ayarda darp ettirmiş ve Frenk dinarının tedavülünü de yasaklamıştır. Bk. Halil Sahillioğlu, “ Dinar”, *DİA*, IX, s.354; Koprman, *Mısır'ın Mali ve İktisadî Durumu*, 159, Necidî, 512.

⁸² *Yukarı Mısır* (Vechü'l- Kıblî): Mısır'ın güney kısmı yani Said bölgesine verilen isimdir.

⁸³ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 705; Necidî, 315.

⁸⁴ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 706, 717; el-Aynî, XIX, 587; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119.

kadısını toplamış ve Frenk dinarı ile alışverişi yasaklamıştır. Bu para tarihçi el-Makrîzî'ye göre; Hicri 800'lerde (M.1397-98) bütün İslâm memleketlerde en geçerli para haline gelmişti. Bilhassa Mısır, Yemen, Hicaz, Anadolu ve Suriye şehirlerine kadar yayılmış ve kazançlı bir para olmuştu. Sultan bu paraların toplanarak eritilmesi ve yerine İslâmî dinarın⁸⁵ darp edilmesini emretti. Bu amaçla halkın elinde bulunan Frenk dinarları darphaneye getirilerek eritilip dinarü'l-eşrefiye adı verilen paralar basıldı.⁸⁶ Böylece sultan Mısır'da İslâmî paranın tedavülde olmasını istemiş ve yabancı paraya bağılılığı önlemeyi hedeflemişti.

Mısırdaki tahıl darlığı çekilirken et, süt ve peynir gibi gıdaların da bulunamaz olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni hayvanlarda görülen bir salgın sebebiyle Mısır'da büyük ve küçükbaş hayvanların çoğunun telef olmasıdır. Öyle ki el-Makrîzî bu salgında; manda, inek, koyun vesaire hayvanların telef olduğunu haber vermektedir. Salgının ne kadar şiddetli olduğunu anlamak için onun verdiği bir örneğe bakmak yeterlidir. “Bir adamın 250 mandası vardı. Bu salgında sadece onlardan dört tanesi sağ kalmıştı” diyerek hayvanların salgında nasıl kırıldığını ifade etmektedir. Bundan başka her gün sultanın mutfağında onun Memlûkları için 12000 ritl ete ihtiyaç duyulması da et sıkıntısına neden oluyordu. Bu nedenle de halka et satışı yapılamıyor ve karaborsaya düşüyordu. Tahıl fiyatları ise Nil'in suyunun azalması neticesinde kuraklığın baş göstermesinden dolayı artmaya başladı. Ayrıca Mısır'ın yanı sıra Gazze, Remle, Kudüs, Nablus, sahil mıntıkası, Dimaşk, Havran ve Hama gibi Suriye ve Filistin şehirlerinde de kıtlık olmuş ve hatta buralarda bir Mısır irdebbi buğday 1000 fülûsa kadar yükselmişti. Bu arada Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde de pahalılık başlamış, buğday ve ekmek bulunamaz olmuştu. Kahire'de bir irdebb buğday 300 fülûstan satılmaya başlamıştı. H.829 Rebiyülevvel'inde (M.1426

⁸⁵ *Dinar*: Altın para anlamına gelmektedir. Emeviler döneminde Bizans'ın altın parası örnek alınarak basılan ve ağırlığı bir miskal (4,25 gram) olan altın paradır. Bir miskal ağırlığında basılan dinar şer'i dinar olmuş ancak zamanla ağırlığında değişmeler meydana gelmiştir. Bu dinarları diğer paralardan ayırt etmek için Mısırî, miskal, mahtum, maşkuk, herce gibi isimler verilmiştir. Mısır'da basılan bu paranın ağırlığı zamanla azalmış ve 10 tanesi 7 dirheme düşmüştür. (1 dirhem=3,186 gram). Bahrî Memlûkların son zamanları ile Burcî Memlûkların ilk zamanlarında değişik şekil ve ağırlıkta altın paralar darp edilmiştir. Bu çeşitlilikten olmalıdır ki Memlûk ülkesinde Avrupa ülkelerinden gelen dinarü'l-Frenk denilen paralar revaçta idi. Bu yüzden Barsbay altın parada ciddi bir ıslahata girişerek dinarü'l-Frenk ayar ve vezninde altın para bastırdı ve bu paraya dinarü'l-eşrefiye ismi verildi. Ortalama 3,50gram ağırlığında darbedilen bu para Memlûk devletinin yıkılışına kadar geçerli bir para olarak varlığını devam ettirmiştir. Bk. Kopruman, *Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumu*, 159; Necidî, 507, 512, 519.

⁸⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 709; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119; Necidî, 240-41.

Ocak-Şubat) fiyatlardaki yükseliş daha da artmıştı. Buğdayın bir irdebbi 300 fülüs civarında seyrederken, ekmek bulunmaz olmuş ve diğer ürünlerin de fiyatları yükselmişti. Rebiyülevvel ayının ortalarına doğru (Şubat) tahıl fiyatlarında bir ucuzlama olmuş ve durum tekrar eski haline dönmüştür.⁸⁷

Mısır'da H.830 Safer'inde (M.1426 Aralık) insanlarda arasında nezle, öksürük ve çiçek hastalığı yaygınlaşmış adeta her evde bir hastalıklı insan olmuştu. Bu arada Suriye'de Safed'de veba çıktığına dair haberler de Kahire'ye gelmişti. H.830 Receb'inde (M.1427 Nisan- Mayıs) tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarında bir ucuzlama oldu. Bir irdebb buğday 110 fülûstan 80'e, üç irdebb arpa yarım dinara, koyun etinin rıtlı 6 dirheme, 40 somun ekmeği ise bir gümüş dirheme satılmaktaydı. el-Makrîzî çok zamandan beri bu kadar ucuzluğun olmadığını söylemektedir.⁸⁸ Fakat Mısır'da tahıl ve gıda maddelerinin fiyatlarında istikrarın sürmesi, o kadar hassas bir konuydu ki en küçük bir olumsuzluk işareti bile özellikle de Nil'in yükselmemesi veya aşırı taşması fiyatları derhal harekete geçirmekteydi. Bu durumlarda gıda maddelerinin fiyatlar sadece artmakla kalmıyor aynı zamanda onlar bulunamaz da oluyordu. H.830 Şevval'inde (M.1427 Temmuz-Ağustos) Nil'in taşmaması satıcıları derhal ellerinde bulunan gıda maddelerini gizleme yoluna sevk etti. Bir kısım kişiler de kıtlık olur korkusuyla tedbir olarak ihtiyaçlarından fazla mal satın aldılar. Halkın bir kısmı da Nil'in yükselmesini beklemek için nehrin kenarında toplanarak ateş yakıp dua ediyorlardı. Ateş yakarak nehrin yükselmesini bekleme geleneği Mısır'ın İslâm öncesi döneminden kalan Kıptların bir âdeti olmalıdır ki Sultan Barsbay yayınladığı bir emirle bu geleneği yasakladı.⁸⁹ Ayrıca adabı muaşeret kurallarına uymayanların engellenmesini de emretti. Bir yandan Nil'in suyundaki düzensizlikten muhtekirlerin malları saklaması, diğer yandan da halkın kıtlık olur endişesi ile fazla miktarda yiyecek depo etme arzuları pahalılığı şiddetlendirdi. Buğdayın bir irdebbi 200, arpa ve bakla ise 150 dirheme çıktı. Bunun üzerine sultan Kahire muhtesibi eş-Şeşmani'ye emir vererek; Hiç kimsenin bir irdebb buğdayı 150 dirhemden üzerinde almamasını ve bir kişiye de 10 irdebbden fazla satılmamasını emretti. Çünkü fırsattan istifa eden bazı kişiler tahıl depolayarak kıtlığa ve pahalılığa neden olmaktaydılar. Bu tedbirlere rağmen bir kişinin 1000 irdebb buğday satın aldığı dahi görülmüştür. Hatta birçok kişi bunu yapmaktaydı. Pahalılık ve tahıl darlığı böyle devam ederken Nil'in suyu bir miktar yükselmiş ve

⁸⁷ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 707-712, 715.

⁸⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 738, 742.

⁸⁹ İslâm öncesi dönemde Kıptilerin Nil nehrinin suyu taşma seviyesine çıkmaması durumunda uyguladıkları bir takım merasim ve adetleri vardı. Bunun için Bk. J. H. Kramer, "Nil", *İA*, VI, 276-282.

kısmen bir rahatlama olmuştu.⁹⁰ Sultan ülke içinde istikrarı sağlamak, halkı rahatlatmak için fiyatları sınırlama tedbirlerine başvurmakla birlikte muhtekirlere ve yanlış yönlendirilen halka engel olamıyordu. Sultanın bir yandan karaborsacıları engellemeye çalışırken diğer yandan da bu kıtlık dönemlerinde kendisi ve adamlarının asıl karaborsacılık yaptıklarını da görüyoruz. Halil b. Şahin ez-Zahirî'nin verdiği bilgiye göre Barsbay, devlete ait tahıl depolarına bol miktarda parası ile zahire almıştı. Bu zahireleri büyük gemilerle getirtip buraya depo ettirmiş ve pahalılık zamanında buralardan tahıl satışı yaptırarak 300 bin dinar kar dahi etmişti.⁹¹

Nil, Şevval'de (Temmuz-Ağustos) taşma seviyesine ulaşmış ve kanallar açılarak arazilere su verilmişti. Fakat bir süre sonra Zilhice'de (Eylül-Ekim) Nil'in yükselişi durdu. Bu yüzden de kuraklık baş göstermiş ve Aşağı ve Yukarı Mısır arazileri kurumaya başlamıştır. H.831 başında (M.1427 Ekim) tahıl fiyatlarına baktığımızda kısmen düşme olmakla birlikte normal seviyenin üstünde olup buğdayın bir irdebbi 170, arpa ve ful ise 130 fülûs⁹² civarında idi.⁹³ Bu sıkıntılı anlarda başta sultan olmak üzere idareciler ve âlimler pahalılık ve kıtlığın sebeplerini ilahi nedenlere bağlayarak halkı genel dinî ve ahlakî kurallara uymaya çağırırmaktaydılar. Bu amaçla sultanın emri ile içkinin imalatı, satılması ve tüketilmesi yasaklandı. Yasaklamalar arasında Mısır'da yaygın olan haşhaş ekimi ve içimi de vardı. Mısır'da içki imalatının yasaklanması üzerine gayrimüslimler dışarıdan içki getirmeye başlayınca buna da mani olmak için gerekli güvenlik tedbirleri alınmıştır.⁹⁴

Sultan Barsbay H.828'de (M.1425) aldığı şeker alım ve satımı konusundaki kararını H.831 Zilhice'sinde (M.1428 Eylül-Ekim) daha da sertleştirerek bu defa kimsenin şeker kamışı ekimi yapamayacağını ilan etti. Sultan böylece şeker kamışı ekimini kendi tekeline alıyordu. Dolayısı ile şeker imalatını, alınıp satılmasını ancak sultanın adamları yapabilecekti. Onun çıkardığı emre göre daha önce ekilmiş olan bütün şeker kamışı tarlaları sultana kalacaktı ve kimse de bu ürünü tekrar ekemeyecekti. Ondan başka da şeker satışını kimse yapamayacaktı. Bu uygulamalardan halk büyük sıkıntı çekmeye başlayınca, şikâyetler arttı ve neticede sultan bu kararını kaldırdığını ilan etti. Bu sırada fiyatlara gelince buğday 140, arpa ise 70 fülûs civarında idi. Bir müddet sonra fiyatlarda kuraklık sebebiyle yeniden

⁹⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 750–751.

⁹¹ Halil b. Şahin ez-Zahirî, *Zubdetü'l-Keşfi'l-Memâlik*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894, s.123

⁹² Bu sırada bir dinar 225 fülûs ve 11, 25 dirhem değerindeydi. Bk. Necidî, 315.

⁹³ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ II, 752, 764; el-Aynî, XIX, 604.

⁹⁴ İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 139–130.

yükselme görülmüş ve sonra da geri düşmüştür. Mısır'da bu olaylar yaşanırken ülkenin doğusu Suriye'nin Dımaşk ve Hama şehirlerinde salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Bilhassa binek hayvanı olan atlardaki salgın hastalık herhalde bir at vebasıydı ve onların çoğunun telefne neden olmuştur.⁹⁵

Yukarı Mısır'ın Said şehirlerinde H.831 Receb'inde (M.1428 Nisan-Mayıs) ölümcül hastalık yayılmış özellikle Huv⁹⁶ şehrinde salgından ölümler olmuştu. Said bölgesinin diğer şehirleri Butîc⁹⁷, İhmîm⁹⁸ gibi yerlerde salgın etkili olmaktadır. Veba olarak adlandırılan bu salgın hastalık Şaban ayında (M.1428 Mayıs-Haziran) Said bölgesinin şehirlerinde hızını artırmış ve birçok insanın telefne neden olmuştur.⁹⁹

H.831 sonlarında (M.1428 yılı yaz ayları) Mısır'da istikrarsızlığın devam ettiğini, Ramazan ayının da gelmesiyle (M.1428 Haziran-Temmuz) fiyatların yükseldiğini ve Zilkade'de (Ağustos-Eylül) Nil'in taşma seviyesine ulaşmasına bağlı olarak yeniden düştüğünü görmekteyiz.¹⁰⁰ Ancak çok geçmeden tekrar pahalılık başlamış ve buğdayın bir irdebbe 300, hatta 400 fülûsa, arpanınki ise 230, baklanın ki de 260 dirhem olduğu gibi tahıllar çarşılarında bulunamaz hale gelmişti. Çünkü Nil taşma seviyesinin üzerine çıkmış ve pahalılığı şiddetlendirmişti. Muhtekirlerin devreye girerek tahılları saklamaları üzerine, buğdayın irdebbe 400, bir batta¹⁰¹ un ise 130, arpa ve ful 300 fülûsa¹⁰² satılmaya başlanmıştı. Nil'in taşma seviyesinde dengelenince fiyatlar normale döndü. Mesela buğday 150 fülûsa kadar indi.¹⁰³

Barsbay döneminde ülkedeki ekonomik durumu düzeltmek ve dengelemek için başvurulan yöntemlerden biri de yabancı paraların kullanılmasının yasaklanmasıdır. O ülkesinde darp edilen paraların

⁹⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 766-767, 769; el-Aynî, XIX, 606; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 137.

⁹⁶ Huv: Said bölgesinin yüksek kesimlerinde Kus şehrine yakın bir yerleşim merkezi. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, I/III, (Neşr. M. M. Ziyade), 843, dipnot 4.

⁹⁷ Butîc: Said bölgesinde bulunan ve şu anda Ebû Tîc adını alan yerleşim merkezi. Bk. İbn Memmatî, *Kitabu Kavanîni'd-Devanîn*, (Tahkik: el-Emir Ömer Tosun), Mektebetü'l-Medboli, Kahire 1991,120, dipnot 6.

⁹⁸ İhmîm: Said bölgesinin şehirlerinden olup Nil'in doğusundadır.

⁹⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 779.

¹⁰⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 780 -782.

¹⁰¹ Batta veya butta: Mısır'da un ölçümünde kullanılan bir ölçü birimi olup 22,5 litrelik bir hacimdir. O da yaklaşık 17,5 kg una denktir. Bk. Walter Hinz, 45.

¹⁰² Bu sırada bir dinarın değeri gümüşten 12,5 dirheme, bakırdan ise 205 fülûsa tekamül etmekteydi.. Bk. Necidî, 315

¹⁰³ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 783; el-Aynî, XIX, 606, 613; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII,148.

kullanılmasını sağlamak için tedbirler olarak H.832 Rebiyülevvel’inde (M.1428–1429 Aralık–Ocak) dirhemü’l-bundukiye ve dirhemü’l-lengiye¹⁰⁴ paraları ile alış verişi yasakladı.¹⁰⁵ Ancak bu karar iktisadî istikrarsızlığa ve pahalılığa neden oldu. Neticede buğdayın bir irdebbe 400’den 450’ye, arpa ve baklanınki ise 180’den 300 fülûsa çıktı. Bu artışın sebebi piyasanın sultanın kararına bir tepkisiydi. Mevcut düzenin bırakılarak yeni para düzenine uyulması bir anda kabullenilmiyordu. Bunun yanında ülkeye hem doğu ülkelerinden hem de Avrupa’dan gelen tüccarlar kendi paraları ile alış veriş yapıyorlardı. Bu yeni durum yabancı tüccarların zararına demektir. Sultanın yabancı paraların tedavülünü yasaklamasının nedenlerinden biri de Avrupalı tüccarların Mısır’dan altın ve gümüşü götürerek bu madenleri paraya dönüştürerek yeniden Memlûk ülkesine getirmeleriydi. Bu arada Mısır’da ilginç bir durum da ortaya çıkmıştı. Piyasada tedavülde olan bakır para yani fülûs dirhemini kıymeti maden değerinin altına inmişti. Devlet bu durumu düzeltmek için bu paranın gümüş para karşısındaki değerini yükseltti. Çünkü Mısır’da tüccarlar ucuz olduğundan basılmış fülûs dirhemleri Hindistan’a götürmeye başlamışlardı. Nühasü’l-ahmer denilen basılmamış bakıra oranla basılmış fülûsun fiyatı ucuzdu.¹⁰⁶ Fülûsun değerinin artırılmasına rağmen buğday fiyatı daha da yükselerek irdebbe 500, pirinç ise 500’den 1000 fülûsa kadar yükseldi. Bir süre sonra tekrar fiyatlar düştü. Hatta Cemaziyelahir’de (Mart–Nisan) buğdayın irdebbe 280’e sonra 240’a fülûsa kadar indi. Fakat bu yılın sonlarına doğru Nil’in istikrarsızlığı yüzünden fiyatlardaki oynamalar devam etmiştir.¹⁰⁷

Sultan Barsbay, H.832’de (M.1429–30) şeker kamışı ekimi ile şeker imalatı ve alınıp satılması ile ilgili yetkiyi tekrar kendi eline aldığını ilan etti. Daha önce böyle bir karar daha almış, fakat itirazlardan dolayı geri adım atmıştı. Bu defa da tepkilerin artması üzerine sultan kararını geri aldı.¹⁰⁸

Altın fiyatlarında H.833 Safer’inde (M.1429 Ekim–Kasım) bir miktar yükselme olmuş ve bir Frenk dinarı 260, dinarü’l-eşrefiye ise 280 fülûsa kadar yükselmişti. Bu sırada Frenk dinarının hala tedavülde olması Avrupa

¹⁰⁴ *Dirhemü’l-lengiye* Timur Devletinde basılan paralar, *dirhemü’l-bundikiye* ise Venedik tüccarları vasıtasıyla Memlûk ülkesine getirilen paradır. Ayrıca Mısır’da bu paralardan başka *dirhemü’l-karamaniye* denilen Karamanoğullarına ait para ile Kıbrıs Hristiyanlarına ait paralar da kullanılmaktaydı. Bk. Necidî, 486–496.

¹⁰⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 793.

¹⁰⁶ Yeni fülûs darp edilmesi ve bu paranın değerinin gümüş ve altın paraya karşı yüksek tutulması piyasayı olumsuz şekilde etkilemiştir. Bir dinar 230, 235, 250 ve 280 fülûsa kadar yükselmiştir. Bk. Necidî, 315–317

¹⁰⁷ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 794, 797, 800, 809–811; el-Aynî, XIX, 613, 617–619.

¹⁰⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ II, 795.

ülkelerinden gelen paraların yasaklanmasına rağmen dolaşımının engellenemediği göstermektedir.¹⁰⁹

Kahire muhtesibi Aynal eş- Şeşmanî, H.833 Rebiülevvel'inde (M.1429 Kasım-Aralık) Yukarı Mısır'dan Nil yoluyla gemilerle tahıl getiren tüccarların Fustat ve Bulak sahilllerinde mallarını satmalarını yasakladı. Mısır'ın güneyinden gemilerle getirilen tahıllar bu sahillerdeki iskelelere çıkarılarak satılırdı. Muhtesip bu şekilde tahıl satışını kontrol altına almak ve muayyen yerlerde satılmasını amaçlıyordu. Ancak tacirler bu yasaklamaya başka yerlerde tahıl satışı yapmayarak karşılık verdiler. Devlete ait depolardan da tahıl satışı yapılmıyordu. Bunun üzerine bir irdebb buğday 360 fülûsa çıktı. Pahalılığın artması üzerine söz konusu olan yerlerde tahıl satışı serbest bırakılmasının yanında devlete ait tahıl depolarında da satış yapılmaya başlandı. Bu alınan tedbirler üzerine fiyatlar inişe geçti. Fakat halkın ve tahıl satıcıların şikâyetleri ve yanlış uygulamaları nedeniyle kimsenin memnun olmadığı Kahire muhtesibi sultan tarafından azledilerek yerine Bedreddin Mahmut el-Aynî yeniden tayin edildi.¹¹⁰

Sultan Barsbay'ın idaresinin ilk sekiz yılında (1422'den 1430'e kadar) Memlûk devletinin genel iktisadî durumu yukarıda anlatıldığı gibi devam etmiş ve ciddi anlamda kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar görülmemekle birlikte ülkenin malî durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü başta sultan olmak üzere devlet adamları, tüccarlar ve halk bir memnuniyetsizlik içinde idiler. Sultan kendi kazancını artırmak için piyasaya müdahale ediyor, ümera ise mevkisini kullanarak servet biriktirme peşinde koşuyordu. Tacirler ve satıcılara gelince her zaman olduğu gibi kriz anlarını değerlendirerek kazançlarını artırmayı hedefliyorlardı. Halk ise önceki yokluk ve kıtlık anlarındaki tecrübelerinden yararlanarak gıda maddelerini temin ederek hayatta kalmaya çalışıyorlardı

H. 833 Yılı Büyük Veba Salgını

Sultan Barsbay döneminde Mısır'da meydana gelen en önemli olaylardan biri de H.833 yılında başlayan veba salgınıdır. Mısır'a bu salgın hastalık yayılmadan önce H.832 yılının Şaban'ında (M.1429 Mayıs-Haziran) Kudüs, Safed ve Dimaşk'ta gibi yerlerde veba görülmekteydi.¹¹¹ Bu şehirlerde veba salgını H.833 Rebiülahır'ına (M.1429-1430 Aralık- Ocak) kadar sürmüş ve daha sonra da Mısır'a bulaşmıştır.

¹⁰⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 819; el-Aynî, XIX, 630.

¹¹⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 820; el-Aynî, XIX, 627; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 198; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119.

¹¹¹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 803.

Mısır'da bu veba salgını Rebiülahır (1429- 1430 Aralık- Ocak) ayında Aşağı Mısır tarafında ortaya çıkmış ve Nahrâriyah ile Damanhûr'da¹¹² etkili olmaya başlamıştır. Buralarda veba şiddetini artırmış ve seri ölümlere neden olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre ölenlerin sayısı bu şehirlerde 5000'e ulaşıyordu. Bu salgında küçük bir yerleşim merkezi olan Sa¹¹³ kasabasında 600 kadar insan ölmüştü. Dönemin müellifleri bu salgını garip olaylardan biri olarak kabul etmektedirler. Çünkü veba salgını kış aylarında ortaya çıkmıştı. Onlar şimdiye kadar kış mevsiminde veba salgınına şahit olmadıklarını ifade etmektedirler. Veba genellikle haşerelerin çoğalma mevsimi olan İlkbahar aylarında ortaya çıkardı. el-Makrîzî kendisinin ilk defa kış ayında vebaya şahit olduğunu hayretle belirterek “zamanımda bu vakitte tâûn hiç vukua gelmemişti, ancak ilkbaharda olurdu” demektedir. el-Makrîzî vebanın tıbbî yönü üzerinde de durarak bahar mevsiminde insanın vücudunda bulunan salgı bezlerinin (dört salgı kan, safra, balgam ve seveda salgısı) buna sebep olduğunu belirtiyor. O, kış mevsiminde bu salgı bezlerinin hareketsiz veya donmuş olduğunu ileri sürerek şimdi olan şeyin ise bunun aksine bir durum olduğunu yazmaktadır.¹¹⁴ İbn Hacer de bu veba salgınının diğerlerinden ayrı değerlendirmekte, kış mevsiminde olduğunu ve bunun genel bir tâûn olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵ İbn Tagribirdî bu salgını tâûn olarak niteleyerek H. 49¹¹⁶ yılındaki genel tâûndan bu yana bu kadar büyük bir salgının meydana gelmediğine dikkat çekerek olayın vahametini ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır.¹¹⁷

H. 833 yılı veba salgını hakkında bilgi veren Suyutî ve Zekeriya el-Ensârî de bu hastalığı Mısır'da çıkan büyük salgınlardan biri olarak ifade

¹¹² Nahrâriyah ve Damanhûr Mısır'ın kuzeyinde Delta bölgesi şehirleri.

¹¹³ Sa: Mısır'ın batı sınırında bir kasabanın adıdır. İbn Memmatî, 159, 189.

¹¹⁴ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 821; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 171.

¹¹⁵ Tarihçi ve muhaddis İbn Hacer salgın hastalıkları veba ve tâûn şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre her tâûn bir vebadır. Ancak her veba bir tâûn değildir. O, veba hastalığını genelde toplu ölümlerin olduğu bütün hastalıkları ifade etmek için kullanmaktadır. Yani bütün salgın hastalıkların genel adı vebadır. Tâûn da bu salgın hastalıklardan birinin adıdır. O, tâûn olarak değerlendirdiği hastalığın genel salgın hastalıklardan farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu hastalık Tevrat'ta belirtildiği gibi insanlara verilen ilahî bir cezadır. Mesela, Davut peygamber sayım yapmaya karar verdiğinde başına gelenler veya Musa peygamber Mısır'dan çıkmaya çalışırken Firavun'un ona engel olmaya çalışması nedeniyle Tanrı onları tâûnla cezalandırmıştır. Ona göre tâûn inanmayanlar için Tanrının bir cezalandırması Müslümanlar için de bir lütuf ve ödüllendirmedir. Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 78, 81-87.

¹¹⁶ Çin ve Moğolistan'dan başlayarak tüm Asya, Rusya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz, Yemen, Habeş, Kuzey Afrika ve bütün Avrupa'ya yayılan ve o günkü dünya nüfusunun 1/3 'nü yok eden “kara veba” salgını. Bk. Dols, s.45-50; Gökhan, 219-250

¹¹⁷ İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, s.323.

etmektedirler.¹¹⁸ Memlûkların sonraki dönem tarihçilerinden İbn İyas da vebanın ne kadar etkili olduğunu ifade etmek için söylenen bir şiiri de eserine kaydetmiştir.¹¹⁹

“Tâûn insanların üçte birini yok etti.

Çocuklar ve babaları helak oldu.

Sakinleri mum gibi olan nice menziller vardı.

Bir üfürüşte söndürdü.”

Mısır'da bu hastalık başladığı sırada Osmanlı Devletinin Bursa şehrinde de vebanın çıktığına ve her gün 1500 kişiden fazla insanın öldüğüne dair haber Kahire'ye ulaşmıştı.¹²⁰ Osmanlı kroniklerinde de Bursa'da meydana gelen vebadan bahsedilmekte, birçok kişinin ve değerli insanların öldüğü belirtilmektedir.¹²¹ Ölenler arasında Süleyman Çelebinin oğlu Orhan Bey de bulunmaydı.¹²²

¹¹⁸ Suyutî, II, 184; el -Ensarî, varak 13a.

¹¹⁹ İbn İyas, 327

¹²⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 822; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 199; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 171.

¹²¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü'r-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoglu) C.II, Kültür Bakanlığı Yay, Eskişehir 1992, s.173.

¹²² Bursa'da meydana gelen veba salgınında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Bey de vefat etmiş ve Murat Hüdavendigar türbesine defnedilmiştir. Orhan Bey'in Süleyman (d.1423, ö.1437) ve Fatma (d.1422 –ö.1455) adlı iki çocuğu bulunuyordu. Bu çocuklar Mısır'a iltica ettiler. Sultan II. Murad bu çocukları kaçırmak için Mısır'a adam yollar fakat Sultan Barsbay'ın olaydan haberi olması nedeniyle kaçırma planı başarısız oldu. H.841 yılında Orhan bey'in oğlu Süleyman'da Kahire'deki veba salgını sırasında vefat edenlerdendi. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, C.IV/III, 1064; Cüneyt Kanat, “*Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar*” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IV, İzmir 2000, 239.Barsbay Fatma'yı nikâhına almış fakat az sonra ölümüyle dul kalmıştı. Barsbay'dan sonra sultan olan Sultan Zahir Çakmak'la evlenen Fatma'nın en büyüğü 7 yaşında Ahmet olmak üzere birkaç çocuğu olmuş ve bunların hepsi 1449 yılındaki büyük veba salgınında hayatlarını kaybetmişlerdir. Fatma'ya gelince Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra saraydan çıkarılmış ve sahibü'l-hüccab Barsbay Bücasi ile evlenmiştir. Bundan çocuğu olmamış ve 1455 yılında vefat etmiştir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler”, *Belleten*, C.XVII, Ekim 1953, Sayı,68, Ankara 1953, s.522–527. Sultan Çakmak'ın oğlu Ahmet ve üç kardeşinin vebadan öldüğünü kaydeden İbn Tagribirdî, onların annelerinin Hund Hatun (Arap kaynaklarında bu kadından Hund hatun olarak bahsedilmektedir. Yani sultanların kızlarına Hund, Hudat, Hunad denmektedir) olduğunu zikretmektedir. Bk. İbn Tagribirdî, *Havadi'si'd- Duhur fî mada'l-Eyyamü's-Şühûr*, C.I (845–856) ,(Editör: William Popper), California 1930, s.149.

Vebanın Kahire’de yayılmasına gelince; H.833 başlarında (M.1429 Eylül- Ekim) halkın arasında veba yayılacağına dair haberler dolaşmaya başlamış ve sokaklarda çocukların bile vebadan söz ettikleri işitilir olmuştur. Neticede korkulan olmuş ve yukarıda da bahsedildiği gibi Kahire’de veba salgını H.833 Rebiülahır’ının (M.1429 Aralık) başında görülmeye başlamış ve hastalığın çıktığı ilk günde 12 kişinin öldüğü divanü’l-mevarise bildirilmişti. Her gün kademeli olarak ölenlerin sayısı artmış ve aynı ay içinde 477’ye yükselmiştir. O zamanlar Kahire ve Mısır şehri ayrı ayrı değerlendirildiği için bu sayı kadarda Mısır şehrinde ölenler olduğunu kaynaklar kaydederler. Ayrıca hastanelerde ölenler ve kimsesiz olup da cenazeleri divanü’t-tarhadan¹²³ kaldırılanlar da eklendiğinde başkentte toplam kayıp Rebiülahır’da 2000 kişiyi buluyordu. Vebanın şiddetlenmesi üzerine halktan dua etmeleri, üç gün oruç tutmaları, tövbe yapmaları, kötülüklerden uzak durmaları ve yaptıkları haksızlıklarından pişman olmaları gibi isteklerde bulunulmuştur. Bundan sonra kâdi’l-kudât Alâmeddin Salih el-Bûlkinî’nin önderliğinde seyyid ve şeriflerin de katılımıyla Cemaziyelevvel’in 4’ünde (29 Ocak) topluca şehrin kapılarından biri olan Babü’n-Nasır dışına çıkılmış ve vebanın kalkması için dualar yapılmıştır.¹²⁴

Bu arada Karakoyunlu Karayusuf’un, Akkoyunlu Karayülük Osman’la savaşı ile ilgili sultandan yardım istenmesine rağmen, Memlûk sultanı bu yardım mektubuna cevap dahi verememiştir. Barsbay, Akkoyunlulara karşı Karakoyunluları desteklemesine rağmen Memlûklarının birçoğunun vebadan ölümü nedeniyle Karayusuf’a gerekli yardımı gönderemedi.¹²⁵ Bu arada Üstâddâr Akboğa Kahire ve Mısır’da devlete ait olan depolardan halka şeker satılması için sultana arzda bulundu. Çünkü esnaf veba bulaşır korkusundan

¹²³ *Divanü’t- tarha*: Memlûklar zamanında Mısır’da kıtlık ve salgın hastalıklardan birçok kişi ölmekteydi. Hem bu toplu ölümlerde hem de sair zamanlarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin, yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi hizmetlerini yapan vâkıfın adıdır. Sultan Zahir Baybars (1260–1277) tarafından bu vakıf inşa edilmiştir. Bu vakıftan başka cenaze hizmetlerini yapan birçok vakıf bulunmaktaydı. Başta sultan ve ümeralar olmak üzere, veba, salgın hastalık ve kıtlıklarda toplu ölümler sebebiyle, halkın aciz kalmamaları için ölümlerin defnedilmesindeki güçlüklerin üstesinden gelmek için birçok vakıflar kurulmuş, hiçbir ücret almadan hizmet yapmışlardır. Bkz, Muhammed Muhammed Emin, *Evkaf ve Hayatü’l-İçtimaiye fî Mısır*, H.648–923/M.1250–1517, Darü’n-Nehzatü’l- Arabiyye, Kahire 1980, s.105.

¹²⁴ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 822–823; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 172.

¹²⁵ David Neustadt Ayalon, “The Plague and its Effect upon the Memluk Army”, *Journal of the Royal Asiatic Society (URAS)*, 1946, s.71.

¹²⁵ el-Aynî, XIX, 630

dükkânlarını kapatıp kaçmıştı. Salgın hastalıklar sırasında şekerin ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz. Veba mikrobunun oluşturduğu ateş ve yorgunluktan hasta vücut halsiz düşüyordu. İnsanlar bu halsizlikten kurtulmak için şekeri eriterek şıra yapıp içiyorlardı. Fakat bildiğimiz gibi zaman zaman sultanın şeker üzerindeki satış tekeline elinde bulundurması nedeniyle onun bulunması zorlaşmıştı.¹²⁶

Kahire'de H.833 Cemazıyelevvel'inde (M.1430 Ocak) vebadan seri ölümler artmaya başlamıştı. Öyle ki veba bulaşan insanın beyninden göğsüne inme (felç) oluyor, kısa bir süre sonra hastalık ilerliyor ve bir saatten az bir sürede öldürüyordu. Ölenlerin ekserisi çocuklar, gençler, köleler ve cariyelerdi. Kahire'de o kadar fazla çocuk ölmüştü ki adeta bu şehirde çocuk kalmamıştı. Fustat¹²⁷ semtinde ölenlerin sayısı bir günde 200 kişiye ulaşmasına rağmen divanü'l-mevarise isimleri ulaşanlar bu kadar değildi. Kahire'de ise 300 kişi ölmüş orada da aynı durum söz konusuydu ve daha az kişinin adı divanü'l-mevarise bildirilmişti. Vebadan ölenlerden isimleri bilinenler sadece musallalarda cenaze namazları kılınanlardı. Garbiye vilayetinin Nahrâriyah şehrinde ölenlerden isimleri bilinenlerin sayısının bu tarihe kadar 9000 kişiye vardığı, bilinmeyenlerin de bu kadar veya daha fazla olduğu söyleniyordu. İskenderiye'de ölenlerin sayısı günlük 100 civarındaydı. Bu veba salgınının başka bir şahidi olan tarihçi ve muhaddis İbn Hacer bu şehirde her gün 150 kişinin öldüğünü yazmaktadır.¹²⁸

Mısır'daki bu veba sırasında dönemin kaynakları garip gördükleri bazı olayları hayretler içinde anlatmışlardır. Bunlardan bazılarına bakacak olursak: veba salgını insanlardan başka diğer canlılardan bilhassa balık, timsah gibi hayvanlara da bulaşmıştı. Nil suyunda birçok canlı ölü olarak bulunuyordu. Balıkçılar avladıkları bir buniyye¹²⁹ balığının vücudunun koyu

¹²⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 824.

¹²⁷ Amr İbnü'l-As tarafından 640 yılında Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önce bugünkü Kahire'nin ismi Babilyon veya Mısır olarak bilinirdi. Amr, Mısır'ı fethettikten sonra askerî ve idarî karargâh olarak Fustat adıyla bilinen bir semt kurdu. Müslümanlar eski şehre ise Mısır-ı Atik adını verdiler. Zamanla büyüyen Fustat, bir süre sonra valiler döneminde el-Asker karargâhının kurulması ve idarî birimin buraya taşınması ile halkın yaşadığı bir semt haline geldi. Tolunoğulları döneminde ise (868-905) idarî merkez olarak el- Kat'ai semti kuruldu. 969 yılında Fatımiler Mısır'ı ele geçirince kendi yönetimlerinin merkezi olarak el - Kahire semtini kurdular. Kahire ismi bütün bu semtleri de içine alan bir anakent haline geldi. Ancak Ortaçağ kaynaklarında Kahire anakentinde, bu semtlerin isimleri ayrı ayrı birer şehir olarak değerlendirilmiştir.

¹²⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 824; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 199; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 172

¹²⁹ Buniyye: Nil'de bulunan bir balık türüne denir.

kırmızılıktan adeta kanla siyaha boyanmış olduğunu görmüşlerdi. Kara hayvanları da aynı akıbete uğramışlar, Kahire ve Süveyş arasında ceylan ve sürüngenlerden birçok yaban hayvanının ölüsü bulunmuştu. Kahire’de H.833 Cemaziyelevvel’in 8’inde (M. 2 Şubat 1430) 2100 kişi ölmüş ancak bunlardan 400 kadarı divanü’l-mevarise bildirilmişti. Ayrıca Bulak semtinde de 70 kişi ölmüş ancak 12’sinin isimleri divana bildirilmişti. Balık avlamaya giden 18 kişilik bir guruba veba bulaşmış ve onların 14’tü bir günde hayatlarını kaybetmiş ve geriye kalanlardan üçü bunları defnettikten sonra ölmüş ve kalan tek kişi de onları defnetmiş ve sonra kendisi de hastalanarak kazdığı mezara kadar giderek orada ölmüştür. Yine 40 kişi bir gemiye binerek eski Mısır şehrinden Said’e doğru giderken Meymun’a varmadan topluca vebaya yakalanarak ölmüşlerdir. Bir kadın Mısır’dan eşeğe binerek Kahire’ye gitmek için yola çıktığında oraya varamadan yolda kendisi ve eşeği ölmüştü. Yollarda vebaya yakalanarak ölen birçok insanın cesetleri kokmuş ve kimler olduğu bilinmeden defnedilmiştir. Veba Siryakus Hankahında her gün 200 kişinin ölümüne neden oluyordu. Menufiyye ve Kalyûbiyye şehirlerinde de ölümler artarken, tek bir köyde bile ölü sayısı 600’e kadar çıkmıştı.¹³⁰ Mısır’da bu vebayla ilgili böyle ilginç ve korkunç hikâye ve misaller kaynaklarda uzayıp gitmektedir.

Veba salgınından askerler de etkilenmiş ve birçokları ölmüştür.¹³¹ el-Aynî, sultanın 1200, ümeranın da bir o kadar ve atabekü’l-asakirin ise 60 memlûğunun öldüğünü haber vermektedir. Ayrıca ileri gelen kişilerden de birçokları ölmüştür.¹³² Mısır’da bu sırada yaşanan garip olaylardan biri de sahipleri ölen iktâların kısa sürede birkaç el değiştirmesidir. İleri gelen bir Memlûk komutanının oğlu olan ve kendisi de bir iktaya sahip olan tarihçi İbn Tagribirdî bizzat gözleri ile şahit olduğu hadiseleri yazmıştır. O, kısa sürede bir iktânın sahibinin ölümü üzerine iktâsının üç, dört ve hatta beş kez el değiştirdiğini kaydeder. O, bir günde sultanın ileri gelen Memlûk hasekilerinden dört kişinin arka arkaya öldüğünü bunların isimlerinin Özdemur es-Saki, Melc es-Silahdar, Baybars el-Haseki ve Yusuf er-Remmâh olduğunu söylüyor. İbn Tagribirdî bu kişilerin cenaze ve defin

¹³⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 825; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 174.

¹³¹ Memlûk tarihi üzerine çalışmaları ile tanınan David Neustadt Ayalon; Memlûk ordusu üzerinde veba salgınlarının etkileri üzerine bir makale yazmıştır. Bu makale daha çok veba salgınları sırasında Memlûk askeri kışlalarında vebanın yayılışı ve askerlerin ölümü ile ilgili kaynaklarda geçen bilgilerin bibliyografyasından oluşmaktadır. Yazar 1250 yılında Memlûk devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede salgınlardan askerlerin nasıl etkilendiğinin kısa bir özetini yapmıştır. Bk; Ayalon, 66–73.

¹³² el-Aynî, XIX, 630.

işlerine kendisinin de katıldığını ve sultanın da bunların cenaze namazlarını kıldığını kaydeder. Bunlardan başka Memlûk ümerasından cemaâriyye,¹³³ köle ve cariyelerinden de birçokları ölmüştür. İbn Tagribirdî yanlarında bulunan memlûkların köle, cariyeye ve hizmetçilerden sayısız kişinin öldüğünü ve ölenlerin arasında kardeşlerinden ve onların çocuklarından erkek ve kızlardan toplam 7 kişinin olduğunu yazmaktadır. Müellif veba ile ilgili anlattığı olayların bazılarını el-Makrîzî'nin eserinden aynen aktarırken, bazılarını da bizzat kendisinin şahit olduğunu belirtmektedir. Yine onun anlatımına göre bu salgında binler emirleri¹³⁴ ve onların memlûklarından ölenlerin fazla olması nedeniyle bunların cenazeleri taşımak için tabut bulunamadığını ve vakıflardan temin ettiklerini yazmaktadır. Kahire'de veba hastalığından o kadar çok kişi ölüyordu ki cenaze işleri ile uğraşanlar¹³⁵ onları defnetmekten aciz kalıyorlardı.¹³⁶

Kahire'de Cemaziyelahir'de (Şubat) veba şiddetini artırmış ve bu ayın 4'ünde (28 Şubat) Salı günü Kahire kapılarından bir günde 2200 cenaze çıkarılmıştır. Bu kadar da bahçelerde, Hüseyniye, Bulak, es-Salibe ve Medine-i Mısır ve el-Karafateyn (iki mezarlık) ve sahra'da insan ölmüştür. Kahire'de divanü'l-mevarise isimleri bildirilmeyenlerin sayısı sadece 390 kişiydi. Ölümün çokluğundan dolayı onları taşıyacak tabut bulunamaz olmuştu. Bu nedenle bazı insanlar hayır olsun diye tabut bulmaya ve yapmaya başlamışlardır. Bu hayırseverler kimsesizlerin defin işlerini yapmışlar ve bunların isimleri de divan'ül-mevarise bildirilmemiştir. Salgından ölenlerin çokluğundan dolayı kefenlik kumaşların fiyatları artmıştı. Ayrıca hastaların ihtiyaç duyduğu şeker, meyve reçeli ve armut gibi şekerli yiyeceklerin de fiyatları yükselmesinin yanı sıra bulunamaz da olmuştu. Bu ayda kale altında tıbaklarda kalan sultanın Memlûklarından birçok asker vebaya yakalanmıştı. Bir sabah bunların 450'sine veba bulaşmış ve bir gün sonra 50'si ölmüştü. Bu arada Fuh¹³⁷ ve Bilbis¹³⁸ şehirlerinde

¹³³ *Câmedâr*: Sultan veya büyük emirlerin elbiselerinin bakımı ile giyimlerine yardım eden kişi demektir. Bk. Koprıman, *Mısır Memlûkları Tarihi*, 19.

¹³⁴ *Binler Emiri*; Emrinde 100 memlûk bulunan ve savaşlarda 1000 kişilik guruba komutanlık yapan emire denir. Bk. Şehabeddin Tekindağ "XIV. Asrın sonunda Memlûk Ordusu" *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Eylül, 1960, C.XI, Sayı 15, s.88, Koprıman, *Mısır Memlûkları Tarihi*, 23.

¹³⁵ Bunlara ehl-i hânûfî deniyordu. Mısır'da cenaze yıkama, kefenleme, tabut temini ve defnetme işlerine bakan kişilere verilen isimdir. Bk. İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 175, neşreden 1 nolu dipnotu.

¹³⁶ İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 173–174.

¹³⁷ *Fuh* (Fuv): Bir köy ismi. Bk. İbn Memmatî, 67.

¹³⁸ *Bilbis*: Kahire'nin kuzeyinde Delta bölgesinde bir şehrin adıdır

veba yaygınlaşmış ve birçok kişi ölmüştür. Mısır'ın güneyinde Said'in uzak beldeleri ile Buheyre,¹³⁹ Nahrîriyah ve diğer şehirlerde de veba artmıştır.¹⁴⁰

Bu veba salgını öyle etkiliydi ki tek bir günde (H.833 7 Cemaziyelâhîr-M.1430 3 Mart'ın) Kahire'nin meşhur musallalarda 1200 kişinin cenaze namazının kılındığı görülmektedir. Şehrin muhtelif yerlerinde başka musallalarda da cenazeler kaldırıldığından bu sayı daha da artmaktaydı. Kahire'de ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilen ancak 350 kişiyi buluyordu. Mısır-ı Atik de ise ölenler 100 kişiye ulaşmış ancak 30 civarında divana kayıt yapılmıştı. Kahire'de bu ayın dokuzunda (5 Mart) bir günde 1263 kişi ölmüş ve bunlardan 400'ü divanü'l-mevarise bildirilmişti. Bu günde Babu'n-Nasır'da bazıları binler emirlerinden olmak üzere 450 kişinin namazı kılınmıştı. Önceki toplu ölümlerde olduğu gibi ölenlerin çokluğundan tabut bulunmaz olmuştu. Ölenler için vakıflardan tabut temin edilmeye çalışılmıştır. Bazı ileri gelenlerin çocuklarından da ölenler olmuştu. Vebalı günlerde halk Kahire'de dehşet, korku ve panik halinde yaşamaktaydı. Cemazielâhîr'in 10'unda Babu'n-Nasır'da dört musalla taşında 505 kişinin cenazesi kaldırılırken, 12'sinde Kahire'nin bilinen musallalarda 2246 cenaze daha kaldırıldı. O kadar çok insan ölüyordu ki ölenlerin cenazeleri namazları kılınmadan kaldırılıyordu. Babu'n-Nasır'da tek bir günde namazı kılınanların sayısı 800 kişiye kadar ulaştı. Kale altındaki Musallayü'l-Müminî'de de bu sayıya ulaşılmıştı. Bir defada 40 kişinin namazı aynı anda kaldırılırken musallaya bir yandan da cenaze getirilmeye devam ediliyordu. Cemazielâhîr'in 11'i veya 12. günü Kahire kapılarından çıkarılan cenaze sayısı 12300 kişiye ulaşmıştı.¹⁴¹

Bu vebadaki garipliklerden biride Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra'da¹⁴² zenginlerin mezarlarını bekleyen ve orada yaşayan 3000 kişinin çoğunun ölmesi ve geriye kalan 48 kişinin yüksek tepeliklere kaçması ve orada da vebadan kurtulamayarak ölmeleridir. Bir iktâda yaşayan 9 kişinin hepsi de ölmüştü. Esnafın çoğu öldüğü için çarşı ve pazarlardaki dükkânlar kapanmıştı. Kumaş satan dükkânların kapanması nedeniyle kefen bulunamaz olmuştu. Şıra satan dükkânların da akıbeti aynıydı. Ölüleri taşıyacak tabut bulunamadığı için tahta, kafes ve ellerin üzerinde taşınır olmuştu. Hatta

¹³⁹ Buheyre: Kahire'nin batı kısmında bir eyalettir

¹⁴⁰ el-Makrizî, *Sülûk*, IV/II, 826; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 174.

¹⁴¹ el-Makrizî, *Sülûk*, IV/II, 827-828.

¹⁴² Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra: Kahire'nin büyük ve küçük mezarlıkları olarak bilinen bu yerlerde birçok insan yaşamaktaydı. Çok eski dönemden kalma adet olmalıdır ki, Mısır'da zenginlerin cenazeleri mezarlıkların içinde yapılmış evlere defnedilir. Bu mezarları bekleyen bekçiler aileleri ile birlikte bu evlerde yaşarlar. Bugün dahi Kahire'de bu şekilde mezarlıklarda yaşayan binlerce insan bulunmaktadır.

cesetler defnedilemediği için insanlar evlerine çukurlar kazarak üst üste ölümlerini atıyorlardı. Evlere ölü gömmek yasak olduğu için bu işler geceleri yapılıyordu. el-Makrîzî bu duruma hayret ederek “evler mezar oldu” demektedir. Çevrede bulunan bir kısım sahipsiz cesetleri başıboş köpekler parçalayıp yemektedir. İnsanlar bütün vakitlerini ölümlerini kefenleme, gasil ve taşıma işleri ile geçiriyorlardı. Cesetlerin çokluğundan ölümler deve katarları ile mezarlıklara taşınmaktaydı. Dönemin müellifleri el-Makrîzî, İbn Hacer ve İbn Tagribirdî veba salgını sırasındaki yaşananlara şahit olmuşlar ve gördüklerini yazmışlardır.¹⁴³ Bu veba salgını sırasında olayların diğer bir şahidi olan el-Aynî, teferruata girmeden yaşanan trajik olaylarla ilgili kısa bilgiler vermektedir.¹⁴⁴

Salgın sırasında Kahire’de bulunan İbn Tagribirdî hizmetinde bulunanlardan biri olan Şemseddin ez-Zehebî adlı bir şahsın 7 yaşındaki oğlunun cenazesini defnetmek için kendiside mezarlığa gelmiştir. Burada karşılaştığı garip bir olayı bize nakleder; Mezarlıkta o kadar çok cenaze varmış ki, bu küçük çocuğun cenazesini başkaları alıp defnetmiş ve onun yerine başka bir cenaze kalmıştır. Bu cenaze defnedilmiş fakat çocuğun babası durumu fark etmemiş ancak müellif kendisinin yanlış cesedi defnettiklerini anladığını ve etrafındakilere haber verdiğini yazmaktadır. Defin işlemi yapıldıktan sonra olayın anlaşıldığını, hatta cenaze sahipleri kendilerine kalan tabutun eski olduğunu fark edince, bu bizim değildir diyerek bağırıklarını, kendisinin onlara susmalarını söylediğini ve memlûkların onları dövmekle tehdit etmesi üzerine durumun yatıştığını ifade etmektedir.¹⁴⁵

Kahire’de görülen bu veba salgını sırasında sultan Barsbay, sır kâtibi es-Seyyid eş-Şerif Şehabeddin Ahmet b. Adnan’a hepsinin adı Muhammed olan 40 şerifi toplaması emrini verir. Toplanan bu kişilere sultan, 15000 dirhem para dağıtır ve onları el-Ezher camiine götürerek Cuma namazından sonra Kuran-ı Kerim’den sureler okumaları emrini verir. Bunlar camiide topluca dualar yaptıktan sonra hep birlikte ezan okuyarak cemaatle birlikte ikinci namazını da kılmışlardır. Sultanın onlardan böyle yapmalarını istemesinin nedeni şuydu; zamanında İran’da meydana gelen bir veba salgınında böyle yapılmış ve vebanın kalktığı rivayet edilmişti. Kaynak eserler vebanın insanlar ve hayvanlarda nasıl görüldüğü konusunda da bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre vebadan ölen insan ve hayvanların vücutlarında yumrular

¹⁴³ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 827–828; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200–201; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 176–177

¹⁴⁴ el-Aynî, XIX, 631.

¹⁴⁵ İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 175.

görünüyordu. Bunlardan Mısır'da görülen bu büyük veba salgının hıyarcıklı veba olduğunu anlıyoruz.¹⁴⁶

Bu veba salgını çocuk ve hizmetçilerden sonra toplumun bütün kesimlerine bulaşmıştır. Hatta hekimlerden bile ölenler olmuştur. Kahire'de ölü çıkmayan ya da hastalığın bulaşmadığı ev kalmamıştı. Birçok ev, sahipleri öldüğünden boşalmış ve mirasçıları kalmadığından sahipsiz kalarak içindeki eşyalarla birlikte devlet hazinesine devredilmiştir. Seyyid ve şeriflerden de birçokları ölmüştü. Receb ayı girdiğinde (Mart sonları) Kahire'de vebadan ölenlerin sayısı azalmaya başlamıştı.¹⁴⁷

Bu veba salgını sırasında Kahire'de bir ucuzluk ortaya çıkmıştı. Veba salgınından birçok kişinin ölümü nedeniyle yiyecek ve diğer eşyalara rağbet azalmıştı. Buğdayın bir irdebbi 90 dirheme kadar inmişti. Piyasaya yeni ürünün çıkması da fiyatların inmesine sebep olmuştu. Kahire'de Şaban ve Şevval ayları arasında da (Mayıs- Temmuz) fiyatlardaki düşüşün devam ettiğini görüyoruz.¹⁴⁸

Tarihçi el-Makrîzî veba salgınını sona ermesinin ardından Mısır'da yaşananlarla ilgili genel bir değerlendirme yapmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre H.833 (M.1429-30) yılı Memlûk Devleti için bilhassa da Mısır'ın yukarı ve aşağı kısımlarında veba salgını, savaşlar ve karışıklar nedeniyle yaşanmaz hale gelmişti. Vebadan sadece Kahire ve Mısır'da 100 bin kurban verildiğini bir o kadar da insanın yukarı ve aşağı bölgelerinde öldüğünü yazmaktadır. Mısır'da yaşanan diğer felaketlere gelince; Kızıldeniz'de hacı ve tüccarları taşıyan gemilerin batması neticesinde 800, yine hac yolculuğu sırasında Mekke yolunda susuzluk ve sıcaklardan 3000 kişi helak olmuştur. Nil nehrinde 12 gemi batarak, birçok mal, eşya ve insan telef olmuştur. Gazze, Remle, Hıms, Hama, Dımaşk, Haleb ve etraflarında birçok insan ölmüş ve bunların sayısı belli değildir. Doğuda büyük bir bela ortaya çıkmış ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza 700 bin askerle Tebriz şehrine gelmiş ve burada iki ay kalmıştır. Şahruh Mirza Karakoyunlular ile yaptığı mücadelede iki taraf arasında binlerce insan telef olmuştur. Aynı yıllarda Saray, Deşt-i Kıpçak'ta şiddetli bir kıtlık ve veba salgını çıkmış ve birçok kişi telef olmuştur.¹⁴⁹ Tarihçi el-Aynî, dört ay devam eden veba salgınından dört beş bin kişinin öldüğünü yazmaktadır.¹⁵⁰ İbn Tagribirdî de veba salgını

¹⁴⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 828,829; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 177; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 201.

¹⁴⁷ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 829-830.

¹⁴⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 830, 832, 833.

¹⁴⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV, II, 836-837.

¹⁵⁰ el-Aynî, XIX, 632.

sırasında el-Makrîzî'nin verdiği bu rakamları abartılı bularak Mısır ve diğer yerlerde bu kadar insanın ölmediğini ileri sürmektedir. Ona göre üç ay devam eden vebadan yaklaşık 15 bin insan ölmüştür.¹⁵¹ Veba kurbanları ile ilgili rakamlar çok abartılıdır. Sonraki dönemin yazarlarından İbn İyas da bu salgında tek bir günde 24000 kişinin öldüğünü kaydeder.¹⁵² Görüldüğü gibi H.833 büyük veba salgını sırasında Mısır'da ölen insan sayısı ile ilgili sağlıklı bir rakama varamıyoruz. Kroniklerin verdikleri rakamlar birbirlerini tutmuyor. Divanü'l-mevarise ulaşan ölü sayıları da oldukça abartılıdır.¹⁵³

1429 yılının Aralık ayının sonlarında başlayıp 1430 yılının Mart ayının ortalarına kadar üç ay devam eden büyük veba salgını sırasında Mısır'da başta eski halife, sultanların çocukları, ümera, ulema, seyyid, şerifler ve memlûklardan kısaca toplumun her kesiminden insan vebaya kurban gitmiştir. Bunlar arasında 1412 yılında Ferec'in tahtan indirilmesinden sonra sultan yapılan ve el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî tarafından tahtan uzaklaştırılarak İskenderiye'ye sürgüne gönderilen Abbasi Halifesi Müstain Billâh,¹⁵⁴ sultan Eşref Barsbay'ın oğlu Muhammed, sultan el-Melikü'z-Zahir Tatar'ın oğlu Salih Muhammed, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh'in oğlu Ahmed, sultan Eşref Barsbay'ın kardeşi Emir Seyfeddin Yeşbek b. Abdullah ve Mısır'da hapiste bulunan Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'ın oğlu Seyfeddin Habil b. Osman'ı da sayabiliriz.¹⁵⁵ Bedreddin Mahmut e-Aynî de

¹⁵¹ İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 180,181.

¹⁵² İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, C.II, Bi'l-Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak Kahire H.1311, s.18-19.

¹⁵³ 1348-49 Kara Ölüm ve 1429-30 veba salgınlarında Mısır'da ölüm oranları ile ilgili Bk. Dols, *Black Death*, 205-225.

¹⁵⁴ Sultan Ferec'in hallinden sonra tahta çıkarılan Halife el-Müstain Billâh altı ay sonra, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmud tarafından sultanlık ve halifelikten azledildikten sonra İskenderiye'ye hapse gönderilmişti. Halife el-Müstain Billâh sekiz yıl halifelik yapmıştı. Sultan Eşref Barsbay zamanında hapisten çıkarılan eski halife H.833 yılı veba salgınından ölünceye kadar İskenderiye'de ikamete mecbur tutulmuştur. Bk. İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, C.I, Bi'l-Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak Kahire H.1311, s.358,359.

¹⁵⁵ Vebadan ölen diğer bazı ileri gelen kişiler ise şunlardı: Şerif Ali b. Adnan, Şerif Serdah b. Makbel b. Neccar, Şerif İmadeddin Ebubekir b. Ali, Emir-i Meclis Seyfeddin Beyboga b. Abdullah, Emir-i Ahur Seyfeddin Birdebek es-Seyfi Yeşbek b. Özdemir, Şeyyü'l-İmamü'l-alemü'l-Allame Nizameddin Yahya İbnü'l-Allame Seyfeddin (Zahir Berkuk Medresesi Şeyhi), Emir Tevaşi Zeyneddin Mercan (sultan el-Müeyyed'in hazinedarı) vezir Taceddin Abdürrezzak'ın oğlu Zeyneddin Abdülkadir, Şerif Şehabeddin Ahmet b. Alâeddin, Emirü't-Tevaşi İftahareddin Yakut b. Abdullah er-Arguni (Memâlikü's-Sultaniyenin ileri gelenlerinden), Şafi Mezhebi âlimlerinden Zeyneddin Ebubekir b. Ebubekir, Hanefi mezhebi âlimlerinden Sadreddin Ahmet İbn Kadı Cemaleddin, Kadı Celaleddin Muhammed b. Kadı Bedreddin vesaire. Bk. el-Makrizî, *Sülûk*, IV/II, 842, 845, 848; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 327-334, İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 205-226.

vebaya ailesinden kurban verenlerdendir. O da salgından kimlerin öldüğünü eserinde belirtmektedir.¹⁵⁶ Yine dönemin diğer bir tarihçisi ve hadis bilgini İbn Hacer de yakınlarını vebada kaybetmiştir.¹⁵⁷ Daha önce bahsettiğimiz gibi İbn Tagribirdi'nin yakınları da salgında ölmüşlerdi.

Mısır'da veba salgının kalkmasından sonra hayat eski haline dönmüştü. İnsanlar tekrar işlerine başlamışlar ve günlük faaliyetler önceden olduğu gibi devam etmeye başlamıştı. H.834 başında (M.1430 Eylül) Mısır'da bir altın kıtlığı olmuş, onun değeri gümüş ve bakıra karşı artmıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi sultan bu meselenin üstesinden gelmek için eşrefiye dirhemleri haricindeki paralarla alış verişini yasaklayarak bir Mısır dinarının 275 ile 285 fülûsa, bir eşrefiye dirheminin ise 20 fülûsa eşit sayılmasını kararlaştırdı. Bir dinar da yaklaşık 14 eşrefiye dirhemi yapmaktaydı. Bir müddet sonra bir dinar 230 fülûs kadar inmişti. Bu arada tedavülünün yasaklanmasına rağmen Frenk dinarı denilen paranın da hala kullanılmakta olduğu ve 225 ile 270 fülûs arasında işlem gördüğü anlaşıyor.¹⁵⁸ Bu sırada Memlûk ülkesinde Frenk,¹⁵⁹ Karaman,¹⁶⁰ Kıbrıs,¹⁶¹ Lengiye,¹⁶² Müeyyediye¹⁶³ paraları

¹⁵⁶ Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin yakınlarından bu salgında 17 kişi ölmüştür. Bunlardan 4 tanesi onun çocuğudur. Onların isimleri Ali, Ahmet, İbrahim adlı üç oğlu ve Fatıma adlı bir kızı. Aynî, müderrislik yaptığı Bedriye medresesinin bahçesine çocuklarını defnetmiştir. Bk.H.833 vebadan ölenlerin isimleri için, el-Aynî, XIX, 633-638.

¹⁵⁷ Müellif İbn Hacer'in veba salgınlarında üç kızını kaybettiğini görmekteyiz. H.819 yılında Fatıma ve Aliye, 833 salgınında ise büyük kızı Zeyyen Hatun öldü. Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 9.

¹⁵⁸ el-Aynî, XIX, 841; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 227, 229, 237.

¹⁵⁹ Ortaçağda Mısır'da kullanılan Venedik, Cenova ve diğer İtalyan devletleri ile Fransa gibi ülkelerin paraları için Bk.Necidî, 497-509.

¹⁶⁰ Konya ve yöresinde hüküm süren Karamanoğullarının bastırdıkları gümüş dirhemlerin Mısır'da kullanıldığı görülmektedir. Bu beyliğin Memlûk devleti ile yakın siyasi ve iktisadi ilişkileri vardı. İki taraf arasında tüccarlar gelip gitmekteydi. Bk. Necidî, 489-491.

¹⁶¹ Memlûklara tabi olan Kıbrıs adası hâkimlerinin darp ettikleri paralar Mısır'da kullanılmaktaydı. Bk. Necidî, 491.

¹⁶² Lengiye: Timur ülkesinde ve İran'da darbedilen sikkeler kastedilmekte olup bu paraların Suriye ve Mısır'da tedavülde olduğu görülmüyor. Memlûk devletinde gümüş darlığı sebebiyle Timur ülkesinde darbedilen gümüş sikkeler rağbet edilen bir para olmuştur. Barsbay diğer paralar gibi dirhemü'l-lengiye'yi de 1428 yılında yasakladı. Ancak gümüş para darlığı yüzünden bu paranın tedavülünün devam etmiş ancak 1430 yılında Barsbay bu paraların çarşılardan toplanarak darphaneye getirilip eritilmesini emretmiş ve neticede halkın elinden toplanan bu para eritilmiştir. Bk. Necidî, 486-488.

¹⁶³ Müeyyed: el- Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî zamanında basılan altın ve gümüş dirhemler. Bk. el-Makrîzî, *el-Nukud el- Kadime ve'l- İslâmiye*, (çev. İbrahim Artuk) *Belleten*, C.XVII, Sayı, 67, Ankara 1953, s.391.

kullanıldığı gibi zagliye veya zagli¹⁶⁴ adı verilen sahte paraların da kullanıldığı görülüyor.¹⁶⁵

Mısır'da ortaya çıkan altın kıtlığının kısa sürdüğü ve tedavüldeki paralar arasındaki değişim oranının dengelendiği görülmektedir. Bu arada Nil normal taşma seviyesine ulaşmış, araziye ekim yapılmış, arkasından da bol hasat elde edilmiş ve neticede fiyatlar aşağıya doğru inmişti. Bolluktan dolayı Mısır'da tahıl fiyatları diğer zamanlarla kıyaslandığında ucuzluğun oranını anlamak mümkündür. Bu sırada halkın önemli temel besin maddeleri olan buğdayın bir irdebbi 6,5, baklanın 2,5, arpanın ise 3 dirhemü'l-fiddaya satıldığı görülüyor. Kahire Muhtesibi el-Aynî, iki irdebb buğdayın bir, dört irdebb arpa ve fulun ise bir dinara kadar indiğini kaydetmektedir. İbn Hacer böyle bir ucuzluğun ancak el-Müeyyed eş-Şeyh zamanında yaşandığını belirtmektedir.¹⁶⁶ Ülkenin birçok yerinde bolluk yaşanırken batı kesiminde arazilerde çoğalan fareler tahıl ve bostanları yemiş ve zarara sebep olmuşlardır.¹⁶⁷

Memlûk topraklarında H.835'te (M.1431-1432) bolluk ve ucuzluk yaşanırken Bağdat, Diyarbakır, Tebriz ve el-Cezire bölgelerinde kıtlık ve pahalılık ortaya çıkmıştı. Buralarda pahalılık ve kıtlığın sebebi Karakoyunlular ile Timurlular arasında görülen çatışmalardan kaynaklanmaktaydı. Kıtlık ve açlığın arkasından Bağdat, Diyarbakır ve el-Cezire bölgelerine veba salgını da yayılmıştır.¹⁶⁸

Kahire muhtesibi el-Aynî H.835'te (M.1431-1432) muhtesiplikten azledilerek Hanefî mezhebi kadılığına tayin edildi. Onun yerine de Ali Selahaddin b Bedreddin b. Nasrullah getirildi. Bu atama bir azletmenin ötesinde görev değişikliği olarak görülmektedir.¹⁶⁹

Memlûk ülkesinin Mısır kısmında H.835 ve 836 yıllarında (M.1432-1434) iktisadî durum iyi görünmekle birlikte Suriye pahalılığın hüküm sürdüğü anlaşıyor. Bu istikrarsızlığın sebebi kuraklıktan dolayı değil de sultan Barsbay'ın ordusu ile Akkoyunlular üzerine yürümek için bölgeye gelmesiydi. Memlûk sultanı topraklarına saldıran ve düşmanca politika izleyen Akkoyunluların üzerine Dulkadirîlilerle birlikte sefere çıkmıştı.

¹⁶⁴ Zagliye veya zagli: Herhangi bir paranın sahtesine denmektedir. Bilhassa Memlûklar döneminde Mısır'da revaçta olan Avrupa ülkelerinin paralarının sahtesinin darp edilmekte olduğu görülmektedir.

¹⁶⁵ el-Makrîzî, *Sûlûk*, IV/II, 851, 852, 853; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 185.

¹⁶⁶ el-Aynî, XIX, 840; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 226.

¹⁶⁷ el-Makrîzî, *Sûlûk*, IV/II, 859; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 250.

¹⁶⁸ el-Makrîzî, *Sûlûk*, IV/II, 864; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 250- 251.

¹⁶⁹ el-Aynî, XIX, 849.

Sultanın ordusunun ihtiyacı olan işeyi temin etmek için Suriye şehirlerinde gıda maddesi satın alması nedeniyle, tahıl fiyatlarında bir yükselme göze çarpmaktadır. Halep'te Frenk dinarı 275, eşrefiye dinarı ise 285 fülûsa bozuluyor ve buğdayın bir irdebbe 170 ile 200, arpa ve bakla ise 170 ile 185 fülûsa çıkmıştı. Sabunun rıtlı 18, tuzlu zeytinin rıtlı 15, halûm peyniri 9 dirhem olurken, kumaş fiyatları da yükselmişti.¹⁷⁰ Tahmin edildiği gibi bu pahalılık askeri seferden kaynaklanmakla birlikte Memlûk ülkesinde bu sırada bir altın kıtlığı yaşanmaktaydı. Bunun neticesinde bir dinar 285 hatta 300 fülûsa kadar yükselmişti. Sultan piyasaya yeni dinarlar basarak sürmesine rağmen altının değer artışı devam etti.¹⁷¹

Nil'in nehri H.836 sonlarında (M.1433 Temmuz) düzensiz akmaya başlayınca, H.837 başlarında (M.1433 Ağustos) bir takım sıkıntıları birlikte getirdi. Önce Nil'in seviyesi yükselmiş sonra da azalarak taşma noktasının altına inmişti. Bundan dolayı tahıl fiyatları da yükseldi. Buğdayın bir irdebbe 90'dan 180'e, arpa ve ful ise 110 fülûsa çıkmıştı. Ancak nehrin suyunun taşma seviyesine gelmesiyle korkulan kıtlık olmayarak durum normale dönmüştür.¹⁷²

Mekke'de H.837 Şaban'ında (M.1434 Mart-Nisan) veba salgını çıkmış, günde 50 kişinin ölümüne neden olmaya başlamış ve bir süre sonra kesilmişti.¹⁷³ Birinden diğerine bulaşmış olmalıdır ki Hicaz'ın karşısında bulunan Habeşistan topraklarında da bu sırada bir veba salgını görülüyor.¹⁷⁴

Mısır'da fiyatlar H.838'de (M.1434-35) normal seyrinde devam ederken bir takım dalgalanmalar da görülmekteydi. Mesela buğdayın bir irdebbe 180 fülûstan 250'ye çıkmıştı.¹⁷⁵ H.838 Şaban'ında (M.1435 Mart) Sultan Barsbay yeni bir bakır para darbedilmesi emrini verdi. Piyasada fülûs darlığı da bu yeni paranın kestirilmesinin nedenlerindendi. Halkın elinde bulunan eski fülûslar toplanarak darphaneye taşınarak burada yeni fülûs dirhemler basılarak eskilerle değiştirildi. Bu yeni fülûsun 24 dirhem olması kararlaştırıldı. Bu ölçü H.759 (M.1357-1358) yılında basılan fülûsun ağırlığındaydı.¹⁷⁶

Mısır'da tahıl fiyatları H.839 başlarında (M.1435 Temmuz) normal seviyede devam ederken, Rebiülahir'de (Aralık- Ocak) birdenbire pahalılık

¹⁷⁰ el-Aynî, XIX, 658.

¹⁷¹ Necidî, 318.

¹⁷² İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 296.

¹⁷³ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 914-915. İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 233.

¹⁷⁴ el-Aynî, XIX, 668.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 355.

¹⁷⁶ el-Aynî, XIX, 666; Necidî, 241.

başladı. Buğdayın bir irdebbe 400, bakla 200, arpa 170, unun batası 110, ekmeğin yarım rıtlı 1, koyun etinin bir rıtlı 8, inek etinin bir rıtlı 5, zeytinin yarım rıtlı 14, susam yağı ise 12 fülûsa kadar satılır olmuştu. Bu yiyeceklerin fiyatlarının artması yanında çarşı- pazarlarda bulunamaz da olmuşlardı. Sultan Barsbay şekerde olduğu gibi Uzakdoğu'dan gelen karabiber alım ve satımını da kendi tekeline aldı. O ve adamlarından başka Mısır'da kimse biber alıp satamayacaktı. Pahalılığın şiddetlenmesi üzerine sultan ahraü's-sultaniyeyi¹⁷⁷ (tahıl deposu) açarak ucuz fiyatla tahıl sattırarak gıda maddelerinin fiyatlarının inmesini sağladı.¹⁷⁸ Böylece halkın sıkıntılarını bir nebze de olsa azalmış ve karaborsacılarla mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Mısır ve Suriye'de H.839'da (M.1435–1436) salgın hastalık görülmesi de birçok yerde veba salgınlarının olduğunu görüyoruz. Bu salgın hastalıklardan biri de Osmanlı Devletinin Bursa şehrinde ortaya çıkmıştır¹⁷⁹. Bu yılda başka bir veba salgını da Aden ve Yemen'de ortaya çıkmış ve devam ettiği dört ay zarfında birçok insanı telef etmişti. Yemen'de başlayan veba salgını Habeşistan ve Berberi ülkelerine ve sonrada Frenk memleketlerine yayılmıştı. Kahire'ye gelen haberlere göre Aden halkının dörtte üçü bu salgından ölmüştü. Aden'de 300 evin sahipleri öldüğü için varisleri de olmadığından sahipsiz kalmıştı. Bu şehirde rivayetlere göre 7800 kişi hayatını kaybetmişti. Şaban'ın sonlarına doğru (Mart) veba salgın Aden'de kalkarken, aynı yılın Ramazan'ında(Mart-Nisan) ayında Yemen'in Ta'z şehrinde ortaya çıkmış ve Şevval'de(Nisan- Mayıs) orada ölümler artmıştır. Mekke'ye ulaşan haberlere göre bu şehrin bir camisinde bir defada 150 cenaze kaldırılmış ve başka bir habere göre ise üç günde 2000 kişinin cenaze namazı kılınmıştı. Veba salgınından buralarda o kadar çok insan telef olmuştu ki köyler boşalmıştı. Bu veba salgının Habeşistan'ın Müslüman ve

¹⁷⁷ Ahraü's- sultaniye: Memlûklar zamanında ihtiyaç zamanlarında kullanılmak üzere bilhassa da savaşlarda ordunun erzak ihtiyacını karşılamak amacıyla tahıl saklanan ambarlara denir. Her nevi zahire doldurulan bu ambarlar ancak zorunlu hallerde yani kıtlık ve pahalılık gibi durumlarda fiyatları düşürmek ve halkı rahatlatmak için açılır ve tahıl satışı yapılırdı. Memlûklar zamanında tahıl depolarının yanında sultanın ve sarayın ihtiyacını karşılamak için saman ve odun saklanan ve şûn adı verilen başka depolar da vardı. Bk. Halil b. Şahin ez- Zahirî, *Zubdetü Keşfü'l-Memâlik*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894, s.122-123.

¹⁷⁸ el-Aynî, XIX, s.840; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 374.

¹⁷⁹ H.839 Safer (M.1435 Ağustos- Eylül) ayında Bursa ve etrafında dört ay devam eden bir veba salgını olmuştur. Dönemin Arap kaynaklarının yanında Osmanlı müelliflerinden Oruç Bey de ayrıntıya girmeden veba salgınından kısaca bahsetmektedir. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 959; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 375; Edirneli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, (Baskıya Hazırlayan: Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser, s.85; Kanat 2000, 240.

Hristiyan halklarına hatta zenci ülkelerine kadar yayıldığı kaydedilmektedir.¹⁸⁰

Mısır'da H.840 yılına kadar (M.1435–1436) ciddi bir salgın hastalık görülmemiş, fiyatlar normal seyrinde devam etmiştir. Bu istikrar ortamının kurulmasında kıtlık zamanlarında devletin hububat ambarlarını açarak ucuz tahıl satışları yapması etkiliydi. Ordunun gıda ihtiyacını karşılamak ve sıkıntılı anlarında tedbir olsun diye devlet, hububat hazinelerini dolu tutar ve boşaldığı anda tekrar doldurulurdu. H.840 Cemaziyelahir'inde (M.1437 Ocak) fiyatların artması korkusundan devlete ait ambarlara 30 bin irdebb tahıl alınması kararlaştırıldı.¹⁸¹

H. 841 Yılı Veba Salgını

Sultan Barsbay zamanında Memlûk Devletinde ikinci önemli veba salgını H.841'de (M.1437) meydana geldi. Bu veba salgını hem Mısır hem de Suriye'de görülmüş ve H.833 vebasına göre biraz hafif olmakla birlikte yine de binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Veba salgını önce Suriye şehirlerinde başlamış ve sonra da Mısır'a yayılmıştır. Veba ilk olarak Cemaziyelevvel'de (Kasım) Suriye'de Hama ve çevresinde ortaya çıkmış ve her gün 150'den fazla insanın telef olmasına neden olmuştur. Cemaziyelahir'de (Kasım-Aralık) Hama'da salgın daha da şiddetlenerek her gün ölen insan sayısı 300'e ulaşmıştır. Kaynaklar bu şehirde daha önce bu kadar etkili bir veba salgını görülmediğini belirtmektedirler. Hama'dan sonra veba Trablus kentine de yayılmış ve kış mevsimi sonunda Dimaşk'a ulaşarak seri ölümlere neden olmaya başlamıştır.¹⁸²

Suriye şehirlerinde vebadan ölenlerin çoğunluğu Bağdat, Tebriz, Meşhet gibi şehirlerden yurtlarını terk ederek gelen yabancılarıdır. Söz konusu olan yerlerde meydana gelen siyasî karışıklıklardan dolayı insanlar batıya doğru göç etmişlerdir. Suriye'nin Halep, Dimaşk ve Hama şehirlerine gelen bu insanlar zor şartlar altında yaşamaktaydılar. Dönemin müelliflerinden el-Makrîzî ve el-Aynî bu mültecilerin arasında vebanın yaygın olduğunu ve onların birçoğunun öldüğünü kaydederekler.¹⁸³ Zaten veba mikrobu göçler yoluyla da bulaşmakta, açlık çeken, evsiz, barksız ve zor şartlar altında yaşayan insanlar arasında daha yaygın görülmekteydi. Suriye ve Filistin'in Dimaşk, Safed, Sur, Remle, Halep, Hama, Trablus, Humus, Gazze gibi

¹⁸⁰el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 976–977; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 392.

¹⁸¹el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1004.

¹⁸²el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1021, 1024, 1025; İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 6.

¹⁸³el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ II, 1029; el-Aynî, XIX, 685.

şehirlerinde etkisini artıran ve daha sonra Mısır'a doğru yayılan bu salgın büyük felaketlerden biri olarak telakki edilmektedir.¹⁸⁴

Irak ve doğusundaki bölgelerden Suriye'ye, oradan Mısır'a hatta Avrupa ülkelerine bile veba salgını yayılmıştır. Irak'ta Ramazan ayında (Şubat-Mart) şiddetini artıran veba salgını Rahbe şehrinde ölümlere neden olmaya başlamış, bilhassa Fırat nehri yakınlarındaki beldelerde yaşayan Türkmen ve Arap kabileler arasında etkili olmuştur. Filistin'in Gazze şehrinde veba salgını sırasında 12000 kişinin öldüğü söylenmektedir.¹⁸⁵

Bu veba salgınının Mısır şehirlerine yayılması konusunda iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri yukarıda zikrettiğimiz Suriye yoluyla olandır. Bu fikri muasır kaynaklardan İbn Tagribirdî ve el-Makrîzî ifade ederken sonraki tarihçilerinden İbn İyas, Yukarı Mısır'ın Said bölgesinden salgının Aşağı Mısır'a doğru yayıldığını ileri sürmektedir.¹⁸⁶

İbn Tagribirdî veba salgınının Kahire'de Ramazan ayında (Şubat-Mart) başladığını yazmaktadır.¹⁸⁷ Ancak daha H.841 Şaban'ında (M.1438 Ocak-Şubat) Mısır'da büyük baş hayvanlarda bilhassa inekler de sığır vebası görülmeye başlamış ve birçok hayvan telef olmuştu. Bunun arkasından da H.841 Ramazan'ının başında (M.28 Şubat 1438) ise insanlar arasında yayılmaya başlayan vebadan ilk önce 18 kişi ölmüştür. Bundan sonra ölümler tedricen devam etmiştir. Daha önceki salgınlarda olduğu gibi hastalık zayıflar ve güçsüzler, bilhassa çocuk, genç ve köleler arasında toplu ölümlere neden olmaya başlamıştır. Sultan Barsbay, el-Müeyyed eş-Şeyh zamanında yapılan bir duanın taklit edilmesini istedi.¹⁸⁸ Dört mezhep kadısı, şeyhler ve ileri gelenler toplanarak vebanın kalkması için dua yapıldı. Veba salgınları sırasında adet olduğu üzere *Sahih-i Buharî* okundu. Ayrıca bu veba salgını sırasında ilginç uygulamalardan biri de kadınların gece ve gündüz vakitlerinde sokak, cadde ve çarşılarında dolaşmalarının yasaklanmasıdır. Kadınların evlerinden çıkmalarına mani olunarak, yasağa uymadıkları takdirde öldürülecekleri bile ilan edildi. Kahire valisi ve bazı yetkililer yasağa uymayan yol ve çarşılarında buldukları kadınları dövdürdüler. Bu

¹⁸⁴el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1031; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273.

¹⁸⁵el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1035, 1040.

¹⁸⁶İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, II, 21.

¹⁸⁷İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273.

¹⁸⁸H.822 (M.1419) yılındaki Kahire'de başlayan ve 12.000 kişinin ölümü ile sonuçlanan veba salgını sırasında sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî'nin de katılımı ile gerçekleşen dua kastedilmektedir. Bk. Koprman, "al- Malik al- Mu'ayyad Şayh al- Mahmudî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış", 166-167.

uygulama kadınlara yönelik süs eşyası, elbise ve ıtriya satan esnafın işlerinin durmasına ve zarar etmelerine neden oldu Yasaklardan biri de her zaman felaket dönemlerinde yürürlüğe konan içki içilmesi ve imalatının yasaklanmasıydı. Genellikle bu işi yapanlar gayrimüslimlerdi. Onların evleri aranarak içki bulunup bulunmadığı kontrol edildi.¹⁸⁹

Mısır'a yayılan veba salgınında, Ramazan Bayramı günü divanü'l-mevarise ölenlerden isimleri bildirilenler Kahire'de 122 kişiye ulaşmıştı. Kahire'de yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hristiyan halka bulaşan salgın birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden oluyordu. Sultanın saray halkı ve askerlerine de sirayet eden salgından onun oğulları ve kızları, cariyeleri ve köleleri yanında kale altında tıbaklarda yaşayan memlûklardan birçokları da ölmüştür.¹⁹⁰ İleri gelen kişilere de bulaşan veba salgınından Kahire muhtesibi Devlet (Dulat) Hoca da öldü. O muhtesipliği sırasında yanlış uygulamalarından dolayı halkın tepkisini çekmiş ve nefret edilen bir kişi haline gelmişti. Bu yüzden onun ölümünden halkın memnun olduğu kaynaklarda ifade etmektedirler. Veba salgını Kahire'de şiddetlenerek ölü sayısı günlük 400 kişiye kadar çıkmıştı.¹⁹¹

Kahire'de Şevval'inin 21'de (17 Nisan) vebadan ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilenler bir günde 344 kişiye ulaşmıştı. Hatta Kahire'nin musallalarında cenaze namazı kılınarak defnedilen insan sayısı bir günde 1000 kişiye ulaşmıştı. Zilkade'de (Nisan- Mayıs) hastalıktan ölen sultanın memlûkları artmış hatta onların sayısı binlerle ifade ediliyordu. Sultana bağlı memalîk'ü's-sultaniye askerlerinden 160 kişi öldü. Sultanın sarayında yaşayan cariyelerden 160, odalıklarından 17'si ve onların da erkek ve kız evlatlarından olmak üzere toplam 17 çocuk ölmüştü. Kahire'de bilhassa küçük çocuklardan ölenler çoktu. el-Makrîzî bu salgından Fırat'tan Şam beldelerine Gazze ve Mısır'a kadar birçok yerde binlerce kişinin öldüğünü yazmaktadır. Onun verdiği bir bilgiye göre Kahire'den Dımaşk'a gitmek için yola çıkan bir kafilâ el-Ariş'e vardıklarında onlardan 70'ten fazlası ölmüştü.¹⁹² Kahire'de Zilkade'de vebadan ölenler her gün 40-50 oluyor ve 30'un altına düşmüyordu. Bir ara veba kesilir gibi olmuş ve ölü sayısı bir günde 20'ye inmişti. Ancak bir süre sonra yeniden şiddetlenerek 500'e kadar yükseldi. Zilkade'nin 12'sinde (7 Mayıs) Kahire'deki Mümünî

¹⁸⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1031-1035; İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 7; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273-274.

¹⁹⁰ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1035, 1040; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 280; David Ayalon, 69.

¹⁹¹ İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 21,25; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 283.

¹⁹² el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1041-1042.

musallasından 300 kişinin cenazesi kaldırıldı. Sonra bu sayı 30'a kadar düştü.¹⁹³

Kahire'den sonra veba salgını Zilhicce ayında (Mayıs sonları) İskenderiye, Dimyat, Fuh, Demanhur gibi Delta bölgesinin şehirlerine yayıldı. Buralarda vebadan birçok insan ölmüş hatta İskenderiye'de her gün ölenlerin sayısı 100 kişi buluyordu. Kahire'de veba salgını sırasında alış veriş durmuş ve esnaf mal satacak müşteri bulamaz olmuştu. Kölelerin çoğu öldüğü için köle çarşısı kapandığı gibi köle alacak kimse de yoktu. Mesela bir adam kölesini satmak için Kahire caddesinde “ bu köleyi kim alacak” diye bağıyor ancak cadde insanla dolu olduğu halde kimse onu almıyordu. Çünkü onu satın alacak kişi vebadan onun aniden öleceğinden korkuyordu.¹⁹⁴

Kahire'de (H.841 9 Şevval Cuma) garip bir olay yaşanmış ve halkın bu olayı yorumlaması da ilginç olmuştu. Salgın hastalıklar sırasında halkın nasıl bir ruh halinde olduğunu anlamak için bu olaya bakmakta fayda vardır. Veba salgını ortalığı kasıp kavururken kıyamet gününün geldiği ve herkesin toplu şekilde öleceği şayiaları yayılmıştı. Halk, el-Ezher camiinde Cuma namazı kılmak için toplanmıştı. Bu sırada orada bulunan dönemin iki muasır müellifi el-Makrîzî ve İbn Tagribirdî camide yaşananları kaydederler; İmam Cuma namazı sırasında minberde hutbe okurken birden bire oturmuş sonra doğrularak yeniden hutbeye başlamış, fakat kısa süre sonra yeniden bayılmış şekilde minberin kenarına oturmuştu. Bu durum halkı heyecanlandırmış ve imamın öldüğü zannedilmişti. Ancak imam kalkarak namazı kıldırmıştı. Bu arada camiye cenazeler de gelmekteydi. Bu sırada halkın içinden bazıları imamın bayılmış olduğunu ileri sürerek namazın sahih olmadığı ileri sürmüşler. Bunun üzerine aynı işlemler yeniden baştan alınarak Cuma namazı yeniden kılınmıştır. Fakat cemaatin arasında tartışmaların devam etmesi üzerine başka bir kişi öğle namazı kıldırmıştı. Neticede bir Cuma vakti iki hutbe okunmuş, iki Cuma namazı ve iki öğle namazı kılınmıştı. Bu durum halk arasında artık sultanın da sonunun geldiği şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştu.¹⁹⁵

Veba salgını insanlardan başka deniz ve kara hayvanlarına da bulaşmıştı. Nil'in üstünde birçok ölü balık görülmüştü. Özellikle insanlarda etkili olan veba salgınında el-Makrîzî'ye göre Ramazan, Şevval ve Zilkade aylarında Mısır topraklarında 100 bin kişi ölmüştür. Ölenlerin çoğu çocuk,

¹⁹³ İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 12–13.

¹⁹⁴ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1047.

¹⁹⁵ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1038–1040; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 279–280.

kız, genç ve kölelerdi. el-Makrîzî'nin ifadesine göre adeta evler çocuk, kız ve kölelerden boşalmıştı. Suriye şehirlerinde de durum bundan pek farklı değildi.¹⁹⁶ Bu veba salgını büyük felaketlerden biri olarak görülüyordu.¹⁹⁷ Dönemin idarecileri, din âlimleri hatta müellifleri diğer veba salgınları ve kıtlıklarda olduğu gibi, Mısır halkının başına gelen bu musibeti de ilahî bir cezalandırma olarak nitelendirdiler. Bu nedenle de halkın kötü işlerden uzak durmalarını tavsiye etmişlerdir.¹⁹⁸

Sultan Barsbay da bu veba salgını sırasında altı ay süren uzun bir hastalık çekmiş ve sonunda H.841 Zilhicce'sinin 13'de (M.7 Haziran 1438) vefat etmiş ve oğlu Yusuf tahta çıkarılmıştır.¹⁹⁹ Ancak o tahtını koruyamayarak yönetimi Çakmak adlı bir memlûk emirine tahtını bırakmak zorunda kaldı.

Sonuç

1422-1438 tarihlerini kapsayan bu çalışma ile Sultan Barsbay döneminde Memlûk ülkesinde görülen iktisadî sıkıntıları, kıtlık ve salgın hastalıkları ortaya koymaya çalıştık. Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, Barsbay döneminde Memlûk devletinde bir takım siyasî başarılarla rağmen iktisadî bakımdan ülkenin durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönemde görülen ekonomik krizler, kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar ülkeyi kasıp kavurmuştur. Bunun yanında başta sultan Barsbay ve yöneticilerin iktisadî konularda müdahaleci bir rol oynamaları, çarşı pazardaki alışverişi ve ülkeye gelen tüccarları olumsuz etkilemekteydi. Memlûk devletinde para istikrarının sağlanamaması, yabancı paralarının tedavülünün yasaklanması, altın ve gümüş darlığı ve bakır dirhemlerle halkın ve tüccarların alış verişe zorlanmaları da ekonomi üzerindeki negatif amillerdi.

Genelde Nil'in taşmasının durması veya taşmanın gereğinden fazla olması nedeniyle Mısır arazisinin suya boğulmasından kaynaklanan kıtlıklar yanında yukarıdaki birçok örnekte görüldüğü gibi muhtekirlerin ve muhtesiplerin yanlış uygulamaları ile de pahalılık ve açlık ortaya çıkmıştı. Bu süreçte halkın sıkıntıları ve şikâyetleri artmış, hatta muhtesiplere saldırılar bile yapılmıştır. Sultan halkı yatıştırmak için devlete ait tahıl depolarından piyasadaki fiyatları kırmak için ucuz fiyatla buğday, arpa, bakla gibi tahılların satışını yaptırmış ve fiyatlar belli oranlarda tutulmaya

¹⁹⁶ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1048.

¹⁹⁷ Suyutî, II, 184.

¹⁹⁸ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1028; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 271.

¹⁹⁹ el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1050–1051; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 285.

çalışılarak sınırlandırılmıştır. Bu şekilde pahalılık ve fiyat artışı engellenemediğinde de muhtesipler görevlerinden azledilmişlerdir. Ancak bütün bu tedbirlerin genelde başarısız olduğunu hatta fiyatları düşürmekten daha ziyade artırdığını görmekteyiz. Çünkü bugün de olduğu gibi geçmiş devirlerde de fiyatlar arz talep durumuna göre dengelenmekte ve müdahaleler ters etki yapmaktaydı.

Sultan Barsbay döneminde Mısır ve Suriye halkının şüphesiz en fazla sıkıntıya maruz kaldıkları H 833 (M.1429–1430) ve H.841 (M.1437–1438) veba salgınlarıydı. İki büyük veba salgınının görüldüğü bu dönemde ülke önemli ölçüde nüfus kayıplarını uğradı. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklar sırasında halkın sosyal ve psikolojik durumlarında değişimler görüldü. Çünkü vebanın bulaştığı insanın genelde öleceğinden emin olması ve yakınlarından ayrılma korkusu toplumda bir hüznün yaşanmasına neden oluyordu. Anne babaların, çocukların, kardeşlerin toplu ölümleri ve birden aynı camii ve musalla taşlarında binlerce insanın cenazelerinin kaldırılışı sırasında toplumun geri kalanının nasıl bir ruh halinde olduğunu tahlil etmek gayet güç olmalıdır. Ölülerin çokluğundan evlerin, yolların, sokak ve caddelerin cesetlerle dolması yaşayanların tahammül etmelerinin mümkün olmadığı hallerdir. Salgınlarda çalışabilen insanların, tüccarların ve esnafın ölümü ekonomiyi kötü şekilde etkilemiştir. Çarşılar, dükkânlar ve hanlar kapanmış, hastalıktan ve ölümlerin çokluğundan halk dışarı çıkamaz hale gelmiş ya da ölüm korkusundan alış verişin bir anlamı kalmamıştır. Veba salgını sırasında toplumu dehşet, korku, panik, acı ve hüznün kaplamıştır. Bu hal içinde insan herhalde dünyevi hiçbir şey yapmak istemez.

Veba salgınları ve iktisadî buhranlar Memlûk ekonomisini kötü şekilde etkilemiştir. Doğal felaketlerde nüfus kaybı iş kolları üzerinde çalışanların ölümü ile işgücü kaybına neden olmuştur. İktâ sahipleri ve üzerinde çalışan halkın ölümü ile toprak ekilememiş ve ürün kaybına neden olmuştur. İlaç ve şeker fiyatları yükselirken, mobilya, kap kacak ve lüks elbise fiyatları çok düştüğü gibi bunları alan da kalmamıştır. Yünlü ve ipekli kumaşlara rağbet azaldığı gibi bu iş kollarında çalışanların da sayıları azalmıştır. Mesela 1394 yılında İskenderiye şehrinde dokuma tezgâhlarında 12000 ile 14000 arasında dokuma işçisi çalışırken bu rakam 1434 yılında 800'e düşmüştür. Elbetteki diğer etkenlerin yanında vebadan insanların ölümü de bunun sebeplerindendi.²⁰⁰ 1403 yılında İskenderiye'yi ziyaret eden Kıbrıslı bir tüccar bu şehirde 9000 dokuma tezgâhı olduğunu söylerken bu rakam 1430 yılında çok az bir sayıya inmişti. Uzun yıllar devam eden kıtlık ve salgın

²⁰⁰ Dols, *Black Death*, 264- 265.

hastalıklar Mısır'da köy hayatını da etkilemiştir. Gerek açlık ve kıtlıktan göçler neticesinde gerekse vebadan ölümler nedeniyle 1434 yılında Mısır'daki kırsal yerleşim merkezi sayısı divanü'l-ceyş kâtipleri tarafından 2170 olarak sayılmıştır. Oysaki Fatımiler zamanında (969–1171) Mısır'daki köy sayısı 10000 olarak hesap edilmişti. Çiftlik sayıları da aynı şekilde azalmıştır. 1324 yılında Fustat şehrinde 66 tane şeker imalat hanesi varken bu sayı XV. yüzyılın başlarında 19'a inmiştir.²⁰¹ Sultan Barsbay döneminde yanlış ekonomik politikalar, sultan ve adamlarının ekonomik etkinliklere katılmaları ve müdahaleleri Memlûk Devletinin genel ekonomik durumunu kötüleştirmiştir. Ülkeye gelen yabancı tüccarların sayısı azalmış ve bunun neticesi olarak da gümrük geliri düşmüştür. Mesela Mısır ile Suriye arasında bir şehir olan Katya'nın gümrük geliri 1326 yılında günlük 1000 dinar yıllık 350 bin dinar, 1395 yılında yıllık 96 bin dinar, XV yüzyılın sonunda da bu rakam yıllık sadece 8 bin dinara inmiştir. XIV. yüzyılın sonlarında Berkuk dönemindeki karışıklıklar ve XV. yüzyılın ilk yarısında Barsbay dönemindeki iktisadî düzensizlikler, veba salgınları ve tekeli müdahalelerin bunda etkili olduğu görülmektedir.²⁰² Ancak Barsbay döneminde uygulanan tekeli müdahaleler iktisadî hayatı olumsuz etkilemekle birlikte o dönemin şartlarında devletin korumacı bir tedbiri olarak hem halkın sıkıntılarını gidermeye yönelik hem de fiyatların inmesi bu arada da karaborsacılarla mücadele etmek gibi önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.

Veba salgını sırasında Memlûk ordusunda kayıplar çok olmuştur. Vebanın toplu halde yaşanan mekânlarda daha etkili ve hızlı yayılması bilhassa askerî kışla ve mekânları etkilemiştir. Sultanın Memlûklarına yayılan bulaşıcı hastalık onlardan binlercesinin ölümüne neden oldu. Hatta bu durum askerî seferlerin ertelenmesine bile yol açmıştı. İktâ sahipleri ile oralarda çalışan halkın salgından ölümü ile iktâlar boşalmıştı. Bu durum bir yandan toprağın boş kalması ve ürün kaybına neden olurken öte yandan da toprağa bağlı olan Memlûk askerî sistemini olumsuz şekilde etkilemiştir. Başta sultan olmak üzere Memlûk ümerasının asker yetiştirmesinde de zorlanmalarına neden olmuştur. Muhammed b Kalavun'un döneminde XIV. yüzyılın ilk yarısında memlûkların sayısı 12000 kişiyken, el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde 5500, Barsbay devrinde de 1437 yılında 4000'e inmişti. XV. yüzyılda bazen memlûkların sayısının iki, üç bine hatta birkaç yüz kişiye kadar azaldığı görülmektedir. Bu sonuçta da politik ve diğer

²⁰¹ Lopez ve diğerleri, 115–116.

²⁰² Lopez ve diğerleri, 116–117.

faktörlerin yanında şüphesiz en önemli sebep, veba salgınlarından askerlerin kırılmasıydı.²⁰³

Ele alınan dönem itibarıyla veba salgınları sırasında hastalıktan korunmak için hiçbir tıbbî önlemin alınmadığını görmekteyiz. Tamamen bulaşıcı mikroplar yoluyla yayılan hastalığa karşı karantina uygulamalarına gidilmediği gibi bunun bir kader ve ilahî mükâfat olduğu devrin din bilginleri tarafından ileri sürülmüş ve vebadan kaçmanın günah olduğu halka telkin edilmiştir. Hastalıktan ölen insanların cesetlerine koruyucu önlem alınmadan yaklaşılmaması gerektiği halde cenazelerin defnedilmesi hizmetlerine koşarak hayır ve hasenatın artacağı gerekçesiyle salgın hastalığa yakalanılmıştır. XV. yüzyılın ilk yarısında veba hastalığına karşı ciddi hiçbir tedavi yönteminin uygulanmadığına da şahit oluyoruz. Hastalıklı insanlara birçok örnekte gördüğümüz gibi tıbbî müdahale yapılmayarak daha çok dua ve ibadetlerle yardımcı olunacağı zannedilmiştir. Veba bulaşmış hastaya sadece şekerli yiyecekler ve meyveler verilerek onun direncini artırmaya çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in vebaya karşı karantina uygulamalarını tavsiye ettiği halde bundan vazgeçilmiştir.²⁰⁴ Doğunun en büyük hekimlerinden sayılan İbn Sina'nın vebaya karşı tavsiye ettiği önlemlere kulak asan olmamıştır. Oysa Avrupa ülkelerinde 1347 -50 arasında yaşanan "kara veba" salgınından sonra ciddi anlamda karantina uygulamalarına gidildiğini ve vebanın yavaş yavaş kalkmaya başladığını görürüz.²⁰⁵ Oysaki İslam dünyasında salgın hastalıkların tedavisi ve yayılması karşısında gerekli önlemlerin alınmadığı bilinmekte hatta karantina uygulamalarına karşı çıkılmış ve bu durum XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.²⁰⁶

İncelediğimiz bu dönemde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kıtlıklar, veba salgınları ve iktisadî düzensizlikler karşısında alınan tedbirlerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu döneme damgasını vuran veba salgınları devlet ve toplum hayatında önemli karışıklıkları

²⁰³ D. Ayalon, .68–70, Lopez ve diğerleri, 118–119,127.

²⁰⁴ İslam Peygamberi Hz. Muhammed veba ile ilgili “ Veba bir diyarda görülür de siz oradaysanız, ondan kaçmak için o diyardan çıkmayınız. Eğer bir diyarda veba görüldüğünü duyarsanız oraya girmeyiniz” demiştir. Bu sözden anlaşılan mana salgın hastalıklar sırasında karantina uygulamasının gerektiğidir. Veba ile ilgili hadisler için Bk. *Sahih-i Buharî*, C.XII, (Terc: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1988, s. 5754–5760, Muhammed Abdülhamid el- Buşî, el- İslâm ve't- Tıb, Kahire 1965, s.72–73.

²⁰⁵ Michael W. Dols, *Black Death*, s.105–109.

²⁰⁶ Michael W. Dols, “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347–1894”, *Journal of the Economic and Social History of The Orient*, S.22, s.162–170; Daniel Panzac, 235–244.

beraberinde getirmiştir. Sultan Barsbay'ın bu sorunlar karşısında uyguladığı politikaların da yeterli olmadığını görüyoruz. Bu dönem itibariyle çıkarabileceğimiz önemli sonuçlardan biri olarak kıtlık ve salgın hastalıklar karşısında devlet ve toplumun soruna nasıl yaklaşıldığının ortaya konulmasıdır. Zira tarih boyunca insan topluluklarının yaşamları daha sonraki nesiller için önemli bir tecrübe alanı olmuştur. Ancak Memlûklar döneminde daha önce yaşanan birçok salgın hastalık ve kıtlıklara rağmen incelediğimiz bu dönemde gerekli derslerin çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Barsbay döneminden sonra da Memlûk devletinde bu gibi olaylar karşısında alınan tedbirler ve uygulanan yöntemlerde bir değişiklik olmadığı ve bunun devletin yıkılışına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ARIK Feda Şamil, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *DTCF T.A.D.*, C.XV, Sayı, 26 (1990-1991), s.27-57

ARTUK, İbrahim, “Fels” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XII, s.309-310.

AŞUR, Said Abdulfettah, *Müctemaü'l-Mısri Fî Asrı Selatini'l-Memalik*, el-Matbaatü'l-İslâmiyetü'l- Hadise, Kahire 1992.

_____, *el-Asrî-l-Memalikî Mısır ve's- Şam*, Darü'n- Nahdari'l-Arabiyye, Kahire 1976.

AYALON, David Neustadt, “ The Plague and its Effect upon the Memlûk Army”, *Journal of the Royal Asiatic Society (URAS)*, 1946, s.66-73.

EL-AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Ikdu'l-Cuman Fi Tarih Ehli'z-Zeman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/19, İstanbul.

EL- BELAZURÎ, *Fütühü'l-Büldan*, (Çev: Mustafa Fayda), Ankara 1987.

EL- BİLÎ, Muhammed Berekat, *el-Ezmatü'l-İktisadiye ve'l-Evbiye fî Mısri'l-İslâmiyye*, Matbaa Camiatü'l- Kahire, Kahire 1986.

EL- BUŞÎ, Muhammed Abdülhamid, *el-İslâm ve't-Tıb*, Kahire 1965.

ÇETİN Atlan, “Memlûklar Devrinde Karimi Tüccarları” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, (2004) s.71–87.

DOLS, Michael W, *The Black Death In The Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977.

_____, “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347–1894”, *Journal of the Economic and Social History of The Orient*, 22, s.162–189.

EMİN, Muhammed Muhammed, *Evkaf ve Hayatü'l-İçtimaiye Fî Mısır*, H.648–923/M.1250–1517, Darü'n-Nehzatü'l- Arabiye, Kahire 1980.

el-ENSARÎ. ZEKERÎYA, *Tuhfetü'r-Ragibin fî Beyani Emrû't-Tavain*, Mahdut, Darü'l-Kütübü'l- Mısriyye, 20732 B.

FLİNN M.W, “Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba”, (Çev: Nemciye Alpay), *Tarih ve Toplum*, S.39, Mart 1987, s.25–30.

GANİM, Hamid Zeyyan, *el-Ezmatu'l- İktisadiye ve Evbiye fî Mısır Asrı Selatin 'l- Memalik*, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976.

GÖKHAN, İlyas, *13. ve 14. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Vebalar, Krizler ve Kıtıklar*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998.

HINZ, Walter, *İslâmda Ölçü Sistemleri*,(Çev: Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1990.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoglu) C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Eskişehir 1992.

HOLT P.M., *Haçlılar Çağı*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

İBNÜ'L- ESİR, *İslam Tarihi (El- Kamil Fî't- Tarih)* C.X (Çev: Abdülkerim Özaydın),1991, C.XII, (Çev: Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İBN HACERÜ'L- ASKALANÎ, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr*, (Neşr:Abdülvahab el- Buhârî), C.VIII, IX , Darü'l- Kütübü'l- İlmiye, Beyrut 1986.

_____, *Bezlü'l-Mâun Fî Fadli't-Tâûn*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el- Katib), Darü'l- Asıme el- Memleketü'l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411.

İBN İYAS, *Beda'uz-Zuhur*, Matba Şa'b, Kahire1960. (Muhtasar)

_____, *Beda'uz-Zuhur*, Bi'l- Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak - Kahire H.1311.

İBNÜ'L- KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Çev: Mehmet Keskin), C.VII, İstanbul 1995.

İBN MEMMATÎ, *Kitabu Kavanîni'd-Devanîn*, (Tahkik: el- Emir Ömer Tosun), Mektebetü'l- Medboli, Kahire 1991.

İBN TAGRİBİRDÎ, *en-Nücumü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*,(Neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin), C.XIII; XIV, Beyrut 1992.

_____, *Havadisü'd-Duhur mada'l-Eyyamü's-Şühûr*, C.I, (845–856) (Editör: William Popper), California 1930.

KALKAŞANDÎ, Ebu'l- Abbas Ahmet b. Ali, *Subhu'l-A'sa Fi Sına'ti'l- İnşa*, (Neşr: M. H. Şemseddin), C.III Beyrut 1987.

KANAT, Cüneyt, "Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir, 2000, s.225-256.

KASIM, Abduh Kasım, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l-Mısri Fi Asrı Selatini'l-Memalik*, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.

KASIMOĞLU Ömer, "Veba" İnfeksiyon Hastalıkları", (Dzl. E.T. Çetin), III. Baskı, İstanbul 1979.

KÂŞİF, Seyide İsmail, *Mısır Fi Asrı İhşidiyyîn*, Kahire 1950.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, İstanbul 1973.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250–1517)" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, C.VI, İstanbul 1987.

_____, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı,10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981, s.153–176.

_____, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmut Dönemi, 1413–1422*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

KORTANTAMER, Samira "Memlûk Tarihçiliğine Genel bir Bakış" *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.I, İzmir 1983, ss.31–35

_____, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: El- Acaib ve'l-Garaib", *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.IX, İzmir 1994, s.69-87.

KRAMER J. H., "Nil", *İA*, C.VI, s.276-282

LAPIDUS, Ira Marvin, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Pres, Cabridge Massachusetta 1967.

LOPEZ, Robert, Harry Miskimin, Abraham Udovitch, "England to Egypt, 1350–1500: Long – Term Trends and Long - Distance Trade", *Studies in the Economic History of the Middle East, School of oriental and African Studies University of London*, 1978, ss.93–128.

el- MAKRÎZÎ, Takiyeddin Ahmet, *Kitabü's-Sulûk li-Ma'rîfet Düveli'l-Mülûk*, C. IV (Neşr :Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1973.

_____, *Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme* (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.

_____, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fî Zikri'l-Hutat ve'l-Asar*, C.I, Beyrut trhsz.

_____, “el-Nukûd el-Kadime ve'l-İslâmiye” (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), *Belleten*, C.XVII, Sayı,67, Ankara 1953, s. 367–391.

MENEMENLİ, N, “Veba” *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXIII, MEB Yayını, Ankara 1984, s.272.

NECİDÎ, Muhammed b.Muhammed b. Ali, *en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûkî, 1250-1517*, Mektebetü'l- Abîkan, Riyad 1993.

NEİLL William H.Mc, *Plagues and Peoples*, Basıl Blackwell, Oxford 1977.

ONUL Melahat, *Sistematik Enfeksiyon Hastalıkları*, II. Baskı, Ankara 1983.

ONUL, Behiç *Enfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1953

ORUC BEY, *Oruç Beğ Tarihi*, (Baskıya Hazırlayan: Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölüm, 1914–1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700–1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), İstanbul 1997.

POOLE, Stanley Lane, M.A. Litt. D, *A History Of Egypt in the Middle Ages*, Press of Second , London 1914.

SAHİH-İ BUHARÎ, C.XII, (Tercüme: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul, 1988.

SAHİLLİOĞLU Halil. “ Dirhem” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, s.369–371.

_____, “ Dinar” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, s.352–355.

SUYUTÎ, Celaleddin, *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbari Mısır ve'l-Kahire, Matbaatü'l-Mevsu'at*, Mısır Trhz.

TEKİNDACI, Şehabeddin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, İstanbul Mart 1971, s.1–38.

_____, “XIV. Asrın sonunda Memluk Ordusu” *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, İstanbul Eylül, 1960, C.XI, Sayı 15, s.85–94.

TUNCER A., *Toplum Sağlığında Enfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, II.Baskı, Ankara 1983

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı “XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler” *Belleten*, C.XVII, Ankara Ekim 1953, Sayı, 68, s.519–535.

ÜLGEN, Hilmi Ziya, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984

“Veba” *Meydan Larousse*, C.XII, s.551.

”Veba” *Ana Britannica*, C.XXI, s.553.

“Veba” *Büyük Larousse*, C.XXIII, s.121.

ZAHİRÎ Halil b. Şahin, *ez-Zubdetü Keşfü'l-Memalik*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894.

19. YÜZYILDA MISIR'DA KÖLELİK VE KÖLE TİCARETİ

Slavery and The Slave Trade During The Nineteenth Century in Egypt

Sevda ÖZER*

ÖZET

Tarihi kökenleri çok eskilere dayanan kölelik, önceleri savaş esirliği ile ortaya çıkmış ve daha sonra iktisadi ve sosyal hayatta önemli bir kurum halini almıştır.

Kölelik tarihi süreçte Avrupa, Asya ve Ortadoğu'da yayılmış, İslamiyet'in getirdiği yeni hükümler ile Müslüman toplumlar arasında Avrupa'dan farklı olarak gelişme göstermiştir.

Tarihin her döneminde kölelik ve köle ticaretinin önemli merkezlerinden biri olan Mısır, özellikle 19. yüzyılda hız kazanan köle ticareti nedeniyle incelenmesi gereken dikkat çekici bir alandır. Ayrıca Mısır'da bu dönemde yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerin anlaşılması bakımından kölelik, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Kölelik, Köle Ticareti, 19. Yüzyıl.

SUMMARY

Slavery which had first started with captivity of war, later became an important association in economic and social life.

Historically, slavery was spread in Europe, Asia and Middle East. It changed in Muslim puplics differently from europe because of Islamic rules. Egypt is an interesting area and it must be studied on because it was one of the important centers of slavery and slave trade, especially in 19. Century, slave trade accelerated in Egypt. Also, slavery is a subject which needs to be studied on in order to see politic, economic and social developments in Egypt, in the period.

Key Words: Egypt, Slavery, Slave Trade, 19. Century.

Giriş

Bir insanın bütün varlığı ile bir başkasının tasarrufunda bulunmasını ifade eden köleliğin geçmişi, insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanır. İlk başta savaş esirliği ile ortaya çıkan, beslenen ve sosyal hayatta yerini bir kurum olarak alan kölelik, zamanla toprağa bağlı kölelik, toplu kölelik ve ev içi hizmeti köleliği şeklinde geniş bir kullanım sahasına yayılmıştır¹.

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/ELAZIĞ

¹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK. Ankara, 1987, s. 1.

Bu kadar eski bir tarihi olan köleliliği, sıradan bir kurum olarak tanımlamak yeterli değildir. Tarihi süreçte kurumsallaşan ve iktisadi hayatta önemli bir ticaret metası halini almış bulunan kölelik ve kölenin ortaya çıkışı ile ilgili felsefi ve psikolojik açıklamalar üzerinde durmak kaçınılmazdır.

Köleliğin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda birçok felsefi açıklama yapılmış olmakla birlikte özellikle Hegel'in bu hususta görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Hegel, ilk olarak köle-efendi diyalektiğinden bahsetmektedir. O'na göre görünüşte köle bağımlı varlık, efendi ise bağımsız varlıktır. Köle-efendi ilişkisine ilk yaklaşımında, bu ilişkide doğanın etken rolüne dikkat çekerek bu üçlü ilişkide saygınlık isteğinin efendiyi doğaya bağımlı kıldığını anlatır. Bundan anlaşılması gereken, nesne tüketiminin sağladığı doyumun geçiciliği ve yerini yeni bir nesneye duyulan ihtiyaca bıraktığıdır. Efendi, isteklerini karşılamak için bir araca sahiptir ve bu araç köledir. Köle, nesneyi dönüştürerek, çalışarak onu efendinin tüketimine, doyumuna hazırlar. Böylece efendi, doğanın insanı bağımlı kılan yanını kölenin çalışması sayesinde aşar. Bu bağlamda köle, efendiyi bir özbilinç olarak kabul etmektedir².

Bu yaklaşıma göre efendi, kölelerin ona sağladığı ürünler sayesinde doğayı, kendi doyumunu için bir araç durumuna indirgeyerek aştığını düşünmektedir. Oysa durum böyle değildir çünkü efendi, bu sözde başarısını köleye borçludur. Böylece biyolojik var oluşun tam olarak aşılmanması yani tam bir özbilinç olma, efendinin değil kölenin elde edebileceği bir sonuç olacaktır. Köle, ürettiği teknik, çalışma gücü ve yeteneği sayesinde kendi köleliğini aşmayı, bir özbilinç olmayı başarmış ve bir süre sonra bu yolla kendi köleliğini dolayısıyla efendiyi aşma yoluna girmiştir. Zira köle, çalışarak adeta doğaya katılmış, onun bağımlı kılıcı etkisine maruz kalmış ve bir süre sonra bu çalışma etkinliği köle açısından olumlu sonuçlanmıştır³.

Kölelik hakkında bir araştırma yapılırken yine Hegel'in köle ve tarih üzerine söylemlerini dikkate almamak mümkün değildir. Zira Hegel'e göre efendiliğin tarihi yoktur. Tarih yalnızca köleye aittir. Çünkü efendinin insanca tek eylemi savaştır ve onun da bu amaçla kullanacağı silahların değişiminin, gelişiminin tarihi bile kölelerin çalışmasının tarihinden başka bir şey olmayacaktır. Çalışma kaçınılmaz olarak değişimi, tarihsel gelişmeyi

² Hegel, *Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, (Çev. Tülin Bumin), Y.K.Y. İstanbul, 2001, S. 36-39.

³ Hegel, *Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, s. 45-49.

doğurur⁴. Gerçekten de tarihin her döneminde kölelik var olmuş gerek iktisadi gerek sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

İnsanlık tarihinde bu denli önemli bir yere sahip olan köleliğin kurum haline gelişini anlayabilmek için insanların köle olmalarının sebepleri üzerinde durulmalıdır. İnsanların geçmişte köle olmalarının en büyük sebebi korkuydu, yaşamak ne kadar acı verirse versin insanlar ölmek istemiyordu⁵. Bir diğer sebep insanların gönüllü olarak köleliği seçmeleridir. Üçüncü köle tipini hırslı yöneticilerin ataları oluşturmaktadır. Zira köle sahibi olmak aynı zamanda saygınlık sağlamaktaydı. Köle olmak ise çalışmak demektir. Romalı aristokratlar, bürokrat sıfatı ile imparatorun hizmetinde çalışmayı reddetmişlerdir bunun üzerine imparator, kölelerden kurulu bir sivil hizmet birimi oluşturmuş⁶ ve böylece bir kurum olarak kölelik, tarihteki yerini almıştır.

1. Köleliğin Tarihi Gelişimi

Köleliğin tarihi gelişimine göz atıldığında görülecektir ki kölelik Eskiçağ boyunca Yakın ve Orta Doğu Avrupa ekonomisinin ve sosyal hayatının değişmez bir unsuru olmuştur. Ortaçağ ile birlikte bu kurum, kaynaklarını ve kullanım alanlarını genişletmiş bunun yanı sıra dünyanın belirli yerlerinde esir pazarları kurulmuştur. Asya ve Avrupa’da köleliğin yayılmasında savaşların büyük rolü olurken bir de buna Afrika’dan mülteciler akını eklenmiştir. Ortaçağ boyunca sosyal hayata iyice yerleşen kölelik, yeniçağ ile birlikte ortaya çıkan Amerikan sömürgeciliği ile yeni boyutlar kazanmıştır. Buna bir de toplu zenci ticaretini körükleyen Avrupa koloni sistemi eklenmiştir. Böylece Avrupa’da köle ticareti çok önemli bir iktisadi gereklilik halini almıştır. Bu nedenle 1517’de köle ticaretini izne bağlayan Asiento antlaşması yapılmıştır. Öte taraftan Afrika zenci ticareti Orta Doğu ülkelerini de beslemeye başlamış, Abbasiler döneminde (750–1258) Bağdat, doğunun en büyük esir pazarı durumunda gelmiştir. Bu arada İmparatorluğun güçsüz düşmesinden yararlanan Türk ve Çerkez köleler Mısır’da Memluk Devleti’ni kurmuşlardır (1250–1517). Avrupa’da daha sonraki dönemlerde Stoicism felsefesinin etkisi ile kölelik aleyhtarı hareketler başlamıştır. Köleliğe karşı ilk hareket bazı İngiliz soylularından gelmiştir. Bunun üzerine Kral John, Manga Carta adlı fermanı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu tarihi belgede insan hak ve özgürlüklerinin satılamayacağından bahsedilmektedir. Roma’nın Stoicism mektebine bağlı

⁴ Hegel, *Bilinç Problemi*, s. 50–51.

⁵ Theodore Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, (Çev. Elif Özsayar), İstanbul, 1998, s. 17.

⁶ Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, s. 19–20.

filozoflardan Seneque köleler için şu sözleri söylemekteydi; “siz onlar esirdir diyorsunuz. Hayır, onlar insandırlar onlar da senin gibidir, seninle aynı tohumdan vücuda gelmiştir”⁷.

Tarihi gelişimi kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan köleliğin İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi de konumuzun aydınlanmasına yardımcı olacaktır. Öncelikle bilinmesi gereken İslamiyet'in köleliği hiç yokken vaz' etmemiş olduğudur. Hatta az önce de üzerinde durulduğu gibi, daha önce vahşi bir şekilde toplumlarda yerleşmiş olan bu kurumu İslamiyet, medeni bir hale sokmuş ve tamamen ilga edilmese de toplumların bu alışkanlıklarından vazgeçmelerini sağlayacak tedbirler getirmiştir. Şöyle ki, köleliğin sebeplerini hafifletmiş, köle azat etmeyi manen teşvik etmiş ve kölelere imkân tanıyarak bedelini ödemek şartıyla azat olabilme imkânı sunmuştur. Ayrıca mevcut kölelere iyi davranılmasını ısrarla tavsiye etmiştir.

İslam dininin ortaya çıktığı dönemde, her yerde bulunduğu gibi Arap toplumunda da kölelik önemli bir yer işgal etmekteydi. Neredeyse toplumun yarıya yakınının köle olduğu bir durumda, kölelik müessesesini birden ortadan kaldırmak hem köle sahipleri ve hem de daima bir efendinin yanına sığınmış olan köleler için sosyal ve ekonomik açıdan mümkün olmamıştır⁸.

Ayrıca Avrupa ve Amerika'da anlaşılan manasıyla kölelik, İslam toplumunda hiçbir zaman yer bulmamıştır. Bu konuda Gustos Lebanon'un şu tespitleri bulunmaktadır; “Rık yani kölelik kelimesi otuz sene önce kaleme alınan Amerikan romanlarını okumaya çalışan bir Avrupalının önünde telaffuz olunursa derhal hatırına ayaklarına ağır zincirler, ellerine demir kelepçeler takılan, sopalarla dövülerek hayvan sürüleri gibi bir yerden bir yere sevk edilen Amerikan köleleri gelir. Fakat gerçek şudur ki İslamiyet'teki kölelik Hristiyanların anladığı manadaki kölelik müessesesine tamamen aykırıdır”. Anlaşıldığı üzere İslam hukukunda kölelik müessesesini ifade etmek üzere Rık veya rıkkıyet kelimeleri kullanılmaktadır. Köle tabiri ile cariyeye tabiri arasında hukuki muhteva itibarıyla hiçbir mana farklılığı yoktur. Bunun dışında insanların köle olma sebepleri İslamiyet'ten önce ve sonra çok farklı olmamıştır. İslamiyet'ten önce köle olma sebepleri şöyle sıralanabilir;

1. Sırf köle edinmek için seferler düzenlenirdi.

⁷ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK, Ankara, 1987, s. 1–2.

⁸ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, 1994, s. 113,114.

2. İnsanlar yaratılıştan hür veya köle doğar.
3. Suçluların köle statüsüne getirilerek cezalandırılması
4. Fakirlik sebebiyle bir insanın kendisini, çocuklarını satması.
5. Terk edilmiş insanların köle olarak kabul edilmesi
6. Borçluluk
7. İşçilik-yan kölelik
8. Doğuştan kölelik
9. Ticaret gayesi
10. Korsanlık, haydutluk.

Hür ana ve babadan doğan Müslüman bir insanın her halükarda köle statüsüne getirilmesi yasaklanmıştır⁹. Bu sebepler arasında özellikle bir kaç çok etkindir;

Savaşta Tutsak Alma; Osmanlı Devleti'nin 1300–1600 arasındaki yayılma döneminde en önemli köle edinme ve köleleştirme yöntemi bu idi. Osmanlı bu yöntemi ancak 1821–1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra terk etti.

Adam Kaçırma; Adam kaçırma, köle toplama bölgesi ile sınırdaş olan belli sınır bölgesi halkları tarafından, Osmanlı'nın yaklaşımı dikkate alınmaksızın az çok düzenli olarak uygulanmaktaydı.

Haraç ve Vergi Ödemesi; Osmanlı Devleti, kendisine bağımlı devletlerden köle kabul etmekteydi.

Çocukların Terk Edilmesi ve Satılması; İmparatorluğun Müslüman ve Hristiyan tebaasının yoksulluk yüzünden çocuklarını satmak zorunda kaldığı zamanlar olmakla birlikte bu yöntem, Çerkeslerin 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğa göçünden önce yaygın olarak uygulanmaktaydı.

Doğum; İslam Hukukuna göre ebeveyni köle olan çocuklar köle statüsünü tevarüs etmekteydiler¹⁰.

İslam'da köleleri hürriyete kavuşturmak için mukâtebe ya da kıtabet akdi de denen azatlık sözleşmesi köle ile efendisi arasında yapılan ve belli bir bedel karşılığı köleyi hürriyetine kavuşturan akittir. Mukatebe bedeli

⁹ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 115–130.

¹⁰ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, Kitap Yay. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2004, s. 64–76.

hukuken mal sayılabilen her şeydir. Kitabet bedelinin ödenmesinde efendi kölesine yardım edecektir. Kitabet bedeli ödendiği an köle tamamen hürdür. Hz. Peygamber kölelerin eğitim-öğretiminin ihmal edilmemesini istemiştir.

İslam hukukunda köle, insan kabul edilmekte ancak sınırlı ehliyete sahiptir. Mülkiyet hakkından mahrumdur. Tam bir ibadet hak ve hürriyetine sahiptir. Yalnız zekât, hac, bayram ve Cuma namazı gibi ibadetlerden muaftır. Vizigotlarda kölesi ile ya da azat ettiği kölesi ile evlenen hür bir kadın eşi ile diri diri yakılırdı. Buna karşı İslam hukuku azat edilen köle ve cariyelerle evlenmenin kayıtsız şartsız caiz olduğunu ve artık hürriyetlerine kavuştuklarından dolayı diğer hür insanlardan farkları olmadığını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde de efendisinin iznini almak ve Müslüman olmak şartıyla her çeşit köle ve cariyenin nikâh akdi geçerlidir. Köleye fıkıh kitaplarında memluk denmiştir¹¹.

Eski Türklerde kölelik ise özellikle Uygurlar döneminde köle satış belgelerinin varlığı nedeniyle açık ve kesin olarak görülmektedir. Araştırmacılar bu belgelerden edindikleri bilgilere göre kadın ve çocukların borçlanmadan dolayı köle durumuna düşebildikleri gibi para ve mal karşılığında da satılabilirdiklerinden bahsedildiğini ortaya koymuşlardır. Selçuklular döneminde ise devlet hizmetinde ve orduda kullanılmak üzere Türkmenlere büyük değer ve önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, kölelerin savaş hizmetinde kullanılması ve özellikle cariyelerin saraya girmesi Orhan Bey zamanından başlayarak gittikçe artmıştır. Fatih döneminde kurulan harem, cariyelik kurumunun oluşmasında, gelişmesinde ve yükselmesinde büyük etken olmuş ve cariyelerle evlenme geleneği başlamıştır. II. Osman, haremi kaldırmak ve sultanların Türk ailelerinden kız almasına yeniden yol açmak emelini gütmüş ancak bu girişimin devamı gelmemiştir¹².

3. Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında araştırmamızın coğrafi mekânı Mısır'a baktığımızda köleliğin en eski dönemlerden itibaren var olduğunu ve bunun en önemli kaynağının savaş esirliği olduğunu görmekteyiz. Bölgede önceleri esirler öldürülürken daha sonra önce kadınlar ve bunu takiben de erkek esirler, köle olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Köleler Mısır'da iş yapmak için kullanılan bir aletten ibaretti. Bununla beraber süs, büyüklük, gösteriş için kullanılan köleler de bulunmaktaydı.

¹¹ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 130–182.

¹² Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 8–9.

Eski Mısır'da kölelerin hakları, hayatı idame ve ibka etmekten ibaretti. Bütün esirler devletin malı kabul edildikleri için Mısır bölgesinin piramitler ve saraylar gibi imar faaliyetleri bunlara yaptırılmıştır. Daha sonra bu durum değişmiştir. Hatta bir köleyi katledenin cezası idamdır hükmü dahi hukuk kaideleri arasında görülmüştür¹³.

Savaş esirleri her zaman en önemli kaynak olmuştur. Bunun dışındaki kaynaklar ise, insan avcılığı, hediye verme yolu ve ticaret olarak sıralanabilir. Mısır, Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin en hareketli olduğu bölgelerden biridir. Böylece köle ticaretini besleyen dört ana bölge söz konusudur;

1. Kafkas Bölgesi; Çerkez, Abaza, Gürcü köleler bu bölgeden getirilmekteydi.
2. Fatih döneminden sonra Arap ve zenci köleleri toplama merkezleri Afrika'da Musavva, Arabistan'da Cidde idi.
3. Kuzey Afrika'da Libya, Tunus, Cezayir
4. Senegal ayrı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴.

Anlaşılabacağı üzere esir ticareti, devlete gelir getiren önemli bir kurumdur ve bu nedenle burada gözden kaçmaması gereken bir başka nokta da esir ticaretine dinin hoşgörü ile bakmış olmasıdır¹⁵.

Köleler çeşitli iş bölümlerine göre çalıştırılmaktaydılar. Bu iş bölümü kölelerin cinsiyetleri, getirildikleri bölgeler, güçleri ve güzelliklerine göre değişmekte idi. Erkek köleler genellikle ayak işlerinde kullanılmaktaydılar. Yetenekli olanlarına ya da iş bilenlerine konak yönetiminin bile verildiği olmaktadır. Konak çevresinin köle kullanması biraz da gösterişten ileri gelmekteydi. Bir paşanın ağırlığı biraz da kullandığı köle ve cariyeye sayısına göre de değerlendirilebilmekteydi. Türk sosyal hayatında çoğunlukla iyi davranışlarla karşılaşan köleler zamanla özgürlüklerini kazanarak halk arasına katılabilirlerdi. Birçok efendi, çocukları ile birlikte azat edilmiş kölelerine de yüklü bağışlarda bulunmuşlardır¹⁶.

¹³ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 78, 79.

¹⁴ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 11–13.

¹⁵ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 13.

¹⁶ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 15–17.

Sarayda ve sosyal çevrede kölelik süresi, beyaz köleler için dokuz, siyahlar için yedi yıl olarak belirlenmiş bu sürenin sonunda azatlık kâğıdı verilmesi uygun görülmüştür¹⁷.

Genel hatları ile 19. yüzyıla kadar herhangi bir önemli değişikliğe uğramadan Mısır'da süregelen kölelik ve köle ticareti özellikle bu yüzyılda, 1820'de Sudan'ın Mısır'a ilhakından sonra Mısır Hükümeti'nin başlıca problemlerinden biri olmuştur.

Çünkü kölelik ve köle ticareti Sudanlılar için uzun süre sefalet ve perişanlık sebebi idi. Yüzyıllar önce Sudan ekonomisinin temellerinden biri köle trafiği idi ve bu ülkenin sosyal ve politik yapısını şekillendirmekteydi. Sudan'da ilk hanedan zamanında Mısır'a ve ilerleyen zamanlarda Kuzey Afrika, Arabistan, Türkiye ve İran'a hizmetkâr ve harem ağaları ithal edilmekteydi. Kuzeydoğu ve Doğu Afrika'da başlıca köle piyasaları Berber, Shendy, Sevakın ve Sennar'dı. Sudan'ın Mısır'a ilhakından kısa süre önce Johann Ludwing Burakhardt, Shendy piyasasında satılan yıllık köle miktarını 5000 civarında hesaplamış, bunların yaklaşık 2500'ü Sevakın tüccarlarınca ve 1500'ü Mısırlılar tarafından götürülmüştür. Geri kalan ise Dankhala'ya gitmişler ve Shendy'nin doğusuna yerleşmişlerdir¹⁸.

Mısır'ın köle edinme kaynağını oluşturan söz konusu bölgede köle elde etmek için aşiretler arasında yapılan savaşlar halkı yıldırılmış durumda idi. Güney Sudanlı safkan Habeşlilere, Kuzey Sudan'ın karışık Habeş aşiretleri durmadan saldırmışlar ve onları köle olarak almışlardır. Yakalanan esirlerin bir kısmı tarlalarda çalıştırılmışlardır. İsviçreli bir gezginin anlattığına göre Sennar ve özellikle Shendy'de ailelerin 5 ya da 6 köleleri bulunur, çiftlik sahiplerinin ise çobanlık yapan ve topraklarını süren düzinelerce kölesi olurdu. Bir nevi feodal sistem olan bu durum, bütün Afrika'da yaygındı. Darfur'da da durum, kölelik ve köle ticaretinin merkezi olan Sennar'dan daha iyi değildi. 18. yüzyılın sonlarında Mısır Bilim-Sanat Komisyonu'ndan Girard, Mısır'a Darfur'dan gelen yıllık köle kervanının 5–6 bin köle taşıdığını ve bunların büyük kısmının kadın olduğunu ifade etmiştir. Bu kadınlar ev işlerinde çalıştırılırlar ve hareme alınırlardı. Bununla birlikte Darfur'dan gelen kervanlar uzun süre kesilmemiş öyle ki 1810 ve 1817 yılları arasında hiç kervan gelmemesine rağmen sonraki yıl Mısır'a gelen ve

¹⁷ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 17–20.

¹⁸ El-Sayed Ragab b. Harraz, "Egypt and The Slave Trade During The First Half of The Nineteenth Century", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab*, Camiatü'l-Kahire, C. 32–33, 1970–71, Kahire, S. 1–19, s.1.

16 bin kişiden oluşan büyük bir kervanda fildişi, kuştüyü, demirhindi ağacı yanında 6 bin kadın, erkek, çocuk ve genç kız köle bulunmaktaydı¹⁹.

Daha küçük kervanlar 5–6 binden ibaretken çok sık olmamakla beraber sayısı 20 bini bulan kervanlar da olurdu. Yukarı Mısır'da bulunan Asyut, Mısır'ın büyük köle ticareti merkezi idi. Zavyet ed-Dayr köyünde, genellikle Hristiyanlar yaşamaktaydı. Bu köydeki erkek kölelerin bir kısmı hadım edilmişti. Bu işi, bir evde iki Kıpti rahip yapmaktaydı. Bu hadımlar ya da harem ağaları Avrupa'ya ve Türkiye'nin Asya kısmına gönderilmekte ve Kahire'de bulunan Türk tüccarlar vasıtasıyla ihraç edilmekteydiler. Darfur ve Sennar'dan gelen köle kervanları, Kahire'deki köle pazarı Vekaletü'l-Celeb'e gitmekteydiler²⁰.

1820'de Mısır'ı ele geçiren Mehmet Ali'nin baş amacı ise Sudan'ı fethetmektir. Çünkü tarım alanlarında ve kurduğu iş sahalarında ucuza çalıştırabileceği insan gücüne ihtiyacı vardı. Bunun için ordusundaki asker sayısını artırması gerekliydi. Bu yeni askerleri Habeşlilerden sağladı. Mehmet Ali amacını gerçekleştirmek için oğlu İbrahim'i Sudan'a gönderdi. Bu durumla ilgili olarak İsveç Konsolosu şunları anlatmaktadır;

“... Satın alınan Habeşliler tarlalarda ve fabrikalarda çalıştılar. Paşa'nın kurumlarında en yüksek yerlere geldiler. Mısır ordusuna kumandan oldular. Sonuçta, Mısırlı kumandan fetihler sırasında çok sayıda köleyi ele geçirdi ve onları Mısır'a götürdü. Bu ilerleme Sudan'da Mısır hâkimiyeti yerleşene kadar devam etti. Köle elde etmek için, her yıl iki ya da üç sefer heyeti farklı yönlerde eylül ve ekim aylarında gönderilmiş ve bu köle avlarında sıkça korkunç zulümler yapılmıştır. Gaza liderleri, yaşlı, genç, kadın, erkek ayırt etmemişlerdir. Esirler, Kordufan'dan Hartum sınırına götürülmüşler, yolculuk 14 gün sürmüştür. Çok az su, yetersiz erzak ve kıyafetle çölü geçmeye mecbur edilmişlerdir. Nihayet Hartum'a ulaştıklarında köleler bir hâkim tarafından incelenmişler ve ordu için sağlam olanlar seçilmiştir”²¹.

Elde edilen köleler, niteliklerine göre sınıflandırılmaları dışında yaş ve cinsiyete göre de sınıflandırılmaktaydılar. Şöyle ki,

1. Yaşlı, zayıf ve hamile kadınlar
2. Genç kızlar,

¹⁹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 2.

²⁰ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 3.

²¹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 4.

3. 8–20 yaş arası erkekler,

4. 1–4 yaş arası çocuklar.

Yukarıda kısmen değindiğimiz gibi Mısır'da kadın köleler, siyah köleler ve diğerleri çok çeşitli amaçlara hizmet etmişlerdir. Çerkez kadın köleler ise çoğunlukla zengin Türklerin haremelerini oluşturmuşlardır. Ayrıca Mısırlılar da siyahî cariyeler yerine onları tercih etmişlerdir. Orta sınıf Mısırlıların cariyeleri genellikle Habeşliler iken zenci erkek ve kadın köleler ise ev işlerinde kullanılmaktaydılar²². Siyah hadım köle edinme hakkı sadece Mehmet Ali ailesi ve zengin Türklere aitti. Bunun dışında köle edinmek hakkı bütün tabakaların sahip olduğu bir uygulama idi. Bu sosyal tabakaların içinde göçmenler, fellahlar, köy ileri gelenleri, tüccarlar, zanaatkârlar, din adamları, hekimler ve memurlar ile askerler bulunmaktadır. Ayrıca Yahudiler ve Hristiyanlar da köle edinebilmekteydiler²³.

1825–28 yılları arasında İbrahim Paşa'nın ele geçirdiği Rum esirlerden özel bir erkek köle sınıfı oluşturulmuştur. Bu yıllarda Mısır'da bulunan Avrupa konsolosları, ele geçirilen bu kölelerin fidyelerini ödeyip serbest bırakılmalarını sağlamak için harekete geçmişlerdir²⁴.

19. yüzyıl Mısır'ında ev işleri ile uğraşan köleler dışında ziraat işleri için alınanlar da bulunmaktaydı. 1840 yılında, Asyut'ta bulunan Avrupalı toprak sahipleri, köylüler zorla askere alındığı için, köleleri tarla işçisi olarak çalıştırmak istemişler ancak fiyatları çok pahalı olduğundan bunu gerçekleştirememişlerdir. Bununla birlikte Mehmet Ali ailesinin geniş çiftliklerinde, özellikle de İsmail Paşa'nın Yukarı Mısır'da bulunan şeker kamışı tarlalarında köleler çalıştırılmıştır. Ayrıca yine Yukarı Mısır'da İsna ve Kurusku arasında, daha küçük mal sahipleri de tarlalarında köle çalıştırmışlardır. 1884'te İsna'da su pompalarında çalışan erkeklerin onda dokuzu da köleler oluşturmaktaydı²⁵.

İngiliz işgaline kadar Mısır yöneticileri, köleleri asker olarak da kullanmak için devamlı uğraşmışlardır. Said Paşa döneminde köle ticareti yasaklanmıştır. Fakat İsmail Paşa, ordusu için köleleri askere yazmaya

²² E. W. Lane, *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egyptians*, East-West Publications the Hague and London 1833-1835, s. 190–191.

²³ Lady Duff Gordon, *Letters from Egypt (1862–1869)*, (Gordon Waterfield), s. 72–76.

²⁴ Gabriel Baer, “Slavery in Nineteenth Century Egypt”, *Journal of African History* VIII/3, London, 1967, s. 417–441.

²⁵ Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s.

devam etmiştir. Ancak 1870’lerde İngiltere, konsolosları vasıtasıyla İsmail Paşa’ya kölelerin serbest bırakılmaları için baskı yapmaya başlamışlardır²⁶.

Hükümet ordu için kölelere ihtiyaç duymaya başlayınca uzak vilayetlerde, onlar üzerinden vergilendirme yapmıştır. Bu vergi uygulamasına Mehmet Ali zamanında başlanmış ve 1870’lerde devam etmiştir. Bu vergiye tabi olan yerler ise; Siva Vahası, Yukarı Mısır, Nubiya ve Sudan’dır.

19. yüzyılda Mısır’da kölelerin kesin sayısını vermek imkânsızdır. Ancak 1840’larda 20.000 ile 30.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık 10.000–12.000 köle ithal edilirken 1850’lerde bu rakam 5000’e düşmüştür. Bir nüfus sayımına göre 1850 yılında Kahire’de bulunan köle sayısı 11.481 iken 1860’lı yılların başında, pamuk patlamasının bir sonucu olarak köle ithali çok fazla artmıştır. Bu dönemde yıllık ithal edilen köle sayısı 10.000–15.000 olarak tahmin edilirken son on yıl içinde tekrar bu sayı düşmüştür hatta 1870’li yıllarda yıllık birkaç yüz köle ithal edilmektedir. 1877 ve 1899 yıllarında, kölelerin serbest kalması için kurulmuş olan Büro tarafından 20.000 köle özgürlüğüne kavuşurken bir kısmı ise efendileri tarafından serbest bırakılmışlardır. Köle ticaretini yok etmeye yönelik çalışmalar arasında İngiliz subayların denetimine müracaat edilmesinden bahsetmiştik. Bunu takiben İngiltere ile kölelik karşıtı bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma köle ticaretine vurulan son darbedir²⁷.

Kahire’de 1879 yılında 78 köle tüccarı bulunmakta iken bu rakam 1882’de 32’ye düşmüştür ve 1880’li yılların sonunda profesyonel köle tüccarlığı tamamen ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte 1890’larda Mısırlılar henüz ev kölelerine ve bazı Türk aileler Çerkez kadınlara sahiptiler. Ancak yirminci yüzyılda Mısır’da kölelik uzun süren bir problem olmamıştır²⁸.

Erkek köle sınıflarının her birinden seçilen köleler, askerler arasına verilmiştir. Bir süre sonra bu uygulamalar dış dünya tarafından duyulmuştur. Bu sırada Batı Avrupa’da köle ticaretinin kaldırılması için girişimler başlamıştır. İşte bu dönemde başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletler Mısır’da köle ticaretinin engellenmesi için politikalar belirlemiştir. Ancak bu tür çalışmalar yanında henüz köle ticareti, 18. yüzyılda İngiliz ticari sistemi

²⁶ Gabriel Baer, “Social Change in Egypt: 1800-1914”, *Political and Social Change in Modern Egypt*, (Edit. By P. M. Holt), London, Oxford University Press, New York-Toronto, 1968, s. 151.

²⁷ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994, s. 185–195.

²⁸ Baer, “Social Change in Egypt: 1800–1914”, s. 152–153.

için gerekliydi ve Amerikalıların tütün tarlalarında çalıştıracak insan gücüne ihtiyaçları vardı. 18. yüzyılın sonunda köle ticaretini önleyen ilk Avrupalı güç Danimarka olmuştur. 19. yüzyılın başında ise Amerika, topraklarına köle girişini yasaklamıştır. İngiltere Hükümeti, köle ticaretini kaldırır kaldırmaz, İngiliz halkı 1807’de anti kölelik heyecanı ile Atlantik köle ticaretinin de engellenmesini istemiştir. Böylece köle ticareti karşılığı giderek yaygınlaşmış ve 1830–1841 arasında Palmerston, sadece Atlantik değil Sudan, Mısır ve Doğu Afrika’da köle ticaretine de karşı hale gelmiştir²⁹.

4. Mısır’da Kölelik ve Köle Ticaretinin Yasaklanmasına Yönelik Faaliyetler

Mısır’da, kölelik karşıtı gayretler aslında Osmanlı Devleti’nin bu ülkeyi fethi ile başlamıştır. Şöyle ki, Osmanlı’nın Mısır’ı fethinden önce Memluk Sultanlığı, büyük ölçüde Kafkasya ve Güney Rusya’daki köle kaynakları ile Mısır arasında yer alan Osmanlı topraklarından geçen köle ticaretine bağımlıydı. Memluk düzeninin yapısı düşünülecek olursa bu ticarete ket vurulması Memluk Devleti’ni ciddi ölçüde güçsüz düşürürdü. Osmanlı Devleti, 1517’de Mısır’ı fethettiğinde egemenlikleri sona ermiş olan Memluklar yavaş yavaş iktidarı ele geçirmiş ve 18. yy.ın sonuna gelindiğinde eyaletin asıl yöneticisi konumuna gelmişti. Toynbee’e göre;

“Babîlî, Sultan I. Selim’in başarısını yinelemek ve askeri güce başvurarak egemenliğini yeniden göstermek için herhangi bir girişimde bulunmadığı gibi, ekonomik silaha başvurarak ve isyancıların Kafkasya’daki köle kaynaklarının önünü keserek Memlukları yok olmak ile gerilemek arasında bir seçim yapmaya mahkûm etmeyi de düşünmedi”.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nin Mısır’da sağlam bir şekilde yerleşmek için belirlemiş olsa da kölelik karşıtı bir politikasının aslında var olduğu tarihi bir gerçektir. Dolayısıyla İngiltere’nin iddiası geçersiz bir hal almıştır. Zira Osmanlı Devleti Mısır’da egemenliğini yeniden tesis etmeye karar verdiğinde ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’yı bölgeye gönderdiğinde Paşa, eyaletin Memluk yöneticisi Murat Bey’i yenilgiye uğratmış ve bununla eş zamanlı olarak Mısır’a köle ihracını yasaklamıştır³⁰.

Osmanlı Devleti, özellikle savaşçı köleler edinmelerinin önünü keserek Memluk Beylerinin iktidarına kökten bir darbe indirmeyi amaçlamıştır. Bu emir, geniş kapsamlı bir yasaklama getirmekteydi. Köle satıcılarından

²⁹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade, s. 5–6.

³⁰ Erdem, *Osmanlı’da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, s. 58–60.

Mısırlılara köle satmamaları istendiği gibi kölelerin Mısır'a götürülmesine de izin verilmiyordu. Gemiler boğazlardan geçerken içlerinde kaçak köle olup olmadığı araştırılacak ve bulunduğu takdirde bu kölelere el konularak İstanbul'a geri gönderilecekti. Murat Bey'in 1791'de İbrahim Bey'le birlikte Mısır'da yeniden iktidara gelmesi ve Fransız işgaline dek süren iki başlı bir yönetimin kurulması, peşi sıra gelen kargaşa dönemi ve sonunda Mehmet Ali Paşa'nın iktidara geçerek İstanbul Hükümeti ile uzun süren bir mücadeleye girişmesi gibi etkenler, Osmanlı'yı yasağı kaldırmaya teşvik etmemişti. Doğal olarak Mısır'a erkek köle ithalinin yasaklanması üzerinde durulmaktaydı. 1793 ilkbaharında hükümet, yalnızca Mısırlılara kadın ve erkek köle satmayı adet edinmiş olan esircilere değil, bu köleleri taşıyan gemi kaptanlarına da bir uyarı yayınlamıştır. Mısır'ın İngilizler ve Osmanlılar tarafından yeniden işgal edilmesinden sonra yasak yenilenmiştir. 1802 ilkbaharında İzmir, Aydın, Akçasehir, Kuşadası ve Bursa kadıları merkezi idareye, Mısır'a köle ihracını yasaklayan emri, mahkeme sicillerine geçirdiklerini bildirmişlerdir. Demek ki Mısır'da Osmanlı yönetiminin yeniden tesis edilmesi yasağın kaldırılması sonucunu getirmemiş aksine Mısır'da köle ithali yapan liman kentlerinin denetlenmesine imkân vererek Osmanlı'nın, uygulamanın kapsamını genişletmesini sağlamıştır. Mısır Valisi Hurşit Paşa'ya eyaletine köle ithalini önlemesini buyuran bir emir gönderilmişti. Hurşit Ahmet Paşa, suçluların cezalandırılacağını bildirerek emrin alındığını onaylamıştır³¹.

Söz konusu yasağın özelde Memluklar, genelde Mısır toplumu içerisindeki fiili sonuçlarını değerlendirmek zor olmakla beraber Mehmet Ali'nin hızla ve fazla kargaşa çıkarmadan ortadan kaldırdığı Memlukların, yeniden güç toplayamamış olmalarında Osmanlı'nın köle ticaretine getirmiş olduğu yasağın bir payı olduğunu varsaymaktan kendimizi alamayız. Ayrıca köle sahipleri, kölelerini bir yerden bir başka yere götürmek için izin başvurusunda bulunmak zorunda idiler. Varış noktaları neresi olursa olsun kölelerini Mısır'a götürmeyeceklerini temin etmek zorunda idiler. Bu uygulama nüfuz sahibi kişiler için de geçerli idi. Bu da Osmanlı Devleti'nin Mısır'a köle ihracını yasaklamak konusunda kararlı olduğunu göstermektedir³².

1830'ların sonundan itibaren Mısır'daki İngiliz konsoloslar ve temsilciler, Vali'nin köle ticareti ve köleliğin kaldırılması zorunluluğuna göre hareket etmesi üzerinde durmuşlardır.

³¹ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 60.

³² Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 61.

İngiliz Dış İşleri Temsilcilerinin gözlemlerine göre Paşa'nın kölelik karşıtı emirleri görünüşteydi ve hâlâ Mısırlı görevlilere köle verilmesi uygulaması devam etmekteydi. İngiltere Genel Konsolosu, Vali ile bu konu hakkında görüşme yapmış ve İngiltere halkının ve hükümetinin isteklerini, endişelerini dile getirmiştir. Vali ise henüz hiçbir İslam ülkesinde köleliğin kaldırılmadığını bu nedenle meselenin çözümünün zamana bırakılması gerektiğini söylemiştir. Ancak Kahire ve İskenderiye'deki aileleri kontrol altına almak gerekliliğinden bahsetmiş ve harem kurumu olduğu sürece az ya da çok köleliğin devam edeceğini de ifade etmiştir. Yine de yapılan uyarılar sonucu 4 Aralık 1838'de Hartum'da köleliğin kaldırıldığı beyan edilmiştir. Artık köleler üzerinden miri vergisi alınacaktı. Bu faaliyetler İngiliz Hükümeti tarafından büyük bir memnuniyetle izlenmekteydi. Paşa'nın bu tür faaliyetleri sadece İngiltere'de değil, kölelik karşıtı yazarlar ve insan hakları savunucuları arasında da tanınmıştır. Ayrıca Londra'da bulunan Kölelik Karşıtı Cemiyeti, Richard Madden'i 1840'ta, ordunun köle avcılığını önlemesinden cemiyetin duyduğu memnuniyeti ifade etmek üzere Mısır'a göndermiştir. Paşa'nın gayretleri yine de İngiliz elçi tarafından yeterli görülmemiş ve Mısır'ın her yerinde köle ticaretinin tamamen yasaklanmasını istemiştir. Madden, 14 Ağustos 1840'ta Mısır'da bulunan konsolos ile beraber vali ile yaptığı görüşmede Vali Mehmet Ali Paşa, köleliğin kaldırılmasından çok memnun olacağını belirtmiş ve *"biz ilk önce halkı eğitmeliyiz. Burada kölelik, sizin ülkenizdeki şeyden çok farklı. Siz kendi kolonilerinizde köleliği kaldırmayı zor buldunuz... Ve burada çok daha zor. İnsanlar kölelerin hizmetine alışkınlar, piyasada bulmasalar öncekilere işlerini yaptırırlar. Ben, Sennar'da askerlerimin köle avcılığı yapmalarını önledim. . Zorluk, ülkelerinde onları (köleleri) uygarlaştırmak ve bizim gibi yaşamaya alıştırmaktır. Yıllar önce onları asker yapmaya çalıştım ancak burada ve gittikleri her yerde öldüler. Kendi ülkelerinde yaşamaya devam ettiler."*³³ Sözleri ile köleliğin kaldırılmasına yönelik girişimlerin başarıya ulaşması için izlenmesi gereken yolu da göstermiş oldu.

Sudan'dan Mısır'a dönüşünden sonra Vali'ye, Sudan Valisi bir mektup göndererek siyah vahşileri yakalamak için Sudan çölüne girmek üzere izin istemiştir. Ancak kölelik karşıtı çalışmaların artmış olması sebebiyle Vali, kendisine izin vermemiştir. Öte yandan daha sonra Sennar'da özellikle Mısırlı askerlerin arasında büyük oranda ölümler olması sebebiyle Habeşliler acemi olarak Hartum'dan alınmışlardır. Bunu duyan İngiltere Dış İşleri Bakanı (1841–1846) Earl Aberdeen, Kahire'de bulunan temsilcisine, Paşa ile bir görüşme ayarlamasını istemiş ve Paşa'yı bu konuda uyarmıştır. Bu

³³ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 6–9.

gelişmelerin yaşanmasında siyahların Mısır ordusunu doldurmak için yakalanmaları gerçeğinden başka Kuzey Sudan'ın sosyal ve ekonomik hayatı da etlendi. Bahsedilen Habeşli erkek kölelerin büyük kısmı Sudan'da tarlalarda çalıştırılmakta ve ev hizmetlerinde kullanılmaktaydılar. Mısır'daki her evde köle bulunmaktaydı. Kadınlar haremelerde zengin ve orta sınıfa hizmet etmekteydiler. Gerçekten Mısır toplumu kölesiz iken tekerleksiz araba gibi idi ve ilerleyemezdi. Bu nedenle Kahire'de görevli İngiliz temsilci, köleliğe karşı ciddi önlemler alınmasını istediğinde Paşa, bunun kendisi için güvenli olmayacağını tekrar etmiştir. Türk ve Mısırlı ailelerden başka, 19. yüzyılın başından itibaren Mısır'da sayıları giderek artan Avrupalı ve Levanten ailelerin de köleleri bulunmaktaydı.

Bunun yanı sıra büyük kasabalarda oturan pek çok İngiliz, diğer yabancıları örnek alarak hizmetçi adı altında köle almışlar ve özgürlük belgesi garantisi de vermemişlerdir. Şu da belirtilmeli ki Müslüman ailelerde kölelere genelde iyi muamele edilmekteydi, onlar aileden biri olarak görülmekteydiler. Her Türk ve Mısırlı aile genelde birden fazla siyah köleye sahipti. Yabancılar hizmet eden kölelere ise hasta muamelesi yapılmaktaydı. Birçoğu şiddete maruz kalmaktaydı ve sakatlanmaktaydı. Özellikle İyonya ve Maltalı olan bu köleler, sahiplerinden kurtulmak için kendilerini öldürmeye bile teşebbüs etmekteydiler. 1840'ların sonlarında İskenderiye ve etrafında oturan bazı İngilizler tarafından yapılan zulümler skandal konusu olmuştur. Hatta daha sonra bazı Avrupalılar, güney Sudan ve Mısır arasındaki köle ticaretine ortak olmuşlardır³⁴.

Mısır Hükümeti'nin özellikle Sudan ile ilgili olarak köle ticaretini önlemek için yaptığı çalışmaları görüldüğü üzere başarısızlığa uğramıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Sudan Genel Valisi'nin köle ticaretine katılması idi. Ayrıca Kahire ve Hartum arasındaki mesafe de gerçek bir denetlemeye engel teşkil etmekteydi. Bunun dışında Beyaz Nil'in gemi yolculuğuna açılması ile Sudan, ticarete, misyonerlik faaliyetlerine açık hale gelmiş hatta Papa XVI. Gregory, Beyaz Nil bölgesinde bir papa temsilciliği kurulmasını istemiştir³⁵.

Köleliğin kaldırılması konusunda tüm olumsuzluklara rağmen Mısır'da 19. yüzyılda, kölelik kurumunun geleneksel halinden çıktığı ve etkisini yitirmeye başladığı da inkâr edilemez³⁶.

³⁴ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 9–12.

³⁵ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 12–15.

³⁶ Lane, *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egyptians*, s. 136–137.

Mısır'da köleliğin tamamen yok olmasını sağlayan en önemli sebep, köle ticaretine karşı resmi önlemler alınmasıdır. Bu önlemler, yabancı devletlerin özellikle İngiltere'nin girişim ve baskıları sonucu alınmıştır. Alınan tedbirler daha çok köle ticaretinin yasaklanması ile ilgilidir. Kölelerin serbest kalması için İngiliz konsolosların müdahaleleri olmuş ancak bunun gerçekleşmesi için Mısır toplumunun iç gelişimini sağlamak gerekmiştir. Zira alınan idari kararlar tek başına başarılı olamamıştır³⁷.

Kölelik karşıtı hareketler büyük engellerle karşılaşmış ve bu nedenle uzun zaman etkili olamamıştır. Hidiv içtenlikle bu yasakların uygulanmasını istemişse de görevliler, zengin ve nüfuz sahibi kimselerin verdikleri rüşvetler sayesinde onların suçlarını görmezden gelmişlerdir. Mısır'da köle ticaretinin derin kökleri vardı. 1880 ilkbaharında Asyut yakınında bir köle kervanı yakalanmıştır. Bu kervanın sahipleri, köle tacirleri ile bağlantıları olan güçlü kimselerdi. Bunlar arasında Asyut tüccar loncasının başı, önemli tüccarlar ve ileri gelenler vardı³⁸.

Tüm bu etkenler dışında dünyada köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğe karşı alınan tedbirler başlangıçta Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslümanları ilgilendirmemiştir. Zira İslam hukukunda kölelerin durumu Batı ülkeleri ve Amerika'daki hür olan beyazlar dışında insanlardan çok daha iyiydi. Osmanlı toplumunda kölelik, bireylerin özel hayatından devlet idaresine kadar çok farklı sahalarda kalıcı ve toplumun dokusuna sinmiş bir öneme sahipti. Zaman içerisinde kölelik birçok dönüşüm geçirmiş bunların sonucunda Osmanlı-Türk toplumunda yavaş yavaş kölelik önemini yitirmeye başlamış fakat hukuki statü açısından İmparatorluğun sonuna dek lağvedilmemiştir³⁹.

Burada gözden kaçmaması gereken nokta, başta İngiltere olmak üzere Batılı Devletlerin Osmanlı'yı hırpalamak ve sanki köle ticaretini dünyada yapan tek milletin Müslümanlar ve tek devletin de Osmanlı olduğunu göstermek için Osmanlı'ya baskı yapmaya yönelik bir politika izlemiş olmalarıdır. Söz konusu baskılar sonucu Ocak 1847 tarihli bir fermanla köle ticaretini yasaklayan hukuki bir düzenleme yapılmış, 1847 yılında Sultan Abdülmecit'in irade-i seniyyesi ile İstanbul esir pazarı kaldırılmış ve 1857 tarihli fermanla da Afrikalı köle ticareti bütün Osmanlı ülkesinde tamamen

³⁷ Harraz, "Egypt and The Slave", s. 1-19.

³⁸ Baer, "Social Change in Egypt: 1800-1914", s. 153.

³⁹ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 7.

yasaklanmıştır. Nihayet 1880’de köle ticaretinin ilga edilmesi için Osmanlı-İngiliz antlaşması imzalanmıştır⁴⁰.

Görüldüğü üzere köleliğin kaldırılması konusunda yapılan çalışmalara İngiltere öncülük etmiştir. Bu devletin kölelik karşıtı hareketleri sömürgelerindeki kölelik düzeninin yıkılması ile başlamıştır. Böylece bu konuda dünya çapında bir seferberliğe girişmiştir. Resmi İngiliz politikası yabancı ülkelerdeki kölelik kurumundan çok köle ticareti ile ilgili idi. Bu bağlamda İngiltere’nin Osmanlı’ya ilişkin politikası, İngiliz Deniz Kuvvetleri’ne köle ticaretinin önlenmesi için arama ve el koyma hakkı veren ikili bir antlaşma sağlamaktı. Osmanlı Yönetimi, köle ticaretine karşı önlemlerin çoğunu İngiliz diplomatik girişimlerinin bir sonucu olarak almıştır. Bu önlemler, 1847’de Basra Körfezi bölgesinde köle ticaretinin önlenmesi, 1854’te Gürcistan ve Çerkezistan kıyı şeridinden yapılan beyaz köle ticaretinin yasaklanması, 1855’te Girit ve Yanya’ya yapılan siyah köle ticaretinin yasaklanması, 1857’de siyah köle ticaretinin genel olarak yasaklanması, 1880’de İngiliz-Osmanlı Köle Ticareti Antlaşması’nın imzalanması şeklinde sıralanabilir⁴¹.

Köleliğin yasaklanması bir süre sonra tekrar gündeme gelmiş ve 14 devlet, Berlin Konferansı sonunda kölelik ve alım satımına karşı çıkmıştır. Ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika’nın katıldığı 16 devlet, kölelik aleyhtarlığı olarak nitelenen Brüksel Konferansı’na katılmıştır. Bu antlaşma, köle ticaretini kesinlikle yasaklarken sömürgelerde yerli halka geniş haklar getirmekteydi. 1919 da Saint German sözleşmesi ile zorla çalıştırma, uluslar arası ve kıtalar arası köle ticaretini, evlat edinme ya da borçlanma yolu ile gerçekleştirilen köleliğin ortadan kaldırılmasını kesin güvence altına almaktaydı⁴².

Tüm bu çalışmalara Müslümanların tepkisi ise şöyle olmuştur; Müslümanların pek çoğu, kölelik ile ilgili yapılan düzenlemelerin Kuran’a ters düştüğünü düşünmekte idiler ve bu düşünce tarzının somut sonuçlarından biri olarak kadılar, efendileri tarafından azat edilmiş kadınların evlilik işlemlerini yapmamışlar ve onların ellerindeki belgelere aldırılmamışlardır. Bunun sonuncunda ise kadın kölelerin pek çoğu gayri meşru işler yapmak zorunda kalmışlardır⁴³.

⁴⁰ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s.181–184.

⁴¹ Erdem, *Osmanlı’da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, s. 91.

⁴² Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 2.

⁴³ Dinin sosyal hayat ve tarihi gelişmeler üzerindeki rolü hakkında bkz. Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Elazığ, 1999.

Erkek kölelere gelince, onların da azat edilmelerinin ardından pek çok sorun ortaya çıkmıştır. 1860'larda azat edilmiş olan erkek köleler eski statülerine dönmek istemişler, bazıları hırsızlık çetelerine katılmışlardır. Çünkü onlar için çalışabilecekleri iş bulmak zordu. Zira işçi piyasası 1880'lere kadar loncaların tekelinde bulunmaktaydı. Köleliğin kaldırılması önünde bulunan bu büyük engeller ancak 19. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde yok olmuştur. Mehdi Devrimi, köle kaynakları çerisinde önemli bir tanesini kesmiştir. Bu arada Mısır toplumu da oldukça değişmiştir. Mısırlıların küçük fakat önemli bir kısmı kölelik konusunda tutumlarını değiştirmişlerdir. Bu, onların Avrupa ile kültürel temaslarının bir sonucudur ve bu konuda, 1896'da mecliste bir İngiliz-Mısır antlaşması yapıldı. Bundan başka en önemli değişim işçi piyasasının yavaş yavaş ortaya çıkmasıdır. Artık özgür işçiler vardı ve eski köle sahipleri bunları çalıştırmamın, kölelerden daha sorunsuz ve ucuz olduğunu görmüşlerdir. Bu, sadece tekellerin kaldırılmasının bir sonucu değil aynı zamanda 1880 ve 1890'larda görülen kentleşmenin de sonucudur⁴⁴.

5. Mısır'da Köleliğin Lağvedilmesi

İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu Sir Edward Malet, 1880 Ağustosunda Hidivliğe yeni atanmış olan Tefvîk Paşa ile kölelik konusunu görüşmüş ve bunun bir fermanla sona erdirilmesi için baskı yapmıştır. İngilizler, kâğıt üzerinde Osmanlı Sultanı'na bağlı görünen ve İngiliz desteğini kazanmak isteyen Mısırlı yöneticilerin, kölelik ve köle ticareti ile ilgili istekler hususunda daha uysal davranacaklarını düşünmekteydiler. Böylece yapılan baskılar sonucu köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik İngiliz –Mısır Antlaşması, Ağustos 1877'de imzalanmış ve iki yılı aşkın bir süre sonra benzer bir antlaşma, Ocak 1880'de Babıâli ile yapılmıştı. Yine de Hidiv, köleliği tamamen kaldırmasının mümkün olmadığını Malet'e bildirmiştir.

Bunun üzerine Malet'in Mısır Hükümeti'nde bulunan müttefiki Hariciye Nazırı Mustafa Fehmi Paşa, köleliğin kaldırılması konusunda ulemadan destek alınmadıkça başarı sağlayamayacağını kendisine bildirmiştir. Malet, bu bilgi karşısında, 1846 yılında Tunus Beyi'nin köleliği kaldırmaya yönelik buyruğunu getirterek yarı bağımsız bir yöneticinin bile kölelik karşıtı görüşünü ortaya koymanın yararlı olacağını düşünmüştür. Malet, Ocak 1881'de Hidiv'e Tunus Buyruğu'nu sunduğunda Hidiv, köleliği kaldırmaya hazır olduğunu ancak hükümet mensuplarının bir kısmının buna karşı olmasından kaynaklanan güçlükler bulunduğunu bildirmiştir. Bu sırada Mısır ordusunda ortaya çıkan ayaklanma ile Hidiv Mısır'da bir daha hiçbir

⁴⁴ Baer, "Social Change in Egypt: 1800–1914", s. 154.

zaman tam yetki sahibi olamadı. Bununla birlikte Malet, Nisan ayında Ahmet Arabî yanlıları ile ateşkes yapıldığı sırada Mısır'da siyasal ortamın köleliğin kaldırılması için baskı yapılmasına elverişli olduğunu görmüştür.

Ancak Hidiv, Şeyhülislam'ın fikrinin “köleliğin kaldırılmasını buyurmanın dini ayaklar altına almak demek” olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Şeyhülislam, Hidiv'in idaresi altındaki aşiretlerin kölelikten muaf tutulmalarını onaylamıştır. Malet, Mısır'da köleliğin kaldırılmasının sonuçlarını düşünmeksizin bundan faydalanmış ve Hidiv'e bu onayın, buyruk çıkarmak için yeterli bir dayanak oluşturduğunu söylemiştir. Bu baskılar İngiltere'nin Mısır'ı işgaline kadar devam etmiştir. 1883'te Başkonsolos olarak bölgede bulunan Sir Evelyn Baring'e (Lord Cromer) göre köleliğin bir Hidiv buyruğu ile ya da bir antlaşma ile kaldırılması mümkün değildir. Mısır'da kölelik, hükümetin çıkardığı bir yasadan dolayı mevcut değildir. Dinen bu kurum tanınmaktadır ve bir buyruk ya da antlaşma ile bu kurumun lağvedildiğini söylemek yetmeyecektir. Bu süre içerisinde İngilizler, bölgede açtıkları azat büroları ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Sonuç, başkonsolosun öngördüğü gibi köleliğin tedricen ilgası şeklinde olmuştur. Tüm teşviklere ve Hidiv'in işbirliğine rağmen İngiltere'nin Mısır'da köleliği bir buyrukla kaldırmaya yönelik girişimi sonuçsuz kalmıştır⁴⁵.

BİBLİYOGRAFYA

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, 1994.

BAER, Gabriel; “Slavery in Nineteenth Century Egypt”, *Journal of African History*, VIII, 3, London, 1967, s. 417–441.

BAER, Gabriel; “Social Change in Egypt: 1800-1914”, *Political and Social Change in Modern Egypt*, (Edit. By P. M. Holt), London, Oxford University Press, New York-Toronto, 1968, s. 135-160.

BUMİN, Tülin *Hegel, Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, YKY. İstanbul, 2001.

ERDEM, Y. Hakan; *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, Kitap Yay. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2004.

GORDON, Lady Duff; *Letters from Egypt (1862–1869)*, (Gordon Waterfield).

⁴⁵ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, s. 91–123.

HARRAZ, El Sayed Ragab; “Egypt and The Slave Trade During The First Half of The Nineteenth Century”, *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab Camiatü'l-Kahire*, C. 32–33, Cairo, 1970–1971, s. 1–19.

LANE, E. W; *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egptians*, East-West Publications The Hague and London, 1833–1835.

ÖZER, Sevda Özkaya; *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

PARLATIR, İsmail; *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK. Ankara, 1987.

TOLEDANO, Ehud R.; *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994.

ZELDİN, Theodore; *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, (Çev. Elif Özsayar), İstanbul, 1998.

BAĞDAT'DA BİR TÜRK GAZETESİ: YENİ IRAK

Yavuz HAYKIR*

ÖZET

Türkiye'nin sınırları dışında kalan Türk Toplulukları, yaşadıkları siyasi organizasyon altında kendi kültür ve kimliklerini koruma ve yaşatma noktasında birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bulundukları devletlerin içerisinde kendilerini ifade etme ve Türkiye ile olan sosyal kültürel bağlarını devam ettirmek amacıyla dönemin etkili kitle iletişim aracı olan gazetelerden faydalanmışlardır.

Irak'ta bulunan Türkler de bu anlamda başkent Bağdat'ta **Yeni Irak** isimli haftalık bir gazete yayımlamışlardır. 1933 yılında yayın hayatına başlamış olan Yeni Irak gazetesi vasıtasıyla Irak'ta bulunan Türklerin, Türkiye başta olmak üzere dünya ve Irak çevresinde gelişen olayları yakından takip etmişlerdir. Bunun yanında daha da önemli olarak Türk kültürünün devamı noktasında bir işlev görmesini de sağlamışlardır. Bu çalışmamızda pek bilinmeyen ve elimizde ancak belli sayıları bulunan Yeni Irak gazetesinin içeriği ve Türkiye ile Türk kültürü bağlamında yayın politikası hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Türkiye, Irak, Yeni Irak, Bağdat, Gazete, Basın

SUMMARY

The Turkish communities which are out of Turkey's boundaries, tried several ways in order to protect and keep alive their original culture and identities in the politic organizations that they live in. They used newspapers that were the effective social communication way in order to express themselves in the countries they live in and keep the social and cultural relations with Turkey.

In this way, The Turks in Iraq published a weekly newspaper called "Yeni Irak" in the capital city Baghdad. The Turks in Iraq followed the developments around them and in world –mostly in Turkey- by "Yeni Irak" which started in 1933. In the other hand and more importantly they made it to work about continuity of Turkish culture. In this study, it will be given information about the contents and publishing politics in the meaning of Turkish culture and Turkey of 'Yeni Irak' which is not known well and we have only definite numbers.

Key Words: Turks, Turkey, Iraq, Yeni Iraq, Baghdad, Newspaper, publication.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anadolu sınırları dahilinde kurulmasıyla Ortadoğu, Balkanlar ve

* Arş Gör., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ELAZIĞ

Kafkaslar başta olmak üzere pek çok bölgede Türk toplulukları bu sınırlar dışında kalmıştır. Sınırlar dışında kalan Türk unsurları tarihi ve milli birlikteliği olan Türkiye Cumhuriyeti ile bağlarını sürdürmek için büyük çaba harcamışlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerdeki siyasi organizasyonların tabiiyeti altında kimlik ve kültürlerini korumak amacıyla bir çok girişim ve faaliyette bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin içerisinde neşriyat çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında varlıklarının devam ettiren bu Türk unsurları, yeni Türk Devleti'ni kendilerinin hamisi olarak görmüşlerdir. Türk Devleti'ne olan bağlılık ve mensubiyet şuuru ile Türk kültür ve kimliğini koruma psikolojisiyle yapmış oldukları faaliyetlerin en belirgin olduğu alan, Türkçe yayın faaliyetleridir. Bu yayınlar içerisinde gazeteler önemli bir yer tutmaktadır. Gazeteler vasıtasıyla Türkiye'ye olan bağlılıkları ve mensubiyet şuurunun yanında; Türkiye ve Türkiye sınırları dışında muhtelif bölgelerdeki soydaşları ile iletişim kurmayı ve birbirleri ile haberdar olmayı da bu gazeteler vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Türkiye'nin bir milli meselesinde Yunanistan'ın İskeçe şehrinde yaşayan Türklerin çıkarmış olduğu bir gazete ile Suriye'nin Halep şehrinde veya Irak'ın Bağdat şehrinde yine Türklerin çıkardığı gazetelerin reflekslerinin aynı paralellikte olduğunu, bu gazetelerin yayınlarında çok net görmekteyiz.

İşte bu anlamda, Bağdat'ta Türkler tarafından 1933 yılında yayımlanmaya başlayan ve elimizde ancak belli nüshaları bulunan Yeni Irak gazetesi, Bağdat'ta yaşayan Türklerin yaşamı, duygu, düşünce ve faaliyetleri ile dünya ve Türkiye'ye bakışları noktasında bize bilgiler vermektedir. Yeni Irak Gazetesi, uzun yıllardan beri her türlü baskı ve tecrit içerisinde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan Irak Türklerinin kısa süren bir zaman dilimi içerisinde belli sosyal ve kültürel hakları elde ettiğini göstermesi bakımından da ayrıca bir öneme sahiptir. Bu kısa süren hak alma sürecinde, Atatürk Dönemi dış politikasının etkisi büyüktür. Daha sonraki süreçte Irak'ta yaşayan Türkler her türlü siyasi sosyal ve kültürel hakları ellerinden alınarak günümüze kadar gelen ve şu anda da sürmekte olan bir haksızlık ve zulüm sürecinde varlıklarını korumaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında Yeni Irak Gazetesi'nin yayımlanması Irak'ın başkenti olan Bağdat'ta ciddi bir Türk nüfusunun yaşadığının da bir göstergesidir.¹

¹ Irak Türkleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bilal N. Şimsir, *Türk-İrak ilişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1996; Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003; Şevket Koçsay, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991; Hamza Çelepoğlu,

Yeni Irak Gazetesi'nin 1934 yılında yayımlanan ve incelememize konu olan dört nüshası elimizde bulunmaktadır. Bunlar 4 Şubat 1934 (28 Numaralı), 8 Nisan 1934 (37 Numaralı), 13 Mayıs 1934 (42 Numaralı), 10 Haziran 1934 (45 Numaralı) tarihli nüshalarıdır. Elimizde bulunan Yeni Irak Gazetesi'nin nüshalarındaki sayı numaralarına baktığımızda bu gazetenin yayın hayatına 1933 yılında başladığını görmekteyiz.² 1932 yılında bağımsızlığı verilen Irak devletine istinaden gazeteye Yeni Irak ismi verildiği kuvvetle muhtemeldir. Yeni Irak Gazetesi Bağdat şehrinde yayımlanmıştır. Gazetenin sahibi, yazı işleri müdürü (Mesul Müdürü) ve başyazarı Celil Yakup'tur.

Gazete haftalık olarak Pazar günleri yayımlanmaktadır. Yeni Irak logosunun altında “*şimdilik Pazar günleri çıkar*” ibaresinin bulunması bu gazetenin haftada birkaç gün veya günlük gazete olarak yayımlanmasının planlandığı fikrini bize düşündürmektedir.³ Ancak bu fikre rağmen haftalık yayınlarında bile bazı aksamalar yaşanmıştır. Bunu basılamayan sayılar için, okuyuculardan özür dilenmesinden anlamaktayız.⁴

İdari yer olarak “*Bağdat Haydarhane Camii karşısındaki mahal*” adres olarak verilmiştir. Basım işi Bağdat'ta bulunan özel matbaalarda yapılmıştır. Elimizdeki gazetelerin üçü Kiren Matbaası'nda biride Ahd Matbaası'nda basılmıştır.

Bağdat şehrinde yayımlanan Yeni Irak Gazetesi, Bağdat başta olmak üzere Irak'ın diğer vilayetlerinde ve Irak sınırları dışındaki ülkelerde de okuyucularına ulaşmıştır. Gazete okuyucularına daha çok posta ile ulaşmaktadır. Bağdat ve diğer vilayetlerde dağıtım için abonelik sistemi de kullanılmıştır.⁵

Gazetenin bir sayısı 1934 yılı içerisinde 5 felse ile satılmaktaydı.⁶ Yine 1934 yılı içerisinde Yeni Irak Gazetesinin Bağdat'ta yıllık aboneliği bedeli 250 felse, Bağdat dışındaki diğer vilayetlerde ise yıllık abonelik bedeli 750 felse idi. Gazetenin fiyatının 1934 yılı itibarıyla Türk parası karşılığının aşağı yukarı 3,25 kuruşa tekabül ettiğini yine gazetede verilen Türkçe kitap satış

Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (Ortadoğu Siyasetindeki Yeri), Elazığ 2006 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Erdal Açıkses)

² *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

³ *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁴ “İ'tizar”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 3.

⁵ “Bağdat Postası”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁶ Felse Irak'ta kullanılan para birimidir. 1934 kuruna göre 1 kuruş 1,5 Irak felse'i değerindedir.

ilanlarından anlamaktayız.⁷ Gazetede abone şartlarının bulunduğu kısımda ise abone bedellerinin peşin ödeme şartı bulunduğunu belirten bir ilan bulunmaktadır.⁸

Fakat anladığımız kadarıyla bu peşin ödeme işlemleri tam uygulanamamıştır. Çünkü gazete vilayetlerde bulunan abonelerden gazetenin ücretlerinin toplanması amacıyla bir mutemet görevlendirmiştir.⁹ Gazetenin Bağdat ve Irak'ın diğer vilayetlerinde olduğu gibi başka ülkelerde de okuyucusuna ulaştığını ve ilgi gördüğünü gazetede çıkan ilan ve reklamlardan anlamaktayız.¹⁰

Gazetenin fiziki durumuna bakacak olursak gazete 4 sayfadan ibarettir. Genel olarak 5 sütun halinde bölünmüş ve fotoğraflar kullanılmıştır. Yazı dili Türkçedir ancak Türkiye'de harf inkılabı yapılmış olmasına rağmen burada halen Arap Alfabesi kullanılmaktadır. Fakat zaman zaman Latin harfleriyle yazılan yazılarda görülmektedir.

Gazetenin diline baktığımız zaman, 1934 yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan sade Türkçe ile aynı paralellikte olduğunu görmekteyiz. Ayrıca gazetenin belli kısımları Latin harfleriyle neşredilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin harf inkılâbından sonraki alfabesi de kullanmıştır.¹¹

Gazetede tashih hatalarına yer yer rastlanılmakla birlikte bu durum sıklıkla görülmemektedir. Örneğin; 13 Mayıs 1934 tarihli gazetede numara 42, yıl olarak da beşinci yıl yazılmıştır. Bu türden hatalar yok denecek kadar azdır.

Gazetenin logosunda gazetenin künyesi ve abone şartları yer almaktadır. Logonun sol tarafında yer alan künyenin ilk satırında, "*Yeni Irak her şeyden bahs ider. Türkçe haber ve ilim gazetesi*" ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca bazı sayılarda logonun sol tarafında İngilizce olarak "*Turkish Newspaper*" yazısı yer almaktadır. Bu künye içerisinde gazeteye gönderilen ve basılmayan yazıların iade edilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, gazete idaresine gönderilecek mektup ve havalelerin gazete sahibinin adına gönderilmesi gerektiği notu bulunmaktadır.

Gazetenin köşe yazarları ise, gazetenin sahibi, mesul müdürü ve baş muharriri görevlerini uhdesinde bulunduran Celil Yakup başta olmak üzere

⁷ "Okuyucularımıza", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 4.

⁸ "Abone Şeriatı", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁹ "Okuyucularımızın Nazarı Dikkatine", *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

¹⁰ "Yeni Irak", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 4.

¹¹ "Türkiye Haberleri", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

Doktor Behzad ve Babacan (muhtemelen müstear kullanılmıştır)'dır. Bunların dışında gazetede Irak sınırları içinden¹² ve Irak dışındaki ülkelerden (özellikle Avrupa'dan)¹³ yazılar da bulunmaktadır.

Yeni Irak Gazetesi'nde iktibaslara da geniş yer verilmiştir. Irak'ta, Komşu Devletlerde ve daha başka ülkelerde yayımlanan gazetelerden yer yer iktibaslar yapılmıştır. Özellikle Türkiye'de yayımlanan Akşam, Vakit ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinden iktibaslar geniş yer tutmaktadır. Ayrıca, Anadolu Ajansının haberlerine de yer veren gazete Anadolu Ajansıyla kendisi arasında bir yakınlık hissettirmekten de geri durmamıştır.¹⁴

Yeni Irak Gazetesi künyesindeki "*Her şeyden bahs iden Türkçe haber ve ilim gazetesi*" ibaresinde işaret ettiği gibi gazetede her konu ile ilgili haber yorumu bulunmakta ve bu gazetede özellikle Türkiye haberleri ve yorumları geniş yer tutmaktadır. Türkiye ile olan psikolojik ve kültürel bağlar bu gazetenin genel karakterinde bariz şekilde görülmektedir.

Yeni Irak Gazetesinin içeriğine baktığımızda ana hatlarıyla gazetede ki yazıların dünya, Türkiye ve bölgede meydana gelen gelişmeler üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Gazetede, her konuda haberlere rastlamak mümkündür. Gazetenin verdiği haber ve yorumlara bakıldığında, gazetenin mahalli bir özellikten sıyrılıp, çevresinde ve dünyadaki gelişmelere karşı duyarlı bir gazetecilik yaptığını söylemek yanlış olmaz.

A. Türkiye ile İlgili Yazılar ve Türkiye'ye Bakış

Türkiye ile ilgili, hemen her konuda haber ve yorumlara rastlamak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında meydana gelen her olayı, gazetenin sütunlarından görmek mümkündür. Gazetede "*Türkiye Haberleri*" adıyla bir kısımda bulunmaktadır Türkiye ile ilgili siyasi, sosyal, ekonomik, tarım, devletlerarası ilişkiler, devletlerarası ekonomik ilişkiler, aktüel, ilan, reklam gibi konularda haberler ve yorumlar bulunmaktadır. Gazetede ki haber ve yorumlara baktığımızda, Yeni Irak Gazetesi'nin Türkiye'ye karşı büyük ilgi gösterdiğini görmekteyiz.

Osmanlı Türkçesi'yle yayımlanan gazetenin diline baktığımızda Türkiye'de yaşayan insanların konuştuğu sade Türkçe ile aynı paralelliktedir. Ayrıca Arap yönetimi tarafından yönetilen ve bir Arap bölgesi olan Irak sınırları içerisinde yayımlanan Yeni Irak gazetesinin belli kısımları olan Latin harfleriyle neşir edilmiştir. Bu durum Irak sınırları

¹² Yeni Irak Gazetesi, 8 Nisan 1934, s. 2.

¹³ "Avrupa'da Mühim Hadiseler Hazırlanıyor", Yeni Irak Gazetesi, 8 Nisan 1934, s. 2.

¹⁴ "Büyük Gaziye ve Türk Büyüklerine", Yeni Irak Gazetesi, 4 Şubat 1934, s. 2.

içerisinde yaşayan Türklerin, Türkiye'ye karşı gösterdikleri yakınlık ve mensubiyet şuurunun yanında kültürel birlikteliğin oluşması ve geliştirilmesinin bir sonucudur. Bu mensubiyet şuru gazetenin her sayfasındaki haber ve yorumlarda kendisini hissettirmektedir. Türkiye'de yayımlanan gazetelerden iktibaslar yapılmıştır. Bu iktibaslar genellikle *Akşam*, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Vakit* Gazetelerinden yapılmıştır.

Gazetede haber ve yorumların yanında gazetenin yayın politikasındaki Türkiye'ye yakınlığı göz önüne alındığında gazetenin Irak'ta yaşayan Türklerin hissiyatını aksettici gibi düşünüldüğünde burada yaşayan Türk topluluğunun hala kendilerini Türk yönetimi altında yaşayan adeta Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı gibi gördüklerini de ifade edebiliriz.

1. Türkiye'deki Siyasi Gelişmelerle İlgili Haberler

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak nüshasında “*Büyük Gazi Hazretleri Trakya heyetini kabul ettiler*” başlıklı haberle, Edirne'den gelen heyetin Mustafa Kemal tarafından kabul edildiği bildirilmiştir. Trakya'da, genel müfettişliğin kurulmasını Cumhuriyet hükümetinin Edirne'ye karşı gösterdiği alaka olarak telakki eden, Edirneliler şükranlarını arz etmek için Edirne Valisi Özdemir Salim Beyin başkanlığında bir heyeti Ankara'ya göndermişler ve Mustafa Kemal Paşa'da bu heyeti kabul etmiştir. Edirne'den gelen heyetin Sarayıçi ve Ecedoğan Çiftliklerinin tapularını Trakyalıların bir şükran hediyesi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya takdim ettiklerini belirten gazete, Mustafa Kemal'in ise Trakya halkına selam ve muhabbetlerinin götürülmesini emrettiği bildirmiştir.¹⁵

Yeni Irak Gazetesi 4 Şubat 1934 tarihli nüshasında *Akşam* Gazetesi'nden iktibas yaparak, bir Fransız gazetecisinin İsmet Paşa ile yaptığı mülakatı yayımlamıştır.

Gazetede “*Bir Fransız Gazetesi İsmet Paşa için -Beynelmilel Politika alanında bu derece faziletli ve kuvvetli bir devlet adamına ender tesadüf edilir-*” başlığıyla verdiği haber şu şekilde yer almaktadır.

“*Fransız muharrirlerinden Mösyö Mars Lelugen Paris'in en mühim gazetelerinden (Pari-medi) de Türkiye hakkında dikkate şayan bir makele silsesi nesil ediyor. Son gelen nüshada muharrir:*

“*İsmet Paşa ile bir fincan kahve ...*” diye başlayan haberde yazarın makalesine yer verilmiştir.

¹⁵ “Büyük Gazi Hazretleri Heyetini Kabul Ettiler”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

Fransız yazar bu dönemde bütün memleketlerin kuvvetli bir devlet adamı aradığını, bu kuvvetli adamın karakterli olmasının tam şart kabul edildiğini belirtmiştir. Ayrıca savaştan sonraki ekonomik ve ahlaki çöküntüye karşı koyarak ülkelerini emniyet içine alacak bir devlet adamı profiline ihtiyaç olduğunu da vurgulamaktadır. Bu dönemde, bu özellikle devlet adamlarının çok zor bulunabileceğini belirten yazar, “*bunun yanında itiraf ederek söyleyeyim ki*” diyerek Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olan İsmet Paşa’nın bu aranan devlet adamı özelliğini taşıyan ender insanlardan biri olduğunu dile getiriyor.

Fransız yazar, İsmet Paşa’nın İstiklal savaşında Mustafa Kemal’in erkan-ı harbi olduğunu, bizzat savaşlara katıldığını, cesur sürükleyici bir kahraman ve cumhuriyetin ilanından sonra Büyük Şef Gazi Hazretleri (Mustafa Kemal Paşa)’nin daima sağ kolu konumunda olduğunu söyleyerek; *İsmet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşaya uyararak general elbisesini nazır ceketiyle değiştirdiğini ve diploması alanında başarılı bir devlet adamı olduğunu, on senedir de halk fırkasını sevk ve idare ettiğini* belirtmiştir. Gazete, İsmet Paşa’nın hayatını kısaca anlattığını bildirdiği Fransız yazarın, İsmet Paşayı tarif ederek çok nazik ve tevazu sahibi bir insan olduğunu yazmıştır.

Fransız yazar, İsmet Paşa’nın tüm olumsuzluklara rağmen büyük bir ıslahat ve gelişme eseri meydana getirdiğini belirttikten sonra şunları söylemiştir. “*Bu muazzam inkılabı düşünen ve bulan Gazi Mustafa Kemal dahidir. Ona can veren harekete getirendir. İsmet, onun mesai şeriki ve icra ettiricisidir.*”

Gazete, Fransız yazarın makalesinin sonunda ise Türkiye dışişleri başkanı Tefik Rüşti Beyin dış politikadaki başarılarını samimi sulhperverliğini sitayişle anlattığını belirtmiştir.¹⁶

Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı ve başbakanının faaliyetleriyle ilgili haberler yer almıştır. 8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak gazetesinde “*İsmet Paşa Hazretlerinin İzmir Seyahati*” başlıklı haberle İsmet Paşa’nın İzmir’e geldiğini ve bu ziyarete önemli bir ehemmiyet verildiği kamuoyu tarafından bilindiği ve başbakan İsmet Paşa’nın, İzmir’de siyasi bir nutuk da irad etmesinin beklendiği bilgisi verilmektedir.¹⁷

13 Mayıs 1934 tarihli gazetede, Latin harfleriyle yazılan “*Büyük Gazi Hz.*” Başlıklı haberde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın başbakan

¹⁶ “Bir Fransız Gazeteci İsmet Paşa İçin”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 şubat 1934, s. 2.

¹⁷ “İsmet Paşa Hazretlerinin İzmir seyahati”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

İsmet Paşa ile birlikte Milli Savunma Müsteşarı merhum Derviş Paşa'nın Maçka'da ve Berlin Eski Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın Eyüp'te bulunan mezarlarını ziyaret ettikleri bildirilmiştir.¹⁸

2. Türkiye'deki Sosyal-Kültürel Gelişmelerle İlgili Haberler

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak gazetesinde “*Mimar Sinan İçin*” başlıklı haberle Mimar Sinan'ı anma töreni düzenlendiğine dair bir haber verilmiştir. Bu haberde Türk mimarisinin piri Büyük Mimar Sinan'a Türkiye'de bir tören yapıldığı, törenin Mimar Sinan'ın Süleymaniye Camii'ndeki kabri başında gerçekleştiği, birçok aydın, yüksek okul öğrencileri mühendis okulu hocaları ve İstanbul'daki mimarların katıldığı bildirilmiştir. Ayrıca törende halkevleri, mimarlar ve öğrenciler adına birer konuşma yapıldığı haberine de yer verilmiştir.¹⁹

Türkiye'de tayyare şehitleri için yapılan törenle ilgili olarak 4 Şubat 1934 tarihli gazetede “*Tayyare Şehitleri*” başlıklı haberle okuyucularına bilgi verilmiştir. Haberde, her yıl 27 Ocak'ta tayyare şehitlerine yapılması mükerrer olan törenin bu senede fevkalade bir merasimle icra edildiği belirtilerek, bu törenin Türkiye'nin her tarafında mutlak olarak yapılmasının tayyareciliğin Türkiye'de ilerlemesine ve hava kahramanlarının unutulmamasına yönelik bir aktivite olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu sene yapılan törenlerin geçen yıllara nazaran daha canlı ve heyecanlı olduğu ve şehit olan tayyarecilerin menkıbelerinin anlatıldığı belirtilmiştir. Özellikle *Ankara ve İstanbul'da yapılan törenlerinin görülmeğe değer olduğu ve halkın kahramanlık heyecanını uyandıracak kuvvet ve belagatta geçtiği* yorumuyla haber son bulmuştur.²⁰

13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde, 31 Temmuz 1932'de Belçika'da düzenlenen dünya güzellik yarışmasında dünya güzeli seçilen Ece Keriman Halis'le ilgili haber yer almaktadır. “*Keriman H. Yemek Pişirme Dersleri Alıyor*” başlıklı haberde, 932 senesinde dünya güzeli seçilen Keriman Hanımın son günlerde Maçka'daki Akşam Kız Sanat Okulu'nda yemek pişirme dersi almaya başladığını bildirmektedir.²¹

Bu haberde de görüldüğü gibi 1932 senesinde dünya güzeli seçilen Türk kızının yaptığı faaliyetler hakkında, Irak'ın Bağdat ve diğer şehirlerindeki Türklerin alaka gösterdiklerini görmekteyiz.

¹⁸ “Büyük Gazi Hz.”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

¹⁹ “Mimar Sinan İçin”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

²⁰ “Tayyare Şehitleri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

²¹ “Keriman H. Yemek Pişirme Dersleri Alıyor”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s.

3. Türkiye’deki Eğitim Alanındaki Gelişmelerle İlgili Haberler

Yeni Irak Gazetesi, Türkiye’deki eğitim faaliyetlerini de sütunlarına taşımıştır. 4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde Milli Eğitim bakanı Yusuf Hikmet Bayur’un başkanlığında İstanbul’da bulunan Galatasaray Lisesi’nde büyük bir toplantı yapıldığı ve eğitimle ilgili kararlar alındığını bildiren bir haber yer almıştır. “*Maarifte Islahat*” başlığıyla yayımlanan bu haberde Maarif Bakanı Yusuf Hikmet Bayur başkanlığında yapılan toplantıya genel müdürler, müfettişler, lise müdürleri’nin katıldığı ve gelecek sene başlayacak olan liselerin ıslahatı meselesinin görüşülerek, bazı konular hakkında ilgililerin fikirlerine danışıldığı bildirilmiştir.

Bunun yanında, Türkiye’de bulunan azınlık ve yabancı okullarda Türkçe eğitim konusuna gereken önemin azami derecede verilmesine karar verildiğini belirten haberde; şimdiki halde bu okullardaki Türkçe dersini verenlerin üniversite öğrencileri oldukları ve bakanlığın bu işi ehline vereceğini yazmaktadır.²²

Yine 10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye’deki eğitim alanındaki faaliyetlerle ilgili bir haber yer almıştır. Latin harfleriyle gazetede yer alan bu haber “*Türk Maarif Cemiyetinin Tertip Ettiği Seyahat*” başlığıyla yayımlanmıştır. Haberde, Türk Maarif Cemiyetinin bütün Balkan memleketlerini dolaşmak için bir seyahat turu tertip ettiğini, bu seyahatin 16 Temmuzda başlayıp 12 gün süreceği ve seyahate öğretmenlerin dışındaki zevatın da iştirak edeceği belirtilmiştir.²³

4. Türkiye’deki Basın Alanındaki Gelişmelerle İlgili Haberler

Gazeteler bu dönemde en etkili kitle iletişim aracıydı. Bunun yanında radyo, sinema, dergiler de önem arz eden vasıtalar. Bu dönemde, basın hukuksal hakları ve sınırları tüm dünyada tam olarak oluşturulmaya başlanmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde basın ile ilgili olarak bu dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır. Yeni Irak gazetesi bu çalışmalara da sütunlarında yer vermiştir.

13 Mayıs 1934 tarihli nüshasında Yeni Irak gazetesi’nde “*Matbuat Odası Teşkil Edilecek*” başlıklı haberde, yeni oluşacak olan basın kanunu hakkında bilgi verilmiştir. Haber şu şekilde gazetede yer almıştır;

²² “Maarifte Islahat”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

²³ “Türk Maarif Cemiyetinin Tertip Ettiği Seyahat”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

“Ankara – Hükümet Matbuat Umum Müdürlüğü teşkil layıhasını Meclise vermek üzere. Bundan başka Dahiliye vekaleti yeni bir matbuat kanunu projesi hazırlamıştır. Bu proje birçok yenilikleri ihtiva etmektedir.

Bu meyanda sinemalarda küçük sahne adedinden barlar matbuat idaresinin kontrolü adında belirtilmektedir. Bundan başka aynı proje ile muhtelif mintikalarda matbuat odaları teşkil edilmesi derpis olmuştur.”²⁴

Yine aynı tarihli gazetede Türkiye’deki matbuat kanunu ile ilgili olarak bir haber – yorum yazısı yer almıştır. Bu yazıda Hakimiyet-i Milliye’nin başyazarı olan Falih Rıfkı (Atay)’ın da “*Matbuat Kanunu*” adlı makalesi iktibas edilerek okuyucuların bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

“Yeni Bir Matbuat Kanunu” adlı makalede Türkiye’de Cumhuriyet inkılabının yeni hamlelerinden birinin de, basın sahasında yapıldığını vurgulayarak Türk basın kanununun gelişen şartlara göre yenilendiği belirtilmiştir. Türkiye’de basın yalnız gazete, dergi gibi neşir faaliyetleriyle sınırlı olmadığı sinema, radyo vesaire neşir faaliyetlerini de içine alan geniş bir yelpaze olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’deki basın hayatının ve yapılacak olan basın kanununun Yeni Irak okuyucularının daha iyi anlayabilmesi için Fatih Rıfkı Atay’ın “*Matbuat Kanunu*” isimli makalesine haberin sonunda yer verilmiştir.²⁵

5. Türkiye’nin Tarım Alanındaki Gelişmeleri ile İlgili Haberler

Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye’de yapılan tarımsal faaliyetler hakkındaki haberleri de görmek mümkündür. Örneğin Adana’da Pamuk mahsulü ve Konya’da köylülere dağıtılan tohumluklarla ilgili haberleri gazete sütunlarında görmekteyiz. Bu gibi haberlerle gazetenin Türkiye’nin herhangi bir vilayetindeki bir habere verdiği önemi ve bu önemin yanında Türkiye’nin her köşesinde meydana gelen olayları, Irak’taki Türk topluluğunun yakından takip ettiğini bize göstermektedir.

4 Şubat 1934 tarihli gazetede “*Adana’da Pamuk Mahsulü*” başlıklı haberle Adana’da 1934 yılındaki pamuk mahsulünün geçen yıllara nazaran çok iyi olduğu ve pamukların ihracı için Adana ve İstanbul’da alakadarların çalıştıklarını bildirmektedir.²⁶

Yine aynı tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Konya ve havalisindeki muhtaç köylülere tohumluk dağıtılmasıyla ilgili haber yer almıştır. “*Muhtaç*

²⁴ “Matbuat Odaları Tenkil Edilecek”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

²⁵ “Yeni Bir Matbuat Kanunu”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 4.

²⁶ “Adana’da Pamuk Mahsulü”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

köylülere Tohumluk Tevzi'i Ediliyor" başlıklı haber şu şekilde gazetede yer almıştır:

*"Konya ve havalisindeki muhtaç köylüye üç milyon kilo buğday dağıtılması kararlaştırılmıştır. Konya ziraat bankası 47 köyde 88825 kilo buğday tevzii etmiştir. Dağıtılan buğday aynen geri alınacak fa'iz masraf istenilmeyecektir. Bu hal köylüleri çok memnun etmiştir."*²⁷

6. Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri ile İlgili Haberler

Türkiye'nin devletlerarası ilişkileriyle ilgili haberler, Yeni Irak Gazetesi'nde geniş yer tutmaktadır.

Balkan devletleri arasında işbirliği geliştirmek amacıyla, 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Pakti'yle ilgili olarak Yeni Irak Gazetesinde haberler bulunmaktadır.

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde "*Balkan Misakı*" başlıklı haberde, Türkiye, Yugoslavya, Romanya dışişleri bakanlarının Balkan Misakı'nı bu ayın sonunda Atina'ya gidip Yunan dışişleri bakanının da iştirakiyle imzalayacaklarını bildirmiştir.²⁸ Bu haberde bahsedildiği gibi paktın imzalanması şubat ayının sonunda değil 9 Şubat da yeni gazetenin çıktığı tarihten 5 gün sonra imzalanmıştır.

Yine Balkan devletlerinden Yugoslavya Dışişleri Bakanının Ankara'ya geleceğine dair verilen bilgi Yeni Irak Gazetesi'nin 8 Nisan 1934 tarihli nüshasında "*Yugoslavya Hariciye Nazırı*" başlıklı haberde verilmiştir. Haber gazetede şu şekilde yer almıştır:

*"Belgrat: Haber aldığımıza göre Yugoslavya Nazırı M. Yevtiç bir hafta sonra Ankara'ya gidecektir. Yugoslavya hariciye nazırının bu seyahati Balkan misakının icabeti hakkında Türkiye hükümetiyle görüşmek ve fikir teati etmek içindir."*²⁹

Balkan devletlerinden olan ve Balkan Pakti'nde imzası bulunan komşumuz Yunanistan harbiye nazırının Ankara seyahati ile ilgili olarak 13 Mayıs 1934 tarihli gazetenin nüshasında, "*Yunan harbiye Nazırının ziyaretine Ehemmiyet Atfediliyor*" başlıklı bilgi verilmiştir. Ankara mahreçli bu haberde Yunan savunma bakanıyla Ankara'da yapılacak olan müzakerelere özel bir önem verildiği belirtilerek bu müzakereler sonucunda

²⁷ "Muhtaç Köylülere Tohumluk Tevzi'i Ediliyor", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

²⁸ "Balkan Misakı", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

²⁹ "Yugoslavya Hariciye Nazırı", *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

Türk – Yunan dostluğunun ve Balkan barışının oluşması amacına büyük fayda sağlayacağı bildirilmiştir.³⁰

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde “*Anadolu Ajansının balkan hususi muhabiri bildiriyor*”, notuyla Bulgar Kralının bir davette Gazi Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyetin diğer yöneticilerine gönderilen selam ve muhabbetlerini bildiren haber “*Büyük Gazi ve Türk Büyüklerine*” başlığıyla yayımlanmıştır. Haberde Bulgar kralının, Romanya Kralı tarafından şereflerine verilen büyük bir ziyafette Türkiye Romanya elçisi Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e iltifat ederek Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığı hakkında bilgi alarak selam ve dostluklarının iletilmesini istediği bildirilmiştir. Haberde ayrıca kralın, başbakan İsmet İnönü hakkında olumlu düşüncelerini dile getirerek İsmet Paşa'ya selamlarının bildirilmesini ilave ettiğini belirtmiştir.

Haberin son kısmında kralın bu beyanlarına ilave olarak Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı olan Tefik Rüştü Bey'e “*dostum*” tabirini kullanarak selamlarını yazmalarını Anadolu ajansının muhabirinden rica ettikleri yazılmıştır.³¹

Yeni Irak Gazetesi sütunlarında Türkiye'nin Balkan Devletleriyle olan siyasi ilişkilerinin yanında doğu ve güney bölgelerindeki devletlerle olan ilişkilerine de yer vermiştir.

13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak gazetesi'nde Mısır Kralı Fuat'ın yakın bir zamanda İstanbul'a gelmesi ile ilgili haber yer almıştır. Kahire Mahreçli “*Mısır Kralı Fuat Hz*” başlıklı Latin harfleriyle yazılan haber gazetede şu şekilde yer almıştır.

“*Kahire – Burada deveren eden haberlere göre Mısır Kralı Fuat Hz. Yakında İstanbul'a gelecektir. Kral Fuat Hz. İstanbul'da Kısa bir müddet oturduktan sonra Ankara'ya giderek reisicumhur Gazi Hz.'ni Ziyaret edecektir.*”³²

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran – 6 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'ye yapmış olduğu gezi ile ilgili olarak Yeni Irak Gazetesi'nde haberlere yer verilmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin seyahati için Türkiye'de yapılan hazırlıklarla ilgili haberler de gazetede *Türkiye Haberleri* kısmında Latin harflerle yayınlanmıştır.

³⁰ “Yunan Harbiye Nazırının Ziyaretine Ehemmiyet Atfediliyor”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

³¹ “Büyük Gazi ve Türk Büyüklerini”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

³² “Mısır Kralı Fuat Hz.”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

13 Mayıs 1934 tarihli gazetenin nüshasında “İran Şahı Hz.” Başlıklı haberde, Türkiye’nin vilayetlerinde İran şahını karşılama hazırlıklarına başlandığını şahın seyahatleri müddetince kalacakları vilayet merkezlerinde hazırlık yapılması için talimatlar verildiği bildirilerek, İran Şahının Erzurum ve Gümüşhane’de birer gece misafir kalacağı yazılmıştır.³³ Yine İran Şahının seyahati, 10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nin sütunlarında yer almıştır. “Kars’ta Hazırlıklar” başlıklı haberde, İran Şahı’nın Kars’ta bulunacağı zaman içinde yapılacak programın hazırlandığı ve misafirler için en iyi binaların tahsis edildiği bildirilmiştir.³⁴ Yine aynı nüshada “İran Şahı Hz.” başlıklı haberle, Trabzon’da İran Şahı’nın teşriflerini münasebetiyle yapılmakta olan hazırlıklar hızla devam etmekte olduğu ve misafir edilecek binada hazırlığın tamamlanmak üzere olduğu bildirilmiştir. Ayrıca haberde İran Şahı’na sınırdan itibaren emirlerine tahsis edilecek otomobillerin harekete hazır olduğu ve İran konsolosluğunda da büyük bir hazırlık olduğu bilgisine yer verilmiştir.³⁵

13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde İngiltere’nin Çanakkale Savaşlarında savaşmış askerlerden müteşekkil bir heyetin, Çanakkale’ye ziyaretleri ve burada yapılan faaliyetlerle ilgili bir haber yer almıştır.

Latin harfleriyle gazetede yer alan bu haber “Çanakkale’yi Ziyaret Eden General Davis’in Güzel şahadeti” başlığıyla verilmiştir. Haberde, Çanakkale’ye 30 Nisan sabahı gelmiş olan eski İngiliz askerlerinden 740 kişilik bir kafilenin Çanakkale mezarlıklarını ziyaret ettikleri ve vali süvarisinin, vali şerefine 35 kişilik bir ziyafet verdiği bildirilmiştir. Ziyafet istiklal ve cumhuriyet marşlarının okunmasıyla başlamış ve süvarinin eski dost millet olarak tarif ettiği Türklerle beraber bulunmaktan duyduğu mutluluğu ifade eden bir konuşmadan sonrada general Davis’in bir nutuk irad ettiğini belirten haberde general Davis’in konuşmasını kısaca gazete yer vermiştir.

General bu konuşmasında kısaca şunları dile getirmiştir:

“ – Bu sevdiğim yerden evvelce Allaha ısmarladık demeden ayrıldığım için çok mahzundum. Türk cengaverleri memleketlerine karşı vazifelerini en iyi surette ifa ettiler. Şimdi ellerimizi sıkalım ve iftihar edelim.”

Gazetede ki haber, bu nutuklara karşılık vali ve belediye reis vekili tarafından teşekkür edilerek bir nutukla cevap verildiği ve yemek esnasında

³³ “İran Şahı Hz.”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

³⁴ “Kars’ta Hazırlıklar”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

³⁵ “İran Şahı Hz.”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

General Davis'in, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kendilerine çektiği telgrafi okuyarak derin şükranlarını belirttiğini bildirmiştir. Bu heyetin aynı akşam saat 18.⁰⁰'de İstanbul'a hareket edeceği bildirilerek habere son verilmiştir.³⁶

Yine Yeni Irak gazetesinin 10 Haziran 1934 tarihli nüshasında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı heyetlerle ilgili bir haber yer almıştır. Latin harfleriyle verilen "*Paris Belediye Heyeti*" başlıklı haberde Paris Belediye Heyetinin İstanbul ve Ankara şehirlerindeki ziyaretleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu haberde, Paris Belediye başkanı M. Fiquetin başkanlığındaki heyetin 7.⁴⁰ treniyle İstanbul'a geldiğini, heyette Belediye ikinci başkanı Doktor M. Lobigeoir, müşavir M. Baur, M. Baimaderly ve özel kalem müdürü M. Meiss adlı belediye üst düzey çalışanlarının bulunduğunu bildirilmiştir. Fransız heyetinin İstanbul'daki Fransız Seferathanesinde öğle yemeğine katılarak Akşam Ankara'ya gideceklerini ve daha sonra tekrar İstanbul'a gelerek Pera Palas'ta İstanbul Belediyesi tarafından heyet şerefine bir yemek verileceği belirtilen haberde, Fransız misafirlerin Perşembe günü Köstence'ye gidecekleri de yer almıştır.³⁷

10 Haziran 1934 tarihindeki Yeni Irak Gazetesinde Şükrü Kaya'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında takip ettiği siyaseti hakkındaki bir beyanati yayınlanmıştır. Bu beyanatta Şükrü Kaya Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği dış politikanın temelini *Yurtta Sulh, cihanda sulh* prensibine dayandığını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarında ve yaptığı tüm antlaşmalarda bu sulh politikasının canlı şahidi olduğunu söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sulh prensibine sıkı sıkıya bağlı kalacağını, yaptıkları ve yapacakları tüm dış politika çalışmalarının bu ekseninde devam edeceğini belirtmiştir.

Şükrü Kaya'nın beyanati komşu devletlerle olan ilişkiler, Balkan Paktı ve Türkiye'nin sınırlarıyla ilgili konularda şu şekilde devam etmektedir:

"Komşularımızla olan siyasetimiz bariz ve saiki dostluk ve muadenin esaslarıyla emniyeti meşterekeyi temin etmektedir. Balkan Paktı bunun en yakın bir misalidir. Balkan Paktının tatbikat emeliyesi yakında dört nazır tarafından Cenevre'de görüşülecektir. Bu pakt siyasi manası itibariyle tamamen ilan olunduğu şekilde tatbikata girecektir. Diğer devletlerle olan münasebetimiz günden güne inkişaf edecek bir yürüyüştedir. Bu dostluk çok çetin zamanların ve uzun bir devrin ve yakında tanışmanın mahsulu olduğu

³⁶ "Çanakkale'yi Ziyaret Eden General Davis'in Güzel Bir Şahadeti", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

³⁷ "Paris Belediye Heyeti", *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

*için her türlü haleden masumdur. Diğer devletlerle olan münasebetimiz keza dostanedir. Hepsi ile dostluk ve muahedenet mukavelemiz vardır. Son ticari mukavelelerin akdinde Türkiye Cumhuriyetinin takip ettiği esasatı kabul etmekle bize olan dostluklarını ibraz etmişlerdir. Türkiye bütün bu siyasetini evvela ve her şeyden evvel kendi milletinin selabet seciyesine, vatanperverliğine ve ordusunun kuvvetine istinad ettirmektedir. Bizim bundan başka Anadolu'muzun iki büyük müttefiki vardır. Daimen bize vefakar olmuşlardır. Bunun biri Akdeniz diğeri Karadeniz'dir. Gerek Akdeniz'deki emniyetimizi gerek Karadeniz'deki emniyetimizi iki sistem üzerine istinad ettirmektedir. Birisi sahilgar olan devletlerle bunun emniyetini temin edecek vesaik imzalamak diğeri de uzak veya yakın herhangi bir ihtimale karşı bunun müdafaasını dahilde hazırlamaktadır.*³⁸

Şükrü Kaya beyanatında, Avrupa'daki silahsızlanma problemi ve Fransa - Almanya arasındaki Saar bölgesi nedeniyle çıkan ve Avrupa devletlerinin hepsini etkileyen bu problemlerle birlikte Avrupa devletleri arasındaki bu karışık ortamda, Türkiye'nin hiçbir zaman bu anlaşmazlıklar içine girmeyeceğini vurgulayarak Türkiye Cumhuriyetinin daima barış için çalışacağını belirtmiştir. Şükrü Kaya Bey beyanatını şu sözlerle bitirmiştir.

*“Fakat Türkiye'nin bu azim ve kararı karşısında elinde olmayan sebepler ile ve istemediği halde memleket haricinde bir vakia çıkacak olursa Türkiye akd etmiş olduğu dostluk ve bitaraflik muadelerinin ahkâmını yerine getirecektir. Bilhassa kendi hudutlarının müdafaasını elbette temin etmiştir. Bu seneki bütçemizin de ifadesi tamamen budur. Dostluklar çok ehemmiyetlidir. Fakat memleket için en büyük dostluk hariçde dahilde kuvvetli bulunmaktadır. Takip ettiğimiz siyaset dahilde milli mefkure birliğini temin etmek ve kuvvetimizi artırarak Türkiye'ye yan gözle bakılmaz bir hale getirmektir. Buna rağmen herhangi bir çılgın karar neticesi olarak Türkiye'ye tariz eden olursa bu taarruzlar Türkiye hudutlarında sert ve çetin kayalara çarparak dağılacaktır. Emin olabilirsiniz ki bu günki Türkiye'yi yalnız üzerinde arzu ve emel beslenir bir toprak değil yan gözle bile bakılmaz bir hale getirmekle meşgulüz ve getireceğiz”*³⁹

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak nüshasında “Milletler meclisinde Tevfik Rüştü Bey Çok Alkışlandı” başlıklı haberde Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Milletler cemiyetinin genel komisyonunda söz alarak silahsızlanma ve cemiyetin devletlerarasındaki sınır problemleri konusunda yaptığı konuşmanın komisyon üyeleri tarafından büyük hareketle alkışlandığını

³⁸ “Şükrü Kaya Beyin Beyanatı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 3.

³⁹ “Şükrü Kaya Beyin Beyanatı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 3.

bildirmektedir. Ayrıca Tevfik Rüştü Bey'in kurulacak olan emniyet ve silahlanma meselesi için çalışacak bürodaki faaliyetlere de davet edildiğini yazmaktadır.⁴⁰

7. Türkiye'nin Uluslararası Ekonomik İlişkileri İle İlgili Haberler

Yeni Irak gazetesi'nde, Türkiye'nin komşu devletler ve Avrupa devletleriyle yapmış oldukları ekonomik işbirliği, antlaşmalar ve faaliyetlerle ilgili haber ve yorumlar geniş yer almıştır.

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde Yunanistan mahreçli “*Yunan İktisat Nazırı Türkiye'ye Gidiyor*” başlıklı haberde, 14 Eylül 1933 tarihinde Türkiye – Yunanistan Dostluk Antlaşmasının imzalanmasından sonra iki devlet arasında başlayan ticari faaliyetlerle ilgili olarak, Yunanistan İktisat nazırı ve bir grup işadammının Türkiye seyahati ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Haberde verilen bilgilere göre, Yunan İktisat Bakanı'nın Ankara'ya yaptığı ziyaretin amacı; Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak iktisadi teşriki mesainin etrafında Mahmut Celal Bey'le görüşmektir. İktisadi teşriki mesaiden maksad Türkiye Yunanistan sanayisinin iki memleket ihtiyacını birden temin edecek bir şekle sokmak amacıyla olduğunu bildirmektedir. Haberde Türkiye'nin beş yıllık kalkınma programının hazırlandığını ve bu programda Türkiye'de tesisine karar verilen sanayinin Yunanistan'da olmayan sanayi kuruluşlarından olduğu bunun yanında Yunanistan'da bulunan sanayi kuruluşlarının ise Türkiye'de bulunmadığı yazılmaktadır.

Türkiye ve Yunanistan'ın bugün (1934 itibariyle) 20 – 25 milyon nüfusluk bir ezilmiş halk kitlesini teşkil ettiğini, bu iktisadi ilişkiler ve işbirlikleri sonucunda tesis edilmiş ve edilecek olan fabrikalar mamulâtı hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da istihsal edilecek ve 20 – 25 milyonluk fakir halk kitlesi karşısında eşyanın maliyet fiyatının az olacağı gibi ucuzlukta temin edileceği gazetenin haberinde dile getirilmiştir.

Ayrıca iki devlet arasında yapılacak teşrik-i mesainin diğer kısımlarında tütün, incir, üzüm gibi müşterek ihraç malları için hariç piyasalarda rekabetin kaldırılması ve Türkiye Yunanistan arasındaki rüchanlı gümrük tarifelerinin kabul edilmesi ve gümrük rüchanlı tarifelerin kabulünün, Balkanlarda yapılması arzu edilen gümrük birleşmesine doğru önemli bir adım olduğu haberde bildirilmiştir. Yunan İktisat Bakanı'nın bu ikili işbirliğinin ana hatları hakkında Türkiye'nin İktisat Bakanı Mahmut Celal

⁴⁰ “Milletler Meclisinde Tevfik Rüştü Bey Çok Alkışlandı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 1.

(Bayar) ile bu konu için görüşme yapacağı ve bir proje hazırlanacağı bildirilen haberde ayrıca Yunan İktisat Bakanı'nın Ankara seyahati hakkında Atina'dan verilen bilgiler haberin sonunda şu şekilde yer almıştır.

*“Milli İktisad Nazırı Mösyö Desmaz Vegulu gelecek hafta Paris, Berlin ve Prag’a, oradan da Ankara’ya gidecektir. Mösyö Peşmaz Vefulu, Fransa, Almanya ve Çekoslovakya hükümetleriyle Yunanistan’ın bu memleketlerde olan ticari münasebeti ve bilhassa Yunan tütünlerinin bu memleketler piyasalarında satılması hakkında görüşecektir. Mösyö Peşmaz Vegulu’nin Ankara seyahati ile beraber gaybubeti bir ay kadar sürecektir.”*⁴¹

Yeni Irak Gazetesi’nin 4 Şubat 1934 tarihli gazetesinde Türkiye ile olan ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla Belçika’dan bir heyetin İstanbul’a geldiğine dair bir haber yer almıştır.

*“Türkiye ile Belçika arasındaki ticari münasebeti sıklaştırmak maksadıyla sanayi erbabından müteşekkil bir murahhas heyet İstanbul’a gelecektir. Bu heyet İstanbul’da birkaç gün kalacak ve Ankara ile diğer sanayi merkezleri de ziyaret edecektir.”*⁴²

Türkiye’nin Avrupa devletleriyle olan ticari ilişkileriyle ilgili haber 8 Nisan 1934 tarihli gazetenin “İtalya ile Ticari İtilaf” başlığıyla verilmiştir. Türkiye - İtalya arasında ticaret müzakerelerinin başarıyla sonuçlandığını bildiren bu haberde anlaşmanın cumartesi günü imzalanmasının beklendiği bildirilmektedir.⁴³

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak nüshasında ise, Türk Hükümeti’nin maliye bakanlığında görevlendirmek üzere Fransa’dan bir maliye müfettişinin Ankara’ya gelmesini beklediği haberi yer almaktadır. Paris’ten Anadolu Ajansı mahreçli olarak geçen haberde, “Türk Hükümeti tarafından maliye bakanlığı’na geçici olarak görevlendirme için gelecek olan Fransız maliye müfettişi M. Herv Alfan bu akşam Ankara’ya hareket edecektir” denilmektedir.⁴⁴

Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye’nin Sovyet Rusya ile olan ticari ilişkileriyle ilgili haberlerde yer almaktadır.

4 Şubat 1934 tarihli gazetenin nüshasında “Sekiz Milyon Altın Dolarlık Kredi” başlıklı haberde, Türkiye’de açılacak fabrikalar için Sovyetlerin verdiği krediyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu haberde, Sovyetlerin Türkiye

⁴¹ “Yunan İktisad nazırı Türkiye’ye Gidiyor”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁴² “Ticari İşler”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁴³ “İtalya ile Ticari İtilaf”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

⁴⁴ “Fransız Maliye Mütahassısı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

hükümeti emrine sekiz milyon altın dolarlık bir kredi açtığı ve bu krediyle Türkiye’de kurulacak sanayi için lazım gelen fabrika ve makinaların temini hakkında hazırlanan protokolün Türkiye dışışleri Bakanı Tefik Rüşti Bey ile Sovyet büyük elçisi Mösyö Suriç arasında imza edildiği bildirilmiştir.⁴⁵

Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye ile Irak Devleti arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla ilgili olarak geniş bir bilgi verilmiş, gazetenin sahibi ve baş muharriri olan Celil Yakup’da bu konuyla ilgili geniş bir makale yazmıştır.

13 Mayıs 1934 tarihli gazetenin Irak ve Türkiye arasında “*Ticaret Mu’ahedesi*” başlıklı haberinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetiyle Irak hükümeti arasında dostluğun ilerlediği belirtilerek bunun canlı delili olarak da ilk ticaret muahedesinin imzalandığı bildirilmiştir.

Haberde gazetenin yayımından bir hafta önce Türkiye Cumhuriyeti Bağdad Elçisi Tahir Lütfi Beyefendinin Irak Hariciye (Dışışleri) veziri Abdullah Demluci Bey’i vezaret binasında ziyaret ettiği, bu ziyarette Tahir Lütfü Beyefendi ile hariciye (dışışleri) veziri ve hariciye (dışışleri) müdüründe aralarında bulunduğu heyetler, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak hükümeti arasında ticaret antlaşmasını imza ettikleri bildirilmiştir.

Bu olayı tarihi bir hadise olarak tanımlayan gazete, anlaşmanın iki ülke içinde olumlu bir gelişmeye haiz olduğunu vurgulamaktadır. Gazete bu haberine şu şekilde son vermiştir.

*“Bundan gerek Irak hükümetinin ve gerek Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin edebilecekleri mütakabil istifade her iki tarafın iktisadi inkişafına fevkalade faidesi olacağı cihetle azami tesbittedir. Türkiye Cumhuriyeti Bağdad elçisi Tahir Lütfü Bey Efendi ile muhterem hariciye vezir Abdullah Demluci Bey Efendinin bu ticaret muahedesinin meydana gelmesinde gösterdikleri büyük hüsni niyetle, yüksek politika dirayetini bütün samimiyetimizle tebrik ederiz.”*⁴⁶

Gazetenin aynı tarihli nüshasında Celil Yakup’un “*Türkiye-Irak Ticaret Muahedesinin Akdi münasebetiyle*” başlıklı Irak Türkiye arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla ilgili geniş bir makalesi yer almıştır. Celil Yakup, Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerin gün geçtikçe daha da geliştiğini ve yükselişe geçen ilişkilerin canlı bir delili olarak da bu ticaret anlaşmasını göstermiştir. Türkiye’nin en güvenilebilecek ülke olduğunu vurgulayarak sözlerine şu şekilde devam etmiştir.

⁴⁵ “Sekiz Milyon Altın Dolarlık Kredi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁴⁶ “Irak ve Türkiye Arasında Ticaret Muahedesi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 1

“Zaten Irak’ın, böyle bir muahedenin yapılmasına bilhassa hem civar hükümetler arasında, en fazla güvenilecek ve en çok dayanılacak bir itimad vasfına haiz olan Türkiye gibi bir hükümetle dostluk bağlarının ilk rabitaları mahiyetinde olan ticari bir anlaşmayı meydana getirmesinde çoktan ihtiyacı vardı.”

Celil Yakup makalesinde toplumların ve devletlerin yükselmesinde iktisadi faaliyetlerin katkısına temas ettikten sonra en yakın olarak gördükleri bir hükümet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile yapılan bu iktisadi anlaşmanın çok geç kalınmış bir teşebbüs olduğunu dile getirmiştir. Bu düşüncelerine ilave olarak Celil Yakup iki ülke arasındaki idareci ve aydın sınıfı arasındaki sempati ve yakınlığın bu anlaşmanın daha erken yapılmasına imkan vermesi gerektiğini belirterek, bu gecikmenin diplomatik bir olay olduğunu ve bu iki ülke arasında büyük kültür, ülkü birliğinin bulunduğunu vurgulamaktadır. *“Türkiye ile Irak arasında kurulacak sadakat hamlelerinin bir an evvel kuvvet bulmasını isteyen heyecan ve iştiyakın hangi vatanperver Iraklının hangi vatanperver Türkün kalbini kudretle çarptırmaz ve oynatmaz”* diyerek soran başyazar Celil Yakup iki ülke arasındaki vatanperverlerin birbirleriyle olan hüsnüniyetlerinin sağlam bir şekilde var olduğunu dile getirmektedir.

Celil Yakup, Irak’ta ticaretle uğraşanların dünya piyasalarında yeni pazarlar bulmak konusunda birçok engellerle karşılaştıklarını, Amerikanın bilmem neresinde hurmalarına reklam yaptırmak için birçok fedakarlıklar yapmak yerine yanı başında bulunan bir hükümetin yani Türkiye’nin pazarlarından istifade etmek gerektiğini belirterek savaştan önce Basra Hurmalarının en çok satıldığı memleketin Türkiye olduğunu her Iraklının bildiğini söylemektedir. Bunun yanında Irak’a ithal edilen birçok eşyanın daha ucuz ve daha elverişli şartlardan Türkiye’den temin edilebileceğini belirterek, *“Kaliforniya’dan ithal edilecek bir ürünü Türkiye’den daha elverişli bir şekilde ithal ederek bir Amerikan tüccarına kazandıracağımız parayı, bir kısmı cebimizde kalmak suretiyle şarklı kardeş bir millete faydalı olabiliriz”* diyerek hem pahalı olarak Irak’a ithal edilen malların daha ucuza geleceğini düşünen Celil Yakup bunun yanında doğulu ve Türk olduğunu vurgulayarak, yapılacak bu ticari faaliyetlerde Türkiye’nin kazanması yönündeki düşüncelerini de dile getirmektedir. Celil Yakup’un bu ifadeleri, kendisindeki Türklük ve Türkiye Cumhuriyetine karşı olan mensubiyet şuurunun açık bir ifadesidir. Yazar makalesinin devamında yukarıdaki duygu ve düşüncelerinin ekseninde devam ederek yapılan ticaret anlaşmasının her iki ülke için de olumlu faydalarını belirtmektedir.

“Bugün elma, üzüm hurma mübadeleleriyle başlanacak olan münasebetlerin ileride, kültürel (harsi) sahalara fikir ve ideoloji imkanlardaki moral kıymetlere de şehval çevresine teşyii edeceğini şimdiden göz önünde tutabiliriz” diyen Celil Yakup bu iktisadi faaliyetlerin ileride kültürel ve sosyal olarak iki ülke arasındaki yakınlıkların güçlenmesine imkan hazırlayacağını vurgulamaktadır. Bu yakınlığın ve duygusal birlikteliğin zaten Türk ve Irak halkı içerisinde var olduğunu, paktlar, anlaşmalar gibi seramonilerin, bu derinden gelen duygulardan da büyük oranda etkilendiğini ileri sürmektedir. Bunun delili olarak da Irak’ta Türk dostluğunu, Türk sevgisini derinden hisseden Bağdat Kulübü gençlerinin hiçbir tesire tabi olmadan Türk diline ve kültürüne karşı besledikleri samimi hissiyatı delil ve şahit göstermektedir. Bu ilginin ve sevginin, yarının gençlerinde daha güçlü, dinamik, verimli ve feyizli bir şekilde olacağından şüphesi olmadığını belirten Celil Yakup, bu iktisat anlaşmasını yapanlara da derin saygı ve teşekkürlerini sunmaktadır.

Celil Yakup makalesinin son kısmında bu anlaşmayı yapanlar hakkında olumlu sözler ve övgülerde bulunduktan sonra makalesini şu sözlerle tamamlamıştır.

“Bir gün büyük Gazi Türkiye’siyle Celaletmeab Gazinin Irak’ı ilk mesafesini yapmış oldu; İstikbal bu mesafeyi kucaklaşmağa tahvil edecektir.” diyerek bu yakınlaşmanın ileride bu iki ülkenin birlikteliğinin her alanda sağlanması düşüncesini vurgulamaktadır.⁴⁷

8. Türkiye’nin Ekonomi Alanındaki Gelişmeleri ile İlgili Haberler

Yeni Irak Gazetesi’nde ekonomik haberler olarak nitelediğimiz haberler sanayi, ticaret, ulaşım ve nakliyat gibi konular içermektedir.

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde Türkiye’de bulunan fabrikalarla ilgili haber bulunmaktadır. “Türkiye’de Ne Kadar Fabrika Var?” başlıklı bu haberde Türkiye’deki fabrikaların istatistik bilgileri verilmiştir.

Haberde bu istatistiğin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık istatistik Genel Müdürlüğü tarafından Sanayi İstatistikleri adı altında yayımlanan eserden alındığı belirtilmiştir.

Bu istatistiğe göre, 1932 yılında Türkiye’de 1473 müessesenin faaliyet halinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu fabrikaların 342 tanesi 1923 senesinden önce yani cumhuriyetin kurulmasından evvel kurulmuştur. 1088

⁴⁷ “Türkiye-İrak Ticaret Muahedesinin Akdı Münasebetiyle”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 1-3.

tanesi ise cumhuriyetin ilanından sonra kurulmuştur. 43 fabrikanın da kuruluş tarihlerinin çok yeni olduğu haberde belirtilmektedir.

Fabrikaların çalışma sahalarına göre sayılarını veren haberde şu tablo ortaya çıkmıştır.

Ziraat ve ehil hayvanlar, balık ve av mahsulatı sanayi için 251, Dokuma Sanayi için 351, modern sanayi için 80, kimya sanayi için 76, kağıt ve karton sanayi için 41, bina inşaatı sanayi için 17 ve çeşitli sanayi kolları için ise 261 fabrikanın bulunduğunu göstermektedir.

Farikaların şehirlere dağılımı ise şu şekildedir.

İstanbul'da 507, İzmir'de 181, Bursa'da 116, Balıkesir'de 106, Manisa'da 47, Adana'da 39, Ankara'da 30, Gaziantep'te 28, Edirne'de 26, Kocaeli'nde 26, Konya'da 26, Samsun'da 26, Mersin'de 35, Zonguldak'ta 23, Kütahya'da 21 ve Türkiye'nin diğer vilayetlerinde 202 tane fabrika bulunmaktadır.

Haberde yer alan istatistiği bilgilerde, Türkiye'deki fabrikalarda çalışan işçilerin sayısı da verilmiştir. Bu fabrikaların tamamında çalışan işçi sayısı, 155.322 kişidir. İstanbul'daki fabrikalarda daimi olarak 15.830, İzmir'de 2.977, Bursa'da 3.173, Balıkesir'de 22.665 işçi çalışmakta olup diğer kalan işçiler ise Türkiye'nin diğer fabrikalarında çalışmaktadırlar. Ayrıca, sanayi kuruluşları sayısının az olmakla beraber işçi sayısının ise en çok Zonguldak vilayetinde bulunduğu, maden kömürü müesseselerinde ve kereste fabrikalarında çalışanların miktarının 7.218 kişiden ibaret olduğunu gazetenin verdiği istatistiki bilgilerden öğrenmekteyiz.⁴⁸

Yine aynı tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde, Türkiye'de faaliyet gösteren fabrikalarda işçi sayısına göre revir veya hastane kurulmasına yönelik bir haber yer almıştır. "*Hasta işçilerin Tedavisi*" başlıklı bu haberde genel hıfzı sıhha kanununun 17. maddesi gereğince fazla miktarda işçi çalıştıran müesseselerin doktor ve hastane teşkilatı yapmaları lazım geldiğini belirterek, sağlık bakanlığının gönderdiği tamimle 100 ile 500 daimi işçisi olan müesseselerin, her yüz kişiye bir yatak hesabıyla birer hastanede açmalarının gerektiği bildirilmektedir.⁴⁹

Gazete, Türkiye'deki ipek sanayi hakkında bir habere yer vermiştir. 4 Şubat 1934 tarihli gazetenin "*İpek Sanayi*" başlıklı haberinde, 1923 yılından önce Türkiye'deki ipek fabrikalarının sayısının 7 olduğu ve 1927 yılından

⁴⁸ "Türkiye'de Ne Kadar Fabrika Var", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁴⁹ "Hasta İşçilerin Tedavisi", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

sonra Teşvik-i Sanayi kanunu ile fabrikalara büyük muafiyetler verildiği için her sahada fabrikaların kolayca kurulmasının temin edildiğini bildirmektedir. Bu teşviki sanayi kanunun ortaya koyduğu imkanlar dahilinde Bursa'da ki İpek fabrikalarının da kolayca faaliyete geçtiği ve çoğaldığını belirten haberde, Türkiye'de 1927 yılında 10, 1928 yılında 9, 1929 yılında 7, 1930 yılında 8 ve 1931 yılında 20 fabrika açıldığı, 1932 yılında Bursa'da 5 adet olmak üzere Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde 8 adet fabrika daha açıldığı bildirilmiştir. Haberde İpek sanayinin yükselişe geçmesinin halka iş imkanı sağladığı, bu müesseselerde 3170 kişi çalıştığını ve bunların 2092'sinin kadın işçiler olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca, 77 ipek fabrikasının ürettiği ipeğin kıymetinin 5253.000 lira olduğunu da bu haber bildirmektedir.⁵⁰

Yine aynı tarihli gazetede “*Ali İktisat Meclisi*” başlıkla haberde, Ankara'da yapılacak Ali İktisat Meclisi'nin toplantısına İstanbul'dan katılacak olan üyelerin Ankara'ya hareket ettikleri bildirilmiştir.⁵¹

Yeni Irak Gazetesi'nde Türkiye'de faaliyet gösteren fabrikalarla ilgili haberlere rastlamaktayız. 8 Nisan 1934 tarihli gazetenin nüshasında Latin harfleriyle yazılmış *Türkiye haberleri* kısmında, “*Alpullu Şeker Fabrikasının Kazancı*” başlıklı haberde, Türkiye'nin ilk şeker fabrikalarından biri olan Alpullu Şeker fabrikasının 1933 yılındaki mali durumu hakkında bilgi verilmiştir. Son yapılan genel kurul toplantısında verilen bilançoya göre fabrikanın 1933 senesindeki safi kârı 1.500.000 milyon lira olduğu, ayrıca 2 milyon 569 lira amortismanı % 10 da ihtiyad akçesine ayrıldığını bildiren haberde şirketin adı ve fevkalade ihtiyad akçesinin toplamının 889 bin 990 lira ve şirketin sermayesi üç milyon lira olduğu yazılmıştır.⁵²

4 Şubat 1934 tarihli gazetenin nüshasında “*Beynelmilel Ticaret Odasına Türkiye'nin İştiraki*” başlıklı haberde, merkezi Paris'te olan uluslararası ticaret odasına Türkiye'nin de girmesine temin için İstanbul'da bir cemiyetin kurulduğu, bu cemiyetin kuruluş toplantısını İstanbul Ticaret Odası'nda yaptığı, cemiyetin nizamnamesini hazırlamaya başladığı ve nizamname bittikten sonra hükümete müracaat edilerek izin alınarak, çalışmaya başlanacağı yazılmıştır.⁵³

13 Mayıs Yeni Irak Gazetesi'nde Türkiye'nin fındık ihracıyla ilgili bir haber de yer almıştır. “*Ordu'da Fındık İhracatı*” başlıklı yazıda, Ordu

⁵⁰ “İpek Sanayi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁵¹ “Ali İktisat Meclisi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁵² “Alpullu Şeker Fabrikasının Kazancı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

⁵³ “Beynelmilel Ticaret Odasına Türkiye'nin İştiraki”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

İskelesi'nden eylül ayının başından 1934 yılının mayısına kadar 43 bin çuval iç fındık ile 17 bin çuval kabuklu fındık ihraç edildiği bildirilmektedir.⁵⁴

Türkiye'nin ihraç mallarındaki nakliye masraflarının ucuzlatılmasına yönelik aldığı tedbirlerle ilgili olarak, 4 şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde "*Ucuz Nakliyat Tedbiri*" başlığıyla bir haber yapılmıştır. Bu haberde, Türkiye İktisat Vekaleti'nin, ihraç edilecek malların nakliye masraflarını en ucuza mal etmek için bazı tedbirler almağa karar verdiğini ve bu tedbirlere göre bilhassa deniz yolları işletmesine yardım edileceği ve yeni vapurlar alınacağı belirtilmiştir.⁵⁵

13 Mayıs 1934 tarihli gazetenin nüshasında "*10 Liraya Kadar Olan Hediyeler*" başlıklı haberle, Türkiye'ye posta yoluyla kişiler adına yurtdışından gelen ve kıymeti 10 lirayı geçmeyen hediyelerin, kontenjan kaydına bakmaksızın serbestçe ithaline icra kurulunca karar verildiğini bildirmektedir.⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra en çok önem verdiği konulardan birisi de ulaşım idi. Ülke içindeki güçlü ulaşımın sağlanması, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yönden güçlenmesini sağlayacaktı. Türkiye'deki ulaşım konusunda demiryolları en etkili vasıtalarından biriydi ve bu demiryollarının büyük bir çoğunluğu yabancıların işletmesinde bulunmakta idi. Türkiye hükümeti bir yandan yabancı şirketlerin elindeki bu demiryollarını satın alırken diğer yandan da ülkenin birçok yerinde yeni demiryolları hatlarının yapılması yönünde büyük gayretler göstermiştir.

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde hükümetin, cumhuriyetin ilanından itibaren üstünde önemli durduğu demiryollarının devletleştirilmesi konusuyla ilgili bir haber yayımlanmıştır. "*İzmir Tesbe Demiryolunu Türkiye Cumhuriyeti Satın Alarak Devlet Demiryollarına İlave Etti*" başlıklı haberde, Adliye bakanı olan Saraçoğlu Şükrü Bey'in Tesbe ve İzmir Demiryollarının satın alınmasına dair yapılan müzakerelerinin olumlu sonuçlandığını, demiryolu işletmesinin bütün hareketli, hareketsiz malzemelerinin, levazımının ve bütün menkul ve gayrimenkul malların hepsinin hükümete devredileceği bildirilmiştir.

Gazete bu hattın satın alınmasına büyük bir dirayetle muvaffak olan Bayındırlık (Nafia) bakanı Ali (Çetinkaya) Bey ile Adliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü (Saraçoğlu)'nün gayretleri sonucunda 710 kilometrelik büyük bir

⁵⁴ "Orduda Fındık İhracatı", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Şubat 1934, s. 2.

⁵⁵ "Ucuz Nakliyat Tedbiri", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁵⁶ "10 Liraya Kadar Olan Hediyeler", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 2.

hattın Türkiye Devlet Demiryolları şebekesine ilave edilmiş olduğunu yazmaktadır.⁵⁷

10 Haziran 1934 tarihli gazetenin nüshasında fason üretim yaparak sahte etiket kullanan ve yerli malı yabancı mal diye piyasaya sürenlerin cezalandırılacağına dair bir haber yer almıştır. “Yerli Malını Ecnebi Mali Diye Satanlar” başlıklı haber gazetede şu şekilde verilmiştir.

“İstanbul – Memlekette yapılan eşyaya hariçte yapılmış gibi etiket koyanlara ve ecnebi mallarını yerli gibi satanlara ait olarak ticaret odası tarafından yapılan tahkikat yakında adliye intikal edecektir.”⁵⁸

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Türkiye Haberleri kısmında, yapılacak olan Uluslararası İzmir Fuarı’nın hazırlıklarıyla ilgili habere yer verilmiştir. “Beynelmilel İzmir Panayırı” başlığıyla verilen bu haberde, 9 Eylülde İzmir’de yapılması planlanan Uluslararası İzmir Fuarı’nın organizesinden sorumlu komitenin İzmir Valisi Nazım Paşa başkanlığında toplanarak fuarda teşkil edilecek yabancı eşya ve malların hakkında İktisat ve İnhisarlar Vekaleti’ne bazı noktaların sorulmasına karar verildiğini belirterek, bu sorulacak hususlar gazetede maddeler halinde sıralanmıştır.⁵⁹

9. Türkiye Gündemi ile İlgili Haberler

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak gazetesi’nde “İstanbul’un imarı ve müstakbel şekli” başlığıyla verilen haberde, İstanbul’un imarı için 1933 yılında dünyanın sayılı mütehassıslarından (Nerguç Agus Lamborta) nun verdikleri raporların İstanbul valisinin başkanlığında toplanan, mütehassıslardan ve sanatkarlardan oluşan 26 kişilik bir jüri heyeti tarafından incelemeye alındığı bildirilmiştir.⁶⁰

Yine aynı tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde, Yıldız Sarayı’nın uluslararası konferanslara ev sahipliği yapması planlandığından, saray ve çevresinde yapılan tadilat hakkında bilgi veren bir haber yayımlanmıştır. “Yıldız Sarayı” başlıklı bu haberde, uluslararası konferanslara tahsis edilen Yıldız Sarayı merasim dairesinin tamirinin bittiği, saraya giden yolların düzeltildiği ve Yıldız Sarayında ilk toplantının eylülde parlamentolar konferansının yapılmasıyla gerçekleştirileceği bilgisine yer verilmiştir.⁶¹

⁵⁷ “İzmir-Tesbe”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

⁵⁸ “Yerli Malını Ecnebi Mali Diye Satanlar”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

⁵⁹ “Beynelmilel İzmir Panayırı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

⁶⁰ “İstanbulun İmarı ve Müstakbel Şekli”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

⁶¹ “Yıldız Sarayı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

10 Haziran 1934 tarihli gazetede “*Deniz ve Nehirlerde Seyahat Eden Genç bir Türk*” başlığıyla İstanbul’dan yelkenli bir sandalla hareket eden Mustafa İhsan adlı Türk gencinin deniz ve nehirlerdeki seyahati ile ilgili bir habere yer verilmiştir. Mustafa İhsan Efendi namındaki Türk’ün yelkenli sandallıyla İstanbul’dan hareket ettiğini Bahr-ı Sefid sahillerinden Port Saide ve oradan Dimyat’a, Nil’e ve Sudan’a gittiğini oradan tekrar Nil’e dönerek Mahmudiye kanalını geçip İskenderiye’ye geldiğini ve İskenderiye’de birçok zevatın bu genci, karşılayarak tebrik ve takdir ettiklerini bildiren haberde, sandalın boyunun beş metre, eninin ise bir buçuk metre olduğunu yazmaktadır. Ayrıca haberde, Mustafa İhsan Efendinin bir müddet İskenderiye’de kaldıktan sonra İspanya ve Fransa sahillerini ziyaret edeceğini ve Fransa’da nehirlerden seyahatle, Almanya Peşte ve Romanya’dan İstanbul’a döneceği bildirilmiştir.⁶²

İlginç bir hırsızlık olayı da gazete sütunlarında yerini almıştır. “*Tuhaf Bir Hırsızlık*” başlıklı haberde, İstanbul’da mahalle aralarında ipliklerin ucuna Mısır bağlayarak tavuk avlayan Aişe ve Emine isminde iki çingene karısının, cürm-ü meşhud halinde çaldıkları tavuklarla birlikte yakalandıkları bildirilmiştir.⁶³

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde Türkiye’nin ve dünyanın bir hayli dikkatini ve ilgisini çeken Amerikan Bankeri İnsud’un İstanbul’da tevkif edilmesi olayını geniş bir şekilde okuyuculara duyurulmuştur. Akşam gazetesinden iktibas yapılarak “*Türkiye Haberleri*” kısmında “*Amerikan Bankeri İnsud*” başlığıyla verilen haberde, Müflis Amerikan bankeri Samuel İnsud’un Yunan Bandıralı Lutis Vapuru ile Habeşistan’a gitmek üzere Süveyş kanalına 100 mil mesafede iken şiddetli fırtına sebebiyle on iki ada sahillerine dönmeğe mecbur kaldığını ve Atina’da bulunan İnsud’un vekillerinin bundan vazgeçmesini ve Romanya’ya gitmesini telkin ettiklerini bunun üzerine İnsud’un Romanya’ya gitmek üzere Boğazları transit geçerek Karadeniz’e doğru yol alırken vapurun İstanbul’da tevkif edildiğini bildiren haber olayın gelişimine şu şekilde yer vermektedir.

“Vapurun Türkiye karasuları dahiline girmesi üzerine Amerika Seferi Türkiye Hükümetine müracaatla hileli iflas ve dolandırıcılıktan meznun (banker İnsud) nın teslimini talep etmiş bu babdaki evrakın bir sûret müsdekesini daha tevdi eylemiştir. Türkiye Hükümeti Millet meclisince iadei mecrumin mukavelesini tasdik edilmemiş olduğundan iade keyfinin ancak

⁶² “Deniz ve Nehirlerde Seyahat Eden Genç Bir Türk, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

⁶³ Tuhaf Bir Hırsızlık”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 3.

ceza kanununun 9 ncu maddeye istinaden edileceği ve bu babda evrakın Türk adliye makamına tevdi kalineceğini cevaben bildirmiştir.”

Türkiye Hükümeti Türk Ceza Kanunu'nun 9. maddesine istinaden İnsud'u iade edebileceğini bildiren gazete, İstanbul Valisi'nin banker hakkındaki mahkeme kararına kadar bekleyeceğini, bunun yanında bu halin Boğazlardan transit geçen ve boğazların Lozan anlaşması mucibince maruren serbest bulunması sebebiyle bu hal çok nazik ve hukuku bir mesele vücuda getirdiğini belirtmiştir.⁶⁴

Ayrıca bu mesele için Yunan Dışişleri Bakanı'nın da, Banker İnsud'un seyahatine devam etmesi yönünde Türkiye Hükümeti nezdinde devreye girdiği gazetenin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

10. Türkiye ile İlgili İlan ve Reklamlar

Yeni Irak Gazetesi'nde yer alan ilan ve reklamlarda Türkiye'de faaliyet gösteren ticari kuruluşlar ve Türkiye'de yayımlanan matbuatla ilgili ilan ve reklamlara gazetenin her nüshasında rastlamaktayız. Gazetede yer alan bu ilanlar dışında ayrıca Türkiye Turizmi ile ilgili ilan ve reklamlarda bulunmakta olup Irak'dan Türkiye'ye turizm amacıyla seyahatlerin yapıldığı ve teşvik edildiğini de bu reklam ve ilanlardan anlamaktayız. Yeni Irak Gazetesindeki bu tür ilan ve reklamların tamamı gazetenin son sayfasında yer almıştır.

Gazetenin yayın politikalarından en önemlisinin Türkiye ile olan bağların güçlendirilmesi ve kültürel birlikteliğin sıkı bir şekilde gerçekleştirilerek geliştirilmesini amaçladığını, Yeni Irak Gazetesi'nin 4 Şubat 1934 tarihli nüshasında “Okuyucularımıza” başlıklı duyuru niteliğindeki yazıda görmekteyiz. Bu duyuruda gazetenin bir kısmının Latin harfleriyle neşredilme çalışmalarından bahsedilmiş ve Türkiye'den gazete vasıtasıyla okuyucuların Türkçe eserleri temin edebileceğine dair bir bilgilendirme yapılmıştır.

Gazete “bundan evvelki nüshalarımızda gazetemizin bir kısmını Türk harfleriyle neşir ederek sayfelerimizi tevsil karar verdiğimiz yazmıştık. Matbaa tesisatımız henüz ikmal edilmediğinden birkaç nüsha daha aynı şekilde intişar edeceğiz”⁶⁵ diyerek gazetenin bir kısmının Latin harfleriyle neşrinin belli bir süre gecikeceği bildirilmiştir. Daha sonraki nüshalarında gazetenin bu düşüncesini gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

⁶⁴ “Amerikan Bankeri İnsud”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

⁶⁵ “Okuyucularımıza”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 4.

Aynı duyuru yazısında, Yeni Irak Gazetesi idaresi tarafından Irak kültür hayatına katkı sağlamak amacıyla Türkçe eserlerden istifade etmek isteyen Iraklı vatandaşların Türkçe kitab temini için sipariş kabul edildiğini ve Türk kuruluşunun bir buçuk Irak fesle denk geldiği belirtilerek kitap siparişinde bulunmak isteyenlerin gazetenin idare müdürü namına kitap ücretlerinin % 10'nunu peşin göndermeleri gerektiğini bildirmiştir.⁶⁶

Yeni Irak Gazetesi'nin hemen hemen her sayısında, Türkiye'de faaliyet gösteren "Akba kitabevi" adlı ticari kuruluşun reklamını görmekteyiz. 10 Haziran 1934 tarihli gazetenin nüshasındaki ilan şu şekildedir:

*"Ankara Akba kitabevi Türkiye'nin en güvenişli ticaret müesseselerinden biridir. Anka müessesesi Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce kitapları bir hafta zarfında bulunduğunuz mahalle gönderir. Adresi: Ankara Anafartalar Cad. 71-79"*⁶⁷ Türkiye'den kitap siparişi yapmak isteyenler için bir başka reklamı da gazetede şu şekilde yer almıştır.

"Bir Kuruş Bir Buçuk Fels Hesabıyla"

*Türkiye'den kitab getirmek isterseniz kitapları, Türkiye Devlet matbaası, Akba, Akbal kitapevleri vasıtasıyla bizzat tedarik edebileceğiniz gibi her Türk kuruşu bir buçuk fels hesabıyla matbuamız vasıtasıyla da tedarik edebilirsiniz; müracaatleriniz idare müdürümüz namına olmalıdır."*⁶⁸

Türkiye'den kitap temini konusunda yapılan bu reklamların yanında Türkiye'de yayımlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin Fransızca nüshası olan Ankara Gazetesi'nin reklamı yapılmıştır. Reklamda Hakimiyeti Milliye'nin Fransızca nüshası Ankara Gazetesi'nin zengin konular ve değerli yazıları ihtiva ettiğini *Fransızca Ankara'nın sadece Türkiye'de değil, Fransızca bilinen her yerde büyük ilgi ile aranan bir gazete olduğu* vurgulanmıştır.⁶⁹

Yine Türkiye'de yayımlanmakta olan ve mimari ile yapı sanatlarıyla ilgili derginin reklamını da Yeni Irak sütunlarında görmekteyiz. 10 Haziran 1934 tarihli gazetenin nüshasında "Mimar" başlıklı haberle İstanbul'da "Mimar" adı altında, yapı, sanat, şehircilik ve tezyini sanatlar hakkında aylık olarak yayımlanan bu derginin Türkiye'nin en değerli sanat üstadlarının el birliğiyle çıkarmış olduklarını belirten gazete bu derginin Irak'ta sayısının gün geçtikçe artmakta olan ev yapımına yardım edeceği vurgulanarak,

⁶⁶ "Okuyucularımıza", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 4.

⁶⁷ "Akba Kitabevi", *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 4.

⁶⁸ "Bir Kuruş Bir Buçuk Fels Hesabıyla", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 4.

⁶⁹ "Fransızca Ankara", *Yeni Irak Gazetesi*, 16 Haziran 1934, s. 2.

mimari meraklıları ile bütün sanatkarlara bu dergiyi tavsiye ettiklerini görmekteyiz.⁷⁰

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde, “*Güzel Ankara'dan Yeni Bir Manzara*” başlıklı reklam niteliğindeki bir yazıda, Ankara'nın kuşbakışı şeklinde çekilmiş bir resmini de vererek, Iraklı vatandaşların yaz münasebetiyle Türkiye'ye yapacakları seyahatlerde mutlaka “*Gazinin yeni Ankara'sını*” gezmeleri ve görmelerini tavsiye edilmiştir. Haber gazetede şu şekilde yer almıştır:

“*Büyük Millet Meclisi divan-ı Muhasebat, Cumhuriyet merkez bankası, evkaf apartmanı gazi heykeli yeni şehir caddesi (Irak Sefareti, sefaretlerin bulunduğu bu caddededir) İstasyon caddesi bu resimde görülmektedir. Yaz münasebetiyle Türkiye'ye seyahate çıkan Irakla vatandaşların gazinin Yeni Ankara'sını herhalde görmelidir.*”⁷¹

Yine aynı tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde yaz turizmi diyebileceğimiz bir reklam yer almaktadır. Bu reklam ilanında Iraklı vatandaşların İstanbul'un boğazında, Yalova, Bursa ve Uludağ'da güzel bir tatili uygun ve rahat bir ortamda geçirebileceklerini taahhüd edilmektedir. Bu ilan gazetede okuyucunun hissiyatına ve zevkine hitap edecek şekilde verilmiştir.⁷²

B. Dünya ve Irak ile İlgili Gelişmeler ve Yazılar

Yeni Irak Gazetesindeki genel olarak Türkiye dışında, dünya ve Irak Devleti sınırları içerisindeki gelişmelerle ilgili konular olmak üzere iki ana başlık altında toplayabiliriz. Bu iki ana başlık altında da niteliklerine göre siyasi, sosyal, ekonomik, ticari, kültür - sanat – edebiyat, teknoloji, askeri, aktüel (güncel), devletlerarası ilişkiler, meteorolojik gelişmeler ve etkileri, eğitim, tarım, hayvancılık, sağlık gibi konuların gazetede yer almış olduğunu görmekteyiz.

1. Dünya Gelişmeleri İle İlgili Haberler

Yeni Irak Gazetesi'nde, Dünya'daki gelişmelerle ilgili olarak haber ve yorum yazıları geniş yer tutmaktadır. Dünyada siyasi, sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmeler başta olmak üzere birçok konu ile ilgili haber ve yoruma rastlamak mümkündür. Bu haber ve yorumların sayısı 45 tanedir. Bunun 6 tanesi köşe yazısı olup dünyadaki olay, kişi ve gelişmeler hakkındaki fikir ve yorumları içermektedir. Yeni Irak Gazetesi Amerika,

⁷⁰ “Mi'mar”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 4.

⁷¹ “Güzel Ankaradan Yeni Bir Manzara”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 3.

⁷² “Boğazın Şirin Manzaraları”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 4.

İtalya, İngiltere, Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa gazetesinden iktibaslar yapmıştır. Bunun yanında Avrupa'dan gazeteye yazı gönderenlere de rastlamak mümkündür. Ayrıca dünyadaki teknolojik gelişmeler, bilim ve edebiyatla ilgili olarak da yazılar yer almıştır.

Dünya haberleri genellikle “*Muhtelif Dünya Haberleri*”⁷³ başlığıyla okuyucularına sunulmuştur. Siyasi haberler genellikle gazetenin birinci sayfasında yer almıştır. Dünya haberleri gazetenin hemen hemen her sayfasında bulunmaktadır.

Hicaz Krallığı ile Yemen krallığı arasındaki savaş gazetede geniş yer almıştır. Bunun dışında, Mısır ile ilgili birkaç haber bulunmaktadır.

Yeni Irak Gazetesi'nde Müslüman dünyasını uzun süre meşgul eden Hicaz ve Yemen Krallıkları arasındaki savaş ile ilgili bir de makalede yayımlanmıştır. “*Babacan Diyor ki*” imzasıyla “*Arabistan Yarımadasında*” başlığıyla yayımlanan makalede iki hükümet arasındaki bu uyuşmazlığı daha da körükleyenlerin olduğu, burada basının büyük rol oynadığı belirtilmiştir.⁷⁴

2. Irak'ın Siyasi ve Sosyal Gelişmeleri ile İlgili Haber ve Yazılar

Yeni Irak Gazetesi'nde Irak'la ilgili olarak, daha çok devletlerle yapılan siyasi ekonomik ilişkiler yer almıştır. Gazetede, dünya ve Türkiye haberlerinde geniş olarak yer alan siyasi haberler, Irak'la ilgili haberlerde yok denecek kadar azdır.

Irak halkına büyük problemler çıkaran ve Irak hükümeti tarafından zorunlu göçe tabii tutulan Asurilerin tehciri ile ilgili bir haber, Akşam gazetesinden iktibas yapılarak yer almıştır. “*Asurilerin tehciri*” başlıklı haberde Irak'ta halk ile geçinemeyerek devlet içinde devlet vücuda getirmek isteyen Asurilerin Irak'tan tehciri meselesinin henüz bir çözüme kavuşmadığı bildirilerek bu meseleyi incelemekle sorumlu olan Milletler Cemiyeti komitesinin sonunda bunların Brezilya'ya yerleştirilmelerine karar verdiği, Brezilya'da inceleme yaparak Asurilerin yerleştirileceği yerlerin belirlenmeğe çalışıldığını yazmaktadır. Gazete, heyetin verdiği neticelere göre Brezilya'nın güneyindeki Panama taraflarının Asuriler için en uygun yer olduğu fakat Brezilya basınının Asurilerin Brezilya'da kargaşa ve huzursuzluk kaynağı oluşturacağı yönünde şiddetli bir şekilde yayınlarına başladığını bu nedenle Brezilya hükümeti'nin de Asurileri kabul etmek istemediğini bildirmiştir.

⁷³ “Avrupa'da Mühim Hadiseler Hazırlanıyor”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

⁷⁴ “Babacan Diyor ki:Arabistan Yarımadasında ”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 3.

Gazete Brezilya kamuoyu ve hükümetin bu menfi tutumunun değişmesi için Milletler Cemiyetinin büyük bir çaba sarf ettiğini ve bu çabalar sonucu olumlu bir netice alındığı, Brezilya Hükümetinin Asurileri kabul etmeğe razı olduğunu yazmıştır. Asurilerin yerleşebileceği yerin bulunmasından sonra bir başka önemli meselenin de Asurilerin nakledilmesi için gereken masrafların nasıl ve nereden karşılanacağı meselesi olduğunu vurgulayan gazete haberinde Milletler Cemiyeti Meclisi'nin birçok hükümete bu konuda başvurduğunu fakat olumlu bir netice alınmadığını belirtmektedir. Gazete “*Vaktiyle Asurileri silahlayan, onları asker olarak kullanan, velhasıl onların Irak halkı tarafından sevilmemelerini ve istenmemelerini temin eden devlet İngiltere idi. Halbuki İngiltere bile Asurilerin tehciri için henüz bir tedbiatte bulunmadı*” diyerek İngiltere'nin bu projeyi desteklemediği ve Asuri meselesinin yine sonuçsuz kaldığını vurgulamıştır.⁷⁵

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde Irak Meliki Gazi'nin güney illerine ilk inceleme gezisini yapmak üzere Basra'ya hareket edeceğini ve gezi törenin gazetenin yayın tarihinden sonraki pazartesi günü yapılacağı bildirilmiştir.⁷⁶

Irak'ın Londra temsilcisi Cafer Paşa'nın Bağdat'a geldiğine dair haber, gazetenin 4 Şubat 1934 tarihli nüshasında “Cafer Paşa Geldi” başlıklı haberle verilmiştir.⁷⁷

4 Şubat 1934 tarihli haberle, Irak'ta 22 Ocak 1934 tarihinde bir af ilan edildiğini öğrenmekteyiz. Bu afila birlikte Irak hapisanelerindeki mahkûmların sayısında azalma olduğunu bildiren “*Mahbuslar azalıyor*” başlıklı bu haberde mahkûmların sayısının 4763 kişi ve bu miktarın Irak'ta suç oranının günden güne azaldığını gösteren bir istatistik olduğunu belirtmektedir.⁷⁸

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde “*Basralıların Melik Gaziye Hediyesi*” başlıklı haberle Basra Belediyesi tarafından teşkil edilerek Melik Gaziye düğün hediyesi olarak gönderilmesi düşünülen gümüş ve altından üretilmiş hurma ağacının teminine çalışan heyetin kuyumcularla görüşerek kendilerine gösterilen çeşitli tipteki modellerden en iyisini seçtiklerini bildirmektedir.⁷⁹

⁷⁵ “Asurilerin Tehciri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

⁷⁶ “Sefer-i Mâlukane”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

⁷⁷ “Cafer Paşa Geldi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁷⁸ “Mahbuslar Azalıyor” *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁷⁹ “Basralıların Melik Gaziye Hediyesi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 şubat 1934, s. 1.

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde ise “*Tadil Layihası Kabul Edildi*” başlıklı makalede, kanunun mecliste münakaşası esnasında Yasin Hüsnü Paşa ve Şair Reşati beylerin kanunun kabulü aleyhinde söz alarak geri alınmasını talep etmelerine rağmen kanunun aynen kabul edildiği bildirilmektedir.⁸⁰

Sosyal ahengin ve toplumun ahlakının bozulmasına neden olan fuhuşun önüne geçilmesi yönünde yapılan çalışmalarla ilgili bir haberi 8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'ndeki “*Gizli Fuhuşun Önüne Geçilecek*” başlığıyla görmekteyiz. Bu habere göre mecliste Hacı Sabit Sadi Çelebi'nin, âleni fuhşa teşvik eden gizli fuhuşun önüne geçilmesi hakkında söz alarak konuşmuş ve dahiliye veziri tarafından bu gibi olayların önüne geçilmesi için çalışmalar yapılacağı bildirilmiştir.⁸¹

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde Hindistan başta olmak üzere birçok bölgede cemaatı bulunan Bohre Cemaati Lideri Sultan Tarih Saif-ül Bin'in Irak'a gelmesi ile buradaki faaliyetleri ve Bohrelerin kim olduğu ve bu cemaatin akidelerinin neler olduğu hakkında bilgi veren bir haber yer almaktadır.⁸² Gazete de Bohre cemaati hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir.⁸³

Yine aynı tarihli Yeni Irak gazetesinde Bohre cemaati lideri Sultan Tahir Saif-ül Bin ile Yeni Irak gazetesi yazarlarından birinin yaptığı söyleşi yer almıştır. “*Sultan Tarih Saif-ül Bin Hazretleri Bir Muharririmizle Neler Görüştü?*” başlığıyla verilen bu söyleşide yazarın Irak'ta yayımlanan Türkçe Gazete adına kendisini ziyaret ettiğini belirtmesi üzerine Bohre cemaati liderinin yazara karşı büyük iltifatlarla bulunduğunu belirterek, “*Türkçe gazete! Türkçe Gazete!* kelimelerini birkaç defa tekrar ederek arapların içinde bir Türkçe gazetenin bulunmasından büyük bir sevinç duyduklarını beyan ettiğini yazmaktadır. Bohre cemaati liderinin, Türkçe gazeteye olan ilgisi Türk milletinin İslam dünyasındaki itibarının ve Türklere karşı beslenen derin sevgi ve saygının bir sonucudur. Yeni Irak Gazetesi yazarı Bohre Cemaat Lideri olan Sultan Tahir'le Irakla ilgili gözlemleri ve seyahatlerinin programıyla ilgili olarak sohbet ederek, sultanın iltifatlarıyla yanından ayrıldığını bildirmektedir.⁸⁴

⁸⁰ “Tadil Layihası Kabul Edildi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

⁸¹ “Gizli Fuhuşun Önüne Geçilecek”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁸² “Ziyafet-i Moluketine”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 1.

⁸³ “Ziyafet-i Makuketine”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 1-3.

⁸⁴ “Sultan Tahir Saifül bin Hazretleri Bir Muharririmizle Neler Görüştü?”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 1.

3. Irak'ın Eğitim ve Sağlık Alanlarındaki Gelişmeleri ile İlgili Haberler

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde, gece yapılacak eğitim ve öğretimle ilgili bir haber yer almıştır. “*Gecelere Mahsus Mekteb*” başlığıyla yayımlanan bu haberde, eğitiminin gece yapılacağı bir dil okulunun açılmasına Maarif Nezareti tarafından karar verilmiş olduğunu ve bu okulda Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerinin öğretileceği bildirilmiştir.⁸⁵

Yine aynı tarihli gazetede Irak genelinde bir izci töreni düzenleneceğine dair haber yayınlanmıştır. Haberde 1934 yılı içerisinde Maarif Nezareti tarafından genel bir izci topluluğu oluşturulacağı belirtilmiştir.⁸⁶

Yeni Irak gazetesinde Irakla ilgili haberler kısmında sağlık konusunda “*Sıhhiye Tedabiri*” ve “*Tifo Serumı Yapılacak*” başlıklı iki haber olduğunu görmekteyiz.

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde “*Tifo Serumı Yapılacak*” başlıklı haberde Maarif Nezareti'nin, Bağdat şehrindeki resmi okullarda öğrencilere tifo serumunun tatbik edilebileceği haberi verilmiştir.⁸⁷

Yine aynı tarihli gazetenin nüshasında, Bombay ve Karaçi'den Basra'ya gelen vagonlara yönelik sağlık tedbirleriyle ilgili bir haber verilmiştir.⁸⁸

4. Irak Ekonomisi ve Irak'ın Uluslararası İlişkileri ile İlgili Haber ve Yazılar

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde Irak'ta yapılan ziraatla ilgili bir yorum yazısı yer almakta ve hükümetin bu konuyla ilgili yapacağı çalışmalar hakkında fikir ileri sürülmektedir. “*Irak'ın Zirai Kalkınması*” başlıklı bu yorum da ülkenin meseleleri hakkında yüksek bir ilgi ve alaka ile çalışan hükümetin tarım konusunda da aynı hassasiyeti koruyacağını belirterek Irak'ın bir tarım ülkesi olduğunu bu nedenle tarıma büyük önemin verilmesine dikkat çekmiştir. Yorumda 1929 Dünya bunalımından sonra milletlerin büyük çırpınma ve çalışma faaliyetlerinden, Irak'ın alacağı derslerin başında tarımsal faaliyetlere verilecek önem olduğu belirterek Irak'ın en kolay ve ilk olarak istifadesine başvuracağı, faydalanacağı alanın ekincilik olduğu öne sürülmüştür. Ziraatı düşünürken, memleketlerde şahsi mesainin hiçbir öneminin olamayacağı öne sürülmüştür.⁸⁹ Aynı tarihli

⁸⁵ “Gecelere Mahsus Mekteb”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 şubat 1934, s. 1.

⁸⁶ “Umum-i Irak İzçileri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁸⁷ “Tifo Serumı Yapılacak”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁸⁸ “Sıhhiye Tedabiri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁸⁹ “Irakın Zirai Kalkınması”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

nüshasında “*Irak’dan İhraç Edilen Hububat*” başlıklı haberde hububat ihracatı ile ilgili bilgiler yer almıştır.⁹⁰

Irak’ın, Avrupa devletleri ve komşu devletlerle olan ilişkileri ile ekonomi haberlerini de Yeni Irak Gazetesi’nde görmekteyiz.

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Irak Meliki Gazi’nin düğünü sebebiyle yabancı ülkelerden gelen tebrik telgraflar gazetenin birinci sayfasında “*Düğün Münasebetiyle gönderilen Tebrik Telgrafları*” başlıklı haberle verilmiştir.

Gazetede Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in göndermiş olduğu tebrik telgrafi en başta verilerek, telgrafın tam metni de yayımlanmıştır. Buna karşılık olarak da Gazi Melik’in Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği teşekkür telgrafının da tam metni verilerek yayımlanmıştır. Diğer devletlerden ve aşiret (bölge) reislerinden gönderilen telgraflarda yer almıştır. Irak Melikinin düğünü münasebetiyle İngiltere, Fransa, Almanya, cumhurbaşkanları, İbn-i Suud ve yazılmayan birçok paşalardan telgraf gönderildiği haberde bildirilmiştir.⁹¹

13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde Melik Gazi’nin Amman’a ve daha sonra Avrupa’ya yapacağı seyahatle ilgili bir haber yer almıştır.⁹²

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde ise Melik Gazinin Türk elçisi Tahir Lütfü Beyefendi’yi kabul etmesi ile ilgili bir haber yer almaktadır. Fotoğrafta kullanılan bu haber “*Türk Elçisi İtimadnamesini Takdim Etti*” başlığıyla Türk elçisi Tahir Bey’in Melik Gazi’yi ziyaret ederek, itimat evrakını takdim ettiği bildirilmiştir. Tahir Lütfü beyin sekreteri Ruhi Bey’i Melik Gaziye takdim ettiğini ve Irak Melikinin Ruhi Bey’e büyük iltifatlarda bulunduğunu gazetenin haberinden öğrenmekteyiz.⁹³

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde “*Arap Sergisine Gidecek Heyet*” başlıklı haberde basın idaresinin Filistin’de açılacak sergiye Iraklı Gazetecilerden oluşan bir heyet gönderilmesi konusunda bazı resmi dairelerle görüşmekte olduğunu ve bu heyetin iki üyeden oluşacağı bildirilmiştir.⁹⁴

⁹⁰ “Irak’dan İhraç Edilen Hububat”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 2.

⁹¹ “Düğün münasebetiyle Gönderilen Tebrik Telgrafları”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁹² “Melik Ali Hazretlerinin Seyahatleri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 1.

⁹³ “Türk Elçisi İtimadnamesini Takdim Etti”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁹⁴ “Arap Sergisine Gidecek Heyet”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde “İş Bankası” başlıklı haberde, Türkiye Hükümetinin Irak’ta bir İş Bankası kurmayı düşündüğü bildirilmiştir. Haberde, “Türkiye Hükümetinin Irak ile iktisadi ve sosyal münasebetleri geliştirmek amacıyla Belgrad şehrinde Mısırdaki olduğu gibi bir iş bankası şubesi açmayı düşünmektedir. Bu bankayı kurmaktan maksat memleketimiz ile Türkiye arasındaki iktisadi faaliyetleri temin ile müteakıl ticari menfaatler yaratmaktan ibaret olacaktır”⁹⁵ denilmektedir.

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Kahire’de Irak yeni sefiri olan Emir Ziyad’ın göreve başlamak üzere Mayıs ayının ortalarına doğru Kahire’ye hareket edeceğini bildirerek; son gelen haberlere göre Yunanistan’da annesinden kalan emlak dolayısıyla bu seyahatini tehir edeceği ve Emin Ziyad’ın şu anda Atina’da bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁶

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak gazetesinde Suriye, İran, Irak ve Türkiye’yi ilgilendiren bir demiryolu hattı ile ilgili bir haber – yorum yazısı yer almıştır.

“Yeni Bir Şimendüfer Hattı” başlıklı bu haber - yorum yazısını kimin yazdığı belli değildir. İmzasız yayınlanan bu yorumda Suriye ve Irak gazetelerinin İran ve Irak’tan geçecek bir demiryolunun Türkiye tarafından Suriye’ye bağlanması hakkında yazılar yazıldığını belirterek, Akdeniz’den İç Asya’ya uzanan bir demiryolunun, güzergâhında yaşayan milletleri ilgisiz bırakamayacağı belirtilmiştir. Bu demiryolu projesinin İran, Irak Türkiye ve Suriye hükümetleri için kazanç vasıtası olacağı vurgulanmıştır. Yakın doğunun medeni dünya ile irtibatı Asya’dan başlayan uyanış hareketlerinin ilk temellerini kuracağı gibi ekonomik yükseliş, yakında kazançlar sağlayacağını ve Asya’daki genel anlaşma ve tanışma hareketine başlangıç olacak böyle bir teşebbüsü de engelleyecek “bir Türk, bir İranlı ve bir Iraklının” düşünülmeceğini belirtmiştir. Bu teşebbüsün, ekonomik yönü başta olmak üzere siyasi, sosyal, kültürel alanlarda Irak, İran, Suriye ve Türkiye’ye büyük faydaları olacağı düşüncesi vurgulanarak gizli bir gücün bunu engellemeye çalışmasının beyhude olacağı belirtilmiştir. Yorumda, bu temennilerin sonucunda Irak Hükümeti’nin, bu işe yoğun çabayı er geç harcayacağı ve bu teşebbüs için büyük himmetleri olacağını belirtmiştir.⁹⁷

⁹⁵ “İşbankası”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1

⁹⁶ “Emir Ziyad”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 4.

⁹⁷ “Yeni Bir Şimendüfer Hattı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde İngiltere'nin Petrol Şirketinin Irak Hükümetinin gaz hissesine mukabil 190517 İngiliz sterlinini Irak Hükümeti'ne ödediğine dair bir haber yer almıştır.⁹⁸

10 Haziran 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde, yine İngiltere ile yapılan görüşmelerle ilgili bir haber yer almıştır. “*Yeni Bir İttifak*” başlıklı haberde, Irak Hükümeti ile Britanya Hükümeti arasında Dünya Savaşı sırasında ölen askerlerin mezarları ve bazı anıtların inşası hakkında süren haberleşmelerin ilgililer tarafından incelendiği belirtilerek bu konuda yapılacak görüşmelerin, raporların teatisinden sonra yapılacağı bildirilmiştir.⁹⁹

Irak ve Rusya arasında oluşturulacak ticari ilişkiler için İran'daki Rus Ticaret Temsilcinin Bağdat'a gelmesiyle ilgili haber yer almıştır.¹⁰⁰

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesinde “Sanayi-i Mutehassısı” başlıklı haberde Irak'ta sanayinin yükseltilmesi sağlamak üzere Almanya'dan gelen uzmanın Irak'ta ki sanayi kuruluşlarını incelemek üzere Basra'ya gideceği bildirilmiştir.¹⁰¹

Yine aynı tarihli Yeni Irak Gazetesinde Irak'ın Japonya ile olan ticari münasebetleri hakkında bir haber gazetede yer almıştır.¹⁰²

Yeni Irak gazetesi'nde Irak'ın dış ilişkileriyle ilgili verilen haberlere baktığımız zaman bu haberlerin büyük kısmının ekonomik sebeplerle ilişkisi olduğunu görmekteyiz. Bu durum 1932 yılında bağımsızlığını elde etmiş olan Irak'ın ekonomik gelişmesini sağlamak için dış ülkelerden yararlanma yoluna gittiğini göstermesinin yanında ekonomik faaliyet alanlarının da çok kısıtlı olduğunu anlamaktayız.

5. Irak Gündemi ile İlgili Haberler

Yeni Irak Gazetesi'nde Irak'la ilgili haberlerde güncel olarak nitelendirdiğimiz haberler çok kısıtlıdır.

8 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde “*Dicle'de Taşkın*” başlıklı haberde Kuzey illerinde son zamanlarda meydana gelen sellerden dolayı

⁹⁸ “Hükümetin Petrol Hissesi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

⁹⁹ “Yeni Bir İttifak”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 2.

¹⁰⁰ “Rus Ticaret Mümessili”, *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 1.

¹⁰¹ “Sanayi-i Mutehassısı”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

¹⁰² “Irak ve Japonya Ticari Münasebeti”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 1.

Dicle nehrinin 13 kademe yükseldiğini belirterek gazetenin yayımlandığı günden iki gün önce, nehrin 4 kadem daha yükseldiği bildirilmiştir.¹⁰³

Aynı tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde "Acıklı Bir Ölüm" başlıklı haberde, Girgin Belediye mühendisi Mehmed Pertev Beyin yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak genç yaşında öldüğünü bildirerek, gazete ailesine taziyelerini sunmuştur.¹⁰⁴

13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde ise Girgin Kulübünde yeni yönetimin yapılan seçimler sonucunda oluşturulduğunu bildirerek, yönetim kurulu üyelerinin isimlerine ve görevlerine yer verilmiştir.¹⁰⁵

Yeni Irak Gazetesi'nde okuyucuların hoşuna gidecek, onları biraz ciddi meselelerden uzaklaştırarak rahatlamalarını sağlamak amacıyla, günümüzde de her gazetede bulunan bir eğlenceli kısım bulunmaktadır. Bu kısımda ilginç fıkralar yer almaktadır. "Fıkralar" başlığıyla yayımlanan bu eğlenceli kısımları 8 Nisan 1934, 13 Mayıs 1934 ve 10 Haziran 1934 tarihli gazetelerde görmekteyiz.¹⁰⁶

6. İlan ve Reklamlar

Yeni Irak Gazetesi'nde okuyucularına yönelik ilanlar ve duyuruların yapıldığını görmekteyiz. Bunun yanında gazete ile ilgili faaliyet ve aksaklıklarda okuyucuya bildirilmektedir. Tekzip yazılarının da yayınlanmış olduğunu görmekteyiz. Gazetede, genellikle kültürel ilanlar verilmiştir. Ayrıca ölüm, doğum ilanları yanında gazetede açık mektup niteliğinde yazılara da rastlamaktayız.

"İlanlarımızı memleket dahilinde ve haricinde revaçla okunan (yeni Irak) gazetesine vermeniz menfaatiniz içindir"¹⁰⁷ ve ilanlarınızı "Yeni Iraka Veriniz"¹⁰⁸ şeklindeki ilanlar gazetenin her sayısında mutlaka yer aldığını görmekteyiz. Bu ilanlarla Yeni Irak Gazetesi'nin Irak'ta ve Irak dışındaki ülkelerin okuyucularına ulaştığını anlamaktayız. Gazetede bu şekilde okuyucuların ilan vermesini teşvik amacıyla bu özelliğini vurgulamaktadır. Türkiye Haberleri kısmında yer verdiğimiz Akba ve Akbal kitabevlerinin reklamları gazetelerin her sayısında yer almıştır. Bu reklamlarda Türkiye'deki bu kitapevlerinin yapılacak siparişlerle istedikleri kitapların

¹⁰³ "Dicle'de Taşkın", *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 2.

¹⁰⁴ "Acıklı Bir Ölüm", *Yeni Irak Gazetesi*, 15 Mayıs 1934, s. 3.

¹⁰⁵ "Girgin Kulübünde Yeni Heyeti İdare", *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 3.

¹⁰⁶ "Fıkralar", *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 3.

¹⁰⁷ "Yeni Irak", *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 4.

¹⁰⁸ "İlanlarınızı Yeni Iraka Veriniz", *Yeni Irak Gazetesi*, 10 Haziran 1934, s. 4.

hızlı bir şekilde ulaştırılacağı da bildirilmektedir. Bu reklâmdan biri 2 Nisan 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi'nde şu şekilde yer almıştır.

“Akbal Kitaphanesi

*Akbal kitaphanesi, Türkiye’de en tanınmış müessesedir. Bu kitap ve neşriyat müessesesini her Iraklıya tavsiye eder ve mücanen getirecekleri kataloglar mucibince sipariş edecekleri kitapları aşağıda suratle tedarik edebileceklerini teyid ederiz.”*¹⁰⁹

Yine bu türden reklamlardan biri de Irak’ta faaliyet gösteren Gürgün Emniyet Mağazasıyla ilgili olarak yayımlanmıştır.¹¹⁰ Yeni Irak Gazetesi’nde sigara reklamlarına da yer verilmiştir. “*Tabade ve Abud Fabrikasının Tütünü ve sigaralarını her yerde Arayınız*”.¹¹¹

Gazete, gazetecilik alanı dışında kültürel olarak kitap siparişinin yanında yabancı dil kursları da açtığını da vermiş olduğu ilanlarda görmekteyiz. 8 Haziran 1934 ve 13 Mayıs 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde muktedir bir alim tarafından Almanca, İngilizce ve Fransızca derslerinin verileceğini, arzu edenlerin dil kursuna katılma şartlarını gazetenin idaresine müracaat ederek öğrenebilecekleri bildirilmiştir.¹¹² Yine bu lisan dersleriyle ilgili aynı tarihli gazetede, Almanca derslerine başlanacağı ve güçlü bir Alman Profesör tarafından verilecek bu derslere katılma fırsatını kaçırmamalarını okuyucularına belirtilmiştir.¹¹³

Gazetede doğum¹¹⁴ ve ölüm¹¹⁵ haberlerinde yer verilmiştir. Ayrıca kutlama mesajlarına da rastlamaktayız. 4 Şubat 1934 tarihli Yeni Irak Gazetesi’nde Mısır’ın Kahire şehrinde yayın hayatını sürdüren Mühadenet gazetesinin kuruluş yıldönümünü kutlayan tebrik yazısı yayımlanmıştır.¹¹⁶ 13 Mayıs 1934 tarihli gazetede ise icra davası ile ilgili bir ilanda gazetede yerini almıştır.¹¹⁷

¹⁰⁹ “Akbal Kitaphanesi”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 4

¹¹⁰ “Gürgün Emniyet Mağazası”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 4.

¹¹¹ “Tabode ve Abud Fabrikasının Tütünü ve Sigaralarını Her Yerde Arayın!”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 4.

¹¹² “Lisan Dersleri”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 4.

¹¹³ “Almanca Dersler”, *Yeni Irak Gazetesi*, 8 Nisan 1934, s. 3.

¹¹⁴ “Doğum”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

¹¹⁵ “Ölüm”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 3.

¹¹⁶ “Tebrik”, *Yeni Irak Gazetesi*, 4 Şubat 1934, s. 1.

¹¹⁷ “İlan”, *Yeni Irak Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, s. 3

Sonuç

1933 yılında yayın hayatına başlamış olan Yeni Irak Gazetesi vasıtasıyla Irak'ta bulunan Türkler, Türkiye başta olmak üzere dünyada ve çevresinde gelişen olayları yakından takip etmişlerdir. Gazetede dünya haberlerine geniş yer verilmiştir. Dönemin önemli siyasi, sosyal, diplomatik ilişkileriyle ilgili haber ve yorumlarının yanında aktüel ve ilginç haberlerde yer almıştır. Gazetede Avrupa'nın ve Uzakdoğu'nun gergin siyasetini çok net olarak görmekteyiz.

Gazete başta Bağdat olmak üzere Irak sınırları içerisindeki Türklere hitap eden bir gazete hüviyetindedir. Bunun yanında verdiği haberler ve yazılarla, Irak Devletinin sınırları içerisindeki Türk unsuruna hitap eden gazete kimliğinden sıyrılarak, bulunduğu bölgeye şamil, dünya ve çevresindeki olaylara duyarlı, bir gazete hüviyetinde olmaya çalışmıştır. Yeni Irak Gazetesi'nde Irak'la ilgili haberlerde geniş bir yer almıştır. Bunun yanında gazete de Irak siyaseti ile ilgili haberler çok azdır. Gazetede, Dünya, Türkiye ve Irak haberlerine nazaran komşu ülkelerin haberleri çok kısıtlı olarak yer almıştır. Bu anlamda Hicaz ve Yemen Krallıkları arasındaki savaş ve Mısır Devleti dışında pek bir habere yer verilmemiştir.

Yeni Irak Gazetesi'nde yüksek bir Türklük şuuru ile Türkiye sevgi ve saygısının olduğunu sarıh bir şekilde görmekteyiz. Sıkı bir Arap Milliyetçiliği iktidarının başlangıç devresinde, Türk kültürünün Irak'ta bulunan Türkler tarafından yaşatılması ve korunması noktasında önemli bir görev görmüştür. Özellikle kültürün gelişmesi, kök salması ve korunmasının en önemli unsuru olan dil konusunda Yeni Irak Gazetesi'nin yoğun ve özel bir çaba harcadığını görmekteyiz. Osmanlıca yayımlanan gazete belli sütunlarda da latin alfabesini kullanmıştır. Gazetenin bu şekilde bir yayın izlemesinde, Latin alfabesine geçmiş olan Türkiye ile bağlarını güçlendirmek, Irak'taki Türklere bu alfabe ile Türkçe okuma yazmayı öğretmek ve Türkiye'de kültürel gelişmelerden uzak kalmamak amaçlanmıştır. Ayrıca Yeni Irak Gazetesi'nin, Türkiye'de yayınlanan gazete, dergi, kitap vesaire kültürel materyalleri Irak'ta bulunan Türklere temin edilmesinde yardımcı olduğunu da görmekteyiz. Türk kültürüne Irak'lı Arap gençlerinde büyük bir ilgi gösterdiklerini gazetede ki haberlerden anlamaktayız. Bunun yanında Irak'tan Türkiye'ye turist göndermek için gazete sayfalarında sık sık Türkiye ile ilgili ilanlar yer almıştır.

Yeni Irak Gazetesi başta Türkiye olmak üzere, birçok Avrupa ve komşu ülkelerin basın kuruluşlarından iktibaslar yapmıştır. Özellikle Türkiye basını büyük bir bilgi kaynağı teşkil etmiştir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti

Devleti'nin resmi haber kuruluşu olan Anadolu Ajansı'nın vermiş olduğu haberlerde yoğun olarak kullanılmıştır. Türkiye'deki her olumlu gelişmeyi gazetenin sütunlarında görmekteyiz. Gazetede, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapmış olduğu bir uluslararası antlaşmadan tutunda Konya'nın bir köyünde çiftçilere dağıtılan tohumluk haberine kadar her çeşit konu ile alakalı haberlere büyük bir özenle yer verilmiştir. Bu bağlamda sanki Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yayın yapan bir gazete izlenimi vermektedir.

Özellikle Türkiye ile ilgili yazılmış makalelerde, Türkiye'ye olan sevgi ve güveni çok net görmekteyiz. Bunun yanında Türkiye ile Irak Devletleri arasında gelişen ilişkiler de, gazete tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış ve bu ilişkilerin Türk ve Irak devletlerinin geleceğe yönelik birliktelik oluşturmaya vesile olacağı vurgulanmıştır.

Irak tabiiyeti altında bulunan Türklerin başkent Bağdat'ta çıkarmış oldukları bu gazete ile hem Türk kimlik ve kültürünün korunması, gelişmesi ve kendilerinin hamisi gördükleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile olan bağlarını kuvvetlendirmek hem de içinde yaşadıkları toplumda kendilerini kabul ettirerek kimlik ve kültürleri ile yaşama azminde olduklarının canlı bir ifadesidir.

Sonuç olarak, siyasi sınırlar kültür ve ülkü birliğini yok etmeğe muktedir değildir ve Irak'taki Türkler, Türkiye'deki Türklerin bir parçası olduklarının bilincini her zaman diri tutmuşlardır. Siyasetin garip tecellileri millet olma ve başka yerde yaşansa bile ailenin bir parçası olarak yaşama idealini yok edememektedir. Bu gazetede Irak Türklerinin bu halini açıkça görmekteyiz.

EKLER

YENI İPAK
Baghistan
آپریٹو ہائیڈرو پاور پراجیکٹ

پشاور میں ۶۵۰ سیکائی ۶۵۰ فٹ
۷۸۰ فٹ
۶۰ سیکائی ۶۰ فٹ
۳۳ فٹ
دو سو اسی لاکھ روپے

۱۳ مئی ۱۹۶۴ء

نہجی عرواق

شعبہ کتب خانہ قومی قراقرم

کی عراق

مہربان بخت آباد ٹورک جو و عزم غریب
محبت منور مدبری و بان غریب

جلیل معقوب

ادارہ پبلک مکتب و حرکات
قرنہ جامعہ کتب خانہ کمالیہ
لیسٹن پبلشرز آباد ایئر

۱۳ مئی ۱۹۶۴ء

مختلف دنیا خبریں

زائونیت و افریقا

اسپانیا کی گوری، اور پانچ سو سو
تھائیہ اپنا بیلا ملک متعلقہ ایک سب
افریقا میں اسپین کی اور اسپانیا کے
ماتیں و دھرم اور ایک کشتی گورک
میں دھرم

ایرانیت و مادیوں، ایران ملک
گورک و رقیق ایک پیسہ
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق

اسپانیا کے قریب ایرانیت کشتی
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق

ملک علی خضر تلر ینک

پہا ساری

اوتو کیکو کورک یک یک یک
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق

کرکون قلو نڈنہ

کیلیت ایک
کرکون قریب کرکون کرکون
کرکون قریب کرکون کرکون
کرکون قریب کرکون کرکون

عراق تجارت معاہدہ سنگ

عقدی سہایتیہ

عراق کی سہایتیہ
عراق کی سہایتیہ
عراق کی سہایتیہ

برما گزرتی سداھا

برما گزرتی سداھا
برما گزرتی سداھا
برما گزرتی سداھا

ملک علی خضر تلر ینک

پہا ساری

اوتو کیکو کورک یک یک یک
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق
ماتیں و دھرم ایک اسپانیا و رقیق

عراق تجارت معاہدہ سنگ

عقدی سہایتیہ

عراق کی سہایتیہ
عراق کی سہایتیہ
عراق کی سہایتیہ

۱۳ مئی ۱۹۶۴ء

نفسه سی وین قلدرد

یمنی عراق

هر شیندن یمن ایند تورکجه خبر و علم نثره سی
صاحبی مشهور مدبری و باش هروری

جلیل یعقوب
اداره په مائه مکتوب بار و حواله نامه ل نثره
صاحبی نامته اولمیدر
پاشایان بازار اعهده ایند

۱۹۳۴ شباط ۲۸

اداره عمل ینشاد : حیدرغاله جلمی قارشیستده

نومرد ۲۸ - پیل - ۱

پسته سنجیل نومرد سی ۴۲

YENİ İRAK-Turkish Newspaper

کوره شمرطری
نفسه سی وین قلدرد
۶۵۰ فلسدر
۷۵۰ فلسدر
آپره برسته ک و پاشند
املاطرسر پاشته ۳۵ فلسدر
دومل اورمه نثر پاشته
کرم مبله سی

نورک ایلیسی

استادنامه سی تقدم ایندی

امدادنامه سی هم اید نوره ایلیسی
ظاهر طغی پاک انذری

کچین بازار ایرتسی کونی تورک
ایلیسی صابیل طاهر طغی پاک
انذری خضر نوری بر ایل ندمه کونه و رگ
روسی پاک بر لودنی حالده شوک آب
ملک غازی خضر نوری زیارت ایدرک
استاد اورانی تقدم اینشدر
یونن صوکر تورکجه ایلیسی پاک
انذری ملک خضر نوری روسی بکی
تقدم اینشدر . جلاآپ برنجی غازی
مارفند سه کتره ر بکه فرق الماده
انقاده بر لودشدر .

بصره یلیلرک ملک غازی به
هدیه سی
بصره بده سی طرقتن تشکیل
ایدهلرک جلاآپ بدهلر غازی به و کون
هدیه سی اولی اوزره کونده بدهلرک
کوشه آتوندن معمول خرما آفاجیلک
پایلیسی آینه جایشان هیئت خویوچی
اوسطه لیه کورویش و کندیلرینه
کوستربان مختلف پیده کی موده لودن
اک موافق اولانی سچشدر .

تیر پاک
ظاهر ده انتشار ایند (عادات)
و قیتمزک سکونچی پیل دونمی
تیر پاک ایند و اوزون هر لودلر .

دوکوبه مناسبتیور کوندر بلمه
تیر پاک تلغرافلری

آهره : ۹۶ / ایکس کاون / ۹۳۴
جلاآپ بدهلرک و یمن غازی خضر نوری :
رویه مکتوبه کورچی فرق الماده مسره
اکوندم . سعادت جلاآپ بدهلرک دومی
خوسنه کور حله تیر پاک تلغرافلری دومی
ایند . طاری م . کال
رگس جهود غازی مصطفی کال
پاشا خضر نوری
دوکون دولایه تیر پاک تلغرافلری
تکرار ایند و فوات امپاده کیدام هر اولیل
تیر پاک
رویه خضر نوری ایلیسی مناسبتیه برنجی
بر لودن ایلیسی بدهلرک تلغرافلری . تلغرافلری
آهری اری نثره غازی کورچی صیام
اولدیندن بکون بر بجهده بر لودن دولاک
اجاری ایند . اکتا ایندیور .
اکتوره و ایلیا کورقاری ، فرانسه و کالیا
رگس جهود دومی ، مسیه موسیقی ، ملک
این الموده خضر نوری و لغ .

غز نهم کچین تیر پاک تلغرافلری
چین مکه هرور لودن ایند قران
سعادت لقران مکتوب بر لودن و املاط
شاهلای ایند .
چون کال چاق دومی چاق ویشندن
رگس ترقیق عید اکرم
روغزای دومی چاق تلغرافلری
رسم
چلاآپ اکتبه کورقاری . مسود لودن
عشریم تانه تیر پاک و مراه پاشته بدهلرک
وسعت تیر پاک ایلیسی . تیر پاک تلغرافلری
امیدت ایلم .
اولادیدی باحیال . رافه کی برکت ،
دیا حیرت اول . روزانه هر شبات
تشکیل ایدم ده .
فقط ایدم کی ملک حسابیه
قوللند بر لودن . سبب ده کورمک
خلق ایلیسره کورمدهلرکی صیام
علاوه اولدیندن . عراق مستقیم
اکتبهدهلرک ایند کتیر و یلیور .

عراقک زراعی قالدرد سی

ملک ایلیسره کورمدهلرکی
پاکتلرک ایلیسره ملک ایلیسره
بجق قازان برکونکی حکومتک ،
زراعت ساحه منده ده عراق طوبه
اقلن منقینی خزیه ل چاقار اینندن
شبه ایندیور . عراقک ایلیسره
زراعی بر ملک اولدیندن دوشن
تورسک استثنای خصوصیه اک
قیسه فدا کارلر سی صرف ایدمکچک
ساحه ده قیصل عراق طوبه لقران
پاشته بر لودن ایلیسره . دیا بر انک
منزله تلغرافلری ایلیسره ملک دورن
چیرینه و یک دور لودن ایلیسره
نن بر لودن آلایلی . درس خلک
برگونکی و مستقیم و مراه ایلیس
ایلیسره نامته چاق اینندن
قاپیلر زراعتده آرامند . برکون
هر اقلنک لودن و اک اول استقامت
شلی آرایه چاق استقامت . اکتیپک
هملک کورمدهلرکی معلول استفاده
ده صافلاش اولدیندن و تو قیام لودن
کچین : چاق دوشونور صحن زراعت
ملک کورمدهلرکی فردی ساحه ملک هیچ
بر قیصل اولادیندن ده سائلر دن
چاقار مالدیز .
برکون دیا پیاسار نه پندای
و حیوان قیصل دوشورن اسباب
تحلیل ایدم رکن حکومت مظاهر -
تلغرافلری دیا بازارلری نه حاله کتیر
دیکی کور اؤکده طوبه ضر ویدر .
حالبورک عراق سکونچیلر
و چاق دوشورن قدر متعظم
برکون بر لودن نه قدر اوزان
چاقشدر . اک کورمدهلرکی پاشته
تیر پاک تلغرافلری زراعه پاردم ایدیندن

کچین لره مخصوص مکتوب

اکره لیکزه کوره شهر منده ،
تقدیر سی کچیلرک ایلیسره اوزره بر
لسان کچیلرک ایلیسره معارف نظارن
طرقتن غار ویشندر . مکتوبه
اکره لیکزه کور ویدر ، فرانسه
انکلیزه کور ناایله اولی اوزره اوج
لساندر . یزادن مآذون اولان انذری
خارجه تحصیل ایندن کونده بدهلرک
قبول شرط ایلیسره : توری ویشدر
مستقیمه مآذون اولددر . مکتوبه
تأسیس معارف بونه کی بودیه
قورقش و قورقش ایلیسره کورمدهلرکی
ده مآذون لیکزه کور معلول بدهلرک
داخلهده تیبب ایدینشدر .

کوشوم

مطوبع ملایطین ابراهیم حلی
بکک یراکک اولدی دیا بک کشفدر .
نورادک خبر الخلف و اوزون هر
اولیسی جناب المی دن فیلر .

مجبورسلر آزلیور

۲۲ کاون ۹۳۴ ده اعلان ایدین
عفو اراده شغل سکره عراق
حیاهانه لیکه حکومتک مددی
۶۷۹۴ کتیر و مقدار اراده مراه
کونده کور اذالیندن کورمدهلرکی
ایستاقشدر .

ایش باقده سی

استخبار ایندیور نظر تورکجه
مکتوبه عراق بدهلرک ایلیسره
مناسبتلرک ترقیق خصوصیه
شهریزده مصرده اولدیندن کور
باقده سی شمعین آچیندن دوشورنکده
یراقه کی تأسیسده مقصد مکتوب
ایله تورکجه آراسته کی اقتصادی تبادله
سبوت تأمین ایستقانی تجاری منتظر
پار انندن هیات اولانچدر .

جعفر پاشا کلدی

هر اقلن لودره مشعل جعفر پاشا
خضر نوری لودره دن شهریزه تشریف
ایشدر . هر اقله مدت اقلنلرک
نه قدر دوام ایدم کچین شغلک معلوم
تکدر . ایلیسره شامیه لره کوره
پاشا خضر نوری بدهلرک مسموم ایلیسره
دولایه لیکزه شهر منده اوزون بر زمان
قه چاقی سی ویشندر کوندهلرک
پاشا خوش آمدی ایند .

عموم عراق لیزجیلر

بر آراد طوبه لیک
پسته معارف نظارن کورمدهلرکی
ایلیسره طوبه لیک ویرا کورمدهلرکی
عراق لیزجیلرک ایلیسره ایدمکچک .
اجتاج غایتشده و جلاآپ برنجی
غازی خضر نوری حایه لودن اولاد
چقد .
هرور لودن کور ایلیسره تشکیل بر .
نذری ویشادر ایلیسره عیصل تیر پاک
هیئت لیکزه مآذون لیکزه ایدمکچک
بر لودن ایلیسره ایدمکچک
مکتوبه لیکزه ، اوزره ، توری ویدر .
المی لیکزه مکتوبه دومی آهری آتیه لیک
سیور مآذون لیکزه ایدمکچک .
اجتاج قد ایدینن غایه هر اقله
سیور حرکتلرک تقویه ایله عراق
کچیلرک اوده منده طوبه لیکزه
نامی ویدر .

عراق لیزجیلرک ایدیندن

پوسته عراقدن برنجی تشریف آلی
طرقتن مآذون ایدین حیوانت مقداری
۱۹۹۱ طوبه باق اولی و ۱۹۷۷ ویدر
واردات تأمین اینشدر .

يازكلىدى ، صىجاقلار باصدى ، موسىك بو اتشلى كونلرىنى ، طاقلى بوسرىنلىك ايچىندە ،
ذوق ونشئە يله كچىرەرك ايى برصحت قازانمق ايسىرسەكز ، هر حالده توركيانك صيفيه لرينه
كىدىكز !

بوغازك

شیرین منقاره لری

بالوده نك

شفالى جاملری

بروسه نك

ئىليجه لری

اولوده اغلىك

هوادار اوئلاری

سزى ، ممنون ايدەجك قدر كوزل يراردر . اوجوزلق ، مكلميت و قونقورى ده بونلره
علاوه ايتمه ليسكز !
توركيا تورينغ قلوبى سزه هر دورلو تەمىلاتى كوسترمكە - خىردر .

گوزال آنقره دن یکی بر منظره

بویوک ملت مجلسی ، دیوان محاسبات ، جمهوریت مرکز بانکہ سی ، اوقاف آپارتمانی
غازی ھیکلی ، یکی شہر جادہ سی (عراق سفارتی ، سفارتلرک بولندیجی بوجادہ دہدر)
امیناسیون جادہ سی بوسمدہ کورولمکدہ ر ،

پازمناسیونلرک تورکیاہ سیاحتہ چیقان عراقلی وطنداشلر غازیلرک یکی
آنقرہ سی ہر حالہ کورمہ لیدرلر .

Ankara'nın tanıtımı ve yapılacak geziler için reklâm
(Yeni Irak Gazetesi - 10 Haziran 1934, Sayfa: 3)

اقبال کتابخانہ سی

اقبال کتابخانہ سی تورکیاہ الہ
طانتیش بر مؤسسہ در . بو کتاب و نشریات
یوردین ہر عراقلی بہ توصیہ ایدر
و مجازاً کتیرہ چکلری قاتولوقلر موجینجہ
سپارش ایدہ چکلری کتابلری ،
اورادن سرعتلہ تدارک ایدہ بیلہ چکلری
تمہد ایدہرز .

Türkiye'den kitap temini için yapılan reklâm
(Yeni Irak Gazetesi - 10 Haziran 1934, Sayfa: 3)

ULUSLAR ARASI PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE, ULUSAL KÜLTÜRÜN ROLÜ VE KÜLTÜRLER ARASI ETKİLEŞİM

The Roles of National Cultures In International Marketing and Cross-Cultural Interaction

Recep YÜCEL* **Osman DAĞDELEN****

ÖZET

Global ölçekte pazarlama ve üretim süreçlerinin küreselleşmesi, beraberinde bu alanda faaliyet gösteren onbinlerce global pazarlamacı ve iş adamı için kültürel uyum sorununu da gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, kültürün tanımı çeşitli yaklaşımlara göre verilmiş, kaynakları ve belirleyicileri üzerinde durularak karar süreçlerinde kültürel etkenlerin önemi vurgulanmıştır. Aslında, çalışmanın amacı, uluslararası pazarlamacıların, yabancı kültürlerle uyum ve etkileşim süreçlerini kolaylaştırmaktır. Ülkeler arasındaki benzer kültürel değerlerin karşılıklı güven ve işbirliği ortamının hazırlanmasındaki olumlu katkıları ile bunun da ekonomik ve ticari ilişkileri artırabileceği varsayılmıştır. Dış pazarlara açılma yöntemleri ve herbirinin kültürel etkileşim yoğunluğu üzerinde durulmuş, global pazarlamacıların yabancı kültürleri değiştirmedeki rolü vurgulanarak çalışma sonunda, konuyla ilgili araştırmacılar için kültürel analiz formatı ek olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: uluslararası pazarlama, kültürel etkileşim, ulusal kültür.

ABSTRACT

Due to the globalization of markets and production processes, an ever increasing number of marketers and business people have to deal with cultural issues in international marketing. In this article, the culture is defined, its original and determining factors have been reviewed for cultural analysis and decision making in international settings. The purpose of this article is to present some guidelines that can serve as a guide for global marketers in adapting to different national cultures. It is assumed that perceived similarity in cultural values supports the economic and trade relations positively between the countries. Good cultural relations can create the climate of mutual trust and cooperation that causes economic relations. Different ways of entering foreign markets and for each of them the degree of exposure to different cultures are explained and in changing the cultures, the role of global marketers are specified. At the end of the study a guideline for cultural analysis format is attached.

Key words: international marketing, cross-cultural interaction, national culture.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Ün., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İşletme Böl./Kırıkkale

** Dr., Araştırmacı-Yazar

1. GİRİŞ

1990'lı yıllardan itibaren dünyada komünizmin kalesi sayılan SSCB'nin siyasi sisteminin çökmesi, iletişim, ulaşım ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, GATT, WTO, ve IMF gibi uluslar arası kuruluşların küresel serbest ticaret önündeki engelleri aşılmasında gösterdikleri çabalar sonucunda, dünya ekonomisinde globalleşmenin etkileri her alanda yoğun olarak görülmeye başlanmıştır.

1975'li yıllarda dünya ticaret hacmi 700 milyar dolar düzeyinde iken, 2000 yılında 2.1 trilyon dolara, uluslar arası doğrudan yatırımların ise yıllık 2.5 milyar dolardan 1.3 trilyon düzeyine çıkması, uluslar arası ekonomik ve ticari ilişkilerin ne kadar arttığının en açık kanıtıdır.¹

Dünyadaki gelişmelerden ülkemiz de payını almıştır. Örneğin, daha 1980'li yıllarda 8-10 milyar dolar civarındaki toplam dış ticaret hacmimiz, küreselleşmenin kaçınılmaz bir olgu olduğundan hareketle dünya ekonomisiyle uyum ve entegrasyon sonucunda toplam dış ticaret hacmimiz 2005 yılı sonu itibarıyla 180 milyar dolarlara ulaşarak bu alanda 30 yılda yaklaşık 20 kat büyüme göstermiştir. Bu toplam hacmin yaklaşık 70 milyar dolarlık kısmı ihracatın, geriye kalan 110 milyar dolarlık kısmı ise ithalatın katkılarıyla sağlanmıştır.²

Ülkemizin dış ticaret hacmindeki artışın ne kadar sağlıklı olduğu elbette tartışılabilir. Fakat ülkemiz aleyhine büyüyen bu dengesizliğin düzeltilmesi için İran, Kuzey Kore ve Küba gibi dünya pazarlarından soyutlanma yerine, akılcı politikalarla küreselleşmeden refah ve mutluluğunu sağlamanın sürekli arayışı içinde olmalı ve bu ulusal politika haline getirilmelidir. Küreselleşme veya diğer bir deyimle globalleşmeyi, ulusal egemenlikten verilen taviz olarak değil ama ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve sorumluluklar getiren bir olgu olarak görmek daha isabetli olacaktır.

1980'li yıllarda ülkemize döviz kazandıran kalemler; geleneksel tarım ürünleri olan kuru üzüm, fındık, tütün, incir, maden cevherleri, küçük çaplı müteahhitlik hizmetleri ve işçi dövizlerinden oluşmakta iken, bugün ağırlık sanayi ürünlerinde olmak üzere hemen hemen tüm dünya ülkeleri ile mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı, müteahhitlik ve mühendislik hizmetleri, bilgi ve

¹ Birleşmiş Milletler, *Dünya Yatırım Raporu*, New York – Cenova: BM, 2001: *Dünya Ticaret Örgütü (WTO)*, 2002, *Yıllık Raporu*, Cenova: DTÖ, Mayıs, 2002.

² <http://www.dpt.gov.tr/ab/kep/2005>.

teknoloji transferi, doğrudan yatırım ve portföy yatırımları gibi karşılıklı ekonomik faaliyetlerin çeşit ve derinliği artmıştır.

Ulusal ölçekte pazarlama, kıt kaynakların oluşturduğu ülke üretim potansiyelinin halkın tüketim tercihleri doğrultusunda kullanımını sağlayarak ulusal refahın optimize edilmesini gerçekleştiren bir katalizör ve temel kolaylaştırıcı fonksiyondur. Uluslararası pazarlama ile ekonomideki mutlak ve göreceli üstünlükler yasası gereğince, ülkelerin sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğe sahip oldukları mal ve hizmet üretim alanlarında öncelikle ulusal gereksinimleri karşılayıp ihtiyaç fazlası ürün ve hizmetleri de diğer ülkelerden benzer alanlarda rekabetçi avantaja sahip olamayan ülkelere transfer edilmesi sonucu, dünyada ki toplumların refah düzeyi pozitif yönde bir artış göstermektedir.

İşletmelerin faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için pazar odaklı çalışmaları esastır. Bu yönden, ulusal pazarlama faaliyetleri ile uluslararası pazarlama faaliyetleri arasında bazı istisnalar dışında büyük benzerlikler vardır. En önemli istisna ise uluslararası kültürel farklılıkların aşılması olarak kendini göstermesidir.

Ülkemizdeki işletmelerinin dış pazarlara açılırken karşılaştıkları kültürel farklılıklar, zaman zaman, özellikle de yoğun rekabetin yaşandığı günümüz global pazar koşullarında esaslı bir sorun olarak ortaya çıksa da, daralan pazarlar, firmaların kültüre duyarlı ve yabancı kültürlerle dirençli olan bu pazarları tamamen ihmal etme lüksünü ortadan kaldırmaktadır.³

Bu çalışmada, belli bir stratejiyle farklı bir ülkede başarılı olan bir işletmenin, kültür farkı nedeniyle aynı şekilde başarılı olamayacağı varsayımından hareketle, değişik kültürlerde başarıyı yakalamak için pragmatik ve pratik yaklaşımlar üzerinde durularak, uluslararası çalışmak isteyen Türk girişimcinin kültürel duyarlılık konusunda bilgilendirilmesi hedeflenmiştir.

2. ULUSLAR ARASI PAZARLAMA UYGULAMALARI

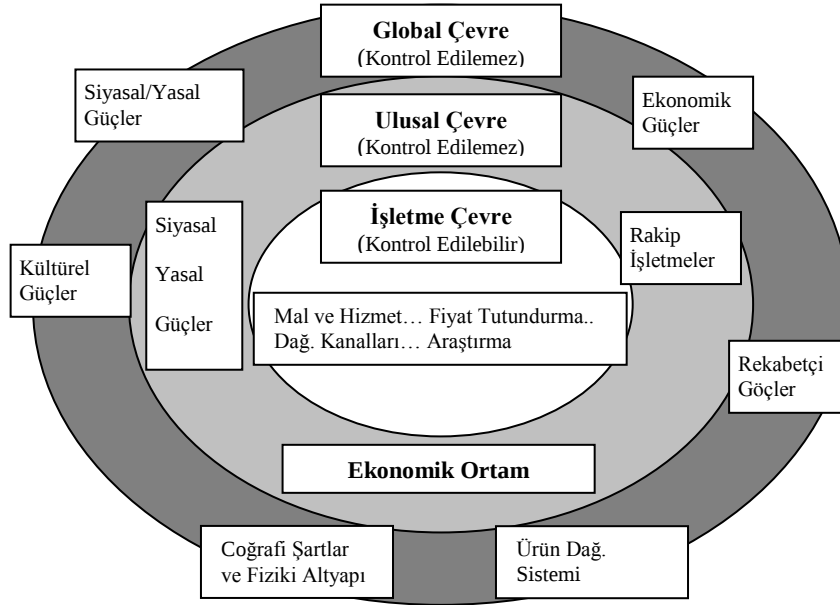
‘Uluslararası pazarlama’, bir ülkedeki işletmenin, kar elde etmek için mal veya hizmetlerini birden fazla ülkedeki tüketicilere ulaştırmak amacıyla yürüttüğü pazarlama karması faaliyetlerinin tümüne denir.⁴ Bu faaliyetler,

³ Erem,Tunç v.d., Global Pazarlarda Pazarlama Stratejilerinin Tasarım ve Uygulamasında Kültürel Etkileşimin Rolü, http://www.econturk.org/turkiye_ekonomisi/deniz4, 10 Şubat 2006.

⁴ Cateora, P.R., ve J. L. Graham, *International Marketing*, 12.Edition, New York, Mc Graw Hill/Irwin, 2005, s. 9.

mal ve hizmetlerin planlanması, fiyatlandırma, reklam ve tutundurma çabaları ile ürünün üreticiden son tüketiciye uygun akışının sağlanmasıdır. Aslında, ulusal ve uluslar arası pazarlama konseptleri, işlemleri ve prensipleri esasta benzerdir. Fakat coğrafi uygulama alanı ve sosyo-kültürel boyut tamamen farklıdır. Bu durum, çok karmaşık sorunları da beraberinde getirmektedir.

Uluslar arası pazarlama personeli, ‘pazarlama planlaması’ çalışmalarında kontrol edilebilir ve edilemez tüm çevresel faktörleri daima göz önünde bulundurmalarıdır.⁵

Şekil-1: Ulusal ve Uluslar arası Pazarlamada Pazarlama Karmaşı ve Çevresel Etmenler.

Şekil-1’de görüldüğü gibi, çevresel faktörleri içten içe daireler şeklinde düşündüğümüzde: en içte işletmenin kendisi tarafından kontrol edilebilen faktörlerin oluşturduğu pazarlama karmaşı veya pazarlama karar alanı gösterilebilir. İkinci dairede, uluslar arası pazarlama faaliyetleri üzerinde etkisi olan ulusal çevre koşulları kapsamında ekonomik ortam, siyasal/yasal güçler, ve rakip işletmeler sayılabilir. En dışta ise hedef pazar için kontrol edilemeyen çevre faktörleri; ekonomik güçler, siyasal/yasal güçler, rekabetçi

⁵ a.g.e., s. 10.

güçler, ürün dağıtım sistemleri, coğrafi şartlar ve fiziki altyapı ile kültürel güçler yer alır. Bunlar, uluslar arası pazarlama personelinin etkileşimde bulunduğu faktörlerdir.

Uluslar arası pazarlarda faaliyet yapmak isteyen bir işletme için her bir hedef pazar, kontrol edilemeyen faktörleri içeren ayrı bir sorun olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bir işletmenin farklı ülkelerde uluslar arası faaliyetler yapması, sorunları ne kadar artabileceği kolayca tahmin edilebilir.

Bu çalışmada, kontrol edilemeyen dış çevresel faktörlerden kültürel güçler üzerinde durulacaktır. Bu yüzden çalışma, temel olarak uluslar arası pazarlarda düzenli olarak faaliyet göstermek isteyen işletmeleri yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği gibi uluslar arası pazarlarda etkinlik ve yoğunlaşma düzeyleri çeşitlilik göstermektedir. Bu aşamalar:

a. Dolaylı Dış Pazarlama

Bu tür pazarlamada, işletme dış ülkelerdeki her hangi bir hedef pazardaki müşterilere yönelik bilinçli pazarlama faaliyetlerinde bulunmaz. İşletmeden bağımsız olarak, dış ticaret firmaları veya tüccarlar kendi inisiyatifleriyle ürünlerini dış pazarlara satışlarında, o işletme için dolaylı dış pazarlama gerçekleştirmiş olur.

b. Ara Sıra Gerçekleştirilen Dış Pazarlama

Geçici olarak ülke talebini aşan üretim fazlası ürünlerin, yurt dışında pazarlanması için bir işletmenin kendi inisiyatifiyle başvurduğu bir yöntemdir. Böyle işletmelerde, örgüt yapısında veya üretim hatlarında dış pazarlara yönelik önemli değişikliklere gidilmez.

c. Düzenli Dış Pazarlama

Bu tür pazarlamada işletmeler, dış pazarlama için sürekli olarak mevcut toplam üretim potansiyellerinin belli bir kısmını, ülke dışındaki müşterilerine tahsis ederler. İşletme, dış ticaret firma veya temsilcilerini devamlı olarak istihdam eder. Ürünler, dış pazarların istekleri doğrultusunda değiştirilerek yabancı kültürlerle uyumlu hale getirilir.

ç. Uluslar Arası Pazarlama

Bu tür pazarlamada işletmeler, tüm faaliyetleriyle dış pazarlara kararlı ve sürekli bir şekilde angaje olmuşlardır. Bu durum sadece dışarıda ürünün pazarlanmasını değil üretim süreçlerini de kapsamaktadır. Bu işletmeler, uluslar arası ve çok uluslu işletme olarak isimlendirilmektedir.

d. Küresel Pazarlama

Bu tür pazarlamada işletmeler, ulusal pazar da dahil olmak üzere tüm dünyayı tek bir hedef pazar olarak kabul ederler. Böylece, pazar bölümlenmesi kararları, ulusal sınırlar içinde yoğunlaşmadan çok global ölçekte gelir düzeyleri, tüketim kalıplar ve diğer pazar bölümlenme kriterleri göz önüne alınarak gerçekleştirilir⁶.

3. KÜLTÜRÜN TANIMI VE KAPSAMI

Bu olguyu daha iyi anlamak için bir ülkenin coğrafi yapısı ile tarihinin önemli olaylarına bakılması gerekir. Bu konuda, tüketici davranışlarını belirleyen toplumsal yaşam biçimleri, ulusların yüzyıllar boyu süren komşuluk ilişkileri ve global egemen güçlerle ilişkilerin biçim ve yoğunluğu önemli bir rol oynar. Kültür oluşumu hakkında; 1948 yılında Filistin’de kurulan İsrail Devletinin bugüne kadar komşularıyla genel olarak çatışma ve savaş halinde olması, İsrail ulus kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir etken olduğu bir örnek olarak verilebilir.⁷

Engel, Blackwell ve Miniard’a göre ‘kültür’, toplumun bir üyesi olarak bireyin çevresiyle iletişim kurmasına, belirli davranışları sergilemesine, çevresinde cereyan eden olayları belirli düşünce kalıpları yardımıyla yorumlayıp değerlendirmesine yardımcı olan değerler, fikirler ve semboller dizisidir.⁸ Ömer B. Tek, kültürü, ‘insanların yarattığı değer sisteminin ahlak, sanat, sembol, inanç, gelenek ve göreneklerin karışımı’ olarak tanımlamaktadır.⁹

Kültür, toplumların yaşam biçimlerini şekillendirir. Uygulamada kültür, sorunları çözmede toplumlara göre değişim gösteren çözüm önerileri üretir. Kronik baş ağrısı çeken hastaların, batı kültüründe ilaçlarla tedaviye karşın, doğu kültüründe ise akupunktur, psiko-terapi, yoga ve masaj-terapi gibi yöntemlerle tedavi edilmesi konuya bir örnek olarak verilebilir.

Kültür, uygarlıkların yaratılması, geliştirilmesi ve yeniden şekillendirilmesinde insan zekası tarafından üretilen her türlü düşüncenin ürünüdür. Örneğin, 100 katlı çok görkemli ve konforlu bir gökdelenin

⁶ Hofstede, F., T., et al., “International Market Segmentation Based on Consumer – Product Relations”, *Journal of Marketing Research*, February, 1999, ss. 1-17.

⁷ Gilland, B.; “Zionism, Israel and the Arabs”, *Contemporary Review*, January, 2003, s. 27.

⁸ Engel, J.; Blackwell, R. And Miniard, P., *Consumer Behavior*, The Dryden Press International, s. 63.

⁹ Tek, Ö.B., *Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*, Geliştirilmiş 7. Baskı, İzmir, 1997, s.198 .

yapılması için gerekli olan mimari stil, mühendislik uygulamaları, malzeme bilimi, binanın işletilme yöntemleri, depreme dayanıklılığı, çevreyle uyumu ve konforunun tasarımı kültür öğelerini içermektedir. Öte yandan kültür, bilgi birikimi, inançlar, sanat, ahlak, hukuk, gelenek-görenek ve toplumun bir üyesi olması nedeniyle, bireyler tarafından kazanılan her türlü yetenek ve alışkanlıklardır. Nitekim Hollandalı araştırmacı ve bilim adamı¹⁰ kültürü, ‘insan beyninin yazılım programı’ olarak değerlendirmekte ve insanların nasıl düşünüp davranacağına rehberlik ettiğini ifade etmektedir. Hatta uluslar arası pazarlama çalışanlarına farklı kültürlerin etkisini göstermek için¹¹ kültür, içerisine girmek isterken başımızı fena halde çarptığımız görünmez duvarlara benzetilmektedir.

Kültüre yönelik tam bir tanım birliğine varılamamış olmasına karşın, antropologlar, sosyologlar ve sosyal bilimciler yeterince araştırma ve inceleme yapmış kültürün orijini, öğeleri ve sonuçları üzerine çok fazla eserler yazmışlardır.

A. Kültür Öğeleri

Uluslar arası pazarlama yapan işletme personeli, sadece kültürler arası farkları anlama düzeyinde kavramamalı, aynı zamanda bunların nedenlerini de araştırmalıdır. Şekil-2’de görüldüğü gibi, uluslar arası pazarlama faaliyetleri iki taraflı bir değişim süreci olup hedef pazardaki yerli kültüre uyum yanında, zamanla o kültürün evrensel kültüre yaklaşım yönünde geliştirilmesi de mümkün olabilmektedir. Bunun için, coğrafya, tarih, evrensel kültür, bilim ve teknolojinin tüm sistemler üzerindeki etkisi ile din, siyaset, dil, eğitim ve ekonomik sistemlerin kültürel normlar ve değer sistemleri üzerindeki etkilerinin şekillendirdiği tüketici karar ve davranışları oluşum süreci uluslar arası pazarlamacıları yakından ilgilendirmektedir.

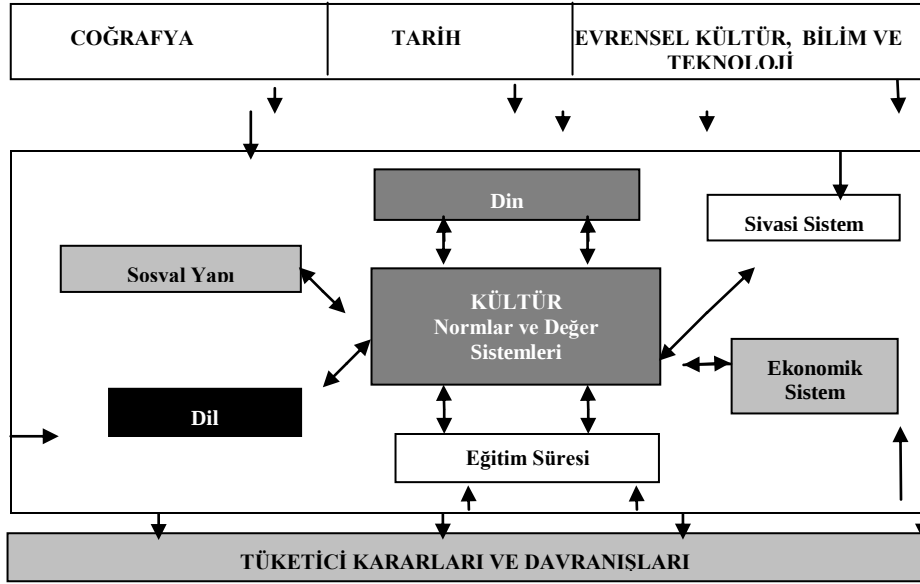
Başka bir ifade ile kültür; nesilden nesile aktarılan, bir toplumun bireyleri tarafından öğrenilip paylaşılan tüm değerler, ritüeller, semboller, inançlar ve düşünce sistemleridir.¹² İnsanlar öğrenme ve uyum mekanizmaları sayesinde çevrelerindeki yeniliklere ve değişime ayak uydurabilirler. Bireyler kültürü aile, dini kurumlar, okullar, görsel ve yazılı basın, kamu ve özel sektör kuruluşları gibi sosyal kurumlardan sosyalleşme yoluyla öğrenirler. Bireyler, kültürü rol modellemesi ve akranlarını taklit ederek pekiştirebilirler. Sonuçta bireyler tüketim tercihlerini, kültürlerine

¹⁰ Hofstede, Geert, *Culture’s Consequences*,” 2. Baskı, Thousand Oaks, CA: Sage, 2001, ss. 103-109.

¹¹ Hall, E.T., *The Silent Language*, Newyork: Doubleday, 1959, s. 26.

¹² Herskovitz, M., *Man and His Works*, Newyork: Alfred A. Knopf, 1952, s. 634.

dayanan bilgi birikimini uygulama alanına koyarak gerçekleştirirler. Kültür öğelerini daha yakından incelendiğinde:

Şekil – 2: Kültürün Orijini, Ana Kaynakları ve Belirleyicileri.

Değerler

Değerler, toplumun neyin iyi, neyin doğru, güzel ve arzulanabilir olduğu hakkındaki soyut fikirleridir.¹³ Başka bir ifadeyle değerler, nelerin nasıl olması gerektiği konusunda toplulukça paylaşılan varsayımlardır. Bu çalışmada, sık sık kullanılan toplum sözcüğüyle, ortak değerler ve normlar sistemine sahip insan toplulukları anlaşılmalıdır. Bu insan topluluğu, etnik bir topluluk, bir ülke veya daha fazla ülke halkları olabilir. Örneğin, Irak çok kültürlü bir ülke olmasına karşın, Arap Kültürü 10'dan fazla ülkede egemen bir ortak kültür konumundadır.

(2) Normlar

Normlar, hangi özel durumlarda nasıl davranılması gerektiğini gösteren kurallar ve davranış kalıplarıdır. Değerler bir kültürün temel taşları olarak

¹³ Mead, R., *International Management: Cross – Cultural Dimensions*, Oxford: Blackwell Business, 1994, s. 7.

kabul edilirse, normları da o temeller üzerine inşa edilen yapılara benzetilebilir.

Normlar iki alt başlık altında incelenebilir. Bunlardan birincisi, günlük yaşamda sık sık karşılaşılan ve rutin olarak yapılan davranış biçimleridir. Örneğin, günde üç öğün yemek yeme, yemekten önce dua etme, erken yatıp erken kalkma, toplantı ve törenlere zamanında katılma, bayramlarda akraba ve komşuları ziyaret etme bu kapsamda sayılabilir.

İkincisi ise toplumun ve sosyal yaşamın etkin olarak sürdürülmesinde daha yaşamsal bir öneme sahiptirler. Bunlar toplumun etik değerleriyle yakından ilgili olup hırsızlığa, aile içi tacize, hilekarlığa, aldatmaya ve yalancılığa karşı itham ve suçlamaları kapsarlar. Birçok ülkede toplumsal etik kuralları yasalaşarak sosyal yaptırım yanında yasal yaptırım gücüne de kavuşurlar. Örneğin, alkollü olarak Türkiye’de sokakta dolaşmanın yaptırımı, sadece sosyal müeyyide olup kişiyi ayıplamak, hafife almak ve gerekiyorsa sosyal ilişkilerin kesilmesidir. Ancak, Suudi Arabistan’da alkol alan kişiye sosyal müeyyide yanında, hapis cezası da verilmektedir.

(3) Ritüeller, Semboller, İnançlar ve Düşünce Sistemleri

Ritüeller, bireyler tarafından toplumla etkileşim sonucu öğrenilen davranış kalıplarıdır. Evlilik ve cenaze törenleri örnek verilebilir. Her yıl Müslümanların Kabe’yi ziyaretleri, yeryüzünde en geniş katılımlı ritüel olarak değerlendirilir.

Semboller; kültürün iletişimde kullandığı sesli ve sessiz iletişim ve estetik değerler olup sanat, folklor, müzik, tiyatro ve dans gibi olguları kapsar. İnançlar; batıl inançlar, büyü, efsaneler, hayaletlere inanma, tanrı inancı, ahlaki değerlere inanma ve toplumları manevi açıdan birleştirmeye yarayan araçlardır.¹⁴

Düşünce sistemlerinde kültür farklılıklarının önemli rolleri vardır. Bugün yer yüzünde Doğu ve Batı tarzı iki temel düşünme sistemi vardır. Batı tarzı düşünme, Aristo mantığına dayanır ki, sebep-sonuç ilişkileri, somut bulgular ile tümevarım ve tümdengelim karar yöntemlerinin kullanıldığı nesnel maddeci bir yaklaşımdır.

Doğu tarzı ise, genelde Konfüçyus inanç sisteminden etkilenmiş olup, sadece tablonun görünen ön yüzüyle yetinmeyip, tümü hakkında genelde sezgilerin ve özneliliğin önem kazandığı düşünce sistemleridir. Uluslar arası pazarlamada, özellikle ürün tutundurma çabalarında ve reklâmlarda bu

¹⁴ Cateora ve.Graham, *a.g.e.*, s. 108.

durum göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; Çin'deki reklâmlarda, malın görünen özellikleri yanında, görünmeyen özellikleri de yorumlanarak ürünün yaratabileceği ilave yararlar üzerinde durulduğu ve bunun reklamın etkinliğini artıracak değerlendirilmektedir.

B. Kültürün Ana Kaynakları

Ulusal bir kültürün veya uluslar üstü siyasi ve ekonomik birliklerin ortak kültürlerinin yaratılmasında şekil-2'de görüldüğü gibi, coğrafi ve tarihi faktörler ile evrensel kültür, bilim ve teknolojinin etkileri yadsınamaz. Bu temel faktörler diğer kültür belirleyicilerinin (dil, din, ekonomi-politik vb.) tümüne etki eder. Bunları ulus devletlerin doğrudan kontrol edemediği faktörler olarak değerlendirmek daha uygundur.

(1) Coğrafi Faktörler

Uluslar arası pazarlamada, bu faktörlerin tüketici tercihleri üzerindeki belirleyici etkisi birçok bilimsel çalışmayla da kanıtlanmıştır.

Coğrafya; iklim, ülkenin topoğrafik yapısı, bitki örtüsü, evcil ve yabani hayvan çeşitliliğini kapsar ki bu faktörler tarihi, teknolojiyi, ekonomiyi ve sosyal kurumları ve sonuçta düşünme biçimlerini etkilemiştir.¹⁵ Tüketicilerin kutuplarda ne tür giysileri tercih edebilecekleri üzerinde iklim koşullarının en önemli faktör olduğu kolayca tahmin edilmektedir. Yapılan bir çalışmada, ülkelerin dünya coğrafyasında bulundukları enlem derecesi ile gayri safi yurtiçi hasılatları arasında çok sıkı bir korelasyonun bulunması, coğrafi faktörlerin önemini ortaya koymaktadır.¹⁶ Şekil-2'de, coğrafi faktörlerin kültürü belirleyen tüm faktörlerin oluşturduğu küme üzerindeki doğrudan etkisi oklarla gösterilmiştir.

(2) Tarihsel Gelişmeler

Tarih, ulusların ortak değer yargılarının yaratılmasında rol oynayan önemli etmenlerden biridir. Tarihi olayların daima ulusların kendi bakış açıları ve yanlı olarak değerlendirilmesi tüm dünyada oldukça yaygındır. Tarih subjektiftir. Aynı tarihi olayın farklı ülke tarihçileri tarafından, kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarını en çok destekler şekilde kayıtlara geçirilmesinde herhangi bir çelişki yoktur.¹⁷

¹⁵ Nisbett, R. E. *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why*, Newyork: Free Press, 2003.

¹⁶ Parker, P. *Physioeconomics*, Cambridge, MA: MIT Press, 2000

¹⁷ Gillfogg, Dan; "Everybody's Watching, but Different Channels", *U.S. News and World Report*, 7 Nisan 2003, s. 50

Tarih, bir toplumun geçmişinden geleceğine ışık tuttuğuna, komşularıyla ilişkilerini, uygarlık yolundaki aşamaları, hangi ulusa mesafeli ya da daha yakın durması gerektiği konusunda ortak karar oluşturulmasına veri sağlar. Bugün bile Yahudilerin, Almanlara düşmanlığı, Yunan ve Rumların tarihi Türk düşmanlığı, İrlandalıların İngilizlere karşı tutum ve davranışlarının, ilgili ülkelerin tarihi derinliklere inilmeden anlaşılması zordur.

Tarihin derinliklerinde bile olsa, ülkeler arasında dostluk ilişkilerinin yaşanmış olması uluslar arası pazarlama faaliyetlerinde rahatlıkla kullanılabilecek bir temadır. Örneğin, Türk askerinin BM şemsiyesi altında 1950-51 yıllarında Kore’de savaşmış olması, Kore halkının hala Türklere sempati ile bakmalarına sebep olmaktadır. Bu yakınlaşmanın zaman zaman ticari ve ekonomik ilişkilere yansıdığı görülmektedir.

(3) Evrensel Kültür, Bilim ve Teknoloji

Tarih öncesinden günümüze kadar olan savaşların, ülkelerarası ilişkilerde çok önemli bir yeri vardır. Savaşlar sayesinde, büyük imparatorluklar ve siyasi birlikler kurulmuş, kazanan devletler yenilen devletlere kendi kültürlerini bir yaşam biçimi olarak dayatmışlardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonucunda oluşturulan Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı, batı kültürü temelinde evrensel bir kültür oluşturma yolunda ciddi çabalar harcamışlardır.

1990’lardan itibaren küreselleşmenin yoğunluk kazanmasıyla uluslar arası ilişkilerde devrim yaşanmış, evrensel kültür öğeleri, bilimsel icat ve yenilikler tüm insanlığın ortak değerleri olarak ulusal kültürler üzerinde büyük etkiler yaratmaya başlamıştır. Şöyle ki, en yeni otomobil modellerinin dünyanın değişik bölgelerindeki etkin pazarlarda aynı anda satışa sunulabilmesi, vizyona yeni girecek bir sinema filminin aynı gün tüm dünya sinemalarında gösterilebilmesi, globalleşmenin etkinliği yanında, evrensel kültür öğelerinin kabul oranının da arttığını gösteren olaylar olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri, küreselleşmenin de etkisiyle, dünya uluslarının çoğunda öne çıkan standart kültür değerleri olarak kabul edilmektedir. Günden güne internet, iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesiyle evrensel kültür öğelerinin uluslarca kabul süreci hızlanmakta, uluslar birbirlerini tanıdıkça aralarındaki ekonomik ve ticari ilişkiler de artmakta ve sonuçta uluslar arası pazarlama faaliyetleri de bu süreçten olumlu yönde etkilenmektedir.

C. Ulusal Kültürün Belirleyicileri

(1) Sosyal Yapı

Bu yapı, toplumun birey temelinde mi ya da grup temelinde mi oluştuğuna göre farklılık gösterir. Batı kültürünün benimsendiği toplumlarda temel sosyal birim birey iken, doğu kültüründe gruplar ön plandadır. Grupların ön planda olduğu kültürlerde, toplumda sosyal katmanlar oluşturulur. Sosyal katmanlar, hiyerarşik sosyal kategoriler olup sıklıkla aile geçmişi, mesleği ve gelir düzeylerini esas alabilmektedir.

Hindistan'da aile bağlarını esas alan kast sistemi geçerlidir. Orada sınıfların daha ayrıcalıklı ve yüksek statülü olmaları kalıtsal olarak kazanılmaktadır. Örneğin, Ortaçağ Avrupa'sında da toplum belli sınıflardan oluşurdu ki bunlar: köleler, köylüler, burjuva sınıfı, askerler, din adamları ve asillerdir. Günümüzde, sınıflar arası hareketlilik ve sınıf atlama Avrupa'da daha kolay iken, kast grupları arasındaki ilişkiler kısıtlanmış ve evlilikler ancak bireyin kendi statü grubu içinde olmak zorundadır.¹⁸

(2) Din ve Ahlak Sistemleri

Din, yüce ve kutsal alemle ilgili olarak toplumca paylaşılan ortak inanç ve ibadet sistemi olarak tanımlanabilir.¹⁹ Ahlak sistemleri ise neyin uygun tutum ve davranış olduğu hakkındaki kültürel inançlardır. Yeryüzündeki ahlak sistemlerinin büyük çoğunluğu, dinlerin bir türevi olarak değerlendirilmektedir.²⁰

Bugün için yeryüzünde 1.7 milyar Hristiyan, 1 milyar Müslüman, 16 milyon Yahudi, 750 milyon Hindu, ve 350 milyon Budist yaşamaktadır. Dünya nüfusunun yarıya yakınının ise bir dini inancı olmayıp, kendilerine has ahlaki sistemleri vardır.

Dini inançlar ve pratiğinin, ulusal kültürlerin şekillenmesinde en önemli rolü oynadığı değerlendirilmektedir. Dinlerin ekonomik ilişkiler üzerine de doğrudan etkileri vardır. Alman Sosyologu M. Weber'e göre Hristiyanlığın bir kolu olan Protestanlık mezhebinin ilkeleri ile kapitalizmin prensipleri arasında güçlü bir ilişki vardır.²¹ Protestan etiği, Allah için çok çalışmak ve servet sahibi olarak refah içinde yaşamayı fakat aynı zamanda israftan kaçınarak tutumlu olmayı ve aşağılık dünya zevklerinden uzak durmayı

¹⁸ <http://www.bradley.edu/soc/classes/>.

¹⁹ Goodman, N., *An Introduction to Sociology*, New York: Harper Collins, 1991

²⁰ Hill, C.W. L.; *Global Business Today*, 3. Edition, Mc Hill/Irwin, N.Y., 2004, s.105

²¹ Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York, Scribner's Sons, 1958, s. 35

emretmektedir. Kapitalizm, 18'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren öncelikle Protestan olan Almanya ve İngiltere'de doğmuş, zamanla tüm Hristiyan alemine ve Ateist ülkelere yayılmıştır.

İslam Dininin kutsal kitabı Kuran, serbest girişimciliği ve ticareti özendirmektedir. Bu yaklaşım, İslam ülkelerinin neden geri kaldığı sorusunu akla getirmektedir. Günümüzde bile kapitalist sistemin en son versiyonu olan serbest pazar ekonomisinin, başarıyla uygulandığı her hangi bir İslam ülkesi mevcut değildir. İslam da, bir Rönesans ve reform hareketi gerçekleşmemiş, dinde gerçekleştirilen içtihat ve yorumlar bu dinin ruhundan çok şekli yönden aslına sadık kalma kaygıları yüzünden orijinal halde korunmuş, modern yaşamın gereklerine uyum yönünde fazla bir gelişme kaydedilememiş ve din zamanla modernleşme yolunda en büyük engel haline getirilmiştir.

Diğer taraftan, İslamın altın çağını yaşadığı Ortaçağ ile devamında İslam Dünyasının lideri ve birçok İslam ve farklı dinden ülkeyi yöneten Osmanlı Devletinin 'Amerika kıtasındaki gelişmeleri göremeyerek bu kıtanın zenginliklerinin²² paylaşımında söz sahibi olamayışı, bilim ve teknolojik gelişmelerin uzağında kalınması ve tarıma dayanan ekonomisi ve sosyal yapısı nedeniyle kapitalist sistemini kuramamış fakat kapitalist devletlerin sömürgesi olmuştur.

M. Weber'e göre, bir din olarak Hinduizm girişimcilik ve servet birikimini özendirmez. Hindu inancına göre, en yüksek ruhani merteye olan 'Nirvana'ya ulaşmak için kişinin kendini Tanrıya adanması ve dünya nimetlerinden tamamen vazgeçmesi gerekmektedir. Öbür dünya için çalışmak, bu dünya nimetlerine ulaşmak için gösterilen çabalardan daha hayırlı olduğu için bu dine inananlar 'Hint Fakirleri' gibi yoksulluk ve güç koşullarda yaşamayı bir erdem haline getirme arzuları nedeniyle ülkelerinde yeterli ticari ve ekonomik gelişme sağlayamamıştır. Bu ülkeler, birkaç yıl öncesine kadar uluslar arası pazarlama uygulamaları açısından güçlü bir potansiyel yaratamamışlardır.

Budizm de Hinduizme benzer fakat kast sistemini desteklememektedir. Bu din de öbür dünya için çalışmayı daha değerli kabul ettiğinden, ekonomik yaşamın yeterince gelişmesine destek vermemiştir.

Son olarak, bir din olmamasına karşın Çin'in resmi etik sistemi olan Konfüçyüsçülük, doğa üstü güçlere atıf yapmadan bir toplumsal ahlak

²² Giddens, A. *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge: University Press, 1971

sistemini yaratmaktadır. Bu inanca göre; kişinin kurtuluşu için etiğe uygun davranması, kişilerle ilişkilerine önem vermesi, büyüklere saygı ve sadakat, dürüstlük, karşılıklı yardımlaşma, başkasının kullandığı mallara saygı duymayı öğrenmesi ve sürekli çalışmayla üstün insan idealine ulaşabilir. Bu inanç sistemi, Çin, Japonya, Kore ve Tayvan'da etkili olmuştur. Budizm, serbest girişimciliği ve uluslar arası pazarlama faaliyetlerini desteklemektedir.

Son yıllarda, globalleşme ve Dünya Ticaret Örgütü'nün, global ticaret önündeki kota ve engelleri kaldırması, AB, NAFTA, LAFTA gibi bölgesel ekonomik örgütlenmelerdeki artışlar, ekonomik ilişkilerde dini etkilerin önemini oldukça artırmıştır.

(3) Dil

Sesli ve sessiz iletişim aracı olarak dil, insanların sadece kendi aralarında iletişim kurmalarını sağlamamakta; ayrıca onların dünyayı algılama biçimlerini şekillendirmekte ve kültürün tanımlanmasına yardımcı olmaktadır. Eğer bir ülke çok kültürlü ise, genellikle o ülkede birden fazla dil kullanılmaktadır. Dilin yapısı ve zenginliği ile coğrafi faktörler arasında çok sıkı ilişkiler vardır. Örneğin, kar tanesini tanımlamak için İngilizcede yalnız tek bir sözcük (snow flake) varken, Eskimo dilinde 24 farklı sözcük değişik kar tanesini tanımlamada kullanılmaktadır.²³

Kültürlerde sessiz iletişim de en az sesli iletişim kadar önemlidir. Vücut dili olarak ta isimlendirilebilen jest ve mimikler, kültürden kültüre farklılıklar gösterir. Örneğin ABD'nde baş ve işaret parmağıyla oluşturulan 'O' işareti dostluk ve beğeniyi ifade ederken, Türk ve Yunan Kültürlerinde hakaret ve müstehcenliği çağrıştırmaktadır.

Dünya'da anadil olarak en çok konuşulan dil Çince olmasına karşın, iş dünyasında en çok konuşulan diller, sırasıyla İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Çince'dir. Dünyada çoğu insan İngilizceyi ikinci dil olarak kullanmaktadır. Uluslar arası pazarlama personeli birden çok dili bilmek zorundadır.

(4) Eğitim Sistemi

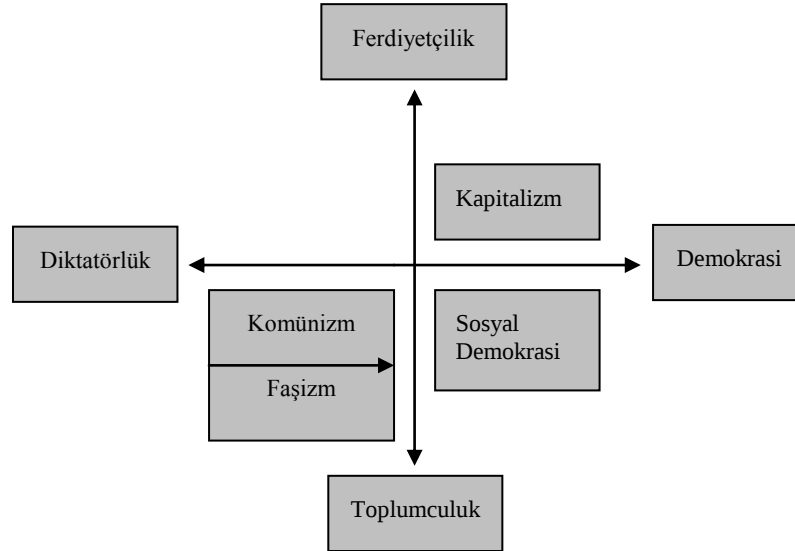
Toplumların ulusal eğitim sistemi, ulusal kültürün aktarılması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Ülke için yararlı bir vatandaşın nasıl olması gerektiği ancak verilecek eğitimle sağlanabilir. Okullarda kültürel

²³ Whorf, I., *Language, Thought, and Reality*, Cambridge, MA: MIT Press., 1956, ss.14-207

normlar çoğu kez dolaylı şekillerde öğrencilere öğretilir. Ayrıca, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, yöneticilere ve otoriteye itaat edilmesi, dürüstlük, düzenli olmak, zamana uyma ve benzeri davranışların kazandırılması eğitim-öğretim programlarının hedeflerindendir. Ülkenin genel eğitim düzeyi ile kalkınmışlık seviyesi arasında doğrusal ve yüksek bir ilişki vardır. Uluslar arası pazarlama açısından hedef pazardaki müşterilerin eğitim düzeyinin önemi açıktır. En yalın anlatımı ile halkın okur- yazarlık oranı düşükse, reklam ve tutundurma kampanyalarında kullanılan materyallerde yazılı ifadelerden çok görüntülü ve sesli araçların kullanılmasına öncelik verilmelidir.

(5) Siyasi Sistemler

Bu sistemler, bir ülkedeki hükümetin yapısı ve işleyişi hakkında bir fikir verir ve toplumun kültürel değerleri üzerinde de önemli etkilerde bulunur. Şekil-3'de görüldüğü gibi bir koordinat üzerinde, yatay ekseninde totaliter ve demokratik rejimler iki farklı kutupta; dikeyde ise ferdiyetçi-toplumcu siyasi eğilimleri iki farklı kutupta gösterebilir.

Şekil – 3 : Siyasi Koordinat Sistemi.

Ferdiyetçilik-demokratik rejimler kesişim bölgesinde kapitalizme dayanan siyasi rejimler hayat bulurken, demokrasi-toplumculuk kesişim bölgesinde sosyal demokratlar iktidarda kalabilmektedir. Öte yandan,

diktatörlük-toplumculuk kesişim bölgesinde sol ideolojiler için komünizm, sağ ideolojiler için faşizm veya nasyonal-sosyalist siyasi rejimler ülkede egemen olabilmektedirler.

Dünyada bugün veya geçmişte, diktatörlük rejimler-ferdiyetçilik kesişim bölgesinde herhangi bir örnek rejim yoktur. Ancak, 1923-1938 yılları arasında Türkiye’de tek parti iktidarında, popülizm yapılmadan halkın demokratik haklarını güvence altına almak için halka rağmen gerçekleştirilen devrimler, reform hareketleri, kapitalist sistemin temel kurumlarının oluşturulduğu bu demokrasiye geçiş dönemi, koordinat sisteminde bu alanın bazı özelliklerini yansıtmaktadır.

Ferdiyetçilik, bireysel hak ve özgürlüklerle ifade özgürlüğünü garanti altına alan demokrasilerde gelişirken, çoğunluğun amaçlarının gerçekleşmesini bireyin amaçlarına üstün tutan toplumcu siyasi sistemler, yaygın olarak faşist ve komünist rejimlerde uygulamaya konulmuştur

Bu gün dünyada sadece Çin, Vietnam, Laos, Kuzey Kore ve Küba’da komünist totaliter partiler iktidardadır. Çin ve Vietnam’da baskıcı rejimler son yıllarda oldukça yumuşayarak serbest girişimcilik lehine tavizlerde bulunmuşlar ve kapitalist uygulamalar yoğunlaşmıştır.

Uluslar arası pazarlama ve serbest ticaret faaliyetleri, demokrasi ve ferdiyetçiliğin baş tacı edildiği ülkelerde başarıyla uygulanabildiğinden dışarıya açılmak isteyen Türk girişimcilerinin gidecekleri ülkenin siyasi sistemini yakından incelemelerinde önemli yararlar vardır.

(6) Ekonomik Sistem

Siyasi sistemlerle ekonomik sistemler arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bir siyasi ile ekonomik sistem olan kapitalizmle; serbest pazar ekonomisi ve kollektivist ekonomi, sosyal demokrasi ile karma ekonomik sistemler arasındaki ilişkiler örnek olarak gösterilebilir.

Pazar ekonomisinde hangi mal veya hizmetin ne kadar üretileceği, arz ve talebin etkileşip dengelenmesiyle serbestçe belirlenir. Bu ekonomide tüketiciler pazara hakimdir. Kollektivist ekonomilerde neyin ne kadar hangi fiyattan üretilbileceğine merkezi hükümet karar verir. Karma ekonomilerde, kamu çıkarları da gözetilerek ekonominin bazı sektörlerinde kamu işletmeleri yoğun olarak faaliyet gösterirken, geri kalan sektörlerde özel teşebbüs işletmeleri faaliyetler gösterirler. Ülkemizde, 01 Ocak 1996 tarihinde fiili olarak Avrupa Birliği ile ekonomik birleşmeye yönelmeden önce, karma ekonomiyi benimsemişken, bu tarihten sonra özelleştirmeler

sayesinde, kamunun ekonomideki ağırlığı günden güne azalarak serbest pazar ekonomisine geçiş yolunda büyük mesafeler alınmıştır.

4. KÜLTÜREL FARKLILIKLARIN ULUSLAR ARASI PAZARLAMADAKİ ROLÜ

Herhangi bir ülkede ortak kültür değerleriyle ilgili bir olay meydana geldiğinde, ülke halkları değişik şekillerde tepkiler verebilir. Din ile ilgili ilginç bir örnek olarak Hazreti Muhammed'in Avrupa'daki bazı gazetelerinde yayınlanan karikatürleri nedeniyle, İslam Dünyasında yaşanan krizden bahsetmek gerekir. İslam Dünyasını sinirlendiren karikatürler; ilk kez 30 Eylül 2005 tarihinde önce Danimarka'da ki bir gazetede yayınlanmıştır. Daha sonra da karikatürleri tekrar yayınlayan Fransa ve İtalya gibi ülkelere karşı Danimarka'da dahil; Libya, Filistin, Pakistan, Afganistan ve diğer birçok İslam ülkesinde düzenlenen gösterilerde, 40'ın üzerinde insan yaşamını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmış ve milyonlarca dolarlık maddi zarar meydana gelmiştir.

Batıda, daha önceleri Hazreti İsa'nın karikatürleri de birçok kez yayınlanmıştır. Ancak, bu karikatürler ifade ve bireysel özgürlükler kapsamında değerlendirilip desteklenirken, İslam dünyası bunu kutsal değerlere hakaret ve saldırı olarak değerlendirmiştir. Protestonun mahiyeti, Türkiye ve Mısır gibi demokrasi kültürünün geliştiği İslam ülkelerinde daha saygılı ve hoşgörülü bir ortamda cereyan etmiştir. Ama bu kültürün gelişmediği veya az geliştiği ülkelerde protestolar şiddete dönüştürülmüştür.

İslam ve Hristiyan dünyası arasındaki ilişkilerin daha fazla gerilmemesi için 19 Şubat 2006'da Danimarka'daki ilgili gazete, tüm İslam dünyasından özür dileyerek benzeri olayların tekrarlanmaması yönündeki verdiği sözle, bütün dünyada kriz şimdilik aşılmış gibi görünmektedir.²⁴

Kültürel değerler ve hassasiyetler dikkate alınmadan yapılan böylesi bir olay, ülkeleri derinden sarsarken, uluslar arası işletmelerin faaliyetlerini etkilememesi mümkün müdür? Nitekim Danimarkalı gıda firmalarının Ortadoğu'ya ihracatları bu olaydan sonra yapılan boykotlar nedeniyle durmuş ve talepler Türk firmalarınca karşılanmaya başlanmıştır.

Hedef pazarların ait olduğu ülke kültürünün uluslar arası işletmeler üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Farklı bir kültüre sahip müşterilerin yaşam biçimi ve davranış modelleri, doğrudan doğruya bu tüketicilerin pazardaki tutum ve davranışlarına da yansımaktadır.²⁵

²⁴<http://www.milliyet.com.tr>, *Milliyet Gazetesi*, 20 Şubat 2006.

²⁵ Erem vd., *a.g.e.*,

Müşterinin hedef pazardaki tutum ve davranışları, doğrudan uluslar arası firmanın pazarlama kararları üzerine etki eder ve firmalar pazara uyum sürecini yaşarlar.

Pires ve Stanton²⁶ din, dil, ırk ve milliyet temelindeki kültürel farklılıkların uluslar arası firmalar için önemli pazar olanakları sunduğuna işaret etmektedirler. Günümüzde etnik pazar bölümlemesini hedef alan pazarlama stratejileri, gün geçtikçe daha yoğun olarak firmalar tarafından kullanılmaktadır. Nitekim, ABD’nde Fortune 500 listesinde yer alan işletmelerin çoğunluğu başta Çinli, Zenci ve İspanyol kökenliler olmak üzere bir etnik pazarlama stratejilerine sahiptirler.²⁷

Pazarlamacılar, farklı kültüre sahip belli bir etnik kökene ait tüketicilerle iletişimlerinde, bu etnik gruba ait kültürel değerleri sık sık kullanırlar. Türkiye’de Pepsi Cola firması reklâmlarında; ünlü pop müzik sanatçısı Tarkan’ı kullanması, satış elemanlarının müşteriyle ortak kültüre sahip elemanlardan oluşturulması, marka ve tutundurma çabalarında hedef pazarın kültürüne özgü resim, müzik, renk gibi kavramların kullanılması kültürel farklılıkların pazarlama uygulamalarında da değişikliğe neden olabileceğinin en belirgin örneklerindendir.

5. KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Global ölçekte faaliyet gösteren işletmelerin hedef pazarlarında rekabetçi üstünlüğü ele geçirebilmek için yerel kültür öğelerine uyum çabaları gösterirken, yerel unsurlar da global işletme kültüründen etkilenir. Böylece karşılıklı bir kültürel etkileşim ve değişimden söz etmek olasıdır.

Razzouk ve Masters’a²⁸ göre, kültürel değişim iki alanda görülebilir: birincisi, var olan sosyal yapı içerisinde ortaya çıkabilecek değişimler olup, giyim-kuşam, beslenme ve diyet, kozmetik ve güzellik için bakım, eğlence ve boş zamanların değerlendirilmesi gibi konularda yaşanabilir. Bu gruptaki değişimler toplumsal norm ve davranış kalıplarını sarsmayan ve genel kültür

²⁶ Pires, G. and J. Stanton, “The Marketing Relevance of Cultural Diversity: A Framework for Understanding Ethnicity and Acculturation”. *Jean- Proceedings of the Multicultural Marketing Conferences*, Montreal, Quebec, Canada, September 17-20, (editors: Charles Chebat and A. Ben Qumilil), 1998, s. 286.

²⁷ Curi G. and P. Choudhury, “Effective Strategies for Ethnic Segmentation and Marketing”, *Proceedings of the Multicultural Marketing Conferences*, Montreal, Quebec, Canada, September 17-20, (editors: Charles Chebat and A. Ben Qumilil), 1998, s. 354.

²⁸ Razzouk, N. And L. Masters, “Cultural Marginality in the Arab World: Implications to Western Marketers”, *Conference of the Academy of Marketing Science, World Marketing Congress*, İstanbul, Turkey, July 15-19, Volume VI (editors: M. Joseph Sirgy, Kenneth D. Bahn, and Tunç Erem), 1983, s. 371.

yapısı içerisinde meydana gelen değişimler olduğundan çok az bir sosyal dirençle karşılaşırlar. İkinci tip değişim ise toplumun sosyal yapısını oluşturan din, aile, okullar ve kamu kurumları gibi toplumsal yapılarda gerçekleştirilen değişimdir. Genelde bu tür köklü değişimlere karşı toplumda çok önemli tepkiler oluşur. Türk Toplumunda, Mc Donalds restoranları sayesinde Amerikalıların fast-food yemek alışkanlığını kolayca benimsemiş, fakat ikinci kategorideki Amerikan usulü çocuk eğitim sistemini kabullenmemiştir. Amerikalılar, çocuklarına her alanda bireysel özgürlük ve yeterliliklerini kazanmaları için küçük yaştan itibaren sorumluluk vermekte, hatta 18 yaşına ulaştığında ve gerektiğinde ayrı bir evde yaşamalarını özendirilmektedirler. Bu konuda devlet ailelere mali yardımda bulunmaktadır. Türkiye’de ise çocukların evleninceye kadar, ailesi ile birlikte yaşaması beklenir.

Günümüzde, küreselleşmenin de etkisiyle kültürel değişim süreklilik kazanmıştır. Kültürel değişimin bu yönü iki çelişkiyi de beraberinde getirir. Yapısı gereği kültür, dinamik bir karakterdedir ve sürekli bir gelişim ve değişim içindedir. Diğer taraftan, kültürler sürekliliğin devamı için tutucu ve değişime direnç gösterirler. Bu durum, tutucu ve dinamik karakteri sürekli birbirlerini etkileyerek kültürlerin sağlıklı gelişmesine katkıda bulunur. Ülkelerin yaşadığı büyük felaketler, savaşlar ve büyük krizler nedeniyle karşılaşılan sorunların çözüm sürecinde büyük kültürel değişimlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Osmanlı Devletinin Tanzimat dönemi ve sonrasında ekonomik ve siyasi krizlerle karşılaştığında sorunlarının çözümüne destek sağlayan Avrupa’nın ortak kültür öğelerinin bir kısmını benimseyerek bünyesine uydurmak zorunda kalması, günümüzde de AB yolculuğundaki ülkemiz tam entegrasyon için ekonomik ve siyasi özveriler yanında, kültürel öğelerini de Avrupa ortak kültür değerleriyle uyumlu hale getirerek kültürel değişimini gerçekleştirmektedir.

Günümüz Türkiye’sinde bazı folklorik değerlerimiz, diğer dinlere saygılı ve hoşgörülü dini yaşantımız ve korunabildiği kadarıyla iletişimde kullandığımız Türkçemiz dışında günlük yaşantımız, Avrupa ortak kültür değerlerinin egemen olduğu bir yaşam tarzını yansıtmaktadır. Bu durum, AB ile ticari ve ekonomik ilişkiler içerisinde bulunan işletmelerimiz için bir avantaj olup, AB ortak kültürü içinde tüketici arzu ve ihtiyaçları benzer karakterde olduğundan, reklam ve tutundurma uygulamalarında ortak temalar iyi işlendiğinde Türk işletmelerinin rekabette avantajlar elde edebileceği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, keşif ve icatlar da sorunların giderilmesine etkili çözümler getirdiklerinde kültürel değişim çok daha hızlı ve kolay

sağlanabilmektedir. Uluslar arası pazarlamacılar planlı ve plansız değişimlerle hedef pazar ulusal kültürünü değiştirebilmektedirler. Değişimin sonuçları, var olan kültürel değerlerle tam uyumlu olamayacağı iddia edilse bile, uluslar arası pazarlamacılar bir ürünü hedef pazara sunmadan önce; ürünün yerel pazar kültürel öğelerine uygunluğunu gösteren bir stratejiyle satışa sunulacak ürünlerin ve hizmetlerin yerel kültürel değerlere uygun olduğunu test ederler. Örneğin, Arap kültüründe kadın ikinci planda olup kendisini kocasına ve çocuklarına adanmış beklenir. Batılı firmaların pazarlama uzmanları, Arap kültüründe kadınlar hakkındaki bu düşünceden hareketle, otomatik çamaşır ile bulaşık makinelerini bu pazara sunmuşlar ve kadınları eğiterek planlı bir kültür değişimini gerçekleştirmişlerdir.²⁹

Planlı değişim firmaların uzun dönemli müşteri refahı ve memnuniyetini de göz önüne aldığı ‘sosyal pazarlama anlayışı’na da uygundur. Nitekim, Arap kadınları; otomatik makine kullanımı olarak sunulan kültürel değişim sonunda, kendilerine daha fazla zaman ayırmaya başlamışlar, aralarında otomobil kullanma oranları artmaya başlamış, demokrasi ve eşitlik mücadelesinde, batılı kadınlar gibi seslerini daha fazla duyurmaya başlamışlardır.

Uluslar arası işletmeler planlı değişim yanında, planlanmamış kültürel değişimi de gerçekleştirebilirler. Örneğin, Japonlar geleneksel olarak balık ve pirince dayanan bir beslenme rejimine sahiptirler. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Japon halkı fakirleşmiştir. Daha sonra süt, tereyağı ve ekmele tanışmaları ve Mc Donalds’ın hamburgerleri sayesinde birçok Japon şişmanlamaya başlamıştır.³⁰ Bu planlı değişim, Japon Halkı için istenmeyen sonuçlar yaratmıştır. Bu nedenle, uluslar arası pazarlamacılar, kazancın yanında sosyal sorumluluk anlayışı ve iş etiğine uygun davranmalıdırlar.

Planlı kültürel değişim programı çerçevesinde yenilikleri hedef pazara sunmadan önce, tüketici kitlesinin öncelikle eğitilmesi gerekir. Örneğin, bebeklerin beslenmesinde anne sütü yerine biberonla hazır mamaların kullanılması büyük bir değişimdir. Fakat, bir Orta Amerika ülkesi olan Nikaragua başta olmak üzere, mama hazırlarken kullanılan suyun temizliği ve biberonların kullanımdan sonra iyi temizlenmemesi nedeniyle binlerce çocuk ishal olup yaşamlarını kaybetmişlerdir. Bu yüzden, uluslar arası pazarlamacılar hiç beklemedikleri kötü sonuçlarla da karşılaşabilirler.

²⁹ a.g.e., s. 371.

³⁰ Dünya Sağlık Örgütü, *Mortality Data Base*, 2004, <http://www3.who.int/whosis/menu>

6. ULUSLAR ARASI PAZARLARA AÇILMA YÖNTEMLERİ

Her girişimci, uluslar arası faaliyette bulunma yeterliliğine sahip değildir. Uluslararası pazarlarda faaliyet göstermek isteyen bir işletme, öncelikle global pazarlarda talep edilen ürün veya hizmeti evrensel fiyat ve kalite standartlarında üretebilmesi için, özgün bir teknolojiye ve rekabetçi üstünlüğe sahip olması ve aynı zamanda yurt dışına pazarlamaya istekli olması gerekir. Bunun için ya teknolojik know-how ya da yönetim know-how'ının işletmenin tam tasarrufunda olması gerekir.³¹

Yurt dışı pazarlara açılma yöntemleri ihracatla başlayıp yabancı ülkede doğrudan yatırım işlemine kadar, geniş bir perspektiften kültürel faktörler de düşünülerek değerlendirilir:

a. İhracat

Ülke dışındaki satışların karşılanması için, üretim Türkiye'de yapılacağından ölçek ekonomisinden yararlanılarak maliyetler düşürülebilir, fakat yüksek taşıma giderleri, yüksek gümrük duvarları ve hedef pazardaki pazarlama elemanları ve firma temsilcileriyle sık sık sorunlar yaşanabilir.

b. Anahtar Teslim Fabrika Devir Sözleşmeleri

Eğer hedef ülkeye doğrudan yatırım için çeşitli idari ve teknik güçlüklerle karşılaşılıyorsa, sahip olunan üretim teknolojisi, kurulacak fabrikayla birlikte satılabilir. Bu durumda, kendi elimizle kendimize rakip yaratacağımızdan uzun dönemde hedef pazarda yaşama şansımızı yok etmiş olabiliriz.

c. Üretim Lisansı Devir Sözleşmesi

Bu sözleşme, riski oldukça az bir uluslar arası piyasaya açılma yöntemidir. Ancak transfer edilen teknoloji üzerinde denetim az, üretim yeri ve ölçek ekonomilerinden yararlanılmamaktadır. Çoğu ülke elindeki geri teknolojileri lisans devir yoluyla satarak, sakıncalarını azaltma yoluna gidebilmektedirler.

d. İmtiyaz Sözleşmeleri

Bu yöntem de bir çeşit üretim lisansı devir sözleşmesine benzer, fakat daha çok hizmet üretiminde geçerlidir. Bir oto ya da uçak üretiminde üretim lisansı neyse, fast-food veya diğer hizmet sektöründe imtiyaz sözleşmesi aynı amaca hizmet eder. Bu gün yüzlerce fast-food restoranının Türkiye'deki

³¹ Hill, a.g.e., s. 409

benzerleri, imtiyaz sözleşmeleri sayesinde hizmet sunabilmektedir. Bu yöntemin de riski az fakat kalite üzerindeki denetimi yetersizdir.

e. Ortak Girişim

Çeşitli nedenlerle doğrudan yatırımın engellendiği veya çok riskli olduğu durumlarda, mülkiyeti yerel ortakla müşterek olmak üzere hedef pazarın bulunduğu ülkede bir üretim tesisi kurulabilir. Yerel ortağın bilgi ve tecrübesinden yararlanılır. Maliyetler ve riskler paylaşılır fakat teknoloji üzerindeki denetim zamanla kaybedilebilir.

f. Yurt Dışına Doğrudan Yatırım

İhracatın taşıma maliyetleri ve gümrük vergileri yüksekse, dış ülkede yeterli tüketici potansiyeli varsa ve yabancı ülke yatırım yapan yabancı sermayeyi çeşitli yöntemlerle teşvik ediyorsa, mülkiyeti Türk İşletmesine ait bir üretim tesisi yurt dışında açılıp işletilebilir. Bu durumda, üretim teknolojisi korunarak üretim ve dağıtımı global ölçekte kontrol edilir, yer ve ölçek ekonomilerinden yararlanılır. Bu yöntemin sakıncası ise başlangıçtaki ilk yatırım maliyetlerinin oldukça fazla olmasıdır.

g. Kültürel Değerlere Hassas Ürünler

İhracat yaparken her zaman kültürel faktörler ön planda olmayabilir. Örneğin, üretilen mal evrensel gereksinimleri karşılayan bir ürün ise, bu malı hiç değiştirmeden veya yerel koşullara uyum için çok az değiştirerek dış pazarlara ihraç edilebilir. Kabul etmek gerekir ki, evrensel ihtiyaçların karşılanmasında, tüketici zevk ve tercihleri arasında kültürel farklılığın fazla bir etkisi yoktur. Bu ürünler arasında sanayi elektroniği, demir-çelik ve kimyasal endüstriyel mallarla güncel tüketim malları kapsamındaki dizüstü ve masaüstü bilgisayarlar, hesap makineleri ile cep telefonları gibi ürünleri kapsamaktadır. Böyle standart ürünler için global ölçekte tek fiyat, benzer reklam ve tutundurma kampanyaları ile benzer dağıtım kanalları kullanılabilir.

Kültürel değerlerin çok etkilediği ürünler ve özellikle hizmet ihracı, hedef pazarın yerel kültürünü tanımayı gerektirir. Ülkemizin önemli ihraç kalemlerinden olan tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde de hedef pazarın dini ve kültürel değerleri göz önünde bulundurularak üretim ve pazarlama stratejileri oluşturulmalıdır. Örneğin, Japonya ve Çin birer İslam ülkesi değildir. Fakat bu ülkeler, her yıl yüz binlerce Müslümanın ziyaret ettiği Suudi Arabistan'a, İslami giysiler, tesbih ve benzeri malları en çok ihraç edebilirler. Bu ihracat, kültürel öğelere verilen önem ile yapılmaktadır. Öte

yandan, İslam ülkelerinde domuz yağı ve etinin kullanılmaması da bir kültürel ve dini zorunluluktur.

Yurtdışında işletme ve satış temsilciliği kurmak, ekonomik faaliyetler veya hizmet ihracı da müşteriyle doğrudan ilişkileri zorunlu hale getirdiğinden, uluslar arası yerel kültüre egemen olmayı gerektirir. Kültürlere yatkınlık eğitimi verilmeden, yurt dışında hizmet sektöründe başarı şansı azdır ve uzun süre rekabetçi avantajı sürdürmek de zordur.

7. YABANCI KÜLTÜRLERE YATKINLIK EĞİTİMİ

Çağımızın kaçınılmaz bir gerçeği olan küreselleşmenin, dünya barışı ve halkların refahını olumlu yönde etkilemesi beklenir. Küreselleşme ile ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerin artması sonucu, tüm dünyada benimsenen evrensel kültür değerleri sayesinde ülkeler arası yakınlaşmalarda büyük bir artış olmaktadır.

Küreselleşme ve global ekonomi ile birleşme sürecine daha önce başlamış olan ³²uluslar arası şirketler, global ölçekte yabancı ülkelere personel gönderirken o ülkenin kültürü ve işle ilgili bir eğitim vermektedirler. ABD’nde Fortune 500 şirketlerinin 50’si üzerinde yapılan bir araştırmada; bu şirketlerin yurtdışındaki çalıştırılacak yöneticilere kültürel duyarlılık, iletişim yetenekleri, esneklik ile uyumluluk konularını içeren bir test uygulandığı, testten başarılı olanların bu görevlere seçildiği ve benzeri konularda eğitim verilerek, performanslarının artırılması hedeflenmiştir.

Uluslar arası işletmelerde görevlendirilen personel ve ailelerine, gidilecek ülkenin günlük yaşamı hakkında pratik eğitimin yanında, dil ve kültürel eğitim de verilemelidir. Temelde, yabancılar için kültürel uyum süreci üç aşamada değerlendirilir.³³ (1) Zorunlu uyulacak kurallar (Çin ve Japonya gibi ülkelerde arkadaşlık ve güven sağlanmadan ticari ve ekonomik işlere girilmemesi vb.), (2) seçme serbestisi olan kurallar, uyulması zorunlu değil fakat uyulursa başarıyı artırır (Rusya’da erkeklerin dudak dudağa öpüşmesi, hediye alıp vermeler, iş yemeklerinde domuz eti ve alkollü içeceklerin alınması, Çekoslovakya’da sabah iş görüşmesine başlarken aperatif içki alınması gibi), (3) yapılması kesinlikle yabancılar yasak olan hususlar (Hristiyan bir işadınının, İslami bir ülkede Müslüman gibi ibadet

³² Solomon, C. M. “Success Abroad Depends More Than Job Skills”, *Personnel Journal*, April, 1994, ss. 51-58.

³³ Cateora ve Graham, *a.g.e.*, 2005 s.125.

yapması vb.). Bu ve benzeri kurallar her ülkeye göre değişebilir. Uluslar arası pazarlamacılar, bu kuralları iyi öğrenmeli ve uymalıdır.

Uluslar arası kültür açısından, hiçbir kültürün diğer kültürden üstün olmadığı öncelikle vurgulanmalıdır. Her ulusun kültürel değerleri, o ulus için kutsal ve son derece değerlidir. Kendi kültürel değerlerimizle çeliştiği için yabancı kültürel değerler eleştirilmemelidir. Hatta uluslar arası işletmeler örgüt iklimlerinde, farklı kültürlerle karşı saygı ve hoşgörü yaratmalıdırlar. Bu yaklaşımın, uluslar arası işletmelerin faaliyetlerindeki başarılarını, olumlu yönde artıracağı değerlendirilebilir.

Kültür ile ilgili olarak personele, öncelikle gidilecek ülkenin kültürel geçmişi ve bugünkü durumu, ülkenin tarihi ile iç ve dış siyasetinin durumu, ekonomik ve din durumu, sosyal ve iş yaşamı konularında gerekli eğitimler verilmelidir.³⁴ Uluslar arası görevlere seçim yapılmadan önce, faaliyet yapılacak ülkede bir oryantasyon yapılarak, uyumsuz bir çalışana o ülkede görev verilmemelidir. Bu durum personelde, aile, iş, psikolojik ve uyum sorunları yaratacağından, uluslar arası işletmelerin faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Konuyla ilgili araştırma sonuçları, uluslar arası kültüre sahip personelin, bulundukları ülke halkı ile iş çevresiyle daha etkili iletişim kurabildiğini ve işletmenin başarısını artırdığını da göstermektedir.

Uluslar arası pazarlama araştırmacıları³⁵ kültürel yeteneklerin de sosyal yetenekler gibi öğrenilebileceğini ifadeyle, yabancı ülke kültürel değerlerini tutum ve davranış düzeyinde öğrenmiş bir personel; açık ve kapalı ifadelerle iletişim kurabilir ve pozitif duruşu ile bu kültüre ait kişilerde ilgi ve saygınlık yaratabilir. Öte yandan, belirsizliklere karşı hoş görülme ve kültürel farklılık karşısında sakin ve mantıklı çözümler üretebilir.

Halkın ihtiyaçlarının farklı olduğunu değerlendirir ve kendini onların yerine koyarak daha sabırlı ve anlayışlı olur. Başkalarının farklı tutum ve davranışlarına, özellikle de onların kültürel değer yargı ve standartlarıyla ilgiliyse bir yargıda bulunmamaya özen gösterir. Kendi kültürel ön yargılarından uzak durarak, bulunduğu ülkenin kültürel değerleri ve onların algılamaları, duygu ve düşünceleri, değerlendirme kriterleri ve özel bir durumla ilgili yargı süreçlerini anlamaya çalışır. İşler kötüye gittiğinde bile tebessüm eder, personeli psikolojik olarak zinde ve güçlü tutarak kültürel yeteneklerini sergileyebilir.

³⁴ Baliga, G. and J. C. Baker, "Multinational Corporate Policies for Expatriate Managers: Selection, Training, and Evaluation", *Advanced Management Journal*, Autumn, 1985, ss. 31-38.

³⁵ Cateora ve Graham , *a.g.e.*, s. 522.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, 70 milyonun aşan nüfusuyla bulunduğu bölgede etkin bir siyasal ve ekonomik güç olarak, ülkelerarası ekonomik ve ticari ilişkilerin karşılıklı dostluk, kalıcı barış ve halkların refahına olumlu katkılar yapacağı inancıyla, 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşme olgusuna paralel olarak AB, komşu ülkeler ve dünya ekonomisiyle bütünleşme yolunda dev adımlarla ilerlemektedir. Aslında Türkiye'de bu yönde, öncelikle komşuları ve bölge ülkeleriyle karşılıklı ekonomik ve kültürel ilişkilerin artırılması için 1925'lerden itibaren çok ciddi çabalar sarfedilmiştir.

Bu bakış altında ülkemiz, 350 milyar dolarlık yurt içi GSMH ile dünyanın 16ncı büyük ekonomisi durumundadır. Ancak, yüksek nüfus artış hızı ve yüzölçümünün genişliğine göre oldukça fazla olan nüfusuyla kişi başına ulusal geliri nominal olarak 4286 dolarla dünya ülkeleri arasında 65'nci, satın alma gücü paritesine göre 7503 dolarla 76'ncı sıradadır.³⁶ Öte yandan, 180 milyar dolarlık oldukça büyük dış ticaret hacminin 110 milyar doları ithalat, 70 milyar doları ise ihracat gelirlerinden oluşmaktadır.

Bu verilere bakılarak, ülkemizin mevcut ekonomik potansiyeli ancak dışa açılma yoluyla değerlendirilebilir. Bu durumun, en büyük mali sorun olan cari açıkları daha da artabileceği ve sonuçta ülkenin ekonomik iflası nedeniyle, alacaklı ülkeler lehine ciddi tavizler verebileceği öngörülebilir.

Türkiye'nin ekonomisi sağlıklı büyümek zorunda ve bunun yolu da ihracata dayalı büyümedir. Dış satımı arttırmak için hedef pazarlara etkili ve kalıcı bir şekilde giriş yapmak esastır. Dış açılımda teknik ve ekonomik engeller yanında, küreselleşme ve kültür farklılığının yaratabileceği engeller de dış ticaret performansımızı etkileyen faktörler arasındadır. Uluslar arası pazarlama bir mal/hizmet, bilgi ve teknoloji için değişim alanı olduğu kadar, kültürel etkileşim ve değişim yeri olduğunun farkına varılması halinde kültürel temele dayanan uyumsuzlukların halledilmesi daha da kolaylaşabilir. Bu noktada uluslar arası faaliyetlerde bulunan işletmelerimiz; rekabetçi üstünlük avantajına sahip olduğumuz ve kültürel değerler itibarıyla bize daha yakın ülkelerde, tüketici ve hedef toplum üzerinde nasıl bir değişim uygulayacaklarını planlamaları kadar, kendilerinin de içinde bulundukları kültürden nasıl etkilenebileceklerini ve uyum sorunlarını da düşünmek zorundadırlar.³⁷

³⁶ <http://www.skyscrapercity.com> .

³⁷ Erdem vd., *a.g.e.*, s.10., <http://www.econturk.org/turkiye>

Uluslar arası pazarlarda karşılıklı etkileşim modeli, işletmelerin dış pazarlarda uyguladıkları pazarlama stratejilerine daha gerçekçi yaklaşımlarına uygun bir zemin hazırlayabilir. Böylece, işletmeler hedef pazardaki tüketicilere ulaşmada sosyal ve kültürel değerler açısından daha az engelle karşılaşabileceklerdir. Kültürel etkileşim çerçevesinde, pazarlama karmasının tüm elemanları bir bütünlük içerisinde değerlendirilerek, pazardaki uzun dönemli kalıcılık ve rekabetçi üstünlükte başarı koşulları çok iyi düşünülmelidir.

İşletmeler, dış pazarlara açılmadan önce, ürün ve hizmet satış potansiyeliyle ilgili olarak hedef pazara ait tüm bilgileri, bir pazar araştırmasıyla sağlamalıdır. Ayrıca, teknik ve ekonomik faktörlerin yanında kültürel faktörlerin etkilerini tespit amacıyla, hedef pazar ‘Kültürel Analiz ve Değerlendirme Formatı örneği’ makalenin ekinde sunulmuştur. Bu yöndeki faaliyetlerde, böyle araştırmalar yapılmalı ve bu amaçlar doğrultusunda kullanılmalıdır.

Böylece işletmeler tarafından eldeki veriler değerlendirilerek, ürünün kültürel kabulünü kolaylaştırmak için gerektiğinde hedef pazarın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda ürün adaptasyonu yapılarak pazara sunulmalıdır. Diğer yandan, işletmeler küreselleşme şemsiyesi altında uluslar arası pazarlarda görevlendireceği personeli; teknik ve ekonomik eğitim yanında din, dil, siyasi ve sosyal yapı, tarihi ile coğrafi yapı hakkında kültürel farklılık eğitimi vererek bu yöndeki faaliyetlerinin başarı şansını yükseltebilir.

KAYNAKÇA

Baliga, G. ve J. C. Baker, ‘Multinational Corporate Policies for Expatriate Managers: Selection, Training, and Evaluation,’ *Advanced Management Journal*, Autumn, 1985

Birleşmiş Milletler, Dünya Yatırım Raporu, New York ve Cenova: BM, 2001

Cateora, P. R., ve J. L. Graham; *International Marketing* , 12nci Baskı, Mc. Graw Hill/Irwin, N.Y., 2005

Curi, G. ve P. Choudhury; ‘Effective Strategies for Ethnic Segmentation and Marketing’ *Proceedings of the 1998 Multicultural Marketing Conferences*, Montreal, Quebec, Canada, September 17-20, (editors: Jean-Charles Chebat and A. Ben Oumlil).

Dünya Sağlık Örgütü, *Mortality Data Base*, 2004, <http://www3.who.int/whosis/menu.cfm>.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), 2002 Yıllık Raporu, Cenova: DTÖ, Mayıs, 2002.

Engel, J.; Blackwell, R. Ve Miniard, P. *Consumer Behavior*, The Dryden Press International, 1990

Erem, Tunç; vd., “Global Pazarlarda Pazarlama Stratejilerinin Tasarım ve Uygulamasında Kültürel Etkileşimin Rolü”, <http://www.econturk.org/turkiye/ekonomisi/deniz4>, 10 Şubat 2006

Giddens, A. *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge: Cambridge University Press., 1971

Gilland, B., ‘Zionism, Israel and the Arabs,’ *Contemporary Review*, Ocak, 2003.

Gillfogg, Dan, ‘Everybody’s Watching, but Different Channels,’ *U.S. News and World Report*, 7 Nisan 2003

Goodman, N., *An Introduction to Sociology*, New York: Harper Collins, 1991.

Hall, E. T., *The Silent Language*, New York: Doubleday, 1959.

Herskovitz, M., *Man and His Works*, New York: Alfred A. Knopf., 1952.

Hill, C. W. L., *Global Business Today*, 3. Baskı, New York: Mc Graw Hill/Irwin., 2004.

Hofstede, F., T.; Et al, ‘International Market Segmentation Based on Consumer –Product Relations,’ *Journal of Marketing Research*, Vol: 36, Şubat, 1999.

Hofstede, Geert, *Culture’s Consequences*, 2. Baskı, Thousand Oaks, CA: Sage, 2001.

[http:// www.bradley.edu/las/soc/classes/](http://www.bradley.edu/las/soc/classes/).

[http:// www.milliyet.com.tr](http://www.milliyet.com.tr), 20 Şubat 2006 tarihli Milliyet Gazetesi.

[http:// www.skyscrapercity.com](http://www.skyscrapercity.com).

[http:// ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/2005](http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/2005)

[http:// www.dpt.gov.tr/ab/kep/2005](http://www.dpt.gov.tr/ab/kep/2005).

Mead, R., *International Management: Cross-Cultural Dimensions*, Oxford: Blackwell Business, 1994.

Nisbett, R. E., *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why*, New York: Free Pres., 2003.

Parker, P., *Physioeconomics*, Cambridge, MA: MIT Pres., 2000.

Pires, G. ve J. Stanton, “The Marketing Relevance of Cultural Diversity: A Framework for Understanding Ethnicity and Acculturation’, *Proceedings of the 1998 Multicultural Marketing Conferences*, Montreal, Quebec, Canada, September 17-20, (editors: Jean-Charles Chebat and A. Ben Oumlil), 1998.

Razzouk, N. ve L. Masters, ‘Cultural Marginality in the Arab World: Implications to Western Marketers’, *Conference of the Academy of Marketing Science, World Marketing Congress* İstanbul, Turkey, July 15-19, Volume VI (editors: M. Joseph Sirgy, Kenneth D. Bahn, and Tunç Erem), 1983.

Solomon, C. M., “Success Abroad Depends More Than Job Skills”, *Personnel Journal*, Nisan, 1994.

Tek, Ö. B., Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, Geliştirilmiş 7. Baskı, İzmir, 1997.

Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York; Scribner’s Sons, 1958.

Whorf, I., *Language, Thought, and Reality*, Cambridge, MA: MIT Pres., 1956.

KÜLTÜREL ANALİZ VE DEĞERLENDİRME FORMATI

(Cateora ve Graham; 2005, ss. 592-594’ten uyarlanmıştır)

Uluslar arası pazarlama araştırmalarında, genel olarak, ekonomik analiz ve rekabet analiziyle birlikte kullanılan ‘Kültürel Analiz’le ilgili bilgiler pazarlama yönetiminin pazar planlaması kararlarını daha isabetli vermelerine yardımcı olmak için hazırlanmaktadır. Hedef pazarla ilgili olarak toplanan bilgiler, ürün ve pazar analizlerinden başka, ülkenin önemli kültürel özellikleri ve iş yaşamıyla ilgili adet ve kuralları hakkında pazarlama araştırmacıları ve işletme yönetiminin çeşitli yorumlar yapabilmelerine ışık tutabilecek detaylara da sahiptir.

Bilgilerin toplanması kadar, amaçlar doğrultusunda yorumlanması da önemlidir. Diğer bir deyişle, tespitlerin karar süreçlerinde kullanılabilmesi için, hangi kültürel öğelerin tüketici davranışları üzerine ne gibi etkilerinin olabileceği konusunda analiz öncesinde yeterli bilgi birikimine sahip olunmalıdır. Örneğin, İtalya ve Meksika pazarları için, analize temel oluşturan ham bilgiler değerlendirilirken, bu ülkeler halkının Katolik inancına sahip olmasının müşteri davranışları üzerine ne gibi etkileri olduğu daha önce yapılan araştırma sonuçlarından yararlanılarak belirlenebilir. Öte yandan, aynı dine sahip olmalarına rağmen ait oldukları coğrafi bölgelerin farklı olması, Meksika’nın Dünya siyasi güç merkezinin (ABD) komşusu olması gibi faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan farklılıkların, müşteri davranışlarını ne şekilde etkileyebileceği ve bunların pazarlama stratejilerimiz üzerine olumlu ve olumsuz etkileri titiz ve kapsamlı çalışmalar sonucunda ortaya konabilmelidir. Daha sonra, ekonomik analiz, pazar analizi, rekabet analizi sonuçları kültürel analiz sonuçlarıyla bütünleştirilerek, sorunlar sistem yaklaşımı prensipleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır.

Toplanan bilgileri geniş bir perspektiften değerlendirerek, doğru yorumlayabilecek yeterlilikte pazarlama uzmanına sahip olduğu varsayımıyla, dışa açılacak işletmelerin hedef pazarlarının kültürel analizi için aşağıdaki bilgilerin formatına uygun olarak toplanmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

I. Giriş

Bu bölümde, işletmenin kısaca tanıtımı yapılarak ihraç edilmek istenen ürün ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi istenen ülke belirtilir.

Hedef ülkenin tarihi geçmişiyile ilgili özet bilgi ve önemli tarihi olayları sunulur.

III. Ülkenin Coğrafi Özellikleri

- A. Coğrafi Konumu
- B. İklim Özellikleri
- C. Arazi ve Yüzey Şekilleri

IV. Sosyal Kurumları

A. Aile

1. Çekirdek aile
2. Genişletilmiş aile
3. Ailenin dinamikleri
 - a. Anne babanın rolleri
 - b. Evlilik ve evlenmeden bir çatı altında yaşama durumu
4. Kadın / erkek rolleri

B. Eğitim

1. Eğitimin toplumdaki yeri
 - a. Temel eğitim (kalite ve gelişme düzeyleri)
 - b. Orta öğretim
 - c. Yüksek okul eğitimi
2. Okur yazarlık oranı

C. Siyasi sistem

1. Politik yapı
2. Siyasi partiler
3. Hükümetlerin istikrarı
4. KDV; ÖTV ve diğer özel vergiler
5. Yerel yönetimlerin rolü

D. Hukuki sistem

1. Adli sistemin temel yapısı
2. Yargı sistemi (Geleneksel hukuk, yazılı hukuk, sosyalist veya İslami hukuk)
3. Fikri mülkiyet haklarıyla ilgili düzenlemeler

E. Sosyal örgütler

1. Grup davranışları
2. Sosyal sınıflar
3. Kulüpler, dernekler ve diğer sosyal örgütlenmeler
4. Irk, etnisite ve alt kültürler

F. İş yaşamıyla ilgili gelenekler ve kurallar ve iş mevzuatı

V. Dini ve Estetik Değerler

A. Din ve diğer inanç sistemleri

1. Ortodoks doktrin ve yapılar
2. En yaygın olan din
3. Her bir dine inanan insan sayısı ve birbirleriyle ilişki düzeyi
4. Güçlü ve etkili tarikatların olup olmadığı

B. Estetik değerler

1. Görsel sanatlar (güzel sanatlar, heykeltıraşlık, resim vb.)
2. Müzik
3. Tiyatro, bale ve diğer sahne sanatları
4. Folklor ve ilgili semboller

VI. Yaşam Koşulları

A. Gıda ve beslenme rejimi

1. Et ve sebze tüketim oranları
2. Geleneksel yemekler
3. Yanlış beslenme oranları
4. Pazar ve marketlerde bulunabilen gıda maddeleri

B. Barınma ve iskan durumu

1. İskan seçenekleri

2. Halkın çoğunluğunun ev sahibi mi, yoksa kiracı mı olduğu?
3. Çoğunluk villa tipi evlerde mi yoksa toplu konutlarda mı oturur ve ilişki düzeyleri

C. Giyim kuşam

1. Milli kıyafetler
2. İş kıyafetleri
3. Günlük kıyafetler

D. Dinlenme, spor ve diğer boş zaman değerlendirme faaliyetleri

1. Halen var olanlar ve yenileri için talep tahminleri
2. Boş zaman uğraşları için gelirin yüzde kaçının harcandığı

E. Sosyal Güvenlik

F. Koruyucu hekimlik ve sağlığa verilen önem

VII. Dil

A. Resmi dil

B. Sadece konuşulan, yazılan diller ve lehçeler

VIII. Şirket genel müdürü için kısa özet. Tüm diğer bölümlerin tamamlanmasından sonra önemli kısımların vurgulandığı iki sayfayı geçmeyen bir rapordur. Bu raporun amacı, kendi kültürel değerlerimizle farklılık gösteren kritik noktaların karar vericilere gösterilmesidir.

IX. Bilgi Kaynakları

X. Ekler

SİCİLYA'DA MÜSLÜMANLAR*

Martino Mario MORENO

Çevirenler: Abdulhalik BAKIR - Aydın ÇELİK*****

İki Medeniyetin Mücadele Sahası Sicilya (Fenikelilerden İslam Fethine Kadar)

Sicilya'nın Coğrafyası

Konu edineceğimiz yerin bilinmesi için buranın kısa bir coğrafyası ile başlamanız gerekmektedir. Sicilya adası, etrafı sivri uçlarla (Punta del Faro) çevrili büyük bir üçgene benzemektedir. Bunlar; Pelora Burnu (Capo Peloro), Boeo (Capo Boeo) veya Lilibeo (Lilibeo) Burnu, Kuş Burnu (Capo Passero) ya da güney istikametinde olan Dalgalar Burnu'dur. Sicilya Adası üç tarafı denizlerle çevrilidir. Doğuda, Ionio Denizi (Mare Ionio), kuzeyde, Terreno Denizi (Mare Terreno), güneyde ve batıda ise Sicilya veya İfrikiyye denilen denizlerle çevrilidir. Adanın alanı ise çevresindeki adaları da kattığında toplam, 25 460 km² olur. İtalya Yarımadası ile Sicilya adasını, yalnızca 3 km. enindeki bir boğaz ayırmaktadır. Bu üçgenin Terreno denizi kıyısında konuşlanan en önemli şehirleri; Termini Imerese şehri ve Sicilya'nın başkenti Palermo'dur. Palermo şehri, altın vaha olarak isimlendirilen yeşilliklerle süslü, göz kamaştırıcı ovası ve körfeziyle tabiatın büyülediği bir cazibe yeridir. Yine buraya yakın olan bir diğer körfezde ise (Arp. Etrabenî) Trapani şehri yer almaktadır. Batı kıyısına gelince, buranın en önemli şehirleri arasında; ismini Arapça Mersa Ali (Ali Limanı)'den alan Marsala şehri yer alır. Marsala, Modern İtalya tarihinde meşhur bir yerdir. Çünkü Garibaldi binlerce taraftarıyla buraya inip sürpriz bir şekilde adayı Bourbon'nun boyunduruğundan kurtarıp, İtalya'ya katmıştı. Bu şehirden sonra Mazara şehri gelmektedir. Bu ismin kökü Arapça'dır. Fakat şehrin tarihi, Fenikelilere ve Romalılara kadar varan eski bir yerdir. Burası, adayı fetheden Müslümanların indiği ilk liman olması bakımından Arap-İslam tarihinde meşhurdur. Sonra Arapça Kerkinte denilen, Agrigento şehri ile (Porto Empedocle) limanı ve Yunanların başkentliğini yapmış olan (Arp.

* Bu çalışma, Martino Mario Moreno tarafından yazılan "el-Müslimûn fî Sıkkıyye" adı ile Lübnan Üniversitesi'nce 1968 yılında Beyrut'ta yayınlanan Arapça eserin tercümesidir.

** Prof. Dr., Fırat Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr. Üyesi /ELAZIĞ

*** Yrd. Doç. Dr., Fırat Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr. Üyesi /ELAZIĞ

Cîle) Gela şehri gelmektedir. Ionio Denizi kıyısında, güneyden kuzeye doğru, Siracusa ve Augusta, Catania ve Taormina- ki, Kayser William II'nin çok sevdiği yazlığı buradaydı- ve Messina şehirleri takip etmektedir. Catania şehrine hâkim konumda ise aniden uyanıp taşlarını ve lavlarını akıtmak için fazla uyumayan aktif Etna yanardağı bulunmaktadır. Adanın iç kısmında ise Arapça 'Alkame isminden gelen Alcamo, eski ismi Enna ve Arapça Kasru Yânî kelimelerinden türemiş (Castro Giovanni), (Arapça) Kal'atü Enîs olan Caltanisetta ve Caltagirone şehirleri bulunmaktadır. Sicilya genel olarak dağlık ve engebeli arazi yapısına sahip olup, düz alanı sınırlı ve azdır. Dağları sarp ve doruk rakımları 2.000 m.'ye kadar yaklaşan üç silsilede kuzeyi kapatmaktadır. Bu üç dağ silsilesinin doğu yakasında biri, Fiume Torto, diğeri Fiume Platani' ırmağı ismindeki iki vadinin kendisini oluşturduğu derin bir kanyon bulunmaktadır. Bu kanyon adayı iki kısma ayırmaktadır ki tarihte önemli bir yere sahiptir. Zirâ asırlar boyunca burası fatihlerin ve askerlerin geçiş yeri olmuştur. Bu kanyonun doğusunda sahilden itibaren yükselen başka dağlar bulunmaktadır. Kıyıdaki dağ silsilelerinin yanında da dâhilî dağlar ve yanardağın tepe yüksekliği 3263 metreye ulaşan Etna dağı bulunmaktadır. Bu dağ birbirine giren dağların zirvesindedir. Adanın geri kalan kısmı engebeli arazi olup, en önemli düz arazi –daha önce bahsettiğimiz gibi- Palermo Vahası ve içe doğru 25 km.'e kadar giren geniş Catania ovasıdır.

Sicilya'nın İklimi

Sicilya iklimi bazı Kuzey Afrika sahilleri özellikleri taşımakla birlikte, mutedil bir havası vardır. Gökyüzü açık havadan ziyade parçalı bulutludur. Genellikle kış mevsimi yağmurlu ve sonbaharı da fazla soğuk değildir. Yazları ise kuraktır. Fakat adaya bol miktarda çığ düşmektedir. Kar ise sadece dağların zirvelerinde görülür. Yüksek zirvelerini istisna edersek Sicilya'nın tümünde Libya dehlizleri ve Tunus iklimi özellikleri görülür. Nehirlerine gelince, bunlar fazla büyük olmayıp, Terreno denizine dökülürler. Yağmurlar kesildiğinde, bir bakıma, akıntısı kesilen Arap nehir yataklarına benzerler. Eğer birileri bu nehri benzer birisiyle canlandırmayı düşünmek isterse, onu İspanya'daki el-Vâdi'l-Kebîr'e benzetebilir. Bu nehrin eşi bahsettiğimiz Torto nehri (Fiume Torto)dir. İfrîkiyye denizine dökülen en önemli nehirler ise -az önce geçen- Platani, Belice, Salso, Gela ve Acata ırmaklarıdır. Sicilya'daki ırmakların kralı, sularını Ionio denizine döken Simeto ırmağıdır ki, mitolojik dönemde geçirdiği mutlu günlerini hatırlatmaktadır. Şöyle ki, Simeto, kıyısında çıplak oturan denizkızlarına bakardı. Denizkızları alınlarında görülen boynuzları ve teke ayakları ile kendilerini rahatsız eden gençlerin ilahilerini dinlemekteydiler... Diğer bir

ırmak ise Yunan şairlerinin şiirlerini terennüm ettikleri ve kıyısında papirüs bitkisinin yetiştiği Anapo ırmağıdır. Adanın kuzeyinde ise Arapça ismi el-Kantara olan Alcantara nehri bulunmaktadır.

Sicilya'nın Nüfusu

Şu andaki (1968) nüfusu 4.414.000 milyondur. İslam hâkimiyeti döneminde 1.600.000 milyon idi. Bu miktar gerçekten yoğun bir nüfustur. Sicilya halkı göç etmeye meyilli olmaları bakımından Lübnanlılara benzemektedir. Nitekim Tunus çiftlikleri zeytinlikleri ve bağlarıyla Sicilyalıların bir şehri gibidir. Halen Trablusgarb'da ikamet eden İtalyalıların büyük ekseriyeti Sicilyalıdır. Mağrib'in tümünde pek çok sayıda Sicilyalı bulunmaktadır. Ancak adadaki büyük göç (sınırlama getirilmeden önce), Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin ve Brezilya'ya yönelik oldu. Tüm İtalya Sanayi merkezlerinde ve resmi dairelerinde zekâları ve dinamiklikleri ile öne çıkan çok sayıda Sicilyalı vardır.

Sicilya'nın Ekonomik Gücü

Eski dönemlerde Sicilya buğday üretimiyle tanınırdı. Bu yüzden de buraya Roma ambarı denilirdi. Daha çoğu yeri kurak iken Araplar buraya pirinç, pamuk, şeker kamışı, fıstık, sumak, za'feran, turunçgiller ve karpuz naklettiler. Halen adanın en önemli üretim ve ihracatını turunçgiller oluşturmaktadır. At, eşek ve katır başta olmak üzere hayvan terbiyeciliği yaygındır. Yine etrafı denizlerle çevrili olan sair ülkelerin vatandaşları gibi Sicilyalılar da balık avlamakla, özellikle ton balığı avlamakla meşgul olurlar.

Madenlere gelince; kibrit dışında maden pek yoktur. Fenikelilerden itibaren, kibrit'in Sicilya'da ihracat ve ithalattaki öncülüğü bilinen bir husustur¹.

Eski Sicilya Tarihi

Bu girişten sonra şimdi de buranın tarihine dönelim. Tarih bize Sicilya'nın iki defada oluştuğunu ve her defasının da asırlar aldığını ifade etmektedir. Burası iki medeniyet - Doğu ve Batı -ile iki unsur -Beni Yafes bir tarafta, diğer tarafta Sâ'm ve Hâm - arasında kargaşa sahası olmuştur. Ancak sert ve çekişmeli de olsa medeniyetler karşı karşıya geldikleri ateşin sonucunda her iki ordugâhı aydınlatan bir ışık çıkmıştır. Çünkü her bir medeniyet hasmından bazı yararlı iktibaslar yapmıştır. Tıpkı mübareze edenin mübarezeye katılan rakibinin silahını ganimet alması ve kullanması

¹ Bkz. *Enciclopedia Italiana*, Sicilia maddesi

gibi... Nitekim kültürlerin mücadelesinde de savaşlar mübadeleye dönüşmüştür.

Ben bu tarihi (Sicilya'nın eski tarihini) açıklamada iki büyük İtalyan müsteşrikin açıklamalarına dayanacağım. Bunlar; "Tarîhu'l-Müslimîn fi Sıkiyye" 'nin yazarı Michele Amari ve onun eserini tamamlayan ve düzenleyen Nallino Carlo Alfonso'dur².

Eski çağda Sicilya, Yunanlı (Grek) ve Fenikeli sömürgecilerin hedefiydi. Fenikeliler Kartaca'yı kurmadan önce, Sûr ve Sayda şehirlerinden ayrılan Fenike gemileri buraya doğru ilerliyorlardı. Bu dönemden önce bu adada ticarî koloniler kurmuş olmaları ihtimal dahilindedir. Fakat, elimizdeki zengin tarihi dokümanların takip etme imkanı tanıdığı bu dönemde, Fenikeli Sömürgecilerin Afrika sahillerinden geldiğini düşündürmektedir. Çünkü, Fenikelilerin sadece Sicilya'nın batı kıyısında konuştıklarını görmekteyiz. Yani Kartaca'ya en yakın olan kıyıda. Fenikelilerin üç merkez dışında başka bir merkezleri yoktu. Bu merkezlerden biri; Mozia'dır ki, bu şehir, Sûr, Sayda ve Arvâd şehirlerindeki gibi kıyıya yakın bir ada üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Diğer ikisi ise; Palermo şehri ve Palermo körfezinin batı ucunda yer alan Solunte şehridir. Yunanlı sömürgeciler ise yerleşmek için -ki bunların sayısı daha çoktur- adanın kuzeydoğu kıyı kesimindeki, Imera ve Messina gibi şehirleri, yine adanın Afrika'ya yakın olan güneydoğu kıyı kesimindeki, Gela ve Kerkente (Agrigento) gibi şehirleri ve adanın doğu kıyılarının tümünü seçmişlerdi. Yunanlıların doğu kıyılarındaki en önemli sömürgesi ise Siracusa idi. Kartacalılar iki buçuk asır kaldılar ama işgallerini genişletmediler. Evet, iki buçuk asır kaldılar, bunların buradaki durumları 827 yılından itibaren otuz yıl kalan, Arapların Mazara'daki ikametlerine benzemektedir ki, kaldıkları bu otuz yıl boyunca Palermo'ya doğru uzanan bir köşe dışında sabit bir yer işgal etmediler. Her ne zaman Saragoza'ya hamle yaptılarsa Saragozalılar Arapların boyunlarını vurdular. Saragoza, Fenikelilerin de kâbusu idi. Bu şehir, batıdaki müttefiki Agrigento (Kerkente) ile ortak hareket edip, adanın topraklarının 3/5 ine ulaşınca (1/5 i Sicilyalıların, geri kalan 1/5 inin de tamamı Kartacalıların elinde değildi. Çünkü buranın bir kısmı bazı küçük Yunan Cumhuriyetleri'nin elindeydi.) Kartacalı sömürgeciler kendilerini sıkboğaz olmuş gibi gördüler. Bu durumda bazı ticarî üslerle yetinmek siyaseti yerine, daha geniş çaplı askerî ihtilalli siyasete yönelmek zorunda kaldılar. Kartacalılar da Arapların adayı fetih esnasında tekrar tekrar Afrika'dan yeni kuvvetleri çağırdıkları gibi davrandılar. Daha sonra

² Michele Amari, Storia die Musulmani di Sicilia, 2me edition, avec notes de Carlo Alfonso Nallino, Catania, 1933-1939.

Kartaca'dan gelen asker dolu donanma, Yunan İmera şehrini muhasara etti. Ancak Saragoza hâkimi Gelon onları M.Ö. 480 yılında karada ve denizde dağıttı. Yunanlı Şair Pindanos bu zaferi şiirinde övmektedir. Tarihçiler bu galibiyeti, Eski Çağda batının doğuya galip geldiği fetih olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu perde (yenilgi) sadece ilk bölüm için inmişti. Saragoza ve İtisa savaşından sonra mücadele iki yüz yıl daha devam etti. Sonuçta, Yunanlılar ve Kartacalılar adanın doğu kıyılarının topraklarını dengeli olarak paylaştılar. Doğu kıyıları Kartacalıların payına düşmüştü. İşte yeni rakip Romalılar sahneye çıktığı günkü Sicilya'nın durumu bu idi. Pön savaşları³ (guerres puniques) Kartacalıların hem Sicilya hem de İfrikiyye'deki direncini kırmıştır. Fakat Yunan ve Fenikeli unsurların Sicilya toprakları civarında birkaç asır dolaşmaları boşa gitmedi. Çünkü her iki medeniyet birbirinden etkilenmeye devam etti. Yunan medeniyetinin adetleri ve alışkanlıkları yüksek pön tabakası arasında yayıldı. Yunan sanatı Fenike sanatına da etki etmişti. Kartacalıların Sicilya'da bastırdıkları paralar, pön nakışları ve harfleri yanında Yunan suretleri ve kitabelerini de taşımaktadır. Diğer taraftan Saragozalı bayanlar Odinis'e: "Bize dön!..." diyerek yas tutmuşlardı. Yunanlılar ve Romalılar, Henon ve Hemlekon (?) adlı iki (Kartacalı) seyyahın coğrafyayı öğreniyorlardı. Şunu belirtmek gerekir ki, Roma Senatosu, Kartacalı Macon'un çiftçilik ile ilgili yazdığı yirmi sekiz kitabının Latinceye çevrilmesini emretmişti. Çiftçilikle ilgili bu kitapların batı çiftçiliğine etkisi birkaç asır sürdü. Aynı şekilde daha sonraları Arapların mevcudiyeti Sicilya'da ziraatin gelişmesine etki etti. Sicilya Kralı Normandiyalı Roger Arap coğrafyacısı el-İdrisi'yi şehirlerin kuruluşu ile ilgili bir eser te'lifi ile görevlendirdi ve yine birkaç Arapça ilmi eserin çevrilmesini de emretti.

Adanın Roma hâkimiyetine girmesinden sonra Antonios'un eliyle Sicilya Roma topraklarına tam anlamıyla katıldı. Ada böylece kısa sürede dil ve kültür olarak latinleşti. Birkaç asır boyunca adanın tarihi, İtalya tarihinin ve imparatorluğunu tamamlayan bir parçası oldu ki, bu bizim ilgi alanımızın dışında kalmaktadır.

Ardından, Berberîlerin saldırıları başlayınca ve Vandallar İfrikiyye'nin kuzeyine yerleşince, bu Germen kavmi, tıpkı Kartacalıların yaptığı gibi, Batı Sicilya'da bir köşeyi işgal ettiler. Zirâ tarih kendisine dönmeye meyyâldir. Ancak, Doğu Roma İmparatoru Justinien fazla geçmeden Vandalları ve onların dışındaki Berberîleri adadan uzaklaştırdı. Bu tarihten itibaren Sicilya,

³ Pön Savaşları; Kartaca Savaşları olarak da bilinir. Kartaca ile Roma Cumhuriyeti arasında M.Ö. 264-146 yılları içinde Ak Deniz egemenliği için yapılan savaşlardır <http://tr.wikipedia.org/wiki> (Çev. Notu)

Strategos lakaplı bir vali veya patriğin idaresinde Bizans İmparatorluğu'nun eyaletlerinden bir eyalet haline geldi. Ada ikinci kez- özellikle üst tabakadakiler- Yunan kültürü çerçevesine girdi. Adanın geneli Latince dili üzerine devam etti. Kilise ise bağlılık açısından Roma kürsüsüne tabi iken, İstanbul Patrikliği'ne katıldı. Ancak bu durum adanın akidesini değiştirmede. Çünkü bu zamanda Bizans Kilisesi'nin Roma Kilisesi'nden ayrılması henüz tamamlanmamıştı. Arap hâkimiyetinden ve Normanların fethinden sonra Sicilya, latin inancına ve ibadetlerine geri döndü. Nitekim Grek Ovası olarak bilinen ovada, günümüze kadar varlığını sürdüren bir miktar Katolik Rum halen mevcuttur.

Sicilyalılar Bizans hâkimiyeti altında mutluluk ve rahatlık yüzü görmediler. Buna neden ise, ödedikleri verginin çok ağır olması ve bir de kendilerini vatanlarından koparıp sebebini anlamadıkları harplerde savaşmak için uzak memleketlere gitmek durumunda kaldıkları mecburi askerlik idi. Yine çiftçiler ismen hür olup, gerçekte ise köle idiler. Çünkü onlara, ne çalıştıkları araziden ayrılma ne de sahiplerini değiştirme hakkı verilmişti. İşte bu memnuniyetsizlik, Müslümanlar sahneye çıktıklarında ahalinin ülkeyi savunmadaki zayıflığın nedenini açıklamaktadır.

İlk Arap Saldırıları

Sicilya coğrafi konumu açısından, Lübnan ve İfrikiyye olmak üzere iki yönünden Müslümanların saldırısına maruz kalmıştır. Muaviye önce Lübnan sahillerinden gönderdiği gemilerle adaya hücum etti. O zamanlar Muaviye, Osman'ın hilâfeti döneminin Şam valisi idi. Kendisi bizzat hilâfet tahtına geçtikten sonra ise adaya saldırıyı İfrikiyye'den tekrarladı. 650 yılına doğru meydana gelen birinci hamle hakkında Babevî(Papa)'nın kitabı (Liber Pontificalis) ve Papa Martin'in mektupları dışındaki eserlerde konu hakkında söz edilmemektedir. Muaviye'nin bu seferdeki amacı sadece talan ve esir almaktı. İkinci hamleyle gelince; bu da 670 yılı dolaylarında veya el-Bîrûnî'nin ifadesiyle 673 yılında meydana geldi. Seferin komutanı, İfrikiyye fatihi Mu'âviye b. Hudeyc'in komutanlarından biri olan, Abdullah b. Kays b. Muhalled el-Fezârî idi. Bu komutan da yalnızca talan ve ganimetle yetindi. Ardından da İfrikiyye'ye geri döndü. Anlatıldığına göre, el-Fezârî, bu seferde çok sayıda putlar, yani, Meryem ve Azizlerin mücevherlerle süslü heykellerini ganimet aldı. el-Fezârî onları Halifeye gönderdi, o da bu heykellerin, Hind Pazarı'nda satılmasını emretti. Böylece bunlar fiili birer put haline geldiler. Yine bu seferde göze takılan bir diğer husus ise -tarihçi Theophanes'in anlattığına göre- Sicilyalı bazı esirlerin Dımaşk'a gönderildiği ve orada oturanların esirleri beğendikleri, hususudur. Bu bilgi Yakut'un "Merâsidü'l-İtlâ" adlı eserinde anlattıklarıyla uyusmaktadır.

Yakut eserinde; “Dımaşk’ın yakınında ismi es-Sıkılıyyât olan bir köy vardır” demektedir. Sicilyalı Ebu Hafs İbn Halef Ömer’in kitabındaki, “el-Gûte‘de Sicilyalıların yaşadığı bir köy bulunmaktadır”, ifadesi bu bilgiyi açıklamaktadır. Bu ifadeler Amari’ye aittir. Diğer yandan el yazma eserleri inceleyen Prof. Nallino; eserlerde (Arapça gramerinde) nekrâ olarak yani (sıkılî) ve tesniye (ikil) olarak (sıkılıyâni) biçiminde yazılmış, Sicilyalıların yaşadığı bir köy ismine rastlamıştır. Yine başka bir görüşe göre, (sıkılıyâni) kelimesindeki (elif) ve (nun) harfleri, İtalyanca dilindeki nisbet alametidir. Zira. İtalyanca “Siciliano” dediğinde, anlamı, “Sicilyalı” demektir.

Müslümanların ayakları İfrîkiyye’de yere sağlam bastıkça, adaya yaptıkları saldırılarında artış olmuştur. Özellikle, ada İfrîkiyye’yi yeniden ele geçirmeye çalışan Bizanslılar için bir üs ve saldırıyı gerçekleştirip kaçan Hristiyanlar için bir sığınak idi. Bu yüzden Hasan b. Nu‘man ve Musa b. Nusayr Tunus limanını muhkem (kale) yaptılar. Her ikisi, ilk uygun fırsatta Sicilya üzerine saldırmak için burayı bir sığrama yeri edindiler. 704 yılında, Musa b. Nusayr “Eşraf Savaşı” olarak isimlendirdiği harekâtı düzenledi. Harekât sonucunda elde ettiği 1.000 kişilik esir ve ganimetlerin pazardaki satışından, orduda bulunanlar, kişi başına 100 altın dinar kazandı. Bunu müteakip gerçekleştirilen harekâta Müslümanlar Saragoza’ya girme imkânı buldular. Ancak, sadece ganimetle yetinip, Sicilya’da kalmadılar. Yapılan diğer bazı savaşların durumu da aynı şekilde idi. Genellikle ganimet yüklü gemileri ya fırtınalar batırıyor ya da Grek ateşiyle yakılıyordu.

740 yılındaki harekâtın neticesi daha büyük olacak gibiydi. Çünkü Habib b. Ebî Ubeyde, muhteşem bir ordunun başında Saragoza şehrini muhasara etti. Şehir halkı fideye olarak büyük miktarda mal vermeye razıydı. Habib ise adanın içlerine girmeye hazırlanıyordu. Ancak İfrîkiyye’de çıkan ayaklanma onu derhal geri dönmeye mecbur etti. Bu tarihten sonra Müslümanlar Sicilya’yı istila etmek fikrinden vazgeçtiler. Hatta, Mağrib Emirleri, özellikle Ağlebîler barış ve ticaret anlaşmaları imzaladılar. Aynı şekilde, Ağlebîler Devleti kurucusu İbrahim İbn Ağleb, süresi 10 yıl olan bir barış antlaşması imzaladı. Ancak ne o, ne de oğlu ve halefi Ebu’l-Abbas bu anlaşmaya uymadılar. Fakat, Bizans donanması eliyle gerçekleştirilen çok yıkıcı bir deniz saldırısına uğramasından dolayı, Ebu’l-Abbas anlaşmayı 10 yıllığına daha yenilemek zorunda kaldı. Yapılan anlaşma, taraflara, esirleri geri vermek ve İfrîkiyye ile Sicilya arasındaki ticarî harekete engel olunmaması, yükümlülüğünü getiriyordu. Ancak Ebu’l-Abbas’ın halefi olan kardeşi Ziyâdetullah b. Abdullah, adaya amcası oğlu Muhammed b Abdullah komutanlığında bir ordu göndermek suretiyle, bu anlaşmayı 4 veya 5 yıl sonra ihlal etti. Onun tüm çabası ise ganimet ve esir almaktı.

Ağlebîlerin Adayı İstila Etmesi

Fransızların, “şimdi armutlar olgunlaştı” dediği gibi, Ziyâdetullah İfrîkiyye’de Berberîler arasında çıkan ayaklanma ile meşgul iken, Sicilya’ya saldırma fikrinde bazı tereddütler yaşamaktaydı. Ancak Sicilya kuvvetlerinin büyük komutanlarından biri İfrîkiyye’ye gelip, Ziyâdetullah’ı, hasadı bol ve yakın olmasından dolayı adayı ele geçirmesi hususunda teşvik etmesiyle, onun bu konudaki endişesi sona ermiş oldu. Bu komutanın ismi Euphemios idi. Arap tarihçilerinin dediğine göre, bu zat, Kral’ın Patrik komutanlarından biriydi. İtalyan ve Bizans kaynaklarının belirttiğine göre ise (toypmapxhc) yani fırka komutanı idi. Şahsi bir meseleden dolayı onunla Sicilya genel valisi arasında bir düşmanlık çıkmıştı. İtalyan kaynaklarından birisinin belirttiğine göre, genel vali, onun nişanlısını elinden almıştı. Bir diğer kaynağa göre de Euphemios, onun manastırından bir rahibeyi alıp götürmüş, genel vali de bu yüzden onu cezalandırmıştı. Amari ise bu suçlamanın, Yüksek Bizans İdaresi tarafından çok ilgi duyulan yerli bir komutanı kendisine güvenmediğinden dolayı, uzaklaştırmak için vasıta yapıldığını, düşünülmektedir. En-Nüveyrî, İbnu’l-Esîr ve İbn Haldûn gibi Arap tarihçileri ise; ada patriğinin, İmparator tarafından işlediği bir cinayetin akabinde cezalandırılmasını ve azledilmesini emretmesi dışında bir neden göstermezler. Mevzu ne olursa olsun, Euphemios diğer komutanlara karşı baş kaldırdı (Bu isyan Sicilyalıların Bizans’a karşı yaptıkları ilk ayaklanma değildi) ama yenildi ve sonuçta bazı taraftarları kendisinden ayrıldılar. Bunun üzerine Euphemios Kayrevan’a kaçtı ve adanın fethi için delil ve destek olarak kendisini Ziyâdetullah’a teslim etti.

Ziyâdetullah’ın ve halkın sevdiği, sözü dinlenen bir danışmanı vardı. Bu kişi, Kadı Ebu Abdillâh Esed b. el-Furat b. Sinan idi. Bu kadı Harran’da doğmuş, babası ise Ubu Müslim’in katledilmesinden sonra, Abbasî halifesi el-Mansur’un İfrîkiyye’ye gönderdiği Horasanlı ordunun askerlerinden biriydi. Babası onu henüz iki yaşında iken, Beraberinde Kayrevan’a getirmişti. Esed, Tunus’ta Kur’an ve Temel Dini İlimler tahsil etti. Sonra Irak’a gitti. Önce Ebu Hanife mezhebine, sonra da Malikî mezhebine geçti. Diğer fıkıh dallarında ise İbn Kasım’ın yolunu takip etti. 797 yılında, kendisine nispetle “el-Esediyye” adındaki kitabıyla Kayrevan’a geldi. Burada bir medrese açtı ve büyük şöhretine kavuşunca da kadı olarak atandı. Ziyâdetullah tüm devlet işlerinde onunla istişare ediyordu.

Euphemios, Ziyâdetullah’ın ordusu ve donanmasıyla Sicilya’ya saldırı düzenlemesini teklif etti. Ona beraberindeki gemileri ve Sicilya’daki taraftarlarıyla, ülkenin tüm gizli taraflarını ve inceliklerini bilen tecrübesiyle destek sözü verdi. İş Müslümanların başarısıyla tamamlandığında –ki onun

amacı ve hatta buna emindi- Ziyâdetullah adada, Bizans İmparatoru konumunda olacaktı. Euphemios da naibi olacaktı. Bu teklifler karşısında Emir, Berberîlerin “cemaat” dedikleri meclisini topladı ve meseleyi görüşmeye sundu. Toplantıya katılanlar, ilk başta konu hakkında tereddütte kaldılar. Onlardan bir kısmı, anlaşmaya saygı gösterilmesini, bir kısmı, adanın ele geçirilmeme riskini ve Bizans donanmasının gücünü hatırlatıyor, bir kısmı ise henüz bastırılmayan İfrîkiyye ayaklanmasına dikkat çekip, bu durumda Emir, içeride isyanla kuşatılmış iken, dışarıda nasıl bir savaşa girişeceğini, belirttiler.

Yaşı ilerlemiş kadı ise dışarıda kazanılan bir zaferin, içeride emîrin merkez idaresini güçlendirmek için en iyi vasıta olacağını farkındaydı. Anlaşmaya saygı gösterilmesi gerekliliğini savunanların iddiasını, Sicilyalıların, anlaşma şartlarına aykırı olarak, Müslüman askerlerin bir kısmını vermemekle, itham etmek suretiyle onların delillerini çürüttü.(Onların geri verilmemesinin sebebi, onların Hristiyanlık dinine intisap etmeleridir. Öyle ise, bunlar Müslüman ehlinden sayılmazlar.) Ayrıca onlara adanın savunma zaafılarını açıkladı. Sözlerini de Kur'an'ın şu ayetiyle tamamladı: “(Ey Mü'minler!) düşman karşısında gevşemeyin ki, barış istemek zorunda kalmayasınız. Allah sizinledir ve yaptıklarınızın mükâfatını asla eksiltmez.” (Muhammed Süresi, ayet 35). Bu söz görüşmenin neticesi oldu ve Sicilya'ya saldırı kararı verildi. Esed, başkalarının aşırı ganimet ve esir talebinde bulunur, böylece bu savaş da eski savaşlar gibi sonuç vermez korkusuyla, şerefli görev olan mücahidlerin komutanlığını talep etti.

Ziyâdetullah'ın kuvvetleri Sûse şehrinden denize açıldılar. Ordu yüz gemiyle taşınan 700 atlı ve 10.000 piyadeden oluşuyordu. Gemiler 14 Haziran 827 yılında ayrıldılar ve 17 Haziran'da, Euphemios'un adamlarının olduğu batı sahilinde bulunan Mazara şehrine yanaştılar. Başında Lâte denen komutanın bulunduğu Palermo'daki Hristiyan kuvvetleri telaşa kapıldılar. Savaş, Palermo civarında, daha sonra bu isimle isimlendirilecek olan bir meydana patlak verdi. Sicilyalılar sayı ve teçhizat bakımından Müslümanlara göre daha üstün idiler. Ancak zafer Arapların oldu. Ardından Esed b. el-Furat Saragoza şehrine yöneldi ve Grek döneminden beri şehrin etrafında var olan taş geçitlerde karargâh kurdu. Burayı on ay boyunca muhasara etti. Ordusunda yayılan veba salgını yüzünden, hem kendisinin hem de askerlerinin çoğu hayatını kaybettiği için az kalsın Müslümanlar teslim olacaktı. Neredeyse bu savaş da eski savaşlar gibi son bulacaktı. Çünkü Müslümanlar ümitsizliğe kapılmış, İfrîkiyye'ye dönmeye karar vermişlerdi. Şayet Bizans donanması gemilerini batırmamış ve dönüş yollarını kesmemiş olsaydı adayı terk edeceklerdi. Bu esnada Müslümanlar

karaya doğru kaçtılar ve Sarakosa'ya bir merhale mesafede olan Mineo kalesini fethedip, teselli buldular. Sonra Euphemios'un teşvikiyle, kendisinin devlet üniformasını giymiş olduğu Kasru Yânî (Castro Giovanni) üzerine muhasarayı yoğunlaştırdılar. Fakat hain ihanetle öldürüldü. Çünkü şehir sakinleri, anlaşmanın teslim şartlarını görüşmek üzere kendisini davet ettiler. Bunun üzerine Euphemios buluşmak üzere gitti. Heyetlerinin az sayıda koruması vardı. Bir de baktı ki heyette eski arkadaşlarından olan iki kardeş de var, selamlaştılar ve birbirlerine sarıldılar. Ansızın sarılanlardan biri boynunu yakaladı, diğeri ise onu sırtından hançerledi. İşte Euphemios bu şekilde öldü. Oysa muhteşem bir törenle şehre girmeyi tasarlamıştı. Hakikatte ise, vatan haininin katli nedeniyle övünülen bir törenle, başı kesik olarak şehre girdi. Müslümanlar istemeden de olsa, Bizans ordusu gelip savaşıncaya ve onları çekilmeye zorlayıncaya kadar, sarayı muhasaraya devam ettiler.

Müslümanlar iki yılını, adanın başka bir yerini ele geçiremeden sadece Mazara limanını ve Mineo kalesinde kalmakla geçirdiler. Fakat İfrikiyye'den destek için gelen asker dolu 300 gemi onların durumunu düzeltti. Daha sonra saldırıya başladılar ve 831 yılında Palermo şehrini fethedebildiler.

Böylece, dört yıl boyunca süren ağır mücadeleden sonra, sonunda Müslümanların ayakları adanın kuzey batısındaki köşede yere bastı. Yani Fenikelilerin içine kapanmış oldukları bölgede. Erişilmez olan Kasru Yânî (Castro Giovanni)'nin bulunduğu adanın kalbi, adanın doğu sahilinin tamamı ve batı sahilinin güney kesimi ise tüm bu yönler Bizanslıların elinde kaldı. O zamandan itibaren mücadelenin ikinci faslı başladı. Fakat bu yeni bölüm birincisinden çok daha uzun oldu.

Endelüs'ün fethiyle Sicilya'nın fethi arasındaki fark şudur; Araplar İspanya'da önlerinde kendi gücüne dayanan son derece zayıf, mahallî bir yönetimle karşılaştılar. Şu kadar var ki, Sicilya'ya yönelenler ise doğudan batıya uzanan içindeki milletlerin gücüyle ve denizleri dolduran donanmasıyla önlerinde duran bir İmparatorlukla karşılaştılar. Bu durumda Müslümanlar, Bizanslıları adadan atmak istediklerinde onların tabii ve ustalıklı yapılmış erişilmez karasal kalelerine peş peşe saldırıyı gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Yine deniz üslerinin birini diğerinden sonra almaları gerekiyordu. Kaldı ki Bizanslıların üsleri sadece Sicilya'da değil, aynı zamanda adanın civarında da vardı.

İslam Fethinden Normandiya'nın İstilasına Kadar Sicilya'da Müslümanlar

Biz ilk bölümdeki konferansımızda dedik ki; Palermo'nun fethiyle, Sicilya adasının fethi oyununun sahne perdesi kapanmadı. Yine birinci bölümde biz, kendini tecrit eden Müslümanları Sicilya'nın kuzey batısındaki uzak köşesinde terk etmiştik. Tıpkı İonia döneminde Yunanlıların sahip olduğu bir tutumluk yer gibi... Buna ilaveten, Bizanslıların adadan atılması, adanın bizzat kendi deniz ve kara üslerinin bertaraf edilmesi bir tarafa, aynı zamanda adaya yakın olan, Bari ve Kalibriya'daki Reggio gibi üslerin tümünün aşılmasına da bağlıydı. Bundan dolayı, Arapların Palermo'yu istilaları yavaş ilerleyen, çokça merhaleleri, durakları, ileri-geri çekilmeleri, belli bir sahada olmayan, aksine çok yönlere dağılan kavisli fetihlerle yapıldı.

Palermo'nun düşmesinden sonra, Arapların yaptığı ilk şey, İtalya Yarımadası'na yönelmeleridir. Düşmanı zayıflatmak ve Sicilya'dan uzakta tutmak maksadıyla bu adaya saldırılar düzenlediler. Burada yoğun nüfusu bulunan rakipleri, Longobardes, Francs (Frenkler) gibi ve Bizans velayetinden kurtulmaya meyilli olan cumhuriyetlerin tümüne hoş görüyle yaklaştılar. Bu nedenle Müslümanlar, Napoli Cumhuriyetiyle tarafları 50 yıllık bir süreyi içeren anlaşma imzaladılar.

Şimdi Müslümanların adadaki fetihlerinin merhalelerine bir göz atalım; Müslümanlar, 842 veya 843 yılı yani Mazara'ya yerleşmelerinden 15 yıl sonra Messina şehrini fethettiler. Burası boğaza hâkim olmasından dolayı son derece önemli bir deniz üssüdür. Kezâ, 859 yılında yani fethin başlamasının 31. yılında, Bizanslıların dağdaki sağlam kalesi olan Kasru Yanî 'yi ele geçirmeyi başardılar. Ancak Saragoza halen önlerinde aşılması zor bir engel olarak durmaya devam ediyordu. Burayı ele geçirmek hiç de kolay değildi. Çünkü şehir halen Bizanslıların elindeydi. Erişilmesi zor olan limanı, Bizans donanmasını barındırıyordu. Onlara, büyük imparatorluğun her bir köşesinden grup grup gelen orduları adanın her tarafına gönderme imkânını tanıyordu. Bu nedenle de Müslümanların galibiyetleri ve fetihleri tehdit içeren bir neticeye varıyordu. Bunun kanıtı ise, Arapların 30 küsur yıl boyunca fethiyle uğraşmış oldukları Kasru Yanî kalesidir ki, aynı yer 5 yıl sonra ellerinden çıkmıştır. Bu yüzden Müslümanların cesareti bir kez daha kırıldı ve durakladılar. Eski güçlerine ancak İfrîkiyye'de son derece azimli ve dirayetli bir adam tahta çıktıktan sonra ulaşabildiler. Bu adam, zulmü ve acımasızlığı dolayısıyla reâyası tarafından "el-fasık" lakabı verilen İbrahim b. Ahmed el-Ağlebî'dir.

İbrahim b. Ahmed el-Ağlebî

İbrahim, idareyi yaşının küçüklüğünden istifade ettiği veliaht olan amcası oğlundan zorla aldı. Onu öldürmek ve cezalandırmak ile de yerini sağlamlaştırdı. O, kan akıtmaktan, ısırap çekenlerin acılarını seyretmekten, hoşlanan birisiydi. Hiçbir şey, kurbanının göğsündeki kalbin çıkarılması ve onun kalp atışlarını seyredilmesinin verdiği haz kadar, kendisini eğlendirmezdi. Onun işlediği korkunç olaylarından birisi, Hirodos ? denen şahsın tüm hizmetçilerini boğazlamasıdır. Çünkü kâhinlerden biri, kendisinin bir çocuk tarafından öldürüleceğine dair kehânette bulunmuştu. O, Yahudilerin zunnâr(kemer)larının, üzerinde maymun resmi bulunan beyaz bir kumaştan olmasını, Hristiyanların kemerlerinin ise üzerinde domuz resmi bulunan beyaz bir kumaştan olmasını emretti. Nefûse kabilesinden olan beş yüz esirin kalbine mızrağı kendi eliyle dürttü. Kâtiplerinden birisini diri diri gömdü. Eşlerinden ve önde gelenlerden çok sayıda bayanı asarak, çarmlıha gererek ve diri diri gömerek öldürdü. Bu zulmü, haksızlığa uğrayan İfrîkiyye ve Sicilya vatandaşlarının şikâyetleri halifeye ulaşınca kadar devam etti. Sonunda halife onu azletti. Bu esnada İbrahim, cihad ve kâfirlere karşı parlak bir başarıyla kendini temize çıkarmak istedi. Bu amaçla Sicilya'ya gitti ve Saragoza'yı fethetmeye karar verdi. Böylece Müslümanlar Bizanslıların son kalesini ikinci kez muhasara ettiler. Esed b. el-Furât'ın bu şehrin surları karşısındaki ölümü üzerinden 50 yıl kadar zaman geçmişti. Ama bu kez, Müslümanlar hem sayıca az değil, hem de kuvvetli bir ordu olup, o zamanlar henüz benzeri görülmemiş iri taş ve uzak mesafeye atabilen mancınıklara sahiptiler. Ayrıca denizden de Bizans donanmasını engelleyen gözde bir donanma onları destekliyordu.

Serkeş Saragoza'nın Düşüşü

Düşman sayısının (Müslümanların) çokluğu ve güçlü savaş teçhizatına rağmen, şehir halkı ve Bizans muhafızlarının engellemesi dokuz ay sürdü. Savunanların tümü zorluklara dayanıklı ve büyük bir kesimi son derece inatçı bir sabıra sahiptiler. Bunlar sizlerin de iyi tanıdığı asîlerdir. Yani Ceracime'dir.- Çünkü sizden bazıları onların neslindensiniz. – Fakat açlık ve hastalık bu kahraman insanları kırıp geçirdi. 878 yılı Mayıs'ın 21. gününün sabahı mancınıklar en büyük taşlarını şehrin üzerine yağdırdılar. Bu saldırıda en büyük burç yıkıldı. Surlarda gedikler açıldı ve Müslümanlar kaleye girdiler. Olay, katliam ve eşine az rastlanır bir tahribatla sonuçlandı. Kafası kesilmeyenler esir edildiler. Yıkılmayanlar yakıldı, yok edilemeyenler ise gasp edildi. Fatihler İyonya denizinin idare merkezi olarak mamur bir şekilde yapılmış şehirden, enkaz üstünde enkaz bırakmadan çekilmediler.

Taormina'nın Düşüşü

Aradan 14 yıl daha geçtikten sonra İbrahim b. Ahmed bu kez Taormina şehrini ele geçirdi. Ve aynı yıl İtalya adasında bulunan Cosenza şehrinin muhasarası esnasında öldü.

Biz bu tarihi yani, 903 yılını, Sicilya'nın fethinin ikinci bölümün tamamlaması olarak ele alacağız. Bunun üç nedeni vardır:

1-Bu zaferle, Bizanslıların adadan atılması tamamlanmıştır.

2-Bu yılda, Fatımî Devleti yıldızının doğuşunun ve Ağlebîler Devleti'nin yıkılışının öncüsü olan Berberî Kutâme kabilesi ayaklanması ki Mağrib'de geniş bir alana yayıldı.

3-Yine bu ayaklanmanın ortaya çıkmasından dolayı Ağlebîlerin Sicilya'dan uzaklaşmaları, adayı boşalttıktan sonra Bizans tehdidinin olmaması, Sicilyalıların tedricen özerk bir yapıya, hatta bazen de bağımsızlığını elde etmeye doğru itmesi.

Bu yıla, gökyüzünde görülen çok sayıdaki parlak cisimler (meteor) den dolayı "senetü's-şuhub" denmiştir. Umarım bu parlak cisimler bizim geriye kalan yolumuzu da aydınlatacaktır. Zirâ, tüm bu kan akıtıcı savaşlardan sonra barış emâreleri ve medeniyete dair şeyler görmekteyiz. Çünkü kanlar, bazen verimli olur ve yıkımların ortasında yeşillikler bitirir.

Özerk İdarenin Başlangıcı

Sicilya'daki Bağımsızlık hareketi, zorba İbrahim b. Ahmed el-Ağlebî'nin sert tutumunun sebep olduğu ayaklanmanın şekillendiği yıllardan itibaren başlamıştır. Ancak o, Araplarla Berberîler arasında var olan antlaşmazlıktan istifade ederek bu ayaklanmayı kolaylıkla bastırmaya muvaffak oldu. Sonra, Hristiyanlara karşı cihad ilan etmek için bizzat Sicilya'ya geldiğinde, Taormina'da ulaştığı büyük başarı ve şehit olarak ölmesi sayesinde, hem kendisi hem de ailesi cezalandırılmaktan kurtuldu.

İbrahim'den sonra gelen ve güzel ahlakı ile bilinen oğlu Abdullah, babasının halka çektiğini unutturdu. Fakat Sicilya'da naibi olarak bıraktığı oğlu Ziyâdetullah, kötülüğü ve ahlaksızlığıyla, Ağlebîler idaresini yeniden nefret edilir hale getirdi. Bu dönemde, yani 903 yılında, Emir onu azletti ve Kayrevan'a çağırdı. Bunun üzerine, bu alçak, babasının hadimlerinden ikisine emir vermek suretiyle, hamamda istirahati esnasında uyuyan babasını suikast ile öldürttü. Bu cinayetiyle, zulüm halkaları silsilesinden oluşan bir yönetimi başlattı. Ahlaksızlıkla, fuhuşla, cellâtlarla ve kılıçlarla geçen altı yıl kadar bir süreyle tahtta kaldı. Sonunda 909 yılında firar etmek zorunda kaldı

ve 910 yılında Ağlebîler Devleti sona erdi. Böylece Abdullah el-Mehdî Tunus'ta ismi el-Mehdiyye olan yeni başkentini ve yeni devletini kurdu.

Ziyâdetullah kaçır kaçmaz, Sicilya'nın ileri gelenleri, Ali b Muhammed b. Ali el-Fevvâre (Bu lakap Palermo'nun kurumuş su kaynaklarından birine nisbetle verilmiştir.)'yi adaya reis olarak seçtiler. el-Mehdî'den de bu şahsın onanmasını ve hil'at giydirilmesini talep ettiler. -Daha önceki Sicilya valileri, geleneksel olarak Ağlebî emirleri tarafından kendi aile fertleri arasından tayin edilirdi- Bu seçim, Sicilya'nın özerk bir idâreye meylettiğinin bir işaretiydi. el-Mehdî onu tasdik etmiş ve Fevvâre'ye hil'at giydirmişti.

Ancak fazla geçmeden onu, kendisinin atadığı ve ismi Ahmed b. Ali b. Kuleyb, lakabı İbn Ebu Hinzîr olan yeni bir vali ile değiştirdi. Fakat bu lakap, onun için bir iyi haber çağrısı olmadı. Gerçekten, İbn Ebu Hinzîr "domuzumsu" pek çok suç işledi. İdarî görevlere Sicilyalıların yerine yakınlarını yerleştirdi. Şîâ mezhebî hukukunu kabul edip, Sicilya'da yürürlükte olan Sünnî Malikî mezhebi hukukunu iptal etti. Sicilyalılar arasında fitne çıkarmaya teşebbüs etti. Fakat "parçala idare et" yöntemi bu kez ona fayda etmedi. Zirâ, tüm bu yaptıklarından dolayı halk ayaklandı ve onu sarayında muhasara etti. Halk onu, kapıdan değil, bir ayağı kırık olarak pencereden çıkmaya mecbur etti ve hapsedti. Ardından da hem yaptığı zulmü şikâyet hem de azlini talep etmek için el-Mehdî'ye elçi gönderdiler. el-Mehdî Sicilya halkının isteğini yerine getirmeyi hikmet sayarak, onlara el-Belevî isminde başka bir vali gönderdi. Halkın tavrından dolayı halen tedavisini yapamayan İbn Ebu Hinzîr'i de kırık ayağının tedavisi için Kayrevan'a çağırdı. Sicilyalılar daha başlangıçta, Belevî'den memnun kalmadılar ve 913 yılında onu Palermo'dan kovdular. Aynı şekilde Fatımîlerin Kerkinte (Agrigento) valisini de kovdular ve sâhibu'l-hums yani mal müdürünü, aşırı vergi yüklemesinden duydukları rahatsızlıktan dolayı öldürdüler.

İbn Karheb

Sicilyalılar, bu şekilde tüm İfrîkiyye yöneticilerinden kendilerini kurtardıktan sonra, Berberî ve Arap olan avam ve eşrafın hepsini toplayıp, Ahmed b. Ziyâdetullah b. Karheb'in emirliği için çağrıda bulundular. İbn Karheb, varlıklı, soyu emirlere dayanan, iyi ahlaklı, vatanını seven birisiydi. Sicilya'ya bağımsız bir yönetim sunmaya gayret etti ve bu hedefe ulaşmak için mevcut yolu açmaya karar verdi. Bu yol ise, Bağdat halifesinin himayesi altına girmekti. O, Bağdat halifesinden bir yetki belgesi talebinde bulundu. Zirâ, Bağdat halifelerinin zayıf gücü, onların, adayı bir temsilciyle idare

etmesine mani idi. Nitekim ada halkı hep birlikte onun bu fikrine katıldılar. Neticede İbn Karheb hutbeyi Abbasî halifesi el-Muktedir Billah adına okuttu. Bu halife kendisine siyah hil'at ve siyah bayrak gönderdi. İşin başında, İbn Karheb'in gidişatı başarıyı yakalamış gibiydi, Nitekim o, el-Mehdiyye yakınlarındaki Limte limanında demirlemiş olan Fatimî gemilerini yakmak ve orada bulunan şahsî düşmanı İbn Ebî Hinzîr'i esir alıp öldürmek, Safakos şehrini harap etmek ve Bizanslılarla gerçekten olumlu şartlar içeren bir anlaşma yapmak, gibi bazı işleri yapmayı başardı. Bizansla yaptığı anlaşma maddelerinden birisi; kendileriyle savaşmama karşılığında Bizanslılara yıllık bir miktar malın verilmesi idi. Ancak İbn Karheb, dâhili işleri ve asi eşraf kesimini kontrol altına almak isteyince, başarıyı elden kaçırdı. Bunlar(eşraf) onu ve onunla birlikte reislerine tabi olmaya alışkın olan halk da onu yüzüstü bıraktılar. Netice itibariyle, her kes ona karşı ayaklandı ve İbn Karheb'i esir alıp el-Mehdi'ye gönderdiler. Fatimî halifesi, onun derisinin soyulmasını, ayakları ve ellerinin kesilmesini, Lamte'de bulunan İbn Ebî Hinzîr'in öldürüldüğü yerde çarpmıha gerilmesini emretti. Böylece, Sicilya'nın bağımsızlık kazanmak için sarf ettiği ilk ciddi çaba başarısızlıkla sonuçlandı. Lakin, bu hareketi bağımsızlık hareketi olarak isimlendirmemiz doğru mudur? Bu olayda kutsal "bağımsızlık" kelimesini kullanmamız caiz midir? (Bilmem) ama "Tarihu'l-Müslimîn fî Sicilya" kitabının yazarı Amarî bu kelimeyi kullanmaktadır. Amari kitabını Paris'te yazdı. Çünkü Sicilya'nın kurtuluşu ayaklanmasına katılmasının akabinde oradan sürgün edilmişti. Kendisi, adasının tarihi ile ilgili tüm olaylara, gönlündeki duygusal bağımsızlık fikri ilkelerinin ağır bastığı bir inceleme ile bakardı.

Sicilya'da Müslüman Taife

Eğer işin özüne inmemiz gerekirse, biz İbn Karheb zamanındaki Sicilya'da gerçek vatan şuurunun en küçük bir emaresini görmemekteyiz. Eğer bu şuur olsaydı, o zaman Sicilya Müslümanlarının kendilerini önce Sicilyalı, sonra Arap veya Berberî görmeleri gerekirdi. Oysa Araplar ile Berberîleri, uzak bir emîrin talimatlarından kurtulmak dışında birbirine bağlayan bir köprünün olmadığı, çok derin bir uçurum ayırmaktaydı. Kaldı ki, Arapların kendileri dahi Adnanîler ve Kâhtanîler diye ikiye ayrılmışlardı. Kezâ, eşraf ve âvamin da bir toprağın evlatları olarak kendilerini bir kardeş gibi görmeleri gerekirdi. Bununla birlikte, ilk Arapların İfrikiyye idaresinden ayrılmaya rağbet etmeleri sırf kendilerinin halka daha rahat zarar verebilmeleri içindi. Bir defa her şeyden önce, Müslümanlarla Hristiyanların genel bir saygı çerçevesinde dinî taassuplarından arınmış bir sevgiyle Sicilya'yı birlikte sevmeleri icap ederdi. Oysa bunun aksine İbn Karheb,

hem Kalibriya'daki Hristiyanlara saldırmaya başladı, hem de ardından onların yeniden inşa etmiş oldukları Tormina şehrini muhasara etmek suretiyle, bizzat Sicilya'nın içinde bulunan Hristiyanlara saldırdı. Buna ilaveten, İbn Karheb hareketi Şîâ'nın zıddına olan mezhepsel bir boya ile de şekillenmişti. Sicilya'nın tamamında hâkim olan parçalanma tablosu göz önündedir. Çünkü, onun hareketi, vatan hareketi değildi. Aksine salt bir isyan idi. Bu isyanın geri planında ise, islam dünyasını sarmış olan, inanç veya mezhep taassubundan kaynaklanan dik başlılık ve bölünmeden tutun da hakim olanların zulmüne ve yönetim hırsına kadar uzanan bir dizi faktörleri vardır. Gerçi, İbn Karheb'i bu durumdan dolayı kınama hakkımız yoktur. Çünkü tarihi bir şahıstan kendi döneminin üzerine çıkmasını ve eski dönemlerde var olmayan bir şuuru hissetmesini beklemek mantıklı değildir. Aynı şekilde vatan duygusu ortaçağlarda henüz doğmamıştı. Bu hususta doğu ile batı arasında bir fark söz konusu değildir. Evet, Sicilyalı Müslüman ve Hristiyan şairlerinden duyacağımız bir memleket sevgisi vardır. Fakat bu sevgi, vatanla ilgili bir dayanışma seviyesini yaratacak kadar etkili değildir. Bu şiirlerde soydan gelen bir asabiyetlik vardır. Ancak bu şiirlerin etkisi sınırlı bir alana ait idi. Oysa yaratıcılığın, insanları ayrılıktan birleşmeye yönlmesi gerekirdi. Oysa dinsel veya mezhepsel yönelim, milliyetçilik şuuru ile tenakuz teşkil ederler.

Her ne olursa olsun, Sicilya'nın kendi kendisini idare edeceği zaman bildik bir illete yakın görünmekteydi. Bu illet ise, adaya hâkim olanların, burayı uzaktan idare etmekte zorlanmalarıydı. Bu sebeptendir ki, İmparatorluk veya hilafet enkazları üzerinde milliyetçi(kavmiyetçi) devletler ortaya çıkmıştır. Hâkim olan aile önce veraset yoluyla kendi aile fertlerini idareye getirir, idare bu hâkim ailenin elinde uzun süre kaldığında ise etraflarında milliyetçi duygular git gide netlik kazanırdı. Hâkim aile değişinceye kadar ailenin akrabaları belli bir seviyede güçlenirdi.

Kelbîler Devleti

İbn Karheb'in ölümünden sonra Sicilya'da pek çok vali görev aldı. Onların dümeni el-Mehdiyye merkezindekilerin elindeydi. Son olarak 947 yılında el-Mansur Biemrillah Sicilya'ya el-Hasan b. Ali el-Kelbî'yi naib olarak atadı. Bu görevi İfrîkiyye'de kendisine ve selefine yaptığı değerli hizmetlerin bir mükâfatı olarak verdi. Bu atama, Kelbîlerin mutlak olarak yüz yıl süren Sicilya hâkimiyetini tesis etti. Bunların idaresi özerk idi. Resmen olmasa da fiili olarak bir parça bağımsızdı. Çünkü resmîyetle kendilerinden önceki valiler daha geniş yetkiye sahip değillerdi.

Fatımî halifesi el-Mansur 953 yılında öldü ve onu oğlu Muizz Lidinillah takip etti. Yeni halifenin Bizanslılarla yaptığı anlaşma, Sicilya'nın huzur ve güvenini daha da artırdı. Sonra Muizz Mısır'ı işgal etmek için gerekli hazırlıklara başladı. Bu işgal, Fatımîlerin doğuya yönelmesi ve batıyı ihmal etmesi, bunu müteakip olarak da direk gözetimleri altında bulunan Sicilya'nın elden çıkması neticesine götürdü. Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Mısır fatihi bir Sicilyalı idi. Bu kişi, Kahire şehrini kuran ve Ezher Camisi'ni inşa eden meşhur Cevher es-Sıkılî'dir. Sicilya'nın övgü listesinde, dünyanın en büyük İslam Üniversitesini inşa edeni kaydetmekteyiz. Diğer yandan Fatımî hâkimiyetinin doğuda nerelere kadar genişlediği de bilinen bir husustur. Fatımîler doğu siyasetiyle meşgul iken, onları rahatlatan şey, Sicilya'da kendilerine güven veren bir ailenin bulunmasıydı. Bu yüzden de fertlerinin verâset yoluyla idareye gelmelerine mani olmamışlardır.

Sicilya Kelbîler'in idaresi altında her yönüyle gelişti. Emîr Ahmed b. Hasan döneminde 972-973 yılında, Bağdat'tan gelip burayı ziyaret eden seyyah İbn Havkal, adanın huzur açısından Endülüs gibi iyi olduğunu, söylemektedir. el-Mukaddesî ise, Sicilya'yı, Müslümanların elinde bulunan adaların en mamuru ve en güzeli, olarak tanımlamaktadır. Dönemin yazarları, Ca'fer (984-985) ve Abdullah (985-986) isimdeki iki emîri, ilme olan sevgi ve cömertlikleriyle övmektedirler. İbn 'İzârî *Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Mağrib* adlı eserinde; halkın her türlü refaha kavuştuğunu özellikle emniyet ve diğer ülkelerde yitirilmiş olan adaletin burada temin edildiğini, söylemektedir. Yukarıda adı geçen iki emîrden sonra gelen Yusuf'un idaresi döneminde saray şairlerin ve ediplerin Kâbe'si idi. Sicilya, Zîrîlerin tutuklamasından korkan İfrikiyyelilerin sığınağı olmuştu. Burada tüccar esnaf, zanaatçılar ve servet sahibi kimseler çoğalmıştı. Bunların, bu şekilde bir araya gelmesiyle, adada millî devletin omuriliğini oluşturan bir burjuva tabakası oluştu.

Ne yazık ki, gaddar emîr el-Ekhal'in idarenin başına geçmesiyle bu huzur yok oldu. Onun yüklediği ağır vergiler, Sicilyalıları ayaklanmaya sevk etti. Ondandır yerine geçen kardeşi döneminde uzun süren savaşlar sonucunda, bir taraftan Bizanslıların adaya girmesi, diğer taraftan Tunus'ta hâkim olan Zîrîlerin adaya girmesi, Hasan es-Samsâm için iyi olmadı. Nitekim, Hasan 1052 yılında azledildi ve onun azledilmesiyle de Kelbîler Devleti sona ermiş oldu.

Normanların Gelişi ve Arap İktidarının Sona Ermesi

Sicilya'da bu sefer de İspanya'daki Tavâifu'l-Mulûk dönemine benzer bir dönem başladı. Şu kadar var ki, bu dönem fazla sürmedi. Şöyle ki, (farklı

rivayetlerle) İbnü's-Sümne adındaki biri, Trapani, Kerkente, Kasru Yânî, Katanya veya Saragoza şehirlerinden birinde ortaya çıkıp, hem kendi bölgesini hem de cumhuriyet olmuş Palermo şehrini ele geçirdi. İbnü'l-Havvâs'ın mukavemet ettiği Katanya şehri hariç, İbnü's-Sümne adanın tümünde emîr olarak ilan edildi. Ancak, İbnü'l-Havvâs onun ordusunu dağıtınca, İbnü's-Sümne Kalibriya'ya gidip, Normanlıları buraya davet etti.

Böylece Sicilya sahnesine yeni bir temsilci girdi. Bunlar Normanlardı. Bilindiği gibi bu ismin anlamı "Kuzeyliler" demektir. Normanlar Kuzey Avrupa'nın uzaklarından gelmiş, Fransa'nın tümünü talan ettikten sonra Normandiya(Normandie) denen Fransa'nın bir bölgesini yurt edinmişlerdi. Çünkü Normanların özelliği korsan olmalarıdır. Bunlar, hızlı gemileriyle derin nehirleri ve denizleri yararak, korumasız buldukları tüm kıyılara yanaşıp, eline geçirdikleri ne varsa gasp ediyorlardı. Hatta fırsatını yakaladıklarında ülkeleri bile işgal ediyorlardı. Normanlar Fransa'da Hristiyanlaşmış, buranın kültürünü almış ve Fransızca'yı dil edinmişlerdi. Fakat maceraya olan düşkünlüklerini kaybetmemişlerdi. Onlar özellikle Fransızlardan, mirası yaşça en büyük olan çocukların elinde bırakan iktâ düzenini ödünç aldılar. Bu yüzden de yaşı küçük olanlar rızık talebiyle göç etmek zorunda kalıyorlardı. Onlara göre, rızık kazanmanın en iyi aracı silahtır. Bundan dolayı, Normanların İngiltere'yi istilaları aynı zamanda olmuştur. Normanların ileri gelen ailelerinden ismi Hauteville olan ve birkaç kardeşten oluşan bir aile, Güney İtalya'ya gitti. Bunlar pay almak için azimli bir şekilde, doğru-yanlış saymadan, her türlü yola başvurdular. O zamanlar Güney İtalya sürekli ihtilaf içinde olan dokuz devletten oluşmaktaydı. Sicilya Müslümanlara tabi idi. Kalabriya, Ebulya veya Buyla, Bizanslılara, Emarti, Benevento ve Salerno Nuğbaritler'e(?) tabiydi. Bir de, Napoli, Gaeta ve Sorento Dukalıkları vardı. Normanlı kardeşler bazen birine bazen diğerine silahlı hizmetlerde bulunuyorlardı. Bu hizmetleri karşılığında arazi ve mal sahibi oldular. Aldıklarını geri vermediler. Bizanslıları Kalibriya ve Bulya'dan kovuncaya kadar ki geçen kısa sürede güçlü hale geldiler. Nuğbarileri yenilgiye uğratıp, Duk şehirlerini kendilerine itaat ettirdiler. Dük lakabını alan Raynbirto II Guiscardo Balya'daki en büyük paya sahip oldu. Kalibriya'daki pay ise, Arapça Ruccâr veya Racar olark geçen Kont lakaplı en küçük kardeş Ruggero'ya düştü. Bu Roger, 1060 yılında Kalibriya'daki Reggio işgalini tamamlayıp, bu kez hırslı gözünü Sicilya'ya uzattı. Çünkü, İbnü's-Sümne kendisine gelip, rakibi İbnü'l-Havvâs'a karşı destek istedi. Tabiatıyla, onun bu teklifine dikkatle kulak verdi ve geceleyin boğazı geçip el-Yaht'ın desteğiyle Messina'yı ansızın işgal etti. Rametta kalesine baskın düzenledi ve İbnü'l-Havvâs'ın ordusuna engel olup, savaşın devamını İbnü's-Sümne'ye bırakarak, ikinci hamleye hazırlanmak için Kalibriya'ya

geri döndü. Tüm bunlar 1061 yılında meydana geldi. Ancak İbnü's-Sümne'nin kaderi, Euphemios'un kaderi gibi oldu. Çünkü eski arkadaşlarından biri köyün teslim edilmesi için görüşme yapmak üzere onu çağırılmış ve gafil avlamıştı. Roger 1063 yılında Sicilya'ya geri döndüğünde İbn Havvâs'ın destekçileri olan el-İrriyûnların dahli ile durumun daha da kötüleşmiş olduğunu gördü. Bundan dolayı adaya güç bela girdi. Tıpkı iki asır önce Müslümanların başına geldiği gibi. Roger'in Palermo'yu ele geçirmesi dokuz yıl sonra 1072 yılı başlarında oldu. Saragoza'nın direnmekte olan İbn Ziyad'ın elinden çıkması, on dört yıl daha sürdü. Ama bu kez şehir artık son kez elden çıkmıştı. Geriye sadece 1091 yılında düşen Noto şehri kalmıştı. Buranın da alınmasıyla, Normanların adayı almaları ve Arap hâkimiyetinin yıkılışı tamamlandı. Daha sonra Normanlar egemenliklerini Malta adasına kadar uzattılar.

Normanların adayı fethi tamamlandı ama benim deyeceklerim tamamlanmadı. Çünkü Müslümanlar adayı egemenliklerinin bitmesiyle soyut olarak terk etmediler. Bilakis tarihin bir cilvesi olarak, bu egemenlik meyvelerini itibarını kaybettikten sonra verdi.

İki Medeniyetin Buluşma Yeri Sicilya (Normanların Fethinden Müslümanların Adadan Çıkarılmasına Kadar)

I. Roger'in Dini Siyaseti

Geçen konferansımızda Normanlı Kont Roger'in Sicilya'nın tamamına ve Malta'ya sahip olduğunu belirtmiştik.

Peki, haçlı adıyla hareket eden yeni efendinin Müslümanlara karşı muamelesi nasıl oldu? Bu sorunun cevabı, iki Hristiyan tarihçi Guglielmo di Puglia ve Malaterra'nın tarihlerinde mevcuttur. Onlara göre, Roger Palermo'yu ele geçirdiğinde, onlara eziyet etmeyeceğine hiç kimseyi dinini değiştirmeye zorlamayacağına dair söz verdi. Bu iki tarihçinin sözlerini Coğrafya bilgini el-İdrisî de teyid etmektedir. el-İdrisî kitabında şöyle diyor: “Adanın yönetimine sahip olunca, iktidar makamına tam yerleşince, buranın halkına adaletli tavır sergiledi ve onları kendi dinleri, hukukları ile baş başa bırakıp, canlarına, mallarına, ailelerine ve nesillerine emân verdiğini açıkladı. Sonra, değişmez son olan ölüme kadarki hayatı boyunca bu kurallar böylece devam etti ve neticede bilinen kaderine (ölüme) ulaştı.” Evet, kont hayatı boyunca bu siyaset üzere kaldı. Müslümanlara olan rağbeti şuradan kaynaklanıyordu; diğer yandaşları olan huzurlu kesim yani Normanların eşrafından iktâ sahipleri kendisine problem çıkarmaya ve itaatten çıkmaya teşebbüs ettiklerinde, Roger, Müslümanlardan dost ve sadık reâya edinerek onlara karşı yardım alıyordu. Bu durum iktâ sisteminin bulunduğu tüm

Avrupa'da da aynı idi. Özellikle tabiatlarında itaatsizlik bulunan Normmanlarda.

Hristiyan tarihi ile ilgili eserlerde bununla ilgili bir örnek vermek gerekirse; Roger, Orta İtalya'nın Napoli yakınlarındaki Capua şehrini muhasara etmek için yanına Müslüman bir ordu aldı. Daha sonra kendisine katolik kilisesinin tevdi edildiği piskopos İnsilmo Kantriri, kendisini karşılamak ve askerleri ziyaret etmek için geldi. Müslüman askerlerin kendisini güler yüz ve hoş görü ile karşılaması, onun, Müslüman komutanlarından aldığı ilk izlenim dolayısıyla, Hristiyan dinine meylettikleri ve kendisine uymaya hazır oldukları vehmine kapıldı. Bu yüzden, Roger'in maiyetindekilerine: "Neden kont onların Hristiyan olmalarını emretmedi ? " diye sordu. Onların cevabı tek ağızdan şu oldu: "Böyle demeyesin! Bilakis Roger, kesinlikle Müslümanların dinlerini terk etmelerini yasakladı."

İbnu'l-Esir papanın ısrarına rağmen Roger'in Haçlı seferlerine katılmaktan kaçındığını söylemektedir. O, Sicilya buğdayını satın almak zorunda olan batı liderleriyle ticarî anlaşmalar yoluyla siyaset yapmayı daha uygun buldu.

Böylece kont Roger zamanında Sicilya dininde, idarî ve askerî düzeninde yarı yarıya islamî bir ülke idi. Müslümanların kendilerini yargılayan kadıları vardı. Halkı Müslüman olan köylerin reislerinin lakapları el-kâid idi. Minarelerde ezan okunuyordu. Müslümanların bayram kutlamalarını aleni olarak yapma serbestliği vardı. Emlak takvimi ile ilgilenen hükümet dairesine resmî olarak "Divanu Tahkîki'l-M'amur"deniyordu. Hatta Latince veya Grekçe yazılan çeklerde dahi bu ifade yer alırdı. Fransızca'daki "douane" ve İtalyanca'daki "dogana" kelimeleri Arapça'daki divân kelimesinden gelmektedir. Tutulan sicil kayıtlarında emlak sahiplerine "defetârî" denilirdi ki, bu kelime, Yunanca parşömen veya deri anlamına gelen "diphthera" kelimesinin Arapçalaşmış olan "defter" kelimesinden türemedir. Medeniyetin kendisine yeniden dönmesi gerçekten ilginçtir. Ödünç alan, ödünç vermiştir. Fakat, bu geri dönüş genellikle artı ilaveli olur. Bu açıdan medeniyet tarihi, tekâmül eden bir tarihtir. Gerçi, vergi verenler kayıtların tutulmasının esas amacı, haracın alınması olduğunu anladıklarında, belki de bu konuda benimle hemfikir olmayacaklardır. Roger döneminde, "rahba" ve "cangemi" gibi kelimelerden başka kelimeler de sicillerde muhafaza edilmiştir. Bu kelimeler de devletin haktan topladığı vergilere delalet ediyordu. "Rahba" kelimesi Arapça'daki "er-rahbe" yani çarşı vergisidir. Cangemi ise, "hüccâm" kelimesinden bozulmadır. Bu da hacamat yapanların vermek zorunda oldukları bir vergidir. Bu insanlar aynı zamanda berberlik de yaparlardı. Daha da ilginç

olan şey, Normanların Palermo'yu ele geçirdikleri yıl bastırdıkları paralardadır. Bu paraların üzerinde Roger'in kardeşi Roger'in ismi yanında, tam anlamıyla islami bir gösterge ve Saf süresinin 9. ayeti olan "huvellezi ersele resûlehu bi'l-hudâ ve dini'l-hakki liyuzhirehu 'ala'd-dini kullihi velev kerihe'l-müşrikûn" ifadesi yer alıyordu. Yine paraya işlenen yıl da hicrî yıl idi.

Bu dinî müsamaha gerçekte ticarî alakalarla yakından ilgiliydi. Çünkü Normanlar paralarının İfrîkiyye pazarlarında kabul edilmesini önemsiyorlardı.

II. Roger Roger 1101 yılında öldü. Annesi Diladî'nin vesayeti altında geriye iki küçük erkek çocuk bıraktı. Yaşı büyük olan ölünce, ismi Roger olan ikinci oğlu yönetimi devraldı. Roger II, Robert Guiscard ailesinin yıkılmasının ardından Reggio'dan itibaren Napoli ve Bari'ye kadar olan Güney İtalya topraklarını Sicilya'ya kattı. Böylece, İtalya'nın yarısına sahip oldu. Tıpkı Piemonte istikametindeki Monferrato'da doğmuş olan annesinin soyu ile kanının yarı yarıya İtalyan olduğu gibi. Nitekim 1130 yılında krallık tacını takma hakkını elde etti.

Bu Norman kralı, siyasetinde -babası gibi hatta ondan da öte-Müslümanlara dayandı. Tüm savaşlarında yanına aldığı Müslüman bir ordu vardı. Trablusgarb'ı ele geçirerek (1143) bir İslam İmparatorluğu kurdu. el-Mehdiyye hâkimiyle yaptığı ticarî anlaşma vasıtasıyla nüfuzunu Tunus'a kadar yaydı. Kendi atadığı memurun gözetiminde, Tunus'ta gümrük açarak, borçların düzenlenmesi için el-Mehdiyye hâkimine kredi açtı.

Evet, bu siyaseti sömürge siyaseti idi. Ancak o, ortaklık kurmak manasında bir sömürgeci idi. Emperyalist olarak değil. Çünkü reâyası arasında fark gözetmez, aksine idaresini eşitlik ve adalet üzerine inşa etti. Gerek maddî ve gerekse mantikî yönden o, Arap medeniyetinin değerini bildi. Her istilada yıkımların eşlik ettiği bir devirde o, ayakta olan binalardan istifade etti. Ağlebîler ve Kelbîler adada sağlam bir idarî düzen bırakmışlardı. II. Roger da babası gibi bu düzeni devam ettirdi. O, terörün nedenlerini ortadan kaldırmakla babasının tamamlayıcısı oldu. Arapları yüksek mevkilere atadı. Arapların kayıtları için bir divan kurdu. Bu divandan evraklar Arapça "elhamdulillah ve şükran lini'emihi" ibaresiyle çıkardı. Elbise ve üniformalarında Bizans kayserleri ve Fransız çapulcularını taklit ettiği kadar, Arap meliklerini de taklit etti. Sanki böyle yapmakla o, tüm yönüyle siyasetinde bir unsuru diğerine tercihte odaklanmamayı ister gibiydi. Bu yüzden, halifeleri örnek alarak Müslüman reâyasına karşı el-Muizz Billah lakabını edindi. Başında gölgeliğin tutulmasını emretti. Ona ait

bir tıraz atölyesinin bize ulaşan bazı mamulleri arasında sırf Arapça olan bir elbise vardır. Bu elbisenin ortasında hurma benzeri bir ağacın her iki etrafında deveyi avlayan bir aslan bulunmaktadır. Alt kısmında ise Roger ismi, lakapları ve acayip bir şekilde kufi harflerle yazılmış hicri 568 yılı yer almaktadır. Binalarına gelince, Palermo'daki Kiddîs Yuhannâ Şefî'u'n-Nessâk (S. Giovanni degli Eremiti) manastırı, bir Hristiyan manastırından ziyade, bir Müslüman mescidine benzemektedir. Bu durum, onun, ülkesinde Bizans ve Avrupa sanatçıları yitirdiği için Müslüman inşaatçıları kullanmak mecburiyetinde bıraktığı anlamına gelmez. Çünkü onun geri kalan binaları, onun sadece Arap üslûbuyla yetinmediğini, bunu sırf Arap sanatına olan ciddi sevgisinin bir tercihi olarak yaptığını, ortaya koymaktadır. Biz, bu Arap sanatını Norman dönemi boyunca bir miktar göreceğiz. Yeni bir sanatın yaratılmasında Normanlar bu sanattan istifade ederek Frenk, Arap ve Bizans üsluplarını bir araya getirdi. Daha sonra bu sanat Sicilya - Norman sanatı olarak bilinecektir.

Yine çok sevdiği Arap sanatçıları yanında, Arap şiirinin kendisini öven kasideleriyle de sarayını, güzel bir dil ile şenlendirdi. Onun ismi Arap dünyası tarihine altın harflerle kazıldı. Çünkü onun rehberliği ve emriyle coğrafya bilgini İdrîsî'nin yazmış olduğu "Roger'in kitabı", bilimsel gerçeğe uygun metoduyla, daha önceki coğrafya kitaplarının tümünü geride bıraktı. İleride göreceğimiz gibi.

Büyük İtalyan ilim adamı Amari, Roger'in hayat hikayesini şu sözlerle tamamlamıştır: "Taç giyinmiş bir sultan idi (yani Frenk kralları gibi taç giyinmiş bir Arap sultanı idi). Fakat keşke onun hakkında, gruplar ve unsurlar arasındaki denge üzerine devlet kuran ilk kral olduğu söylenecekti. Çünkü Müslümanlar ve Hristiyanlar, Latinler ve Grekler, İtalyanlar ve Normanlar, onun idaresi altında en iyi şekilde sosyal hayatlarını idame ettiriyorlardı. Onların zulüm yapmalarına engel oluyor, herhangi bir grup veya sınıfın diğerine üstünlük kurmasına müsaade etmiyordu. Sanki milli bir Sicilya politikası güdüyordu. İtalyan olmaktan çok, diğer şuuruları tercih ediyordu. Onun zamanında, ne Bizans ne de başka bir İmparatorluktan birine bağlı olmadan, bağımsız bir devlet olan Sicilya, ahenk içinde hayatını devam ediyordu. Öyleydi, fakat ölümü, onunla yapmaya söz verdikleri arasına girdi. Ölümü ardından iktâ sistemi geri geldi ve iktâ sahipleri ayaklanmaya başladılar. Ayrılık geri dönüp, birliği parçaladı.

I. William ve II. William

Kral Roger'dan sonra başa gelen William I. babasının yaptığı gibi tüm halk tabakalarının arasını uzlaştırmaya çalıştı. İktâ sahipleri, aslında

Hristiyan toprakları olduğu bahanesiyle Müslüman ahalinin elindeki arazileri ellerinden almak, mallarını daha da genişletmeye gayret etmek, suretiyle zulmediyorlardı. Bu nedenle intikam amaçlı bir ayaklanma esnasında Müslümanlar, Hristiyanların kalbinde kin bırakan boğazlamalar geriye bıraktılar. Keza, Müslümanların kalbinde de asla sönmeyecek şiddetli nefret izleri kaldı. Müslümanlar, memnuniyetsizliği akabinde İfrikiyye sömürgelerinin William'ın elinden çıkmasını teşvik ettiler. Oradaki amillerin kötü muamelesi de tahrik etti. Tüm bunlar, Willam'ın Müslümanlara meyletme gayretleri, kültürlerini destekleme, bir araya getirme hamiliğine ve bu hususta onları gözetmesine rağmen gerçekleşti. Tarihçi Ugo Falcando Dabu bu duruma şahittir. Nitekim o bu hususta şöyle diyor: "Palermo'nun Müslüman kadınları, onun öldüğü günde cenazelerine, diğer matemlerde akan resmi gözyaşlarına benzemeyen samimi gözyaşlarıyla eşlek ediyorlardı".

Onun ardından başa geçen II. Willam'a gelince; onunla ilgili sözü de Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'e bırakalım. O Messina şehrine, fırtınanın parçaladığı ve neredeyse batıracağı bir gemiyle gelmişti. İbn Cübeyr:

"Sonra güneş ortalığı aydınlattı da ancak o zaman cankurtaran kayıkları bize gelebildi. (Olaydan dolayı) şehirde halk tarafından çığlıklar atıldığından dolayı, Sicilya kralı bizzat kendisi bu çığlıkların nedenini anlamak için adamlarından bir grup ile birlikte dışarı çıktı. Derken, biz kayıklara binmek için acele ettik ama dalgaların çok şiddetli olması kayıkların gemiye ulaşmasına engel oluyordu. İlginç olan şeylerden birisi ise, adı geçen Rum kralının, cankurtaran kayıklarına binmeği bekleyen, fakat ödeme yapmak için hiç parası bulunmayan bir kısım fakir Müslümanları gözetmesidir. Çünkü cankurtaran kayıkların sahipleri onları kurtarmak için zorda kalan bu yolculardan aşırı yüksek ücret talebinde bulunuyorlardı. Bunun üzerine kral onların kimler olduklarını sordu ve problemlerini öğrendi. Ardından da kendi sikkelerinden onlara 100 adet rubâi verilmesini emretti. Böylece Müslümanların tamamı güvenle kurtuldu." İbn Cübeyr devamla, "Sicilyalıların bu kralı, güzel yönetimi ve Müslümanları istihdam etmesi bakımından da ayrıcalıklıdır. O Müslümanlara fazlasıyla güvenmektedir. Önem arz eden işlerinde onlara itibar etmektedir. Öyle ki, mutfağına bakan sorumlu aşçısı dahi Müslüman bir kimsedir. Ayrıca onun Müslüman zencilerden oluşan bir birliği vardır. Bu birliğin başındaki komutan da yine kendilerinden biridir. Kralın genç bakanları ve hacipleri de Müslümandır...(müellif daha önce bunların çoğunun İslam hukukuna bağlı olduklarını söylemişti). Kral, nimetler içerisinde yüzmesi, hukukî düzeni, şekli tavırları, adamlarının bürokratik taksimatı, gibi yönleriyle Müslüman

hükümdarlara benzemektedir. Yine onun hakkında anlatılan ilginç tavırlarından birisi de Arapça okur- yazar olması ve rumuzunun da “elhamdulillahi hakke hamdihi” olmasıdır. Babasının rumuzu ise “elhamdulillahi ve şükran lini’amihi” idi.”

İbn Cübeyr başka bir yerde ise, “Kralın sarayındaki cariye ve metreslerinin tamamı Müslüman kadınlardır” demektedir.

Bununla ilgili olarak İbn Cübeyr’in anlattığı bir hadisede, kral, cariye ve hizmetçilerinin deprem dolayısıyla Allah’a ve Resulullah’a dua ettiklerini duymuş, deprem esnasında onlar susunca, onlara dönerek: “Korkmayın! Her biriniz, kendi tanrısına, kendi dininin esaslarına göre ibadet etsin” demiştir.

II. Willam binalarına da Arap mimarlığı şekillerini soktu. O Arap kasidelerini ve müziğini dinlemekten zevk alırdı.

Böylece İslam kültürü, bizzat Norman Kralları tarafından -bizim geçen konferansımızda söylediğimiz, “İslam egemenliği yıkıldıktan sonra geldi” şeklindeki ifadeyi kullanmaya izin verecek kadar- lüzumlu görüldü. Yani bu kültür meyvelerini zinde olduğunda vermedi. İşte İslam kültürünün Batı Norman kültürüyle içleşmesi, Sicilya’yı, iki medeniyetin buluşma yeri yaptı.

Kendi çağlarını aşan bazı ileri görüşlü kimseler, keşke, adada sağlam parçalardan oluşan bir Sicilya toplumunun meydana gelmesi için, iki medeniyetin karışımı ile birlikte her iki dine mensup olanlarla diğer tüm unsurlar arasında bir yakınlaşma olsaydı, şeklinde temennilerde bulunmaktadırlar. Ancak bu dönemdeki insanların zihniyetleri böyle bir çağrıya cevap verecek olgunluğa ulaşmadı. Mesela İbn Cübeyr’i ele alalım, o, hem Hristiyan yolcuları hem de Müslüman hacıları taşıyan, Hristiyan gemileriyle yolculuk yapıyordu. Yolcularının rahat etmesine özen gösterilerek her taifenin kendilerine ait kısımları vardı. Bununla birlikte İbn Cübeyr Hristiyan arkadaşlarından nefret ediyor ve onların kendisinden uzaklaşması için Allah’a dua ediyordu. Messina’dan Palermo’ya giderken Hristiyan köylüler ona ve arkadaşlarına onlardan önce selam verip eşlik ediyorlardı. Tüm bu yaptıklarına memnun kalması yerine, o, onların iltifatlarını fitne olarak değerlendiriyordu. Bakın, kendisine Sicilya’nın bir yöresinde güzel Hristiyan kızların olduğu söylendiğinde, ne diyor? Bizzat onun ifadelerinden dinleyiniz: “Rumlara ait bir dağdaki beldede, adanın en güzel bayanlarının olduğu söyleniyor. Allah onları Müslümanlara esirler kılsın” diyor. Hristiyanlara gelince, orta halli olan Hristiyanların bir kısmı Norman krallarını, Müslümanlara iyi davrandıklarından dolayı eleştirip, küfür ediyorlardı. Hristiyan hukuku kocasından kaçan Müslüman kadının kocasına geri dönmesini yasaklamakla birlikte kiliseye girmesini ve

Hristiyan olup kocaya gitmesini emrediyordu. Bunu da Müslümanların yönetiminde olduğu dönemde uyguladıkları, Müslüman olan Hristiyan eşin, kocasının hakkı olarak (onun ihtidasını kabul etmemek şeklinde) yaptıklarına kısas olarak yaptılar. Bu işin, eşlerin birbirlerine iyi davranmalarında önemli etkisi vardı. Çünkü İbn Cübeyr'in dediği gibi "Bu korkudan dolayı uzun bir müddet aile arasında iyi bir geçim oldu" Ancak bu, doğal olarak Müslümanları kızdıırıyordu.

Kısaca, yöneticilerin gayretine rağmen, iki dinin mensupları arasındaki denge istikrarlı olmadı. Müslümanlar efendiler olduktan sonra itaat edenler olmaya rıza göstermediler ve işlerin yoluna girmesine taraftar olmadılar. Özellikle Mağrib semalarında dalgalanan Muvahhidlerin bayrağı Sicilya Müslümanlarının azimlerini harekete geçirdiği sürece bu sorun devam edecekti. Mazide yaşadıkları gasp ve talanların hatıralardaki canlılığından dolayı, Hristiyanlar da Müslümanlara karşı insafli davranmadılar. Dolayısıyla her iki taraf kendini mağdur görüp ayağına gelen fırsatları kolluyordu.

Ne yazık ki, İtalyan-Norman tarihçi Ugo Falcando, II. William'ın öldüğü gün Sicilya halkına yaptığı konuşmada; (Norman ileri gelenlerinin şiddetle Almanların ülkelerindeki idareye dahil olmalarını istememelerine rağmen,) Sicilya tahtını Kral II. Rogar'ın kızı Costanza'nın kocası sıfatıyla mevcut Alman İmparatorluğu Kralı VI. Henry'e verilmesini önerdi. Evet gerçekten Falcando'nun aşağıdaki ifadelerle Sicilya halkına hitap etmesi çirkindi:

"Eğer Sicilya halkı güçlü birisine taç giydirirse ve Hristiyanlarla Araplar arasındaki anlaşmazlığı giderirse, seçecekleri bu kral yabancıların saldırılarını püskürtmeyi ve devlet işlerini düzene sokarak çöküş izlerini silmeyi başarabilecektir. Fakat terör hâkim olup, insanlar kralın sultanından da korkmazsa, -ne yazık ki bu zaten gerçekleşmiştir, Hristiyanlar isyan eden Araplara karşı koyamamakta, onların kötü niyetleri ve zulümleri artmakta, bazen karadan bazen denizden yaptıkları saldırılarını engelleyememektedirler-. Hal böyle iken, Sicilyalılar, bir taraftan Araplara ve diğer taraftan Almanlara -ki onlarla savaşmak çetindir - karşı nasıl tek elden mukavemet edeceklerdir. Keşke avam ve eşraf, Hristiyan ve Müslümanlar niyetlerinde birleşseler, bir kralı seçmekte hemfikir olsalar ve bu sayede tüm gayretlerini Barbarları kovma yolunda harcasalar".

İlk yıllarda, istenen ittifak fiili olarak meydana geldi. Çünkü halk William'ın tavsiyesini reddetti ve idareye geçmek üzere yasal olmayan Robert Guiscard'ın oğlu Tancred'i davet etti. Ancak Müslümanlarla

Hristiyanlar arasındaki bu dayanışma, fazla uzun sürmedi ve Palermo'daki kanlı çatışmalarla sona erdi. Bu çatışmalar, Müslümanların başkent Palermo'yu nihai olarak terk edip dağlara çekilmesine neden oldu. Orada, kendi sınırları içinde bir İslam devleti kurmayı ve tabii sığınaklarını yeniden adaya hâkim olmak için bir üs edinmeyi hayal ettiler.

II. Frederick ve Arapların Göçü:

Tankred'i ve hükümdarlığı almak üzere İtalya'ya gelmiş olan VI. Henry ölünce, oğluna vasiyet edilmiş sıfatıyla bayan Constance ve Henry'nin oğlu II. Frederick için yol açıldı. O zamanlar Frederick dört yaşında olan küçük bir çocuktü. Bayan Costance Küçük kralı vezirlerin ellerine teslim ederek, kısa bir müddet sonra öldü. Böylece hükümdar Norman ailesi sessizliğe büründü. Geriye idarede ayrıcalıklı olmak için çocuğu kapmaya çalışan vezir Marccaldo ile birlikte Palermo'yu muhasara eden diğer Normanlar kaldı. Daha sonra II. Frederick delikanlı olup resmen olarak kral olunca, Normanlar geleneklerine geri dönüp, Alman Otton ile ittifak kurdular. Otton ise varis olarak İmparatorluk tacını giymekte onunla yarışüyordu. Frederick Almanya'da uzun süre kaldığında naibleri onun yokluğunda üstün gelmeye çalışıyorlardı. Frederick, tüm düşmanlarına karşı muzaffer bir şekilde geri döndü. Döndüğünde, Sicilya Araplarının manastırlara saldırıp rahipleri esir aldığını, komutanları İbn Abbâd denen liderin emriyle yolları kestiklerini gördü. Bunun üzerine Arapların üzerine ordu gönderip, onlara son darbeyi indirdi. Komutanlarını astı. Çoğunluğunu Abulya'daki Luccera şehrine sürgün etti. Sonra geri kalanları yıllarca alıkoydu ve geride kalanlardan en son grubu da 1249 yıllarında Lucera'ya sürgün etti.

Bu şekilde Arapların Sicilya'dan temizlenmesi, Hristiyanlarla kendileri arasında belirli bir sosyal hayatın ikamesi için Normanların sürdürdüğü çaba boşa gittikten sonra tamamlandı. Fakat iki kültürün güzel birlikteliği devam etti.

Yani Frederick çocukluk günlerini, ilmin kendisine hayat verdiği şartlarda geçirdi. Annesi Kostansa'nın ölümünden sonra, vasileri onu evinde alıkoydular ki hile ve düşmanlıklarına daha iyi motive olsun. Bu evde mahsur kalmış çocuğun etrafındaki ortam sıkıcıydı. Evin dışını ise tamamıyla şimşekler ve gök gürültüleri kaplamıştı. Çünkü naibler kurulu üyeleri, Normanların ileri gelenleri ve Alman liderler, ekâbir ve ulemâ, Hristiyanlar ve Müslüman vatandaşlar birbirleriyle kanlı bıçaklı mücadele ediyorlardı. Zavallı oğulcağz, kurtların ulumasının ürküttüğü ceylanın yaptığından başka ne yapabilirdi ki? Tabiat ona üstün bir zekâ bahşetmişken, ilim tahsili dışında bir uğraşyla zamanını nasıl öldürebilirdi ki? Neyse ki,

onun, Nicola di Taranto ve Giovanni di Traietto gibi tüm ilimlerde bilgili olan zamanın iki eşsiz eğitmeni vardı. Bunlar üç kültürü; Yunan, Latin ve Arap kültürünü birleştirmişlerdi. İki eğitmenin öğrencisi Frederick, bu üç kültürle eğitilmişti. Bu dönemde Arap kültürü amil idi. Her ne zaman bir meselede zorlansa, sadece Arap kültürüne başvurup izahatını ondan alıyordu.

Öyleyse, *el-Mesâilü's-Sıkalıyye* başlığındaki bir kitabın elimizde bulunmasına şaşmamak gerekir. Bu kitaptaki konular, Frederick'in Müslüman Sultanına yönelttiği sorular ve Muvahhid halife Reşîd'in emriyle, Abdülhak İbn Seb'in olarak bilinen el-Mersâli sûfi'nin cevaplarını içermektedir. Sorular aşağıdaki konuları içermektedir;

- 1- Alemin kıdemi konusunda Aristoteles nazariyesinin açıklanması.
- 2- İlahi ilim ve bundan maksadın ne olduğu, eğer bir başlangıcı olacaksa bunun zarurî başlangıcının ne olduğu,
- 3- Makâlât, hangi şeydir, sayıları tamamlanıncaya kadar (ki bunların sayısı ondur) çeşitli ilimler açısından nasıl istifade edilir?
- 4- Nefsin hakîkati,
- 5- İskender el-Afrodis nerede Aristoteles'e muhalif kaldı?

Tüm bunlar, Frederick'in aklî ufkunun genişliğine delalet etmektedir.

Kezâ, allame İbnu'l-Cevzî es-Sıkalî'nin İlmu'l-Cedel (tartışma metodu) öğrenimi almak için Haçlı seferlerinden yararlanmasına da şaşmamak gerekir. Aynı şekilde, Frederick'in Müslümanlar aleyhine katkı sağlamadığı batılı Haçlı Seferlerinde İbnu'l-Cevzî ile el-Melikü'l-Kâmil arasında cereyan eden görüşmelere de şaşmamak gerekir. Aksine Kudüs tacının kendi hakkı olduğu konusunda Frederick, Müslümanları kendisine dost ve yardımcıları edindi. Evet, bu görüşmeler, el-Melikü'l-Kâmil'in, ismi Salahuddin el-Erbilî olan şairlerinden biri vasıtasıyla ve Frederick'in sultana arz ettiği siyasî ve felsefî konularda karşılıklı temsilciler göndermek suretiyle yapılmıştır. Sultan bu sorulara, Te'âsîf lakaplı allame 'İlmu'd-Dîn vasıtasıyla cevap veriyordu.

Hayvanlar İlmi felsefesine gelince, Frederick'in tüm seyahatlerinde yanında bulundurduğu bir hayvanat bahçesi vardı. Nitekim, el-Melikü'l-Kâmil bu hayvanat bahçesini bir fil ile zenginleştirdi. İmparator İtalya'ya döndüğünde bu fil büyük bir şaşkınlık yarattı. Tıpkı Frederick'in el-Melikü'l-Kâmil'in kardeşi el-Melikü'l-Eşref'e hediye ettiği beyaz ayının Şamlıları hayrette bıraktığı gibi.

Mısır Sultanı da Frederick'e sadece acayip hayvanlar göndermekle yetinmeyip, ona, Arap Astroloji ilminin sırlarını öğretmek için Arapça'sı iyi olan Theodoros adında bir de müneccim gönderdi.

Frederick'in tanınmış Michel Scotus adında resmî bir filozofu vardı. Bu filozof Arap- İspanya'sı kültürü temsilcisi idi. Onun Arapça *Kitâbu'l-Hayvanât* ve başka Arapça kitap çevirileri bulunmaktadır. Kralın Arap kültürüyle yoğrulmuş başka Yahudi mütercimleri de bulunmaktaydı. Örneğin, Hipokrat'a ait olan *Kitâbu'l-Baytara* isimli eseri İtalyanca'ya çeviren Musa el-Balermî (Mose di Palermo), İbn Rüşd'ün şerh ettiği *el-Macestî*'yi çeviren Yakub Ebî Marî gibi... Yine Frederick, Arap Yahudi Felsefesi'nin yıldızı Musa el-Meymûnî'nin *Delîlu'l-Hıyârî* kitabının içeriğine de vakıf idi. Muhtemelen er-Razî'nin *eş-Şebâb ve'l-Mellâh* adlı kitabının Arapça'dan Latince'ye çevirisini de emreden yine Frederick'tir.

İşte böylece sadece Sicilya'da değil, İtalya'da da iki kadim ağacın dalları, birbirine dolandı. Yani doğu kültürü ve batı kültürünün dalları... Her ikisinin gölgesindeki filizinde ise taze bir çiçek, yani İtalya şiiri çiçeği yeşerdi.

Kısaca, bu kral, aslen Alman, doğum yeri ve konum olarak da İtalyan idi. (Çünkü o, İtalya'nın İesi denen bir şehrinde doğdu. Buranın sakinleri İtalyan güneşini Alman bulutlarına tercih etmişlerdi.) Kral karakter olarak doğuluydu, çünkü zamanının çoğunu, o dönemde emin muhafızlarıyla bilinen ve Müslümanlarının yoğun olarak bulunduğu Lucera'da geçirdi. O burada Arap ileri gelenlerin giyinişlerini ve şahin avlanmalarını taklit etti. Yine gece yürüyüşünde onları taklit etti. Evet, Arap kültürünün Avrupa'da yayılmasında bu kralın önemli bir yeri vardır.

Kültürün yayılması, "ilimler ve edebler bulunduğu ortama göre şekil alır", fikrinden ilhamla oluşmaktadır. İlimler ve edebler erkeğin yani taassubun ayak basmadığı bir haremde, düzeltmeye, bilişmeye ve rehberlik yapmaya önem verir. Arap tıbbının yayıldığı Salerno Tıp Medresesi'ne destek olan ruh budur. Yine aynı ruh, Bologna Üniversitesi, Roma Hukuk Eğitimi Merkezi ve güneyin ilim minaresi olan Napoli Üniversitesi'nin kurulmasını desteklemiştir.

Bu ruhla, kral sarayına Provence şairlerini davet etmiş, onlardan pek çok Endülüs Mevşûhât (kıtalar halinde yazılan bir Arap şiir türü)larını dinlemiştir. Aynı tarz şiiri bizzat kralın kendisi de İtalyanca okumuş ve dikkatle dinlemiştir. Bu, etrafındaki adamların dudaklarından dökülen yeni bir şiir tarzıdır.

Arap-Sicilya Medeniyeti (Genel Bakış)

Ben bu gün sizlere Arap-Sicilya Medeniyetinin sosyal ve iktisadî yönünü, son olarak ilim ve edep başlığını ve bunlara ek bazı bilgilerden bahsedeceğim.

Konferansımıza İslam fethinden sonra Sicilya toplumunda meydana gelen bazı unsurlarla başlıyoruz.

Etnik Yapı

Fatihler, adaya İfrîkiyye'den, yani günümüzdeki Tunus'tan geldiler. Bilindiği gibi bu ülkenin büyük bir kesimi Berberî idi. Azınlık Araplar ise askerî sınıf düzenine göre idiler. Yani tüm Arap birimleri karargâhlarda yaşıyorlardı. Ve bu nedenle de her bir kabile kendi kabilesinin aslî düzenini muhafaza ediyordu. Onlar gittikleri yerlere eşlerini, çocuklarını, kölelerini ve mevâlilerini yanlarında götürüyorlardı. Böylece kısa zamanda bu karargâhlar şehirlere dönüşüyordu. Özellikle tüccar, zanaatçılar ve meslek erbabları zaman kaybetmeden her cihetten gelen mücahitlerin etrafındaki yerlerini alıyordu. Askerlerin bir kısmı Kahtânî, bir kısmı da Adnânî kökenli idiler. Daha sonraları, Abbasî Halifeleri İfrîkiyye'ye, yabancı askerlerin de içinde karışık olarak bulunduğu, Horasanlı askerler gönderdiler. Bu zaman zarfında Berberîler de İfrîkiyye'deki İslam ordusunun tamamlayıcı bir parçası haline geldiler.

Fethin ilk yıllarında Sicilya'da iskân eden Müslümanlar; Adnanî ve Kahtânî Araplar, Araplaşmaları farklı dönemlerde olmuş Acemler ve Berberîler olarak ayrılmışlardı.

Hristiyanlara gelince, onlar da aynı şekilde, bir kısmı yerli, bir kısmı da Bizans kralına tabi olan çeşitli unsurlardan meydana gelmiş muhtelif kökenlerden oluşuyordu. Özellikle gönül ister ki, Müslüman ayaklarının daha sağlam yere bastığı adanın kuzeybatı köşesinde, Hristiyanlardan ne kadarının Müslüman olduğu bilinseydi? Kuşkusuz tafsilatlı bilgilerin kaybedilmesinden dolayı tarihçiler şu ana kadar bu soruya net bir cevap verebilmiş değillerdir. Ancak tercih edilen görüş, Mazara ile Palermo arasında kalan mıntıkada Hristiyanlardan geniş bir kesimin İslâm dinine girdiği şeklindedir. Biz bu kanaate Yakut'un, bu mıntıkada bulunan Hristiyanların çoğu İslam dinine girdiler, şeklindeki ifadeye dayanmaktadır. Yakut'un verdiği bu bilgiyi, elimizdeki tarihi deliller sınırlandırmakta ve orada dinlerinde kalan Hristiyanların sayılarının az olmadığına delalet etmektedir.

Her ne olursa olsun, Amari'nin hesaplarına göre, fethin tamamlanmasından sonra Sicilya'daki Hristiyanların sayısı bir milyon, Müslümanların sayısı ise altı yüz bin idi. Buna ilaveten o bahsedilen bölgede Müslüman sayısının daha çok olduğunu, Hristiyanların ise Messina ve Noto mıntıkasında ezici çoğunlukta olduğunu, Hristiyan kesimin üstünlüğü ile birlikte, Siracusa'da Hristiyan ve Müslümanların birbirine yakın nüfusa sahip olduklarını ve adada aynı zamanda Yahudi cemaatlerinin de bulunduğunu, belirtmektedir.

Bilindiği gibi Müslümanlar ne Sicilya'da ne de başka bir yerde hiç kimseyi dinlerini değiştirmeleri konusunda baskı yapmadılar. Onlar Ehl-i Kitap olanları sadece cizye ödemeye mecbur ettiler. Daha sonra Normanlar da aynı fiili Müslümanlar için mecbur tuttular. Çünkü Müslümanlara dini özgürlük verip, vergi vermeyi zorunlu kıldılar.

Açık olan şudur ki, Sicilya'da Kilise idaresi yavaş yavaş zayıfladı. Zirâ, Normanlar adaya geldiklerinde Sicilya'da tek bir Hristiyan din reisi dışında kimseyi bulmadılar. O da Palermo başpiskoposudur. Bizans döneminde, piskoposların sayısı on beş idi. Bunlardan ikisi Başpiskopos olup, biri Siracusa, diğeri de Kateniye'de idi. Bu durumda, kilise idaresinde, Palermo kürsüsünün önceliği, Arap döneminden kalmadır. Daha sonraları Müslümanların Sicilya Hristiyanları üzerine peş peşe düzenledikleri saldırılardan adanın tamamının istila edilmesine kadar, manastırların büyük bir kısmı boşaltıldı. Tıpkı Normanların tedrici olarak adaya saldırıları esnasında küçümsenmeyen sayıdaki mescitleri yıkmaları gibi.

Mağlup olanların mallarına gelince, kabul edilen görüşe göre, Müslümanlar bu konuda Malikî mezhebi hukukuna göre amel ettiler. Bundan dolayı da zimmîlerin arazisini, vakıf arazi, yani topluma ait arazi, olarak değerlendirdiler. Dolayısıyla araziye eski sahiplerine bırakıp, haraç karşılığında süresiz icara verdiler. Anlaşıldığı kadarıyla, savaşla alınan veya savaş neticesinde boşaltılan araziler ise bu kuralın dışında bırakılıp, Müslüman askerler arasında paylaştırıldılar. Şüphesiz bu konudaki detaylar bilinmemektedir. Ancak, bilinen o ki, büyük bir kesimi topraklarında kalan Hristiyanlar, ya ödedikleri haraç mukabilinde arazilerinde diledikleri gibi tasarrufta bulundular. Ya da haraç almadan, tasarruf hakkı Müslümanlara devredilen bu arazilerden, Hristiyanların kiralayan veya kiraya veren olduğuna bakılmaksızın birer çiftçi veya sakâ olarak eski statülerinde kalmak suretiyle, gelir payı alıyorlardı.

Sonra Normanlar adaya geldiler. Toprakların tümüne sahip olduklarından şüphe yoktur. Savaştan dolayı bu araziler boş kalmıştı. Fakat

onlar, genel olarak, iktâ düzeni çerçevesinde derecelenen mevcut gayr-i menkul statükoyle yetindiler. Bu hususta Müslüman halkla Hristiyanlar arasında bir ayrımcılık yapmadılar. İktâ sahiplerinin idarî sorumluluğunda iş, gelir veya nakit olarak araziden aldıkları bazı vergileri toplama hakları vardı. Kanuni olmasa da gayr-i resmi olarak bu durum iktâ sahiplerini mülk sahipleri konumuna getirmişti. Ancak arazi, Hristiyan Müslüman farkı gözetilmeksizin sahiplerine bırakıldı. Daha önce alınana haraç vergisi yerine, ya şahsî bir hizmet talebinde bulunuldu ya mal(ayni) vergisi ya da gelir vergisi kondu.

Şimdi yeniden İslam toplumunun unsurlarına geri dönelim. Biz bu toplumun Arap, Acem ve Berberî'lerden oluştuğunu belirtmiştik. Araplar da Kahtanîler ve Adnanîler diye, bir diğer ifadeyle Yemenliler ve Kaysliler olarak ikiye ayrılıyordu. Doğuda ve batıda bu her iki unsur arasındaki şiddetli geçimsizlik bilinen bir husustur. Bu anlaşmazlık, zaman zaman bize uzak olmayan bazı ülkelerde de belli ölçüde yaşanmaktaydı. Bu hastalıktan Sicilya'da uzak kalmadı. Lakin, buradaki anlaşmazlık, diğer bölgelerdeki seviyeye kadar ulaşmadı. Aksine, Bu hastalığı, Emevi halifesi Hişam aktif bir metotla tedavi ettikten sonra hafif bir rahatsızlık olarak kaldı. Abbasi halifeleri ise tesiri çok olan Horasanlıları enjekte etmek suretiyle tedaviyi tamamlamış oldular.

Ancak yukarıdaki durumun aksine, bu kez de Araplarla Berberîler arasındaki çekişmelerden dolayı ciddi krizler çıktı. Bu krizler 886-887 yıllarında iki unsur arasında savaş çıkmasına neden oldu. İki unsur arasındaki ihtilaf, yılın sonunda yapılan anlaşmaya kadar devam etti. Nitekim bu savaşın bitmesinden on yıl sonra Sicilya Hristiyanları ile Sicilya Müslümanları arasında varılan anlaşmadaki tuhaf bir madde aralarındaki çekişmeye delalet etmektedir. Zira anlaşmada; Müslümanların Hristiyanlara verdiği rehinler, her üç ayda, bir defa Araplardan bir defa da Berberîlerden alınacaktı. Dolayısıyla bu maddeden, iki unsur arasındaki tefrikanın, yabancılar karşısında dahi resmi bir hüviyet kazandığı sonucu çıkmaktadır. Meskun mahallerdeki ayrılık, ruhlarında olanı ortaya koymak bakımından birbiriyle mutabıktır. Nitekim, Berberîler, Mazara ile Kerkente arasındaki bölgede ikamet ederlerken, Arap vatandaşlar buranın kuzeyinde ikamet ediyorlardı. Bu bakımdan Amari özetle, son cihette bulunan kasaba ve varoşların isimlendirilmesinin salt Arapça kökenli olduğunu, birinci bölgede geçen Marchinesi'nin "Miknasî" Aiarzeneti "Hicru'z-Zenâtî" gibi yerlerin ise salt Berberî'ceden türediğini belirtmektedir.

Zaman daraldı, bu unsur karışımına, Ağlebîler ümerâsı siyah kölelerden kendilerine koruma edindikleri zencileri ilave ettiler. Daha sonra da

Fatımîler ve onların naibleri olan Kelbîler, köle tüccarlarının getirdiği Sakalibe yani beyaz memlükleri kendilerine koruma edindiler. Bunlar küçük yaşta olup, Slav ve diğer ülkelerden getiriliyordu. Çoğunlukla tüccarlar onları hadim yapıp gılman ve feteyân olarak yetiştirilmek üzere ileri gelen kimselere yüksek fiyatlara satıyorlardı. Bu gençlerin Kelbîlerin idarecileri ve Norman kralları döneminde büyük nüfuzları vardı. Çünkü onlar, kral ve idarecilerin yandaşları ve sırdaşları idiler. Bunlar arasında bakan, kâtip ve komutan olanları vardı. Palermo'nun Hâretü's-Sakâlibe isminde bir mahallesi vardı. Gerçekten de İslam medeniyeti pek çok unsurlardan ve amillerden oluşmuştur. Her büyük medeniyette olduğu gibi...

Sicilya'daki Hristiyan oluşumunun da buradaki (Sicilya) medeniyete katkısı az değildir. Daha sonra ada nüfusuna katılan Latin Bizans asıllı Sicilyalıları hatırladığımızda ki bunlar, Normanlar, ardından Almanlar, Aragonlar-Katalan (Catalunya)lılar vs.dir. Bu topluluklar adaya renk kattılar. Belirtilen bu unsurların tümü hısımlık yoluyla Sicilya potasında eriyip tek vücut haline geldiler. Tıpkı beyaz, kırmızı ve pembe(verdî) türündeki üzümlerin şirahane saf, yeni, lezzetli ve hoş kokulu bir şaraba dönüştüğü gibi. İtalyan şairi Carducci'nin bir şiirinde bu şekilde teşbihte bulunduğu gibi.

Acaba dinî engellere rağmen adanın Müslüman sakinlerinden bir parça veya kısmen bu karışıma dâhil olanlar oldu mu? Veya diğer bir ifadeyle, Sicilyalıların ırkında bir miktar Arap veya Berberî kanı var mıdır? Sorusuna cevabım olumludur. Çünkü Sicilya'da çok sayıda karma evli çift vardı. Evlilikler, diğer İslam diyarlarında eşine rastlamadığımız şartlarda yapılmıştır.

İbn Havkal'ın eleştirel bir ifadeyle dile getirdiği şu sözlerini dinleyelim:

“Onlar düzenbazdırlar, şehir, çöl ve köylülerin çoğunun düşüncesi, kendi aralarında yaptıkları anlaşmayla, erkek çocuğunun düzenbaz babanın hakkı olmak, kız çocuğunun ise annesiyle kalmak şartıyla Hristiyanlarla evlenmek, şeklindedir.”

Öyleyse, İbn Havkal'in bahsettiği Hristiyan kız, bir Hristiyanla evlendiğinde, ¼ oranında Arap veya Berberî olan çocuklar doğurmuş olacaktır. Şayet onlardan da doğan bir kız çocuğu bir Müslümanla evlenecek olursa bu durum tekrarlanıp gider. Böylece sayısı azalmayacak bir topluluk tarafından bu kan aktarılacak suretiyle, birçoğun neslinde devam edecektir.

Sicilya Toplum Düzeni

Şimdi de rengârenk olan bu toplumun düzenini ele alalım. Ancak ben burada daha önceki konularda söylediklerimi tekrarlamayacağım. Fakat dikkatleri öncelikle bu toplumu kaplayan ve kendisine cemaat denilen, özel önemi haiz bir şeye çekmekle başlamak istedim. Berberîler “Onların işi aralarındaki şura iledir” ilkesine sınıksız bağlıdırlar. Bu bağlılık komşuları Araplara da geçti. Haliyle hâkim olanlar kendilerine tabi olanların zihniyetini gözetmek zorundadırlar. Nitekim Ağlebîler ve naibleri Sicilya’da istibdada meyletmelerine rağmen yine de önemli işlerde “cemaat” istişaresine uymak durumunda kaldılar. Peki cemaat nedir? Cemaat; aslında tüm Müslümanların nazar-ı itibara alınmasıdır. Fakat uygulamada, merkezde olan Müslümanların bakış açısı olup, başkentteki ileri gelenleri ve ulemayı kapsayan ayânlardan meydana gelen bir meclisten ibarettir. Aynı hal, hükümeti temsil edenler tarafından geri kalan diğer şehirlerde de uygulanır. Dolayısıyla cemaat, şu andaki belediye meclisine benzemektedir. Kezâ zimmîlerin de kendi mahalli reisleri etrafında oluşan meclisleri vardı. Bu Roma ve Bizans döneminde meskûn merkezlerdeki işlerin idaresine dayanmaktadır. Özetle, Sicilya’da halkın idaredeki payı, sair Arap ülkelerinden daha büyük oranda idi. Sicilyalıların bu meclislere olan hevesleri daha sonraları da devam etti.

Aynı şekilde Sicilyalılar, daha önce bahsi geçen konuların dışında, Araplardan başka idarî miraslar da aldılar. Sikke gibi.

Sicilya ve Napoli’de Normanlar, Almanlar, Anceviyye (Angevins) ve Aragoniyye adındaki bu dört devlet dönemi boyunca, yani sekiz asır boyunca, İtalyanca “Torino” veya “Tari” denen nakit paraları görmekteyiz. Peki Tari’nin ne olduğunu nereden bileceksiniz? Tari, Rubaî demektir. Yani, Ağlebîler ve Fatımîler döneminde Sicilya’da darp edilen ¼ dinardır. Bu parayı Normanlar, Palermo, Amalfi ve Salerno’da üzerindeki Arapça yazıları bırakmak suretiyle taklit ettiler. Daha sonraları, Aragon kralları bu taklidi gümüş paralarda uyguladılar.

Amari, Sicilya Araplarının dirhemin çoğuluna “derâhîm” dediklerini, “Tari” veya “Torino” kelimesinin “derâhîm” kelimesinin bozulmuş hali olduğunu zannetmektedir. Bu fikre katılmayan Prof. Nallino, dirhemin çoğulunun “derâhim” olduğunu, hatta Mağribîlerin konuşma dilinde dahi bu kelimenin bu şekilde kullanıldığını, dolayısıyla ¼ dinar olan rubâî’nin, derâhim kelimesinden ismini almış olması zordur, demektedir. Ancak, sonuncu probleme gelince, ben bunun çözümünü, Levi Provençal’ın *Târihu İsbaniyyeti’l-İslâmiyye* eserinde okuduğum, “Endülüs devletinde “dinâru

derâhim” isminde bir umle(para) vardır” cümlesinde buldum. Dolayısıyla bizim için “derahim” kelimesinin, Grekçe'deki (taphontapion) kelimesine ve Latince'deki “Tarî Torino” kelimesine dönüşmesini açıklamak kolaydır. Biz biliyoruz ki, son dönem Grekçe dilinde “dal” sesi kaybolmuştur. Dolayısıyla bu harf “ta” harfi olmuştur. “Elif” harfi ise, Mağrib telâfuzunda çok ince okunur. Yine yabancı dildeki “he” harflerinin düşürülmesi, Latin ve Grek dilinden türemiş olan dillerde adettir. Kezâ, son dönem Latince dillerinin bir diğer adeti de kelimenin sonunda bulunan “mim” harfinin “nun” harfine veya görünmeyen hızlı bir gunneye dönüşmesidir.

Sikkeler konusunda detaylara girmek istemiyorum. Size sadece şu kadarını belirtiyim ki, bizzat İtalyanca “zacca” isminde sikke mevcuttur. Ayrıca Sicilya Arapları tarafından kullanılan vezinler (ölçü birimler), İtalya'nın kuzeyindeki ve güneyindeki bazı bölgelerde yaygınlık kazanmıştır. Örneğin Sicilya'da halen Napoli ve Palermo'da ölçümde kullanılan “rotolo” ismiyle bilinen “er-Rıtl” ve İtalyanca “cantaro” olarak isimlenen “el-kıntâr” gibi. Çocukluk hatıralarımda, İtalya'nın San Remo şehrinde, kuru ful, fasulye, nohut ve buğday vs. ürünleri Arapça “er-Rub” (= ¼ Kınar) olan “rubbo” ile ölçtüklarini hatırlamaktayım.

İktisadî Hayat

el-Kafîz kelimesinden de iktisâdî hayata geçelim. Arap döneminde ziraat, iktisâdın temeliydi ve bu dönemde gelişmesinin zirvesinde idi. Sicilya'yı 973 yılında ziyaret eden İbn Havkal bu konuda: “Sicilya toprağı meskun ve ekilidir” demektedir. Hem de Sicilyalıları karşı bazı hoşnutsuzlukları olmasına rağmen, bunu ifade etmektedir. İbn Havkal'dan otuz yıl sonra adayı ziyaret eden Makdisî ise kayıtsız olarak adanın ziraatini övmektedir. Aynı şekilde İbn Cübeyr, Normanlar dönemindeki ada hakkında: “Bu adanın verimi tanıtılandan daha fazladır. Ada için, her tür ve çeşit meyvesi ve muhtelif erzaklarla dolu zenginliği, çok bereketli ve geniş orandaki yapılaşması ile Endelüs'ün yavrusudur” demektedir.

Bu cümleleri okuyan bir okuyucu ilk etapta sanki Müslümanlar bu dönemde adanın imar faaliyetine iştirak etmemişler de sadece Hristiyanların işlerlik kazandırmalarıyla meydana gelmiş gibi bir vehme kapılabilir. Çünkü eserin yazarı şöyle diyor: “Arazi, etrafında yürüyen ve çevresini koruyan Hristiyan kölelerle mamurdur. Müslümanlar da onlarla birlikte arazileri ve mallarının üzerindedirler. Arazilerini iyi kullanır ve işletirler”.

Ancak şu kadar var ki, bu dönemin sicillerini ve çeklerini araştıran allame Amari, arazi satışı ve alışıyla ilgili birkaç belgeye rastladı. Müslümanların da Hristiyanlar gibi mülkiyet sahibi olma hakları, alım-satım

yapabildikleri ve tasarrufta bulundukları gayr-i menkullerinin bulunduğunu tespit etti. Müslümanlar ve Hristiyanlar içinde aynı oranda arazi sahibi olmayan ve bu arazilerde ücretle veya ürün ve pazarlık sonucu yapılan anlaşma ile çalışan bir tabaka vardı. Her çağda ve her dönemde köylerdeki arazilerde olduğu gibi... Bu işçi tabakasının Arapça'daki ismi "el-'ummâlû'l-harş" tir. Yani, kaba insanlar, demektir. Latince'de köylü manasına gelen "rustici" anlamındadır. Sanki bedevilik ile kabalık aynı şey olmaktadır. Aynı sonuç, Fransızca'daki "paysan" kelimesinde ve "rusticus" kelimesinden oluşmuş olan "rustre" kelimesinde de mevcuttur. İşleten tabakaya gelince, onların bireysel ismi "kibarlar" anlamına gelen "el-mels" tir. Sanmıyorum ki, bu iki kelimeye Sicilya dışındaki Arapça'da bu anlamlar yüklenmiş olsun.

Adaya gelen Araplar asker olarak geldiler, mızrak ve kılıcı tanıdıkları kadar sabanı ve küreği bilmezlerdi. Onlarla mukayese edildiğinde Sicilyalılar ziraatta öncü idiler. Biz daha önce Sicilya için, "Roma'nın ambarı", denildiğini söylemedik mi? Bununla birlikte Müslümanlar, Sicilya tarımına üç yönden unutulmayacak hizmetler yaptılar;

- 1- Adaya dinamik çiftçiler olan Berberîleri getirdiler,
- 2- Aralarında bulunan bazı doğulu kimselerin Mezopotamya'da uygulanan sulama ve ekim yollarını bilmeleri ve bu yolları Sicilya'lılara öğretmeleri,
- 3- Daha önce Sicilyalılar tarafından bilinmeyen bitkileri adaya sokmaları, bunların başında da pamuk gelir.

Sicilya yerlileri pamuğu Arap idarecileri döneminde tanıdılar. Fazla zaman geçmeden, pamuğun ekiminde ve yetiştirilmesinde ilginç bir tecrübe kazandılar. Hatta İbnu'l-'Avvâm el-İşbilî çiftçilerle ilgili eserinde şöyle demektedir: "Onlar (Sicilyalılar), verimsiz arazide pamuk yetiştirmenin yolları konusunda Endülüslülere örnek oldular". Çiftçilerle ilgili diğer bir eserde Abdullah b. Muhammed İbn el-Hüseyn; Sicilyalıların çok çalışkan oldukları, pamuğu ekmeden önce bazen onlarca kez tarlayı otlardan temizlediklerini belirtilmektedir (Bu ifade Amari'den alıntıdır). Ekimini iyi yaptıkları gibi, eğirmesini ve dokumasını da iyi yapıyorlardı. Halen Siracusa taraflarında nehir ve su yataklarında bir süs bitkisi olarak biten papirüsten kâğıt imal ettikleri gibi pamuktan da kâğıt imal ediyorlardı. Sicilya'daki pamuk yetiştiriciliği ve mamullerinin ihracı on beşinci yüz yılın başlarına kadar devam etti. Daha sonra unutulup gitti.

Kezâ, Arap döneminde Sicilyalıların çoğu dut ağacı ekip, ipek böceği yetiştiriciliği yaparlardı. Nitekim, onların ipek mensucatları tüm pazarlarda büyük rağbet gördü. Yine, Sicilyalılar karpuzu “خبطلا (el-Batîh)” ‘i de Araplarla tanıdılar. İtalyan konuşma dilinde ismi, pastecca, Fransızca’da ise, pasteque şekline dönüştü. Kendilerine ait bir metotla geliştirdiler ve Sicilya karpuzu ismini verdiler.

Fakat Arap kültürünün Sicilya’daki en kalıcı nüvesini ise narenciye (جنانلا), yani portakal oluşturur. Halen Sicilya’da portakala, naranzu denmektedir. Yine çiçeğine (رهز) de zagara denmektedir. Bilindiği gibi portakal ve diğer ekşi ürünler, Sicilya’nın en değerli mahsulü ve ihraç ürünleridir.

Sicilyalı çiftçilerin ilerleme kaydetmesinde Arapların oynadığı önemli role, Sicilyalıların konuşma dilinde ziraatla ilgili kullandıkları bazı Arapça kelimeler, tanıklık etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Noria, (فروانلا = su dolabı); gebbia (تياجالا = bahçeleri sulamak için suyun biriktiği havuz); senia, (تينااسلا); (İspanyolca açena, zachia veya saia), acequia (تيااسلا=sulama kanalı, su çarkı); galiggi, (جالالا = kanal); azzalora, (قرورعزلا); cabbarasi, (قرورعزلا = denen bitkidir); adisa, (سيدا); durbu, (قارلا); garaffu, (قارلا = su dolabı vasıtasıyla su alınan kap); marascia, (قارملا = su serpmek için kullanılan süzgeçli kap); zabbara, (قاربالا = şiddetli soğuk, demir parçası); mazzara, (قارصعلا = meyve sıkma yeri, şirahâne); budda, (دبلا = pay), bu kelimenin aslı Aramîcedir. (Süryanicesi ise دندadır).

Yine Arapların Sicilya sanayisi ve ticaretinin gelişmesinde katkıları olmuştur. Daha önceki konferanslarımızın birisinde “traz” ‘ın bahsi geçmişti. Bunda ise pamuklu ve ipekli dokumalar anlatılacaktır. Dolayısıyla şimdi, Arapların adayı terk ettikten sonra dahi dış pazarlarda talep edilen ve meşhur olan çanak-çömlek, nişadır, antimon, kibrit ve düşmana ateş atmak için savaşlarda kullanılan petrol ile, sanayi ürünleri bahsini tamamlamış olacağız.

Değerli dinleyenler! Bence, bir toplumun medeniyetindeki ölçülerinden birisi de o toplumun yemeği ve o yemeğin hazırlanmasındaki özen ve çeşitliliğidir. Baba Şarl da son konferansındaki bu görüşüyle beni teyit etti. Oturumumda, misafirperver Lübnan sofraları bu görüşe katılmamı daha da pekiştirdi. Hakkında bilgi sahibi olmadığım Sicilya Arapları medeniyeti konusunda araştırma yapmaya başladığımda, bir İtalyan olarak kendime şu soruyu sordum; Acaba Sicilya Arapları makarna yiyorlar mıydı? Acaba Medeniyetin ulaştığı seviyedeki zerâfete (yani) hamurdan elde edilen maharetli sanatlardan habersiz mi idiler? Hayır, bundan habersiz değillerdi. Bu konuda, büyük coğrafya bilgini Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullâh

el-İdrîsî gönlümü sevinçle dolduran bir cevap vermektedir. O cevap: “عبرتنا” (et-Terbî’) ” dir. et-Terbî’, Arapça bir şehir ismidir. Burası çok zengin tatlı sulara sahipti. Bu sular, üzerindeki değirmenleri ve hamur dolaplarını çalıştırırdı. Burada bulunan atölyelerde تميرطلالا (el-İtriyye) üretilirdi. Sicilya’da yenir ve İtalya’nın her tarafına gönderilirdi. Ayrıca Hristiyan ve Müslüman sofraların bir süsü olarak, Endülüs’e, Doğu’ya ve İfrîkiyye’ye kadar gönderilirdi. el-İtriyye, ki bu vermiceldir (yani tel şehriyedir), içi delik olmayan ince makarna demektir. Halen makarnaya Sicilyalılar “etria”, İspanya’daki Mersililer ise “eletria” demektedirler. Makarna Romalılar tarafından da biliniyor ve gitarın tellerine benzetilerek “fides” deniyordu. Sicilya Arapları Roma kültürünü ne iyi korumuşlar! Umulur ki, gelecekteki günler bize, Arapların becerisinin, içi boş ve daha iri, daha enli, bükülü, örgü şeklinde dokunmuş, sedefe benzeyen ve yağ ve salça denizine dalan makarnaya kadar uzandığını gösterecektir. Bu gerçekleştiğinde Onların dehasını artıracak ve medeniyetleri bizi daha da şaşırtacaktır

Ey Lübnanlılar! Sizin yediğiniz kebab, et-tebûlî(salata), piliç ve lahmacun’u araştırmanız gerekir... Şaka bir tarafa, Biz, Arap aşçılarının Sicilyalılarda derin bir iz bıraktıklarını söylüyoruz. Örneğin, Sicilyalılar Mağriblilerin يسسكسكلا (el-kuskusî) denilen yemeğini yiyorlar ve cuscusu ismini veriyorlar. Yine et kızartma işini yaygın yapıyor, taneli yiyecekleri seviyorlar. Tatlıda da sfinza adını verdikleri چفسدلا (el-Esfenc) tatlısı ve katkısı ceviz, fıstık ve tarçın olan diğer tatlı çeşitleri gibi, Arap tatlısına benzeyen tatlılar yiyorlar.

Bununla birlikte, Arap yazar İbn Havkal, Sicilyalıları yeme içmelerindeki kötü zevkleri ile suçlamakta ve sözlerinin devamında, Palermo halkının, kendi şehirlerinde bol akarsuları bulunmasına rağmen, sarnıç ve kuyu sularını içtiklerine dikkat çektikten sonra şöyle demektedir: “Onların (Sicilyalıların) az çıkışları dolayısıyla akan tatlı suyu içmekten uzak kalmaları, çok soğan yemeleri ve aşırı iç yağıyla beslenmelerinden duygularının bozulması -ki bazılarının iç yağı yemediği gün yoktur- nedeniyle tahayyül güçleri zayıf, beyinleri sarsılmış, duyguları bulanık, akılları karışık, anlayışları kıt, yüz çehreleri bozuk, ruh yapıları alt üst olmuştur. Öyle ki artık eşyayı bulunduğu konumdan farklı görür hale gelmişlerdir”.

Allah korusun! Soğana aşırı düşkün değiliz ama atom bombasından daha tehlikeli(!) olduğunu da bilmiyorduk.

Aklî (İlmî) Hayat

Soğanın akla zarar verdiği saçmalığı basamak edinerek, maddî medeniyetten, manevî medeniyet konusuna gireceğim. Eğer İbn Havkal'i tasdik edecek olursak, bu durumda seyyahımızın Sicilya'yı ziyaret ettiği günlerde, yaşantının en alt düzeyde olduğuna inanmamız gerekir. Ancak soğan yemekten kaçınan İbn Havkal'in ruhî dengesinin bozulduğu ve karamsarlığa düştüğü açıktır. Çünkü biz onu sürekli kınayan, sert dilli, ağır sözlü, her şeyi eleştiren ve herkesi yeren biri olarak görmekteyiz.

O, eleştiri zincirine, Sicilyalı Müslümanların dininin bozuk olduğunu, ne namaz kıldıklarını, ne abdest aldıklarını, ne zekât verdiklerini ve ne de hacca gittiklerini, mescitlerinin çok olduğunu fakat bu mescitleri, başkaları bu kişi tek başına mescit yapmıştır, desinler diye gösteriş amaçlı inşa ettiklerini, yine ribâtlarını riyâkârlar, fesatlar, tembel ve bozguncularla ve hatta kavatlarla dolu olduğunu, söylemekle başlamaktadır.

Palermo'da ilk Öğretim eğitimiyle ilgilenen üç yüz öğretmen bulunmaktaydı. Onlar, halkın güvenini, itimadını ve saygınlığından istifade etmekteydiler. O (İbn Havkal) öğretmenlerin faydalarına sevineceğine, onları basite indirgemmiştir. Çünkü ona göre aptal insan ile öğretmen aynı şeydir.

Kadırlara ve alimlere gelince, onun görüşüne göre bunlar, merfu' ile mansub'u ayırt edemeyecek seviyededirler. İlmi bilimsel olarak değil, sadece cihat için icra ediyorlar. Evet, kısaca özetlersek, İbn Havkal'in ziyareti esnasında Sicilya, edepsiz, fesat, tembel ve zaman ve mekânı olmayan korkaklarla dolu bir yerdir. Biz bazı öğretmenlerin gramer hatası yaptıklarını kabul ederiz. Ancak, her asır boyunca bu güne kadar, tüm psikolojik saplantılardan soyutlanmış, keskin zekâları, ciddiyetleri ve inançlarına olan bağlılıklarıyla bilinen, günümüze eserleri ulaşmış fıkıhçılar, hadisçiler, mutasavvıflar, nahivciler, edebiyatçılar tabakası ve İbn Hamdîs gibi şairler, Sicilyalıları soğanlaştırmaya çalışan bu soğan düşmanının sözüne yüzde yüz inanmayı engellemektedir. Sicilya, diğer İslam ülkelerini parçalayan büyük (mezhep vs.) ayrılıklardan uzak kalmasıyla, savaş zamanında onlara nispeten dinî açısından bir huzur içindeydi. Örneğin, Berberîler İfrîkiyye'de fırka fırka bölünüp, birbirleriyle mücadeleye ve savaşa tutuştukları halde, Sicilya'dakiler sünî bayrağı altında birlik içinde yaşadılar.

Murabıtlar dalgası Sicilya'ya değmedi. Ardından gelen Muvahhidler dalgası da korumalı adanın sahillere çarpmadı.

Sicilya adası, adanın gazisi olan Malikî mezhebinden Kadı Esed'e teslim edildi. Onun idaresiyle ve mezhebine tutunarak, Fatımîler zamanına kadar geldi. Fatımîler, imâmet konusuna ait hususlar dışında mezhep taassubuna gitmediler. Sicilyalılar, fıkıh ilmini diğer dinî ilimlerden üstün tuttular. Düğümlenmiş felsefî ilimlere ve kelâmî meselelere dalmadılar. Tasavvufî işlerde aşırıya gitmekten kaçındılar. Bu nedenle de Sicilya alimleri örnek birer fıkıhçı idiler. Fıkıhçılar, toplumdaki entel tabaka arasında sözü itibar edilen kesimlerdi. Bize ulaştığı kadarıyla, Sicilya uleması Endülüs'teki emsalleri gibi asla taassup ve kibre dalmadılar. Özetle, çekişme sebeplerinin yok olduğu sükûnet ve terör olmamasına rağmen yine de Sicilya Müslümanlarının dinlerinde taklitçilik ve muhafazakârlık ağır bastı.

Müslümanların Ehl-i kitap'la olan ilişkilerine gelince, başlangıçtaki ve sonuçtaki yıllar bir kenara bırakılırsa, genel olarak iyi olmuştur. Bu münasebetler, günümüz Sicilyalıların kanında halen mevcut olan iyi komşuluk ve sosyal münasebetleri geriye miras bıraktı. Daha önce geçtiği üzere, yine, Hristiyanların aile ve toplum hayatına tesir etmiştir. Örneğin, Sicilya tahtına peş peşe dört Normanlı kral geçmiştir.

İbn Cübeyr, Hristiyan kadınların yılbaşı kutlamalarındaki durumlarını şöyle tanımlamaktadır: “Bu şehirdeki (Palermo) Hristiyan kadınlarının kılık-kıyafetleri, Müslüman kadınlarının kılık-kıyafeti gibidir. Dilleri akıcı, örtülü ve yüzü peçelidirler. Bu bayrama (yılbaşı), altın işlemeli ipek giysileri, hoş kokulu örtüleri, renkli yüz peçeleri, altın yaldızlı terlikleriyle, kısaca Müslümanların renk ve kokuya dair tüm süslemeleri (modayı) üzerlerinde taşımak suretiyle kilise veya sinagoglarına gitmek için dışarı çıktılar.”

İbn Cübeyr latife olsun diye şairin şu mısrasını hatırlatıyor:

Birileri bir gün kiliseye girse,

İçinde, vahşi inek yavruları ve ceylanlar ile karşılaşır.

Günümüzde bile Sicilya'nın köylü kadınları bayram günleri dışında, evlerine düşkünlükleri ve örtülerine olan meyilleri halen devam etmektedir. Şöyle ki; Sicilya kadınları ayinlere en şahane yöresel elbiseleriyle giderler. Gençler onlara bakmak için toplandıklarında ise giydikleri şallarla örtünürler. Tabi, şalın örtüsü ancak ceylan gözlülerin ve vahşi danaların bakışlarına kadar inebilmektedir.

Sicilya kadınları متحدر (reddâne) veya ندرم (mirden) ismini verdikleri aletle eğirme işlerini yapmaktadırlar. Yine mataccu veya mataffu

Arapça'daki قديم (midekk) kelimesinin bozulmuş şeklidir - denilen bir aletle dövme(ezme) işini yapmaktadırlar.

Sicilyalıların lehçelerinde halen kullanılmakta olan çok sayıda Arapça kelimeyi sizlere aktarmam mümkündür. Ancak ben burada bu üniversitenin rektörü Prof. Fuad Efrâm el-Bostânî'ye ithaf olunan bu güzel konferans mukabilinde sadece bir kısmını vermekle yetineceğim. İtalyan Kültür Enstitüsü'nde yayınlanmış olan ve Lübnan konuşma dilinde karşılıkları veriler bazı İtalyanca kelimeler:

سوداق	gasena : قنازخ	catusu:
قنازخ	cassara : قراسخ	fucuruna:
قرارخ	careri : یریرخ	carara:
رجنخ	dica : ققیض	canciaru :
عیصره	sciabbica: قیکبشه	tarsia :
	filano : نلاف	

Aynı şekilde Sicilya haritası da Arapça yer adlarıyla doludur:

المقلع	Alcamo : قملع	Alga :
قعلق نونجلا	Buscemi :	قعلق و با قماش
قعلق سونافلا	Caltagirone:	Caltabellota : قعلق قطولبلا
		Catalfano :
ناخ عاطقلا	Caltavuturo : قعلق ی با روٹ	Canicatti
	Dittaino : یداو نیطلا	Favara
	قراوف	

Marzameni : یسر مامحلا یسرم یلع	Marsala :
Misilmeri : لزنم ریملا آقاش :	Sciacca
Mezzoiuso : لزنم فوسوی عیرت :	Trabia

Sicilya'yı ziyaret ettiğinizde kendinizi yabancı görmeyeceksiniz.

Bibliyografya

M. Amari, *Storia die Musulmani di Sicilia*, 2a ed. Publicata con note a cura di C.A. Nallino, vol. III, Catania, 1939.

A. Steiger, *Contribucion a la fonetica del hispano-arabe y de los arabismo en el-ibero-romanico y el siciliano*, Madrid, 1932.

E. Levi Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, Tome III, Paris, Maisonneuve, 1953.

J. H. Kramer, *Opus geographicum auctore Ibn Havkal, Liber imaginis terrae*, (Suretü'l-arz) Leyden, (Brill) 1938-9.

W. Wright, *The Travels of İbn Cübeyr*, Leyden, 1852.

G. Schapparelli, İbn Ğubair (İbn Giobeir), *Viaggio in Spagna, Sicilia, Siria, Palestina, Arabia, Egitto companti nel seculo XII*, Prima traduzione...Roma (Caza Editione Italiana), 1906.

E. Garcia Gomez, *Sobre agricultura arabiyo-andulusu*: "Al-Andalus", X, 1945.

Arap-Sicilya Medeniyeti (İlim ve Edebiyat)

Kaynaklar

Arap hâkimiyeti dönemindeki Sicilya'da ilim ve edebiyat tarihi (savaş tarihi ve siyasî tarih gibi) hakkındaki bilgiler çağdaş kaynaklardan alınmamıştır. Bilakis, bu bilgiler, daha sonraki dönemlere ait olan eserlerin, aslî kaynaklardan yaptığı iktibaslar yoluyla alınmıştır. Nitekim dönemin müelliflerinden olan Ali b. el-Kettâî'nin eserlerinin kaybolmuş olması üzüntü vericidir. Müellif, M. 1041 yılında Sicilya'da doğmuştur. Adanın Normanların eline geçmesinden sonra da buradan ayrılmış ve 1121 yılında

Mısır'da ölmüştür. Fatımî veziri el-Afdal ona yakınlık göstermiş ve kendisine ikramda bulunmuştur. Bu edip kendisini, Sicilya şerefine övmeye adanmıştır. Bu nedenle sevgili adasının tarihi hakkında bir kitap yazdı. Kitabının sonuna Sicilyalı 170 şairin ismini ilave etmiştir. Keza, Milâdî 12. yüzyılın ikinci yarısı edebiyatçılarından İbn Bişrûn el-Ezdî es-Sakalî *el-Muhtârât fî'n-Nazm ve'n-Nesr li Afdali Ehli'l-'Asr* isminde bir kitap telif etti. Bu eserde, bazı Sicilyalıların şairlerini kaydetti. M. 1067 yılında Daniye'de doğan ve el-Mehdiyye'de ölen Ebu's-Salt Ümeyye, dönemin halkı hakkında yazdığı risalesinde, o da aynı şeyi yapmıştır. İbnu'l-Kettâî zamanında yaşamış olan, ismi meçhul olan el-Mehdiyyeli bir müellif de Sicilya tarihi konusunda eser veren dönemin diğer bir ilim adamıdır.

Günümüze ulaşmayan tüm bu seçilen eserlerden geriye, sadece 1125-1201 yılları arasında yaşamış olan ilim adamı İmâmuddin el-İsfehânî'nin yaptığı alıntılar bize kalmıştır. el-İsfehânî, Sultan Nureddin ve Sultan Selahaddin Eyyubî'nin yakınlarından idi. Onun *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü Ehli'n-Nasr*⁴ isimli eserinde Sicilya ile ilgili alıntılar bize kadar ulaşmıştır. Eser şu ana kadar henüz tamamen neşredilmemiştir. Fakat Amari, *Mektebetühu'l-Arabiyye -es-Sıkkıyye* adlı eserinde, el-İsfehânî'nin bu eserindeki Sicilya ile ilgili şiirlerin bulunduğu bölümü neşretti. İbnu'l-Kettâî'nin eserlerinden derlemek suretiyle Sicilya şiirlerini tahric eden bir diğeri de Mısırlı âlim es-Sayrafi'dir (ö. h. 543). es-Sayrafi'nin eserini İtalyan Müsteşrik Ignazio di Matteo neşr ve tercüme etmiştir. Yine İbnu'l-Cevzî'nin *Mir'âtu'z-Zaman* adlı eserinde de Sicilya ile ilgili alıntılar bulunmaktadır.

İlim adamları hakkındaki bilgilere gelince, bu konuda Amârî, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-Âyân*'ı, es-Suyutî'nin *Bugyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* 'ı, Hacı Halife'nin *Keşfu'z-Zunûn*'u gibi tabakât, fihrist ve büyük otobiyografi eserlerinden bilgi elde etmek amacıyla büyük zorluklara katlanmak zorunda kalmıştır. Tüm eline geçirdiği bu ve benzeri hacimli eserleri- ki çoğunlukla sayfa sayfa taradı- veya yıpranmış el yazmalarında gözlerini yorması sonucunda yalnızca iki üç isme ulaştı. İşte bu da araştırmacının kısmetidir; uyuyan bilgilere ulaşmak için sürekli bir uyanıklık, bilgilenmek için sonu olmayan yolculuklar, binlerce gayret sonucunda zayıf neticeler, yoğun tefekkürler sonucunda parlayan bir kıvılcım... Bu gün tasavvur edemeyeceğimiz bir tarzda Amari bu yorgunluğu yükledi. Çünkü bu gün taramayı kolaylaştıran fihristlerle donanımlı basılı kaynaklar ve kitapları en ince yönleriyle tanıtan anahtarlara sahip el yazma hazineleri elimizdedir. Evet, O bu çabayı yükledi ve bu işi kendisine ağır

⁴ M. Amari, Biblioteca araba-sicula, Torino, 1880.

bir yük olarak görmedi, aksine zevkli ve kolay gördü. Bu vatani Sicilya'ya olan sevgisinin bir bedeliydi. O sadece mukaddimesini susuzluğu gideren bir şifa olarak sayan yazarları sorgulamakla kalmadı, aynı zamanda en alt seviyede işaret edilmeyen eserlerde dahi Sicilya ile ilgili bilgileri ortaya çıkardı. Elde ettiği bilgilerin tamamını *el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Sikilyiye* (Biblioteca Arabo-Sicula) adlı üç ciltlik eserde neşretti. Ardından da bu eserin İtalyanca'ya çevirisi yapıldı.

Daha sonra Âmarî derleyerek bir araya getirdiği taş ve çakıl taşlarına Bizans ve Latin kronolojisindekileri de kattı. O bu malzemeleri işledi, cilaladı, yerleştirdi, düzdü ve onları harçla sıvadı. O bu malzemelerle sağlam görünümlü yüce binasını dikti. Onun bu binası 2345 sayfadan oluşan 5 ciltlik *Târihu Müslimî Sikilyiye* kitabıdır. Bu kalıcı bir eserdir. Araplarla ilgili bilgi sahibi olmak isteyen herkes onsuz yapamaz. -Kitap, Arapların, Akdeniz'in incisine ilk yöneldikleri günden, oradan ayrılan son Arab'a kadar geçen süreyi kapsamaktadır.- (Arap tarihi ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen kişiler) Eserde, parçalar ile genel bilgiler birleştirilmekte, genel değerlendirmeler ve bakış açıları verilmektedir. Öyle ki bunlar, olayların gerisindeki bağlantı ve derin sebeplere iltifat etmeyen ve takım(genel) dışında tekileri önemseyen Arap tarihçilerinin eserlerinde bulunması çok zor olan bilgilerdir. Bu nedenle ben bahsettiğim ilim ve edebiyat adamları sıralamasında Amari'yi başa koymakla mevzu dışına çıktığımı sanmıyorum. O, yolumuz boyunca bizim rehberimiz değil mi?

Michele Amari 7 Temmuz 1806 yılında Palermo'da doğdu. O zamanlar İtalya, Fransız İhtilalinin hürriyet ve istiklal tohumlarını tüm Avrupa'ya ektiği fikirlerin revaçta olduğu bir dönemi yaşıyordu. Nitekim Palermo ve Napoli krallıklarını birleştiren Bourbons Kralları Sicilya'yı kötü idare ediyorlardı. Şerefli gençler Sicilya'yı Napoli'den kurtarma ve federasyon biçiminde tüm İtalya devletlerini kapsayan bir müstakil idare kurma yoluna gittiler. Bu fikir, *Salâtü's-Settâru's-Sikilyiye* (I Vespri Sicilani) isimli tarihi eserde; settâr namazı yani ikindi namazı için kiliseye eşikle birlikte giden gelinin Fransız Anjou devleti askerlerinin bu çifte ihanetleri yüzünden Palermo gençlerinin ne şekilde isyan ettikleri, isyancıların Fransız askerlerini nasıl boğazladıkları, isyanın tüm adaya yayıldığı, sonuçta Napoli'de oturanların Anjouların boyunduruğundan kurtuldukları ve böylece Sicilya'nın bağımsız olduğu tüm çıplaklığıyla anlatılmaktadır.

Tabiatıyla bu kitap Bourbon Devletinin hoşuna gitmedi ve yazarını özür dilemeye davet ettiler. Bunun üzerine Amari Paris'e kaçmayı daha güvenli buldu. Amari 1842 yılında Paris'e gittiğinde 36 yaşındaydı. Fransa başkentinde, kendisini, "Salâtü's-Settâr" ayaklanmasının öncesini

araştırmaya verdi. Arap dönemini araştırmakta zor durumda kalınca, Arap Dilini öğrenmekten başka bir seçeneği olmadığını anladı. Amari tüm gücüyle bu işe yüklendi ve önündeki engelleri aştı. Arapça'yı Öyle iyi derecede öğrendi ki Fransa hükümeti onu Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan Arap el yazmaları muhafazalığına atadı. Müsteşrikler kulübüne girmeyi hak etti. Nitekim Laik Oryantalist Birliği *el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Sıkiyye* eserinin neşir masraflarını üstlendi. Amari sadece tarihî araştırmalarla yetinmeyip, *Sülvânu'l-Muta'* adlı eseri ve İbn Havkal'ın kitabında Sicilya ile ilgili olan bölümlerini de çevirdi.

Bu arada Amari *Müslimi Sıkiyye* kitabını yazmaya başladı ve bu çok yönlü ilmî dinamiği ile birlikte siyasî hareketlere de katılıyordu. Bu bağlamda Sicilya halkının 1848 yılında Bourbonlara isyanı esnasında Paris'te teşekkül eden inkılâp hükümetinde bakan oldu. Bağımsızlık ve federalizmi İtalya'nın birlik mezbahasında kurban ederek, 1860 yılında Cavour'un Sicilya'yı İtalya Devletine katmasında ona yardımcı oldu. Aynı yıl bir daha dönmek üzere Fransa'ya geri döndü ve Yüksek Öğretim Enstitüsü'ne öğretim üyesi olarak atandığı Firenze şehrine yerleşti. 1873 yılına kadar bu görevde kaldı. Bu arada 1862 yılı sonlarından 1864 Eylül ayına kadar Eğitim Bakanlığı ve senato üyeliklerini de yürüttü. Amari her iki grevi önemsemekle birlikte, aynı zamanda ona, Sicilyalılar ve İtalya Deniz Cumhuriyeti ile Arap Devletleri araştırmalarına yönelik bağlantıların güçlendirilmesi işi de emanet edildi. 16 Temmuz 1889 ölünceye kadarki geçen sürede, Fransa Kütüphanesi arşivindeki Arap vesikalarını (1863-1867) ve Sicilya'da bulunan Arapça taş kitabeleri neşretti (1878-1880). Öğrencisi Celestino Schiapparelli'yi İbn Hamdîs'in *Divâm*'nı ve el-İdrisî'nin *Kitâbu Roger*'i neşretmesi için teşvik etti. Yine, araştırmacı Lagumina'yı da Sicilya Arap sikkelerini incelemek üzere yönlendirdi.

Dolayısıyla teori ve pratiğin faziletleri ile vatani ve Araplara olan sevgisini bir araya getiren bu büyük ilim adamının hatırasını canlandırmak gerekliydi.

Şimdi asıl konumuza dönelim:

Nesir

Ağlebiler döneminde Sicilyalılar diğer ilimlerden daha çok fıkıh ilmine yönelediler. Sanki Sicilya gazisi kadı Esed b. el-Furat buraya kendi ruhunu bırakmıştı. Tıpkı Sicilyalılara, İmam Malik'in ilk talebesi olan İbn Kasım'ın öğretilerini ihtiva eden derlemelerinden sonra Malikî fıkımın esasları olan *el-Mesâilu'l-Esediyye* eserini bıraktığı gibi.

Tedvinleri toplayan Sahnûn'un öğrencilerinin gelmesiyle ada halkının fıkha olan ilgisi daha da arttı. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır; Yahya b. Ömer İbn Yusuf el-Gassânî, Ebû 'Umrî' Meymûn b. 'Umrî', Bu sonuncusunun iffeti darb-ı mesel olmuştur. 'Umrî' Palermo kadılığına atanmak üzere Sûse şehrinden yola çıktığında beraberinde elbise olarak, bir cübbe ve üzerindeki kaftanı, eşya olarak, kitapla dolu heybesi, hizmetçi olarak da zenci bir cariyesinden başka bir şey almamıştı. Yıllar sonra oradan döndüğünde kendisini karşılamaya gelenler, hayretle, aynı cübbeyi ve aynı kaftanı yıpranmış halde, yırtık heybesinin de eski heybesi olduğunu, tek yeniliğin ise cariyesinin resmi sıfatla süslenmiş olduğunu gördüler. Çünkü onun efendisi mahkemenin haciblik görevine, ev işlerini de ilave etmişti. Bu da aynı şekilde darb-ı mesel konusu olmuştu. Zira cariyeye, kadı 'Umrî'nin kapısında kuyrukta bekleyen insanları dahi çağırılmıyordu.

Halkın kelimine olan rağbeti az olmasına rağmen, Fıkıh ilmini Kur'an ve hadis ilimleri sarmıştı. Çağdaş ilimlere gelince; bu ilimler, öyle bir defada kaybolup gitmediği kesindi. Özellikle de tıp ilmi. Tıp ilminin kaybolmadığına dair delil ise, Halife Abdurrahman en-Nâsır döneminde Kurtuba şehrinde Dioscorides'in ilaçlar kitabının çevirisinde bulunanlardan birisinin Sicilyalı olmasıdır. İsmi Abdullah olan bu şahıs Yunanca'yı, Arapça'yı ve eczane bilimini iyi biliyordu. Ancak bu ilimlere önem veren diğer alimler arasında şöhretiyle gelişme gösteren çıkmadı.

Aynı şekilde, söz ve şiiri sevmekle bilinen Ağlebîler zamanında, Sicilya'nın şairlerden mahrum olduğunu söylemek imkânsızdır. Fakat onlar bölgesel veya dönemsel olarak meşhur olmadılar. Bu dönemde, Mağribli nahivciler tabakasının başında Muhammed b. Horasan isminde bir Sicilyalı vardı.

Ağlebîler döneminden bahsederken, bibliyografik bilgi verilmesinde cimri davranıp isimleri tek tek toplamak zorunda kaldık. Fakat biz genel olarak İslam döneminden bahsederken, biraz önce söylediğimizin aksine, pek çok ismi çıkarmak durumunda kalacağız. Çünkü bu dönem savaşların azlığından, emniyetin sağlanmasından ve Fatımî kültürü ışıklarının adaya yansımalarından dolayı, burası alimler ve ediplerle dolmuştur.

Bu dönemde Kur'an İlimleri ve müfessirler çoğalmıştı. Bunların başında yedi kıraat ve tecvit konusundaki kitabıyla meşhur olan İbnu'l-Fehhâm es-Saragûsî (Yani Saragozalı) gelmektedir. O, Normanların adaya girmesinin ardından memleketine döndüğünde, şarktan gelen öğrencilerin akınına uğradı. Kezâ, öğrencisi Osman es-Saragûsî ve Kur'an İ'rabı konusunda hacimli eser yazmış olan Ebu Tahir İsmail İbn Halef b. 'İmrân'ı da belirtmek

gerekir. Onun bu eseri, Doğudaki ve Batıdaki öğrencilerin büyük bir kesimine, elden ele aktarılacak suretiyle ulaşmıştır. Normanların ayakları adanın toprağına değince, Sicilya biliminin bu allameleri Endülüs'e taşındılar.

Öte yandan Muhaddislerin ve Fıkıh bilimiyle uğraşanların sayısı, kurrâların ve müfessirlerin sayısından geri kalmıyordu. Fakat ben bu dalda ihtisas sahibi olanların dışındaki şahısların isimlerini ve eserlerini belirtmeyeceğim. Bunlardan birileri var ki onun hakkında susmak doğru değildir. Çünkü o, halen bütün Mağribli fıkıhçıların dilinde dönüp dolaşmaktadır. Bu zat, Malikî fıkıhında ve hadiste bir rehber olan Ebu Abdillâh Muhammed et-Temîmî el-Mâzerî - H. 536 yılında Mazara şehrinde doğmuştur - dir. Onun *el-Mu'allim bi Fevâidi Ebî Müslim* adlı eseri, İmamü'l-Harameyn Ali Burhan'ın bu eser için yaptığı şerhi, Kadı Muhammed Abdulvahhab tarafından öğreniminin bütün Mağrib'de hüsnü kabul ile karşılanmasından dolayı yaygınlık kazanmıştır. Halen onun ifadeleri (fetvaları) tüm Mağribliler tarafından benimsenmektedir. Çünkü onlar Malikî fıkıhını "Muhtasar es-Seyyid Halil" 'den okutmaktadırlar. Bu eserde el-Mâzerî, Malikî fıkıhının en güvenilenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

el-Mâzerî, Normanlar Sicilya'ya girdiğinde orada kalmaya razı olmadı ve şereflediği Mehdiyye'ye göç etti. Denildiğine göre, o, Muvahhitler hareketinin kurucusu Muhammed b. Tomart'a dersler verdi. Fakat Mâzerî, Gayr-ı Müslim hükümdarlarının maiyetindeki Müslümanların maslahatı için, kada ve diğer vazifelerde hizmet etmelerinin mübah olduğuna dair verdiği meşhur fetvası ile Normanların emrinde bulunan hemşehrilerinin vicdanlarını rahatlatmıştır. Çağdaşı olan İbn Yunus es-Sıkkî de *Muhtasar es-Seyyid Halil* adlı eseriyle, el-Mâzerî'nin yüksek mevkisine ve şöhretine ortak olmuştur.

İslam dünyasının tamamında şöhreti yayılmış olan bir diğer Sicilyalı alim zat ise Saîd el-Kerkentî'dir. Bu büyük mutasavvıf, Doğu memleketlerini dolaşarak, M. 983 yılında Nîsâbûr'da vefat edinceye kadar, insanları dünyaya fazla rağbet etmemeye ve Allah'a yaklaşmaya davet etti. el-Kerkentî'nin etkisi, Sicilya'nın Samanteria köyünde doğmuş olan es-Sementârî isimli kişi üzerinde devam etmiştir. es-Sementârî de aynı şekilde İslam dünyasını ücrâ köşelere kadar dolaşmış birisiydi. O, vuslattan sonra artık ayrılığın olmayacağını müjdelemektedir. Bu konuda *Delîlu'l-Kâsırîn* isminde bir de kitap telif etti. Eser, yüce anlamı ve yapısıyla mutasavvıfların kalbini cezbetmiştir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, es-Sementârî, Horasan'ın uzak yerlerinden kalkıp, irfan tohumlarını serpmek üzere Sicilya topraklarına varmıştı. el-Kettânî el-Mâzerî, Palermo'dan Bağdat'a, oradan Gazne'ye, nihayetinde Hindistan'a kadar gitti. O bu seyahatine dinî bir misyonu yerine getirmek için değil, sırf nahiv ilmine davet ve tüm nahiv ilmini sevenlerin tattıkları duyguyu paylaşmak için çıktı. Genelde Arapça'yı bozuk ifade edenler, özelde de kendi arkadaşları için bu seyahati gerçekleştirdi. -Allah rahmet etsin- O, Irak Afganistan, Hindistan ve Sind (Pakistan)deki medreselere, sadece, müderrislere "sen şöyle şöyle hata yaptın" şeklinde uyarılarda bulunmak için girerdi. Bahsettiğimiz dönemde Sicilya'da çok sayıda nahivci vardı. Ancak bunların telifleri sınırlıydı. Ben onların teliflerini, konferansın akışını bozmasın diye vermeyeceğim.

Dönemin tarihçilerine gelince; sözlerimin başında söylediklerime ek bir ilavede bulunmayacağım. Ben orada, İbnu'l-Kattâ' ve aklî ilimler konusunda detaya inmiş, Aklî ilimlerin zirvede olduğu Normanlılar ve Swabian dönemi kültürü hakkındaki üçüncü bölümde size, bu dalı temsil edenlerin büyüklerini ve onların arasında sıyrılan Coğrafya bilgini el-İdrîsî'den söz etmiştim.

Konuyu bu şekilde özetlemek bize edebiyat ve şiirden bahsetme imkânı tanıyacaktır. Sicilyalı nesircilerin en büyüğü İbn Zafir'dir. Sicilya'da doğdu. 1169 yılında Hama'da vefat etti. Onun hakkında konuyu fazla uzatmayacağım. Çünkü onun *Selvânu'l-Mutâ' fi 'Udvâni'l-İttibâ'* adlı eseri *Kelile ve Dimne* tarzında yazılmıştır. Bu eser Doğuda son yıllarda tanınmıştır. Eser H. 1278 yılında İstanbul'da, H. 1279 yılında Tunus'ta, H.1300/M.1883 yılında da Beyrut'ta basılmıştır. İbn Zafir bu eserini Normanlı Kral William II döneminde Sicilya Müslümanlarının en gözde şahsiyeti olan komutan Ebî'l-Kâsım İbn Hemûd el-Kureşî'ye hediye etmiştir. Böylece seri bir şekilde nazım konusuna son verdik.

Şiir

Bizzat şiir okuyan Kelbî emîrleri'nin zamanında, şiir büyük bir ilerleme kaydetti. Elimizde -daha önce de belirttiğim gibi- onlardan kalma az olmayan şiir kıtaları ve tam bir divan bulunmaktadır. Dolayısıyla bazen en meşhur şairlerle sözümüzü keseceğiz.

et-Tûbî, Nesir ve nazımda maharetli birisiydi. Medih, ta'azzul, heca', resî' tarzında şiir sanatlarındaki başarıları sayesinde, el-Mehdiyye Emîri el-Mu'iz b. Badîs kendisine sarayın kapılarını açtı. Kâtip İbn Sabbâğ'ın buğzunu pasajlarındaki güçlü yorumu ile ifade etmesi, sair Arap bölgelerindeki nesir yazarları hariç tutulursa, bu sanatta Bizans ve Kelbî

yazarları da aynı kapsama girmektedir. Yine Ebu'l-Arap es-Sıkılî öyle bir seviyeye ulaştı ki, Normanlar Palermo'ya girdikten sonra, el-Mu'temid b. Abbâd onu İspanya'ya davet etti. Bazı edebiyatçılar eserlerinde onu "Asrın en önde gelen şairi" ünvanı verdiler. Kezâ tabib İbnu't-Tâzî de onunla aynı seviyede idi. O, güzel şiirsel tanımı, tıbbî tanımlamalarda kullanıyordu. İbnu't-Tâzî, hasımlarını, cerrah neşterlerinin en keskin hicivleriyle yeriordu. İspanya'nın Escorial şehrinde el-Bellânûyî'ye ait şiirlerin bir nüshası mevcuttur. El-Bellânûyî ismi Sicilya'nın Villanova şehrine nispeten verilmiştir. Ancak, İtalyan Müsteşrik Schiapparelli eserin çevirisini ve neşrini tamamlamış olmasına rağmen, henüz basılmamıştır. Zaten eserin basılmamış olması konumuza ne önemli bir katkı ne de olağan üstü bir güç katacak değildir.

Tüm bunların yanında, özellikle Abdurrahman el-Etrâbnîşî (Trapani doğumlu)'nin şiirleri dikkatlerimizi çekmektedir. Çünkü, onun Palermo yakınlarındaki Kral Roger II tarafından inşa edilen "el-Fevvâre" sarayını tanımlayan şiirinde, Sicilya'nın tüm tabiat güzellikleri gözlerimizin önüne serilmektedir:

İki deniz arzularını birleştirmiştir,
Güzel bir hayat, ululanmış bir manzara
Suyu dokuz kanala bölünmüştür
Ne güzel! Bölünmüş akışları
Senin iki denizin bir araya geldiği yer aşkın buluştuğu yerdir
Ve iki körfezinde aşk çadır kurmuştur
Allah'a yemin olsun ki, iki hurmalı deniz
Ve üzerinde büyük makam yapılan denizin içeriği
Sanki boşaltılan su ve onun durgunluğu
Erimiş bir incidir ve döşenmiş bir adrem(?)dir
Bahçenin dalları ise sanki uzanmış suyun balıklarına,
Dans edip tebessüm ediyor,
İri balık suyun derinliğinde yüzüyor
Kuş ise bahçeleri arasında ötüşmekte

Adanın turunc meyveleri çiçek açtığında
Sanki zeberced çubuğunda parlayan bir ateştir
Limon sanki arzu acısından muzdarip
Geceleyin bir aşığın sararmış benzidir
İki hurma ağacı rakibin korkusundan sağlam bir kale edinircesine
birbirine destektir
Ey! Palermo'nun iki denizin iki hurma ağacı
Sizler karşı konulamayan bir süreklilikle hayatı suladınız
Zaman işini güzel karşıladınız ve tüm arzuları elde ettiniz, olaylar
uyurken

Şiirde bahsedilen iki deniz, Palermo körfezi ve iki kaynağın
birleşmesinden oluşan göldür. İki kaynaktan maksat ise, el-Bahru'l-Hulv
(Mare dolce) olarak bilinen büyük kaynak(el-Fevvâretü'l-Kebîr) ile Küçük
kaynak (el-Fevvâretü's-Suğrâ) tır.

'Ascidiyye akikini dolaştır,
akşamın girişiyle arkadaşlığın namazını kıl
Kılıçların vuruşuyla ve mabetteki şarkılarla iç
Bezerâ dışında rahat bir yaşam yoktur.
Öyle bir devlettedir ki orada Kayser meliklerinin devletlerinden sonra
yeşerdi

Sicilya toprağında olmayan bir yaşam mutlu bir yaşam değildir

Bir devlet ki Bizans krallarının iktidarında büyümüştür.

Şair İbn Hamdîs

Tam divanı elimizde olan tek Sicilyalı şairdir. Divân, İtalyan müsteşrik
Celestino Schiaparelli sayesinde tahkikli olarak neşredildi. Şairin tam ismi
Abdu'l-Cebbâr b. Muhammed b. Hamdîs el-Ezdî es-Saragosî 'dir.

İbn Hamdîs ilk olarak, Lübnanlı okul gençlerine Ebu Lüveys eş-Şetho
üçüncü cilt sayı 196'da Mecâni'l-Edeb isimli eserinde, kendisini küçük bir
parçayla kimliğini arz etmiştir:

Sicilya'yı hatırladım bu esnada üzüntü,
Nefiste onun hatıralarını yeniledi
Eğer ben bir cennetten çıkarıldıysam
Ben onun haberlerini anlatacağım
Ağlama suyunun tuzluluğu olmasaydı
Gözyaşlarımı onun nehirleri sayacaktım.

Gerçekten de bu bitake (parça) tarifin önemi için yeterlidir. İbn Hamdîs'in şiirinde hakim nağme vatan şevkidir ki, sanatıyla birlikte bize görünmektedir: Birinci beyitte sırf durumdan haber veren duygular samimi bir şekilde yansımakta, ikinci beyitte vatani bahçeye belki de cennete benzetmekte, tabirlerde oluşan bu içten gelen samimi duygularla birlikte üçüncü beyitte, gözyaşlarının tuzlu olmasından, Sicilya nehirleri olamadığına dair akıl yürütmektedir. Bu şekilde sürekli akan gözyaşları, onun hararetli şuurunu teskin etmektedir. Şair, bununla birlikte, nükteli işaretiyle de Sicilya'nın güzelliklerinden biri olan, akan tatlı sularına vurgu yapmaktadır.

el-Mecânî'l-Kadîme'ye yaptığı ikinci ziyaretindeki şiir pasajında, Şair emîr Mansûr b. A'la'nın Bicâye'de inşa ettiği konağı ve bu şehrin bereketi hakkındaki şiiri:

Şerefle mamur olan çağırıcının (sarayını) onar
O saray ki, şayet onun nuruyla kendi gözlerine sürme çeksen gözün
iyileşir
Onun esintisi cennet esintisinden türemiştir, neredeyse kemikleri
yeniden diriltecek
Onun zikriyle sabah gün doğumundan ayrıldı, Huvernak ve
Sedir'den daha yüceldi.

Peki biz bu şiirde ne görüyoruz? Aslında klişeleşmiş mubâlağalardır. Çünkü her sultanın inşa ettiği saraylar, Arap şairler tarafından “Huvarnak ve Sedîr ‘den üstün” görülür. Ancak özellikle ibaredeki güzellik bizim dikkatimizi çekmektedir. Şöyle ki; şiirdeki ibare, bazı şairlerin övünerek kullandıkları ölü lafızlar kullanılmadan, çok geniş araçlardan meydana gelmektedir. Ardından şiiri okuduğumuzda, lafızları aşan güzel bir şey olduğunu görmekteyiz.

O da şairin, detaylı tanımlama yapan referanslarındaki inceliklerdir. Buradan anlıyoruz ki, tanımlama, maharetli şairlerden çok gezen seyyahlara uygun düşmektedir.

İncilerle döşeli bir yer ki, toprağını
(tır)güzel koku ve zerrecikler saçan bir misk sanırsın

Şiirde misk ve ‘abîr (tır) kokusunu zikretmek suretiyle, İbn Hamdîs, el-Mansûr sarayının fiskiyelerini biçimlendiren çiçeklerden bahsetmekten uzak durmuştur. Tıpkı suyun havuza aktığı yerdeki şırıltıları ile havuzun kenarlarında bulunan aslan heykellerini aynı anda tasvir edip bunları sadece “el-harîr” ve “ez-zeîr” kelimeleriyle teşbih etmiştir.

Aslanlar ki başkanlık ininde yerleşmişlerdir,
Ondaki suyun şırıltısını aslanların kükremesine dönüştürmüşlerdir
Sanki cisimlerini gümüş kaplamış
Ve ağızlarında billur erimiştir

Bu canlılık şairin göze batan şu ifadeleriyle tamamlanmaktadır:

Aslanlar ki, duruşuyla sanki canlıdırlar
Oradakilere heyecan verirler
Eğer aslanın parçalayıcılığını hatırlarsan
Sanki o (avına doğru) harekete geçmek üzere pozisyon almıştır.

Bu gün eski edebiyatın parlak silahlarından sayılan manevi ve lafzi cinas hakkında istediklerinizin derlemesini yapabilirsiniz. Bence, cinas bir şeyi dile getiriyorsa cinasın geçerliliği devam eder. Bu şiirde de hareket ve sakinliği tanımlamaktadır. Burada sakinliğe hareketlilik verilmiştir.

“Nedar” yani “gümüş” kelimesinde olduğu gibi istia’re sanatı vardır. Mermerin beyazlığından isti’are yapılmaktadır. Şair bu kelimeyi Fars şairlerinin kullandığı “fiddet” kelimesinin anlamı dışında kullanmıştır. Dolayısıyla ima yoluyla parlak bir beyazlığı tanıtmaktadır. Bu parlaklığı artırıyor. Billurun erimesi tümü hareket olan bir manzaranın hareketidir. Doğrusu bu şiirlerde uzaktan istenilmeyen gerçek bir yaratıcılık ve aynı zamanda içindeki gizli incelikleri keşfederek klişeleşmiş manaları yenilemek vardır.

İbn Hamdîs’in şiirleri, sanatının pekiştirmesine verdiği önem kadar levhaların değiştirilmesine önem vermemiştir. Buradaki sağlamlık şekillerin çizgilerini uzatmanın sınırını sağlamlaştırmak değildir. Bilakis onun etkisi renge bağlıdır, cırtlak renklere göre de değildir. Aksine onun üslubu renkleri yavaş yavaş birbirinin içine girdirmek suretiyledir. Böylece renkler, yavaş yavaş parlak bir bölgeye doğru yükselmekte ve onlarda şekillenen şey özetlenmektedir. Levhaların arkasında devamlı çalınan bir müzik vardır. Kulak ve göz uyumunu diğer ince duygulara iltifat eden uyumlar örtmektedir.

el-Mecânî'l-Hadîse'nın komisyon başkanı olan Üstat Fuad Efram Bostanî ve 5. cildin müellifi Üstad Kerem Bostani her ikisi İbn Hamdîs için bu derginin kapılarını sonuna kadar açtılar (s. 65-78). Onlar her parçayı başlık olarak kullanıp şiirin ışınlarını çıktığı merkeze işaret eden başlığı parça parça söyleyerek, Sicilyalı bu şairin hakiki sanatsal değerini anladılar. Örneğin Kerem Büstani'nin Kimyâî's- Şems olarak belirlediği şiiri ele alalım:

Bazen cevheri gayelerin perdelerini giymiştir.

Yılanın akışı sevenlerin akışı süsü de üstündeki su tomurcuklarıdır

Sabah esintisi atların tırnaklarıyla bitiştiğinde,

sanırsın ki onu üzerinde kılıç iri yarı adamlar vardır.

Hava yıldızları kaybolurken yanına geldiler

Tıpkı delinmemiş incilerin yuvarlanması gibi
Bir mağrib ki çok tez kararıyor,
onların gerçeği de şimşek olan oklar onu dürttüğü,
Bir maşrik ki, güneşin kimyası onun elindedir,
suyun gümüşü onun atışından dolayı altınlaşıyor.

Şiirin konusu aslında bilinen bir nehir nitelemesidir. Ancak İbn Hamdîs klişelerin dışında bir tanımlama getirmektedir. Nehrin akışını kılıç ve yılanı benzetmektedir. Aslında bu İbn Hamdîs'in sık sık başvurduğu bir üsluptur. Hemen tüm Arap şairlerin var olan bir üsluptur. Aynı şekilde yıldızları incilere benzetmek ve cinası lafzî'de hubbab ve hubbeb arasında ilişki söylenebilmektedir. Fakat kimya-i şems denilen kavramın kullanılmasıyla eski klişeleşmiş teşbih ve isti'are sanatlarına bir canlılık getirmektedir.

Her ne olursa olsun, onun Sicilya'ya olan düşkünlüğü hakkında dedikleri kalplerimizde oldukça yer edinen bir vakiadır. İbn Hamdîs 25 yaşında iken Normanların adaya gelişiyle doğum yeri olan Saragoza'yı ve Nuts(Noto)'taki evini terk edip kaçtı. O burayı günlerce ve yıllarca unutmadığı bir hatıra olarak muhafaza etti.

Öteye git, ey deniz! Benim bir kalkanım var
Onunla nimetleri giydim sakayı değil
Sabah ondan kurtulmaya çalışsam
Ondan önce akşamleyin sen taarruza geçtin

Muhacir olan İbn Hamdîs Endülüs'ün İşbiliyye hakimi el-Mu'temid b. Abbâd'a sığındı. Ondan koruma ve ikram gördü. Ancak gurbet diyârı vatan gibi değildi.

Allah'ın öyle bir arzı var ki onun havasından mahrum kalırsanız
Sizin arzdaki havalarınızın düzeni bozulur
Şerefınızı zillate ve uzaklara götürür

Topluluğunuzu kökünden silip süpürür
İnsanların memleketleri sizin memleketiniz değildir
Onun komşuları da insanlığı da sizinki gibi değildir
Toprağınızdan gayrı toprağınızın yerini alan var mı?
Anneden ayırt edilmeyen kaç iyi teyze var ki?

el-Mu'temid'in idarecilikten düşmesinden sonra İbn Hamdîs Kuzey Afrika'ya gitti. el-Mehdiyye ve el-Bicâye şehirlerinde yaşadı. Her iki şehir de korku bakımından Saragoza ve Noto'dan daha aşağı derecede değillerdi. Ancak onun çıkarıldığı cennet bahçeleri nerede, Kuzey Afrika'nın çölleri nerede? Bu nedenle güzel kadınlardan birisinin şarkısını dinlerken vatanını hatırlayıp şu şiiri okudu:

Geçen günler bana gençlimi hatırlatıyor,
gecem ve gündüzüm için nimetli bir akışı vardı
Güzel bir hayat ki, azmimin kurduğu hayat güzelliğini de hatırlattı
Ki benim stokum camda akıyordu
Sabah himayesinden gittiğimiz eve bir daha dönmedik,
biz ona azimlerle çok dönmek istedik
Balkonunda büyüdüm çocukken
çocuksu günlerde çocukça oynuyordum
Aşkın ünsiyetlerinden sonra çölleri terk eder miyim ?
Çölde bana deve kuşu ve vahşi eşek verilir mi?
O gül ki mukeyl bitkisi ve sosun üzerindeki gülden sonra buğz mu ediyorum ?
Benim zehirim tomurcuk ve dikenli bir ot (talh)ımu ?
Yemin ederim ki ben ne kadar yatmışsam uzaklığına rağmen
akrabanın içinde kaldığı dere, rüyamda beni ziyaret ettiler.
Öyle bir topraktayım ki şerefli kızlar atlıdırlar

ölüm de onlarla hücum ediyor
O diyarlar ve o ehiller ne kadar sevimlidir ey ahali !
Ne güzeldir arazi ve kalıntıları
Ey ahali !Ne kadar sevimlidir,
bir nefes alışını onu da bize sabah ve akşamlar iletmekte
Ey ahali ! Ne kadar sevimlidir o sağılar,
ne kadar sevimlidir onların ölü organları dahi

Şu şiirde ise içinde çocukluk günlerini geçirdiği Nutus'taki evden bahsetmekte ve her an onu hatırlıyordu.

Dikkat edin Nutas'taki ev Allah'ın emanetidir
Onun üzerine bulutlar o evin üzerine yağmur serpiyor
Her saat onu kalbimde hazırlıyorum
göz yaşlarımın damlalarını fışkırtıyorum
Rahmet ediyorum kızın iştiyaki gibi kendi vatanını
O vatan süslü kadınların şarkılarıyla ve beni cezbi gibi
Kalben bir evin resmi olarak bırakmışsa
Cismen de dönenin dönüşü gibi temenni eder

Peki neden evine dönmedi Normanların evinde edipler ve şairler ikrama ve hoşgörüyü kavuşuyordu. Hayır, o kendilerini yabancı gaspçı saydığı kişilerin altında yaşamaktan kaçınıyordu.

Eğer topraklarım özgür olsaydı azimle giderdim
Gidişim kaçınılmaz vuruş sayan bir azimle
Fakat toprağımı nasıl kurtaracağım
Gâvur ve gaspçıların elinden

Normanlar her ne zaman yenilse bu İbn Hamdîs'i memnun ediyordu. Onların Dimas'ta gemilerinin batmasını renkli betimlemeleri, bize Salamina'da Farısların hezimetini vasıflayan Eschyle'i hatılatmaktadır.

Allah'ın orduları savaşlarını rüzgârla yaptılar
Hiçbir yaratık onlarla harpte sabredemez
Onlardan nice firkalar dağıldıklarında
Ya dalgalarda boğuldular ya da esir oldular
Onlar su yırtıcısı oldular ve su onları almıştır
Onların hiçbir uzvu mezar veya kabirde değildir

Yine İbn Hamdîs, Tyrtee'a benzeyen lafızlarıyla vatandaşlarını (Normanlara karşı) cihada teşvik ediyordu:

Benim hemşehrilerim, siz benim annemin çocukları gibi değilsiniz
Eğer ben Acemlere Araplıkla ulaşamıyorsam
Atların çehrelerini bir bayana çevirin,
O, Rum memleketinde çocuğunu kaybetti, yetim bıraktı.

Divanının yarısı övgü (medh) kasidelerinden oluştuğu için İbn Hamdîs'i eleştiriyorlar. Övgü (methiye) kasideleri, kendisine, şingirtı çıkaran dinarların cömertçe verildiği Arap şairlerinin aynı şekilde ses çıkaran zengin tabirlerle şiir yazdıkları, bir gelenektir. Fakat onun şiirinden sunduğumuz dizelerden tespit ettiğimiz duygular, onun dalkavuk, asalak ve bayağı bir şahsiyet olmadığına delalet etmektedir. Bu fikrimizi, onun iyi günde el-Mu'temid b. Abbâd'a destek olduğu gibi kötü günde de ona destek olması, teyit etmektedir. Çünkü İbn Taşfîn, el-Mu'temid'e galip geldiğinde, İbn Hamdîs de onunla birlikte Eđmat'a sürgüne gitti. O şiirleri ve vefasıyla onu teselli etti.. Ben buna vurgu yapıyorum, çünkü biz batılılar, genellikle Arap şairlerinin ferdi psikolojilerini idrak edemiyoruz. Onları, kalpleri çarpmayan, tüm dikkatlerini lafızlara çeken, şairler olarak kabul ediyoruz. Sanki şiir ile

şuur birbirine zıtmış gibi (asılları bir olduğu halde). Tıpkı şahsî sanatları konusunda, hepsini tek düze saydığımız gibi. Bu onları anlayacak seviyede detaylara dikkat etmediğimizden kaynaklanmaktadır. Ancak uzun bir edebî eğitimden sonra onları algılamak mümkündür. Nitekim Endülüs müsteşrik Garcia Gomez'e helal olsun! O, Endülüs Arap şiirinin güzelliklerin esrarını keşfetti ve ondan zevk almanın yollarını bize öğretti.

İbn Hamdîs 1133 yılında Mayorka adasında öldü. Yaşı seksenin üzerinde idi. el-Mutemid b. Abbâd'ı metheden ve ona mersiye yazan Endülüslü arkadaşı İbnu'l-Lübbâne'nin yanına defnedildi. Bu iki mezarın etrafı, sanki İslam medeniyeti tarihindeki Sicilya ve İspanya'sında ikisinin dönemlerinde oynadıkları rollere benzer bir rumuz gibidir.

Sicilya Arap Sanatı

Ağlebîler ve Kelbîler Döneminde Mimarlık

Biz konuya, bu dönemlerde daha çok yapıların süslenmesinde kullanılan tasvir ve işlemelerin bulunduğu mimarlıkta göze çarpan önemli sanatlarla başlayacağız.

Sicilya İslam hâkimiyeti döneminde yani, Ağlebîler, Fatımîler ve onların naibleri olan Kelbîler döneminde, Arap mimarlık sanatı, geriye fazla sayıda eser bırakmadı. Bu hal, genel olarak tüm İslam ülkelerinde var olan bir özelliktir. Nedeni ise, şahsî yapıların özelliğinden kaynaklanmaktadır. İslam dünyasının batısında ve doğusundaki bölgelerde, tarihçiler tarafından nüfus yoğunluğu karıncaya benzetilen, çok sayıda şehrin binlerce özel evinden geriye ne bir iz ne de enkazlarının şekli kalmıştır. Bunu anlamak kolaydır. Çünkü sıradan halkın evleri topraktan ve kısa zamanda yok olabilen sair maddelerden inşa edilmişti. Zenginlerin, emîrlerin ve sultanların evleri ise veraset ve devamlılığın olacağı üzere inşa edilmişti. Nitekim çocuklar, babalarının içinde öldüğü boş evlere yerleşiyorlardı. Bu evlerin bazen kötü insanların sığınağı da olabildiği gibi... Her sultan kendi özel sarayı ile övünürdü. Yoktan kurulmuş olan başkentlerin sayısı azdır. Neredeyse her sultan yeni konağını ve şehrini inşa etmek için, kendisinden önceki sarayların sütunlarından ve taşlarından yararlanırdı. Sonra da onun ölümüyle eserleri de yok olurdu.

Yukarıdaki yapılarla ilgili belirtilen bu durum, mescitler hariç, büyük oranda Sicilya halkının evlerini de içine almaktadır. Bunun için Palermo'yu örnek alacak olursak, Müslümanlar namaz kılmak için bu şehirde hiç cami yapmadılar. Bu iş için Hristiyanların büyük kiliselerini kullandılar. Normanlar adaya gelince, Müslümanlar bu kiliseleri onlara bırakmak

zorunda kaldılar. Şehirdeki mescitlere gelince, İbn Havkal Palermo'yu ziyaretinde, sayılarının üç yüzü açtığını görmüştür. Ancak İbn Havkal mescit sayılarının fazla olmasını, acayip bir âdete bağlamaktadır. Eserlerinin yok oluş nedeni hakkında şöyle demektedir: “Bir gün, Palermo'da güvenilen bir fakih olan ve el-Kafesî olarak tanınan Ebu Muhammed Abdolvâhid İbn Hamd'ın evinin yakınlarında durmuştum. Onun mescidinden bir ok atımlık mesafeye kadar baktığımda göz kararıyla yaklaşık on tane mescit gördüm. Mescitler karşı karşıya idi. Mescitlerin arasında sadece bir sokak genişliği kadar bir genişlik vardı. Bunun nedenini sorduğumda bana; bu topluluk aşırı böbürlenmeden dolayı, her biri mescitlerinin yakınları ve taallukatı dışındakilerle ortaklaşa kullanılmamasını ve sırf kendisine ait bir mescidin olmasından hoşlanmaktadır. Hatta, bazen evleri bitişik duvarları yan yana olan iki kardeşin, her birisinin kendisi için bir mescit inşa ettiğini görürsün, dediler”.

Kuşkusuz bu, “aşırı böbürlenme”den dolayı oluşan yapılaşma ne kadar da hızlıca “havası inme” ye dönüştü. Bu durumun meydana gelmesi tabiidir. Çünkü bu mescitler bir insanın ömrünü geçmeyecek bir zaman dilimi için inşa ediliyordu. Bu yüzden Palermo'da bütün bu mescitlerden arta kalan, zahit Aziz Yuhanna kilisesi yakınlarındaki bir tek mescidin enkazı vardır. O da şayet gerçekten mescit enkazı ise ? Çünkü tartışmalıdır.

Bazı kaleler ve hisarlar dışındaki yapılar yıkılmaktan kurtulamadı. İslam hâkimiyetindeki Sicilya, uzun bir süre Bizans ve diğerlerinin hücumlarının hedefinde kalmasından dolayı çok sayıda hisar ve kaleye sahipti. Ancak, biz bu gün bu kaleleri asıl şekliyle göremiyoruz. Çünkü Normanlar ve onların halefleri kaleleri hem kullandılar hem de genişlettiler. Böylece esas şeklini değiştirmiş oldular. Bu kale ve hisarların çoğunluğu dağların ortalarındaki sarp kayalıkların üzerinde bulunmaktadır. Tıpkı Mussomeli kalesinde görüldüğü gibi (resim1)

Arap kalelerinin şekli, Bizans kalelerinin şeklinden pek farklı değildir. Planı, dört tarafı surlarla çevrili kare planından ibarettir. Etrafında ve ortasında biri diğerinden daha yüksek olan burçlar bulunur. Buralar gözetleme ve ezan okumak için kullanılırdı. Kalenin dâhilindeki surların etrafındaki merdivenle –Müslümanların kalelerinde- kubbeli mescide varılır. Bu geçidin altında ise ortasında sarnıç bulunan bir avlunun etrafındaki depo, meskenler vs.'nin bulunduğu yerlere ulaşılır. Surlar, ön surlar, hendekler gibi savunma vasıtalarıyla güçlendirilmiştir.

Şayet kale, emîrin sabit bir karargâhı ise bu durumda kale, tüm aksesuarları, donanımları ve süslemeleriyle tamamlanırdı. Çünkü burası artık

iftihârın simgesi ve her türlü konforun sağlandığı bir mesken olmuştur. Böylece kale kasvetli yüzünü, gülümsemesiyle aydınlatırdı.

Kelbîler döneminden geriye kalan ve şekli bozulmadan gelen tek eser, Palermo yakınlarındaki Kasru'l-Emîr Ca'fer (998-1019) dir. Yapının kör pencereleri (arcades aveugles) yani açık olmayan pencereleri Arap Sicilya yapılarının en belirgin özelliklerinden birisidir. Ne yazık ki, bu saraydan geriye sadece bir yüzü kalmıştır (resim 2). Oysa buranın gençliğinde muhteşem bir eyvanı vardı. Eyvan, sonu gösterişli revaklara sahip avluya ve iki kaynaktan –büyük ve küçük- suyun aktığı bir havuza doğru uzanıyordu. Havuza etrafında dikili olan hurma ağaçlarının yansıması düşerdi. Bu havuza “tatlı havuz (mare dolce)” deniyordu. Havuz güzelliğiyle Mavi Palermo körfeziyle yarışıyordu.

Yoksa siz bu nitelemelerde, şair Abdurrahman el-Etrâbenşî aşağıdaki beyitleriyle hitap ettiği yeri tanımlıyor musunuz?

İki deniz arzularını birleştirmiştir,	Güzel	bir
hayat, ululanmış bir manzara	Suyu	dokuz
kanala bölünmüştür	Ne	güzel!
Bölünmüş akışları	Senin	iki
denizin bir araya geldiği yer aşkın buluştuğu yerdir.	Ve	iki
körfezinde aşk çadır kurmuştur.		

el-Etrâbenşî bu şiiri Normanlı Kral Roger II, Emîr Ca'fer'in sarayını ve müstemilatını ele geçirdiği gün okudu. Kral burayı kendisine dinlenme yeri (villa) edinerek, hayatının en güzel günlerini burada geçiriyordu. Bazen ağaçlarının altında gölgelenir, bazen de eşiyle birlikte sandal üstünde buranın havuzunda ve denizinde gezinirdi. Hurma ağaçlarının sudaki yansıması sanki hem denizde hem de karada ağaçların gölgesinin devam ettiği izlenimini veriyordu. Yeşil narenciye ağaçlarının buraya meyvelerinin

kırmızı parıltılarını gönderiyordu. el-Etrâbenşî bu durumu “yakut parçaları üzerinde yanan ateş” ‘e benzetmektedir.

Normanlar Dönemi

Hristiyan Kral, Araplardan miras aldığı bahçe ve sarayda bir Arap yaşantısı yaşıyordu. Kral, saray ve bahçeyi Arap tarzında tamamladı. Sayın dinleyiciler! şimdi şahsın birisinde şekillenen tarihin cilvelerinden birisini görmekteyiz. O da Sicilya Arap sanatının, Arap hâkimiyetinin adadan silinmesinden sonra ancak kabul görmüş olmasıdır.

Palermo bahçelerinin ortasında ayakta duran şu kubbeciğe bakınız (resim 3), Sicilyalılar Arapça’daki kubbe lafzının tasğiri olan *kubbecik* kelimesi anlamında buraya *cubola* demektedirler. Bu eser her yönüyle Arap’tır, fakat eseri Norman Krallarından biri inşa etmiştir.

Yine Palermo’daki *La Cuba* yani *el-Kubbe* ismindeki saray da ismi ve cismiyle Araplara nispettir. Yani bina şekil itibarıyla Arap tarzıdır. Yapı, Marçais’inde değindiği üzere, Kuzey Afrika emîrlerinin yaptırdıkları bina şeklini göstermektedir. İnşa edenin ismi, Kral William II’ dir. Bu isim kendisine ayrılan bölümde Arap harfleriyle kaydedilmiştir (resim 4). Aynı kral, kendisinden önceki Kral olan William I’in başlatmış olduğu (resim5) ve Arapçadaki “el-Aziz” kelimesinin bozulmuş şekli olan *La Ziza* ismindeki sarayın inşasını da bizzat kendisi tamamlamıştır. Sarayın ilk bakışta Arap mimarî tarzı olduğu anlaşılmamıştı. Çünkü 1638 yılındaki yıkımda şekli önemli ölçüde değişmişti. Fakat sarayın dışında ve büyük salonundaki birkaç detayında Araplığını tasdik eden damgalar mevcuttur. Şöyle ki, Arap tarzı süslemeler ve üzerinde mukarnas bulunan takalar, yani hurma süslemeleri şeklinde olan mukarnaslar görmekteyiz. Bu ise Arap mimarî tezyinin en belirgin özelliğidir. Oluktan akan su, zemini mermer döşeli bir birke(havuz)’ye dökülmesi, havuz yapımı, İslam ülkelerinde çokça karşılaşılan bir âdettir.

Binanın dışında aynı hizada, kokularını ve gölgelerini Kral ve yakınlarına sunmak için bir biriyle yarışan, içinde çiçeklerin ve narenciye ağaçlarının çok sayıda bulunduğu bir bahçenin ortasında ikinci bir birke vardı.

Kral Roger II da kendisi için bir saray inşa etti. Halen ayakta duran olan bu saray, Arapça’daki *el-Kasr* kelimesinin bozulmuşu olan *Cassano* ismi ile bilinmektedir. Yapının dikkat çekici özelliği, İspanya’daki el-Hamrâ sarayında bulunan şadırvan gibi aslan heykelli şadırvana sahip olmasıdır.

Beşinci konferansımızda sunduğumuz beyitlerin devamında Sicilyalı şair el-Buseyrî'nin bahsettiği şadırvan, işte bu şadırvandır.

Mansurî kasırlar hatta atmış sevinçler onu katlamış Acep ediyorum

Onun yeri Yüce Allah onun susuzluğunu gidermesine

Bütün hendeseli yapılarda pahalı oyunlar vardır

O kasrın bahçesi, dünya onunla süslendi

Şadırvanın aslanları kevsere nispet edilen suları akıtıyor

Bahar kendi tümseklerine değerli süs eşyaları giydirmiştir

Sabahleyin cevheri bir boyayla yüzü bitkin olarak gitti

Sabah kokularının esintileri sabah ve akşamdır.

Hülasa, bu kasideden, seyyahların ve tarihçilerin tanımlamalarından, bu saray ve aşağıdaki eserlerin, mühendislik tasarımı, mozaik süslemeleri, Arap tezyînâtı (arabesques), birkeleri, şadırvanları ve mermerden aslan heykelleri ile Endülüs ve Kuzey Afrika emîrlerinin saraylarına benzemekteydi Bu benzerliği, rengârenk çiçek bostanları ve bol ağaçlı bahçeler tamamlamaktadır. Bu tabiat, güzelin yaratılmasına yardımcı olmak için elini ustalara ve heykeltıraşlara uzatmaktaydı. Bu eserler, şu anda takip eden yüzyıllardaki eklemelerin altında kalmıştır. Ancak zaman yine de bize, asıl manzarasından fazla uzaklaşmamış bir görüntüyü muhafaza etmiştir. Bu manzaralar; Kutsal Ninfa (Santa Ninfa) burcunda, Normanların *el-Cevheriyye* dedikleri bir binada ve içinde Arap ve Bizans süslemelerin yan yana ve tam bir uyumla iç içe geçtiği Kral Roger'in salonunda (resim 6) mevcuttur.

Bu uyumun benzerini, Bizans Sanatı, Norman Sanatı, İtalyan Sanatı ve Arap Sanatı'nın ortak olduğu birkaç yapıda görmekteyiz. Keza bu sanatı, ilim adamlarının Sicilya-Arap Sanatı adını verdikleri sanatta da mevcut olduğunu tespit ettim. Kral Roger II'nin kendi sarayı içinde inşa ettiği Capella Palatina kilisesi bu kapsama girmektedir. Nitekim bu mabedin, kafiz veya oyluğun alt kısmına doğru sarkan kristal damlalı kolyelere benzeyen mukarnasları ve göz kamaştıran ahşap mukarnasın katmanlarında –altunî, gök mavisi ve bembeyaz – üç renkle yazılmış Arapça hatlar vardır. Mabedin kemerleri ve duvarlarında Arap tezyinatı bulunmaktadır. Aynı şekilde, *el-Menfûh* yani, at nalı şeklinde yapılmış olan büyük kemeri de Arap tarzındadır. Ancak şu kadarı var ki, buranın sütunları ve sütunlarının başlıkları klasik tarzıdır. Binanın planı, Latin haçı şeklinde oturtulmuştur. Her ne kadar burada resmedilen şahıslar bildik donuk ve sert Bizans tarzı

tasvirlerinden uzak ise de mozaikleri Bizans stilidir. Bu mozaikler, Latin şekilleri ve süsleriyle canlandırılmıştır. Mabedin solundaki minbere gelince, bu kısım yeni Roma Sanatı (Art Roman)' na mensuptur (resim 7-8).

Normanlılar Dönemi Arap-Sicilya Tasvirleri

Mukarnasların Araplığı, mukarnasların sadece şeklinde, kitabesinde ve Arap nakışlarında kendisini göstermez, bu stil, kendisini, bu mukarnasların içinde yapılan şahısların çehrelerinde ve kıyafetlerinde, hayvan türlerinde ve bunlarla birlikte resmedilen bitkilerde de kendisini göstermektedir. Bu açıdan, taşlara işlenen bu mukarnas, kendi türünde tektir. Nitekim Monneret de Willard bu mukarnas hakkında: "İslam dünyasında bilinen yegâne mukarnastır. Bu mukarnası tezyin edenler, sırf malum olan Arabesk (arabesques) şeklini kullanmadılar, bununla birlikte bu mukarnaslarda, son derece gerçekçi şekiller de yapmışlardır" diyor.

Bu mukarnasın sayesinde- adı geçen Profesör diyorki- bizde, her dönemde kendisinden İslam tasvir tarihini çıkardığımız tüm Fars ve Arap yazıtlarının bulunduğu bir İslam tasvir koleksiyonu bulunması gerekir. Ne iyi ki, İtalyan-Fransız isimli bu alim, tüm bu tasvirlerin resimlerini fotoğraflamış ve bu fotoğraflardaki tasvirler hakkında dakik incelemelerde bulunmuştur. Buradaki tasvirleri tanıtıp, bunlarla ilgili yorumların yer aldığı nefis eseri, 1950 yılında Roma'da İtalyan Devlet Kütüphanesi (Libreria dello Stato) tarafından bastırılmıştır.

Bu şekiller, diğer kiliselerin tavanında ve duvarlarında bulunan şekillerden farklıdır. Bu konuda ne bize fazla söz düşer ne de konumuzun esasını teşkil eder. Bununla birlikte, her resim diğerinden farklı olup, genellikle boşlukların doldurulması için tavanın diğer yerlerinde çizimi tekrarlanmaktadır. Bu şekilde, İslam tasvir sanatı süslemedeki asıl amacını muhafaza etmektedir. İslam tasvir sanatının konularına gelince; bunları birkaç sınıfta ele almak mümkündür:

1- Hayvanlar; Müslüman sanatçılar daha çok, gagasında küçük yaprak taşıyan kuşları, tüylerini açmış tavus kuşlarını, develerin, tavşan veya karacayı etkisiz hale getiren kartalları resmetmişlerdir.

2- Bitkiler; Çoğunlukla hurma ağacından gelme resimlerdir.

3- Elinde kadehini kaldırmış, başında sarık veya doğu tipi taç ya da şapka bulunan emîrin(bkz. resim 9) ve üd, kanun, tef, klarnet, büyük zil ve rakkâselerin bulunduğu odaların resimleri.

4- Hayalî varlıklar; Ebu'l-Hevl, kadın başlı kuş ve balık kuyruklu kadın resmi gibi.

5- Av sahneleri; özellikle de şahin avı ve emîrlerin hayatındaki diğer sahnelerin resimleri.

6- Satranç oynayan sarıklı iki adam(resim13), bir resimde, tahtirevan içinde filin arka kısmına oturup filleri süren bir kadın, diğer bir resimde ise develerin arka kısmına yüklenmiş tahtirevanlar resmedilmiştir.

Bu resimlerin çoğunda doğu mensucatına uygun sergiler ve kumaşlar yer almaktadır. Bu nedenle Monneret, Sicilya sanatçılarının bu mensucati kendilerine model edindiklerini ve bazılarının da bunları dokumada mahir olduklarını sanmaktadır.

Bu konu bize Normanlar dönemindeki tırazi hatırlatmaktadır. Biz bu konuda beşinci konferansımızda bahsettiklerimizle yetineceğiz. Sicilya Müslüman zanaat erbabının tarzlarındaki maharetleri ve Avrupa üslubu ile Arap üslubunun birleşimiyle fildişi oyma sanatında ve boyamada ortaya çıkan sanatı bir parça da olsa ele alacağız.

Sicilya Kiliselerinde Arap Sanatı

İslam sanatı, sadece Capella Palatina ile sınırlı kalmayıp, Normanlar döneminde inşa edilen tüm kiliselere girmiştir. İslam sanatı bu tavrıyla sanki ilk mescitlerin ikamesi esnasında ayıplanan şeyleri, Hristiyan mabetlerine iade etmek ister gibi. İslam sanatı, Norman Devletinin yıkılmasından sonra inşa edilen kiliselerin tümüne bazı yönlerden bir miras bıraktı.

14 numaralı örnekteki binaya bakınız, beş adet kırmızı renkteki kubbesinin altında Müslümanların öğle namazını (Cuma namazını) kıldığı bir cami olduğunu sanmaz mısınız? Oysa ki burası Roger II'nin inşa ettiği ve Aziz Yuhanna Şefu'n-Nessâk (San Giovanni degli Eremiti)'a vakfettiği bir kilisedir.

Şimdi de kiliseden çıkıp, ağaçlar ve çiçekler denizinde boğulmuş olan manastırın avlusuna girelim (resim 15), Roger, bu manastırı rahipler için inzivaya çekilme yeri olarak inşa etti. Ancak ben burayı ziyaret ettiğim gün Libya'daki zaviyeler aklıma geldi ve zihnimde Ruhbanlarla el-ihvân (kardeşler) yer değiştirdi.

San Cataldo kilisesi de aynı şekilde, üç kırmızı kubbesi ve bu kubbelerin üzerindeki Mağribî tarzındaki keskin uçlarıyla ve belirli uzaklıktaki kemerlerin altındaki duvarlarda bulunan boşluklarıyla, Arap tarzındadır (resim 16). İşte Palermo yakınlarındaki Montreale manastırı, her ne kadar

diğer yönleriyle Arap tarzı dışında kalsa da dik kemerleri ve taş hurma şeklindeki lavabosundan çıkan Arap stili fiskiyesiyle, Arap tarzındadır. Fakat bizde oluşan genel intiba, iki sanatın uyumlu ve mütenasip olmasıdır (resim 17).

Montreale manastırında birbirine girmiş işlemeli kemerlerden oluşan üç mihrabıyla (resim 18)⁵ İspanya'daki el-Bâbu'l-Merdûm camisine benzemektedir (resim 19). Bu kilisenin taşları, Mısır'ın Ezher Cami'sinde bir beyaz bir siyah taş örgüsünde olduğu gibi iki renklidir. Yine kare tarzında inşa edilmiş olan çan kulesinin şekli, ka'de üzerine oturan Mısır'daki Hakim Cami'sinde olduğu gibi Kuzey Afrika minareleri tarzındadır (resim 20).

Ortaçağ sanat tarihçisi Emilio Lavagnino, La Martorana kilisesinin ilginç burcunun, plan bakımından, Arap unsurlarından uzak kalmadığını ve bunun Sicilya'daki Arap sanatının özünden bir özellik taşıdığını, söylemektedir. Her ne olursa olsun, Şüphesiz ki minareler (ezan okunan yerler) doğunun çan kulelerinden ilham aldılar ve Batı'nın çan kulelerine ilham verme rollerini üstlendiler. La Martorana kilisesinin tavanındaki Arapça kitabenin benzeri Capella Palatina kilisesinde de mevcuttur.

Kısaca, Sicilya'da tecelli eden Arap sanatının iyi ve ileri bir konumda olduğu görülmektedir. Çünkü bu sanat, yalnızlıktan çıkmasıyla, kendisini topluluk ve uyrukla sınırlamaksızın güzelliği yaratmada batı sanatıyla ortaklığa girmesiyle, bize gücünü ispat etmektedir. Sanat sanat içindir.

Bibliyografya

G. Marçais, Manuel d'art musulman, Paris, 1926.

-----, L'art de l'Islam, Paris, 1946.

G. Rivoira, architettura musulmana, Milano, 1914.

U. Monneret De Villard, Le pitture musulmane al soffitto della Capella Palatina

G. Galassi, Roma o Bizanzio, Libreria dello Stato, Roma, 1953.

H. Terrasse, L'art hispano-mauresque, Paris, 1932.

G. Migeon, Manuel D'art musulman; Arts plastiques et industriels, Paris, 1927.

E. Lavagnino, L'art medioevale, Torino, 1945.

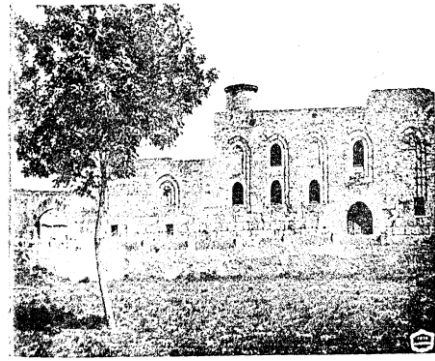
E. Mottini, Storia dell 'Arte italiano, Roma, 1949.

⁵ Kitapta bu numarada bir resim yer almamaktadır. (çev. notu.)

RESİMLER

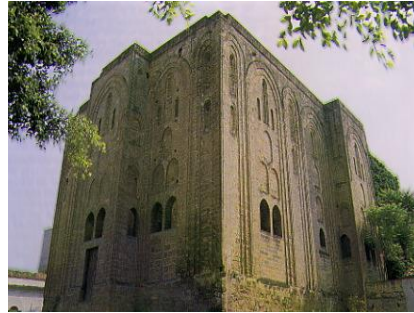
Resim 1

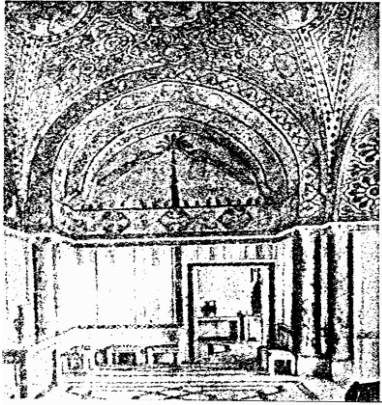
Resim 2

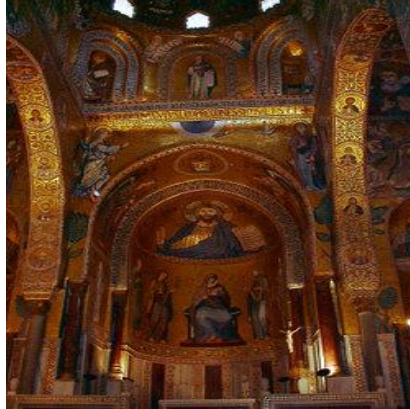
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

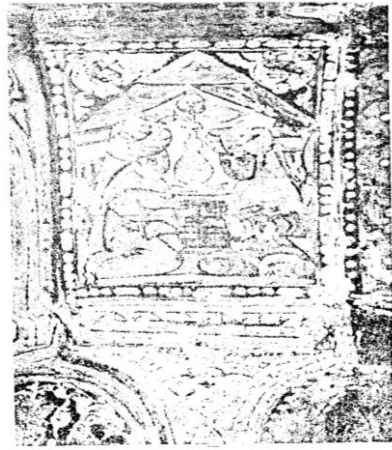
Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

FIRAT ÜNİVERSİTESİ ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki (2) sayı halinde yayımlanır. Dergide yayınlanması istenen yazıların, Merkezin yönetmeliğinde sınırları çizilen ve bugün genel hatlarıyla kabul edilen Orta Doğunun (İran'dan başlayarak Basra Körfezi, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan. Körfez Ülkeleri, Yemen, Kuzey Afrika ve bu bölgelerin yakın kuşak ülkeleri);

a. Tarih (En eski çağlardan günümüze kadar siyasi, iktisadi, kültür ve sosyal tarihi),

b. Coğrafya (Fizikî, beşeri, ülkeler ve turizm coğrafyası),

c. Sosyoloji (Bölgenin sosyal yapısı, sosyal tabakalaşma ve sosyal tabakalar, etnik vaziyet, aile, eğitim, kırsal nüfusu, kırsal alandan kentlere göç, aşiretler-oymaklar, göçebelik, din ve dinî gruplar, cemaatler, ilişkiler),

d. Dil ve Edebiyat (Bölgede konuşulan diller, lehçeler ve ağızlar, dillerin birbirleriyle ilişkileri, edebî şahsiyetler ve eserleri-tesirleri),

e. Halk Kültürü (Halkın günlük yaşayışı, folklorik özellikleri, inançlar-ayinler, doğumdan ölüme kadar olan süreçte kültürel odaklar -doğum ve ilgili gelenekler, evlilik ve ölüm ile ilgili gelenekler- mutfak kültürü, tarım ve hayvancılık kültürü vd.) ile ilgili olması gerekmektedir.

2. Makalelerin bilime katkı sağlaması veya yeni bir sentez getirmesi lazımdır.

3. Makaleler, başka bir yerde yayınlanmamış olmalı, orijinal yeni belge ve bilgilere dayanmalıdır.

4. Sayfa sınırlaması olmamakla birlikte, makalelerin bir dergide yayınlanabilecek makul bir hacimde olmasına dikkat edilmelidir.

5. Derginin dili *Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Arapça*'dır. Eğer makale Türkçe yazılmış ise muhtevalı bir İngilizce Özet, eğer Türkçe'nin dışında bir yabancı dil ile yazılmış ise gene muhtevalı bir Türkçe Özet eklenmelidir.

6. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar, yazının kapsamıyla uyumlu, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

7. Yazılar, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım izlenmeli, yersiz mübalağalardan uzak olmalıdır.

8. Şekil, tablo, grafik, harita ve diğer yardımcı anlatım araçları, bilimsel ve teknik ölçülere uygun olmalı, her türlü çizimler usulüne uygun olarak bilgisayar veya şablonla çizilmelidir. Bütün tablo, harita, fotoğraf ve grafikler tanıtılmalı ve numaralandırılmalıdır.

9. Dipnotlar sayfa altına verilmeli, gerekirse makalenin sonunda bibliyografya verilebilir.

10. Yazılardaki her türlü sorumluluk yazarlarına aittir. Bu konuda Merkezimiz hiçbir sorumluluk kabul etmez.

11. Dergimiz Hakemli olup, hakemlerden olumlu rapor alan yazılar yayınlanır, hakemden olumlu rapor almayan yazılar yazarlarına iade edilir.

12. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

**PUBLICATION PRINCIPLES OF THE MIDDLE EAST RESEARCHES
JOURNAL OF FIRAT UNIVERSITY**

1. The Middle East Researches Journal is published two times a year; once in January and then in July. The writings that are going to be published in the Journal are required to be related to the Middle East, boundries of which was determined by a Central Committee. Today, these boundries are generally accepted by historians (from Iran, to Persian Gulf, Iraq, Syria, Jordan, Israel, Palestine, Egypt, Saudi Arabia, Gulf States, Yemen, North Africa, and the belt states near these regions). The articles and writings should be related to the following aspects of the Middle East region;

- a. History (Beginning with ancient times up today of the political, economic, cultural, and social history)
- b. Geography (Physical, Human and the Geography of the States)
- c. Sociology (The socail structure of the region, socail strata, formation of social strata, ethnic situation, family, education, urban and rural population, migration from rural areas through the cities, tribes-clans, nomadism, religions and religious groups, communities and their inter-relations)
- d. Language and Literature (The languages that are spoken in the region, accents and dialects, inter-relationships among languages, literary personalities, and their works-influences)
- e. Folk Culture (daily life of the public, the features of the folklore, beliefs, ceremonies, cultural focuses, in time, from birth till death, birth and related customs, merriage and death related customs- kithchen culture, agriculture, and farming culture etc...)

2. It is required that articles should contribute something new to the science or should present a new synthesis.

3. Articles should be so new that hadn't been published anywhere before. They should also be based on original sources and informations.

4. Although there is no restriction on the number of the pages to be writen, the writings can't have more pages than an ordinary article can have.

5. The Journal is published in Turkish, in English, in French and in Arabic. If an article was written in Turkish, English summary should be added. However, if it was written in any language other than Turkish, Turkish summary should be added.

6. The Turkish titles and titles in the foreign languages should not contradict with the content of the writing but it should reflect the content of the writing neatly, briefly and as much as needed.

7. In terms of the concepts that were used and in terms of the style it was written it is a requirement that articles should be grammatic, a plain and simple style of writing should be followed, unnecessary exeggerations should be avoided.

8. Diagrams, pictures, graphics, maps, and other methods of explanation should be scientific and technical, all kinds of drawings should be done on the computer and by the patterns. All pictures, maps, photographs, and graphics, should be defined and should be numbered.

9. Footnotes should be at the bottom of the page. If needed the bibliography may be given at the end of the article.

10. All the responsibility in the writing belongs to the writer. Our Center don't accept any responsibility in this matter.

11. Our Journal has a committee. The articles that have been approved by the committee will be published while the others that haven't been approved by the committee will be returned back to their owners.

12. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or copied in any form without naming it.

KONUNUN BELİRLENMESİ

1. Konunun geçtiği dönemin siyasi, kültürel, ekonomik olaylarını tetkik eserlerden önceden iyi bir şekilde öğrenmiş olmak yani araştırmaya ön hazırlık yapmak gerekir.
2. Osmanlı tarihi çalışılacaksa Osmanlıcanın iyi derecede bilinmesi gerekir
3. Yabancı yayınlardan faydalanabilmek için dil (özellikle İngilizce) bilmek gerekir.
4. Türkiye dışında bir coğrafya çalışılacak ise çalışılan bölgede konuşulan dili öğrenmek gerekebilir.
5. Araştırmacının eğitim seviyesi, kapasitesi ve tecrübesi inceleyebileceği konu ile orantılı olmalıdır.
6. Araştırmacının merak ve ilgisini çeken bir konu olmalıdır.
7. Seçilecek konunun az işlenmiş olması gerekir. Çünkü yapılacak çalışma bilime bir katkı sağlamalıdır.
8. Bunun için, konunun önceden çalışılıp çalışılmadığı dikkatle araştırılmalıdır.
9. Kapsamlı konular mutlaka sınırlandırılmalıdır. Bunun için kronoloji, asır, dönem, sosyal olaylar veya önemli siyasi olaylar araştırmanın başlangıç ve bitiş tarihleri olarak belirlenebilir. Mesela Kanuni Devri Medreseleri, 16. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 17. Yüzyılda İstanbul Medreseleri gibi.

YARARLANILACAK ESERLERİN **BELİRLENİP TARANMASI**

A. İncele ve Yazma Eserlerin Belirlenmesi İçin Bakılacak Başlıca Bibliyografya Eserleri

- 1. Türkiye Bibliyografyası**
- 2. Türkiye Makaleler Bibliyografyası**
- 3. Üniversite ve Diğer Kuruluşların Özel Yayın Bibliyografyaları (Mesela İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası, 7 cilt, İstanbul, 1966-1972; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası, Ankara, 1968; Bosna-Hersek Bibliyografyası gibi)**
- 4. Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası**
- 5. Belleten Dizini**
- 6. Türk Kültürü Bibliyografyası**
- 7. Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası**
- 8. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu**
- 9. İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu**

B. Kütüphane Katalog ve Fişlerinin İncelenip Taranması

DEWEY SİSTEMİNDE İLİMLERİN SIRALAMA VE KOD NUMARALARI

000-099	Genel Konular
100-199	Felsefe - Estetik
200-299	Dinler
300-399	Sosyal Bilimler
400-499	Dilbilim
500-599	Nazari Bilimler
600-699	Tatbiki Bilimler
700-799	Güzel Sanatlar
800-899	Edebiyat
900-999	Tarih

DEWEY SİSTEMİNDE TARİH KİTAPLARININ SINIFLANDIRILMASI

900-909	Genel Eserler
910-919	Coğrafya
920-929	Biyografi
930-939	Eskiçağ Dünya Tarihi
940-949	Avrupa Tarihi
950-959	Asya Tarihi
960-969	Afrika Tarihi
970-979	Kuzey Amerika Tarihi
980-989	Güney Amerika Tarihi
990-999	Avustralya (Okyanusya) Tarihi

DEWEY SİSTEMİNDE
YAKIN DOĞU VE TÜRK DÜNYASININ
TARİH KODU VE ALT BAŞLIKLARI

- 956.01 İslamiyetten Önce Türk Tarih**
956.02 İslamiyetten Sonra Türk Tarihi
956.03 Avrupa’da Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi
956.04 Mısır’da Türkler ve Tarihleri
956.05 Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Kolları Tarihi
956.06 Anadolu Selçukluları, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Haçlı Seferleri Tarihi
956.07 Osmanlı Devleti Tarihi
956.08 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

C. Belirlenen Eser ve Makalelerin Fişlenmesi

Fişin eni 12-14 cm, boyu ise 7-9 cm karton veya kalın kâğıttan olmalıdır.

1. Tek Ciltli ve Tek Yazarlı Bir Kitabın Fişlenmesi

GENÇ, Reşat

Karahanlı Devlet Teşkilatı

Kültür Bakanlığı Yay.

Ankara 1981

2. İki veya Daha Fazla Ciltli Bir Kitabın Fişlenmesi

KÖYMEN, Mehmet Altay

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I-II

Türk Tarih Kurumu Yay.

Ankara 1954

3. Birden Fazla Yazarlı Bir Kitabın Fişlenmesi

ÖZÇELİK, İsmail-YAVUZ, Nuri-ALPARGU, Mehmet

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

TDFO Tesisleri

Ankara 1990

4. Yabancı Dilden Çevrilmiş Bir Kitabın Fişlenmesi

HALKIN, E. Leon, Bahaeddin Yediyıldız

Tarih Tenkidinin Unsurları

Türk Tarih Kurumu Yay.

Ankara, 1989

5. Makalenin Fişlenmesi

BARKAN, Ömer Lütfi

“Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu
Olarak Sürgünler”

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4, s. 209-237

İstanbul 1955

D. Eser ve Makalelerden Bilgilerin Taranıp Fişlenmesi

Kullanılacak fiş bir sayfanın yarısı kadar olmalıdır.

Kâzım Yaşar Koprıman, Mısır Memlûkleri Tarihi,
Ankara, 1989, s. 161-162

(161) ÇUKUROVA VE GÜNEYDOĞU ANADOLU OLAYLARI

a) Genel Olarak: Memlûk Devleti idari taksimatında “Çukurova” ve “Güneydoğu Anadolu” diye bir tabir yoktur. Günümüzde belli bir coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılan bu tabir ile biz, 15. yüzyılın birinci çeyreğinde (162) Memlûk devletine tabi olup, bugün Türkiye hudutları içinde olan bölgeyi kastediyoruz

E. Arşiv Belgelerinin Taranıp Fişlenmesi

Kullanılacak fiş bir sayfanın yarısı kadar olmalıdır.

Yıldız Arşivi, Karton 95, Kısım 35, Zarf 48, Belge 38.

18 Muharrem 1313-29 Haziran 1311

“Tezkere-i Sadaret Sureti”

“Ma‘lûm-ı âlî buyurulduğu vechle Anadolu’da vâki vilâyet-i sitte-i ma‘lûmanenin ıslâh-ı idâreleri hakkında mukaddemâ İngiltere ve Rusya ve Fransa sefirleri tarafından i‘tâ kılınan memorandum ve layiha muhteviyâtından kavanin ve nizâmât-ı Devlet-i Aliyye’ye muvâfık olanları esasen

BAŞLICA ARŞİVLERİMİZ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
3. Topkapı sarayı Müzesi Arşivi (TSA)
4. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi
5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
6. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
7. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE)

BAŞLICA KÜTÜPHANELERİMİZ

1. Milli Kütüphane (Ankara)
2. İslam Ansiklopedisi Merkezi (İSAM) Kütüphanesi
3. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
4. Beyazıt Devlet Kütüphanesi (İstanbul)
5. Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul)
6. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Ankara)
7. Üniversite ve Halk Kütüphaneleri

Sayı:1

Cilt: V

ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1303-9075